METİN TOKER

İSMET PAŞA'NIN SON YILLARI

1965 - 1973

BİLGİ YAYINEVİ

BİLGİ YAYINLARI / BİLGİ DİZİSİ: 66 / 7

ISBN 975 - 494 - 176 - 9 (Tk. No)
ISBN 975 - 494 - 428 - 8 (7. Kitap)
93 . 06 . Y. 0105 . 0625

Birinci Basım
Aralık 1993

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Cad. 46 / A
Telf : 431 81 22 - 434 12 71
434 49 98 - 434 49 99
Faks : 431 77 58
06420 Yenişehir - Ankara

BİLGİ DAĞITIM
Babıâli Cad. 19 / 2
Telf : 522 52 01 - 526 70 97
Faks : 527 41 19
34360 Cağaloğlu - İstanbul

METİN TOKER

DEMOKRASİMİZİN
İSMET PAŞALI YILLARI
1944 – 1973

İSMET PAŞA'NIN SON YILLARI 1965–1973

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni : fahri karagözoğlu

METİN TOKER'İN DİĞER KİTAPLARI

— Vadim O Kadar Yeşildi ki... (Çeviri, 3 cilt)
— Bir Diktatörün İktidar Yolu (Akis Yayınları)
— İsmet Paşayla 10 Yıl (Akis Yayınları, 3 cilt)
— Rus Geldi Aşka, Rusun Aşkı Başka (Akis Yayınları)
— Şeyh Sait ve İsyanı (Akis Yayınları)
— Avrupa "Bir Şeyler" Arıyor (Akis Yayınları)
— 4 Buhranlı Yıl (Burçak Yayınları)
— Tek Partiden Çok Partiye (Milliyet Yayınları)
— Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu (Akis Yayınları)
— Solda ve Sağda Vuruşanlar (Akis Yayınları)
— Orak ile Çekiç Arasında Kalanlar (Akis Yayınları)
— Not Defterinden (Milliyet Yayınları)

(Yukarıdaki kitapların tamamı tükenmiştir.)

dizgi : faruk kaya
tel : 433 77 83
baskı : cantekin matbaacılık yayıncılık ticaret ltd. şti.
tel : 433 30 84 - 435 83 56

İÇİNDEKİLER

Giriş 9

BİRİNCİ BÖLÜM
İsmet Paşa Yeniden Muhalefet Lideri 13

İKİNCİ BÖLÜM
1965 Seçimlerine Doğru 47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Tamam mı, Devam mı? 59

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Bülent Ecevit'in Yükselişi 82

BEŞİNCİ BÖLÜM
Suyun Üstü ve Altı 107

ALTINCI BÖLÜM
1969 Seçimlerine Gidilirken 127

YEDİNCİ BÖLÜM
Yeni Bir Yenilgi: 1969 Seçimleri 172

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Adım Adım 12 Marta 184

DOKUZUNCU BÖLÜM
12 Mart 204

ONUNCU BÖLÜM
İnönü Üç Cephede Savaş Veriyor 243

ON BİRİNCİ BÖLÜM
İsmet Paşa Artık CHP'de Yok 272

ON İKİNCİ BÖLÜM
Son Günleri..... 314

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Son Anları..... 332

7. KİTAP

İSMET PAŞA'NIN SON YILLARI

(1965 – 1973)

GİRİŞ

1973 yılının 17 Aralığında Özden ile birlikte Paris'teydik. Otelde kalıyorduk. Özden sokağa çıkmıştı. Saat tam 12'de telefon çaldı. Arayan İsmet Paşa'nın ve ailemizin unutulmaz doktoru Zafer Paykoç'tu. "Hekim telefonları" pek hayra yorulmaz, ama fazla merak etmedim. Bir gün önce Ankara'yla konuşmuştuk. Evde herkes iyiydi.

İsmet Paşa dahil.

Ondan son mektubu bir hafta kadar önce, biz Londra'da bulunurken almıştık. Tipik bir *"İsmet Paşa mektubu"*ydu. Bir defa üst tarafına, dikkatle, tarihi koymuştu: 5.12.1973. Yazdıkları da "tam İsmet Paşa'lık" idi. Aynen şu:

"Sevgili evladım Metin, sevgili kızım Özden,

Bugün sizin seyahatin bir hafta ve bir günü tamam oldu. Günleri iyi hesap ediyor muyum? C. Başkanı dün akşam televizyonda konuştu. Hükümet buhranı için. Ankara'nın en taze havadisi, bu. Ondan sonraki havadis: Demin Güçlü geldi. Annemden mektup var, mektup yazacağım dedi. Bir kalemimi aldı, götürdü. Nurperi okula gitti. Nurperi pazartesi sabah erken, parasını almadan gitmiş. Gördüm. Çocuğum şimdi ne yapacak diye vesvesem tuttu. Kendim götürdüm, okulun kapısına. Karanlık, yağmurlu bir hava. Nurperi arabaya geldi, beni sevdi. Param vardı, dedi. Sevgili kızım ping-pong birincisi. Hep iyiyiz. Bundan sonraki mektup galiba Fransa'ya olacaktır. Metin'in pazar sohbeti hoşuma gitti. Gözleriniz den öperim, evlatlarım."

Altına, o herkesin bildiği, okunaklı imzasını atmıştı: İsmet İnönü.

Zafer Bey, Paşa'nın rahatsızlandığını söyledi.

"Mühim mi?" diye sordum.

"Derhal geliniz!" dedi.

Yüreğim ağzıma geldi. Paykoç bunu ilk defa söylüyordu. Son derece ciddi, ama hiç telaşsız bir doktordu. Her şeyi olduğu gibi bildirmekten kaçınmazdı. Paşa bazen rahatsızlanır, fakat ilgi çekmek için bunu abartır, Zafer Bey ise aldırmazdı. Hatta hiçbir şeyi olmadığı halde Paşa'nın oyun oynadığı bile olurdu. Bunun sonuncusu bir yıl kadar önce Atina'daydı. Geçirdiği katarakt ameliyatının ardından, gözlük yaptırtmak üzere Paris'e gitmiştik. Eşi ve Dr. Zafer Paykoç da beraberdi. Dönüşte Atina'ya uğradık. O zamanki devlet başkanı davet etmişti. Özden ile ben otelde kalıyorduk. İnönü, eşi ve Zafer Bey, büyükelçilikteydi. Bir gece Büyükelçi –İlter Türkmen– ve eşi bizi dışarda yemeğe davet ettiler. İnönü'ler gelmek istemediler. Fakat Paşa, Zafer Beye de çıkma izni verdi. Ancak, yalnız bırakılmaktan pek memnun kalmadığı anlaşılıyordu.

Gittiğimiz yer, müzikli bir lokantaydı. Yemeğin yarısındaydık ki telefondan büyükelçiyi aradılar. Türkmen, telaşlı geldi. İsmet Paşa rahatsızlanmıştı. Paykoç'u çağırıyordu. Tabii, hep beraber çıktık. Acele büyükelçiliğe gittik. İnönü odasındaydı. Zafer Bey muayene edip indi. Gülüyordu. Paşa demiş ki:

"Beni bırakıp gider misiniz? Ben işte adamı böyle getiririm!"

Tabii, hep beraber kahkahalar attık.

Ama madem şimdi Paykoç "Derhal geliniz!" diyordu, demek iş ciddiydi. Ertesi sabah ilk uçakla Ankara'ya döndük. Akşam evdeydik. Herkes oradaydı. Ömer'ler İstanbul'dan gelmişlerdi. Paşaların odasına özel bir yatak konulmuştu. Hastaneden getirmişlerdi. Paşa orada yatıyordu. Birtakım aletler vardı. Zafer Beyle birlikte başka doktorlar da bulunuyordu. Paşa, Özden'le beni yanına çağırdı. Yanaklarımızdan öptü. Kızına gülerek:

"Merak etme! Sizi getirmenin başka çaresi yoktu.." diye takıldı.

Fakat Zafer Bey gerçeği kulağımıza fısıldadı. Bu seferki kalp krizi ağırdı. Kurtuluş ümidi? Pek yoktu.

İsmet İnönü, 25 Aralık 1973'de Pembe Köşk'te hayata gözlerini yumdu. *"Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları"*'nın bu yedinci –ve sonuncu– kitabı onun son yıllarını anlatmaktadır.

Nitekim başlığı da *"Son Yılları"*dır.

"Son Yılları", İnönü'nün son hükümetinin –ilk hükümetini 30 Ekim 1923'te kurmuştu– istifasını 13 Şubat 1965'te Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e vermesiyle başlar. İnönü, yeniden muhalefet lideridir. CHP'nin başından, istifa yoluyla ayrılıncaya kadar... 1965 seçimleri, Süleyman Demirel'in Başbakanlığı, CHP'de Bülent Ecevit'in yükselişi ve genel sekreterliğe getirilmesi, 1968 Türkiye'sinin havası ve olayları, 12 Martın perde arkası ile onun CHP'de doğurduğu çalkantılar, askeri geçiş dönemindeki İsmet Paşa unsuru, Celal Bayar'la ilgili *"kuyudan adam çıkarma"* operasyonu... ve çok şeyin temelindeki katarakt ameliyatı anlatılan başlıca olaylardır.

Onu daha hazin bir bölüm takip eder: Koca İsmet Paşa'nın fiziki tükenişi ve onun sonuçları. Bülent Ecevit, artık CHP Genel Başkanlığı yolundadır. İlk defadır ki bir kurultaya İsmet İnönü kendi iradesini egemen kılamaz. CHP Genel Başkanlığından istifa eder. CHP'yi iyi yolda görmez. Partiden de ayrılır ve Senato'daki *"tabii senatörlük"* yerini alır. Bir süre sonra Türkiye, Cevdet Sunay'ın süresinin bitmesiyle bir yeni Cumhurbaşkanı seçme durumundadır ve Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler o makama kendisini doğal aday saymaktadır.

İşte, o günlerin çok ilginç hikâyesi. Dedikoduları ve gerçekleri.

Nihayet, son kalp krizinden sonra ölüme adım adım yaklaşım.

Ölüm.

Bir yaşamın sonu, ama bir sayfanın tarihteki yerini alması. İsmet Paşa, artık o tarih sayfasında ölümsüzlüğe kavuşmuştur.

"Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları" burada bitiyor.

1993

BİRİNCİ BÖLÜM

İSMET PAŞA YENİDEN MUHALEFET LİDERİ

I

İsmet Paşa 13 Şubat 1965 Cumartesi günü son hükümetinin istifasını –ilk hükümetini 30 Ekim 1923'te kurmuştu– Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e verdiğinde, 81 yaşındaydı. Daha doğrusu, tam 80 yaşını doldurmuş ve 81'inden de 166 gün almıştı.

Cumhurbaşkanının isteği üzerine –gelenek de öyleydi– yeni hükümet kuruluncaya kadar işleri yürütmeyi sürdüren İnönü, Başbakanlık görevinin Suat Hayri Ürgüplü'ye verildiği 16 Şubatın ertesi günü, Başbakanlıkta bakanlarına veda etti. İsmet Paşa şöyle dedi:

"Rejim oturmuştur. Sükûnetle geldim, sükûnetle gidiyorum. Bundan iyi örnek olur mu?"

Sükûnetle gittiği doğruydu da, gelişi pek sükûnetli olmamıştı. Partisinin en fazla oyu aldığı, fakat Meclis'te çoğunluğu sağlamadığı 1961 seçimlerini izleyen ne fırtınalar içinde Başbakanlık görevini sırtladığının hikâyesi bu dizinin *"İnönü'nün Son Başbakanlığı (1961 - 1965)"* kitabında ayrıntılarıyla anlatılmıştır. İsmet Paşa memnundu, çünkü rejimin artık "Başbakan İnönü"süz de işlemesi dönemi açılıyordu. İsmet Paşa tekrar muhalefet lideriydi. Daha Cumhurbaşkanı iken kendisiyle görüşen ve "Türkiye üzerinde 1945 kâbusu" sırasındaki tutumu dolayısıyla ona övgüler söyleyen bir yabancı devlet adamına, "Benim en büyük idealim, Meclis'te muhalefet lideri olarak bulunmaktır," dememiş miydi?

İşte, ikinci defadır ki bu mevkiye geliyordu. Ne var ki çok partili demokratik hayat "Cumhurbaşkanı İnönü"süz sadece on yıl kendi ayakları üzerinde yürüyebilmişti. "Başbakan İnönü"süz aynı rejim ise bundan da az, altı yıl sürecekti ve örtülü de olsa yeni bir askeri müdahale, Meclis'i ikinci plana itecekti.

Fakat arkadaşlarının yanından ayrılırken, İsmet Paşa, bunu bilmiyordu. Büyük bir vicdan huzuru içinde Anadolu Kulübü'ne gitti ve orada briç oynadı. Sonradan, aynı masadakilerden biri bana şöyle demiştir:

"İnönü gelirken değil ama, giderken üzüntülüydü. Çünkü o gün briçte kaybetti."

İnanmışımdır. İsmet Paşa kaybetmeyi hiç sevmezdi. Ancak onun için Başbakanlıktan ayrılmak bir *"kayıp"* değil, bir yeni başlangıçtı.

İnönü'yü devirmeyi başarmış olanlar arasında ise, işler o kadar rahat yürümedi. O amaçta birleşmiş bulunan AP (Demirel), YTP (Alican), CKMP (Oğuz) ve MP (Bölükbaşı) İsmet Paşa'nın Başbakanlığına son vermeyi planlamışlardı da, ondan sonrasını pek düşünmemişlerdi. Bunu biliyordum. Onların yakınları olan ve bizim *Akis* binamızdaki komşumuz müteahhit, işadamı ve gazete sahibi İzzettin Turanlı kurulan ortaklığa *Mukaddes İttifak* adını vermişti. İttifak'tan bana haberler aktarırdı. O kendine özgü, sevimli konuşma tarzıyla:

"Abi, biz Mukaddes İttifak'ı kurduk. Paşa babamızı deviriyoruz. Paşa babamızı severiz, ama, ne yapalım, devireceğiz.." der ve kahkahalarından birini atardı.

Mukaddes İttifak'ın destekleyicileri arasında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Nasır Zeytinoğlu da vardı. Zeytinoğlu, o hareket sırasında destekleyicilikten de fazla bir rol oynadı, Meclis kulislerinde etkin oldu. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterinin bu tutumu ister istemez Mukaddes İttifak üzerinde Cemal Gürsel'in koruyucu kanadının bulunduğu izlenimini yaratıyordu. Böyle bir izlenim "İsmet Paşa giderse ne olur?" endişesini taşıyanların yüreklendi-

rilmesine yarıyordu. Bunlardan çoğu bağımsızlardı. Hükümeti düşürmek için Mukaddes İttifak'ın mutlaka bağımsız oylara da ihtiyacı vardı.

İzzettin Turanlı'nın "Abi, yaman adam şu bizim Süleyman. Müzakere ederken bir görmelisin onu. Hiç kızmıyor. Sinirlenmiyor. Daima alttan alıyor. Ne yaparlarsa, ne derlerse tahammül ediyor. Çünkü hedefi, parsayı toplamak! Toplayacak da. Paşamızın suyu kaynıyor abi, kaynıyor," dediği bir gün ona sormuştum:

"Peki, ondan sonra ne olacak?"

Turanlı şaşırdı. Bilmiyordu. Mukaddes İttifak da bilmiyordu. Hele bir İsmet Paşa düşürülsün de... Arkası kolaydı. Tabii, Mukaddes İttifak'ın bütün ortakları kendi hesaplarına pembe düşler görüyorlardı.

Sonrası için kararsız bulunanlar arasında Cemal Gürsel de vardı.

İnönü hükümetinin istifasıyla onu izleyen ilk hafta başı arasında başkent Ankara'da âdeta sadece söylenti üretildi. Kimler ve kimler Başbakan adayı olarak gösterilmiyordu... Bütün bunların temelindeki neden, ana parti AP'nin Genel Başkanı Süleyman Demirel'in milletvekili olmamasıydı. Oysa, anayasaya göre, Başbakanın parlamento üyeleri arasından atanması gerekiyordu. Gerçi, Senato'da bir "Cumhurbaşkanınca seçilen üyeler" grubu vardı. Bunlar 15 senatördü. Biri istifa edebilir ve Cumhurbaşkanı onun yerine Süleyman Demirel'i derhal parlamentoya sokabilirdi. Söylentiler arasında buna da yer veriliyordu. Parlamento üyesi olmayan başka adaylar için de bu formül ortaya atılıyordu. Buna karşılık, parlamentoda o çapı taşıyan bir bağımsız zaten bulunuyordu: Senatör Suat Hayri Ürgüplü. Ürgüplü, 1961 seçimlerinde AP listesinden, ama bağımsız olarak Senato'ya girmişti.

Cumhurbaşkanı ve liderler pazartesi günü sat 9.30'da Çankaya Köşkü'nde toplandılar. Liderler; Demirel, Alican, Oğuz ve Bölükbaşı idiler. İlk konu, Başbakanın tesbitiydi. Alican söz aldı. Madem ki en büyük grup AP'nindi, onun

genel başkanının Başbakan yapılması doğaldı. CKMP Genel Başkanı Ahmet Oğuz da onu destekledi. Demirel "şeref duyarım" demekle yetindi. Onun da gönlündeki aslan oydu. Bölükbaşı ise kendisini asıl ilgilendiren sorunu ortaya attı: Dört parti koalisyonda eşit koşullar ve eşit *"müesseriyette"* (etkenlikte) temsil edilmeliydi.

Herkes birbirine baktı. Yoksa MP Genel Başkanı "rotasyon usulü" mü öneriyordu? Hayır! Bölükbaşı, daha ziyade "eşit sayıda bakan" istiyordu.

Alican:

"Önce Başbakanı tesbit edelim. Kabine konusuna ondan sonra geçeriz," diyerek treni tekrar rayına oturttu. Gözler Cemal Gürsel'e döndü. Çünkü Başbakanlık görevini verme yetkisi *şahsen* Cumhurbaşkanına aitti.

Cemal Gürsel, AP Genel Başkanı hakkında övücü sözler söyledi. Süleyman Demirel'i takdir ediyordu. Ancak bu aşamada bir AP'linin Başbakan tayininde sakıncalar görüyordu.

"Hayır, ordudan bir şey gelmez," dedi.

Onca hengâmeden sonra hâlâ ordunun kendisine bağlı bulunduğu görüntüsünü vermek istiyordu.

Evet, ordudan bir şey gelmeyeceği gerçekti. Ama bu, onun Gürsel'e bağlılığının değil, demokrasiye yeni bir şans tanıma kararının sonucuydu. Liderler de bunu biliyorlar ve ona güveniyorlardı.

Cumhurbaşkanının endişesi; gençlikten, sendikalardan, aydınlardandı. "Onlar sokağa dökülebilirler"di. Bunu önleyecek formül, Başbakanın AP'li olmamasıydı. Demirel için tekrar övgüler söyledi. Ancak şimdi kullanılmasını, yıpranmaması bakımından istemiyordu. Önerisi şuydu: Parlamento içinden veya dışından bir partisiz şahıs kabineyi kursun!

Tereddüdü tümüyle yersiz değildi. Gençlik içinde bir kıpırdanma hemen başlamıştı. Buna Ankara'daki Amerika Büyükelçisi Hare'in ihtiyatsızlığı yol açmıştı. Hare, CKMP ile AP'ye gösterişli iki ziyaret yapmış, onların yeni liderleri

Ahmet Oğuz ve Süleyman Demirel ile görüşmüştü. Bunlar basında büyültülerek yer almıştı. Amerika'nın İsmet Paşa'dan kurtulmak istediği bilinmiyor muydu? İşte, onun Başbakanlıktan düşürülmesi tezgâhlanıyordu. Bir Amerikalı general, Porter de bunun için gelmemiş miydi? Düşürülme olayı gerçekleşince gençler "Tamam" dediler; "plan uygulanmıştı." Bundan dolayı kızgındılar. Amerikan emperyalizmine karşı protestolarını yüksek sesle duyurdular. Bu kadarla da kalmadılar. Dört büyük öğrenci derneği başkanlarının imzalarıyla bir bildiri yayımladılar ve Raymond Hare'i "istenilmeyen adam" ilan ettiler. Başkan Johnson bu büyükelçisini çekmeliydi.

Sonradan Hare –ki, İnönü ile dosttu– hata ettiğini söylemiş, yol açtığı yorumları düşünemediğini İsmet Paşa'ya da bildirmiştir.

Kabinenin, hele *"normal prosedür"* ile değil de bütçe oylaması yoluyla düşürülmüş bulunması sendikaları ve aydınları da tedirgin etmişti.

Asker bakımından da Gürsel'in söylediği doğruydu. Onda bir hareket yoktu. 17 Şubatta Başbakan İnönü, Genelkurmay Başkanına bir mesaj göndererek orduya veda etti. Ertesi gün Sunay, Başbakanlıkta onu ziyarete geldi. Suat Hayri Ürgüplü Başbakanlığa atanmıştı. Gazeteciler sordular:

"Suat Hayri Ürgüplü'yü Başbakan olarak nasıl karşıladınız?"

Genelkurmay Başkanının cevabı şu oldu:

"Bizim, devletin kanunlarına itaatten başka fikrimiz yoktur."

Cemal Gürsel liderlerle yaptığı o ilk toplantıda Başbakanın AP'li olmaması tercihini bildirdikten sonra biraz daha ileri gitti. MBK üyesi emekli Orgeneral Fahri Özdilek'in adını ortaya attı. Özdilek parlamento üyesiydi ya...

Toplantıda buz gibi bir hava esti. Cumhurbaşkanı bunu farketti.

"Aklıma parlamento içinden Suat Hayri Ürgüplü de

geliyor. Ama o Senato Başkanlığı seçiminde yara almış, zaafa uğramıştır. Onu AP'nin kabul edebileceğini sanmam," dedi.

İlk iki yıl Senato Başkanlığı yapmış olan Ürgüplü ondan sonraki dönem başkanlığı seçiminde yerini AP oylarıyla kaybetmiş, AP Enver Aka'yı tercih etmişti. Gürsel bunu ima ediyordu.

"TBMM dışından bir bağımsız da olabilir. Mesela üniversitelerden... Kontenjan senatörü olarak parlamentoya sokabiliriz" diye devam etti ve Orta Doğu Rektörü Kemal Kurdaş'ın ismini verdi.

Süleyman Demirel Başbakanlık şansının kendisine bu sefer gelmediğini anlamıştı. Gürsel'in "Üniversiteden başbakan" fikrini destekledi. Ancak o, İhsan Doğramacı'yı tercih ederdi.

AP Genel Başkanının bu çarkı, öteki liderleri kızdırdı. Ahmet Oğuz bir AP'li başbakan üzerinde ısrar etti. Eğer AP kabine başkanlığını yüklenmeyecekse hükümeti gene CHP kursun, daha iyiydi.

CKMP bilmeksizin, bir mayınlı tarlaya ayağını basmış bulunuyordu. CHP'li bir iktidar Demirel'in de aklından geçmiyor değildi. Tabii, İsmet Paşasız ve AP'nin başbakanlığında. Bunun için İhsan Sabri Çağlayangil Anadolu Kulübü'nde CHP Genel Sekreteri Kemal Satır ile bir nabız yoklaması yapmıştı. Ancak Satır hevesli görünmemişti. "CHP için böyle bir şey ancak seçimden sonra, o da zaruret halinde düşünülebilir," cevabını vermişti.

CHP'den böyle bir koalisyona sıcak bakacaklar yok değildi. Turhan Feyzioğlu ve ekibi buna can atıyordu. Ancak Süleyman Demirel "İsmet Paşa'nın onayını almamış bir CHP" ile ortaklığın sabun köpüğü olacağını bilecek kadar gerçekçiydi. Çağlayangil'i de başkalarına değil, İnönü'ye bağlı Satır'a bunun için göndermişti.

Cemal Gürsel "CHP'li bir iktidar"ı işitmek bile istemiyordu. İsmet Paşa'dan güç bela kurtulmuştu. Şimdi, onun partisini mi çekecekti?

"Hele bir düşünün" dedi ve sabah toplantısını kapattı. Öğleden sonra yeniden buluşulacaktı.

Öğle vakti, dört lider kendi parti organlarıyla temas ettiler. AP Genel İdare Kurulu bağımsız başbakanı reddetti. Bu arada Meclis grubunda ağırlığı olan, Demirel'in partideki rakibi Saadettin Bilgiç harekete geçti. İşte, kendisi parlamento üyesiydi. Hükümeti, Başbakan olarak o kurabilirdi. Demirel parti genel başkanı kalırdı.

İngiltere'de usul öyle değil miydi?

Hatta grup yönetim kurulunda bir oylama yaptırttı. İki üye hariç, ötekiler bu formülü benimsediler.

CKMP, Ahmet Oğuz'u destekledi. Başbakan, Demirel veya başka bir AP'li olmalıydı.

Alican ile YTP, Bölükbaşı ile MP daha esnek vaziyet aldılar. Canım, bir bağımsız da pekâlâ olabilirdi. İş, hükümet kurulsun ve kendileri de içinde bulunsunlardı.

Öğleden sonra Çankaya Köşkü'nde bir değil, iki toplantı yapıldı. Cumhurbaşkanı bağımsız başbakanda diretiyordu. Nihayet, tayinde son söz onun değil miydi? Hele AP Genel Başkanı çok itiraz etmeyince ötekiler gevşediler. Hiç olmazsa Başbakan halen parlamentoda bulunan sivil biri, yani Suat Hayri Ürgüplü olsundu.. Ama bunun için de parti organlarından yeni yetki almak lazımdı. Demirel'e rağmen AP'de bile başka hava esmiyor muydu?

Gürsel toplantıyı tekrar kapattı. Üçüncü defa, gece buluşulacaktı. Tabii, gene Köşk'te!

Bunu niçin söylüyorum? Elbette, gene Köşk'te buluşulacaktı. Ama arada çatlak sesler duyuldu.

Partilerde.

MP ve YTP Ürgüplü'ye evet dediler. Kurulacak bir hükümete girmezlerse bunun, parti olarak sonlarını hemen getireceğini biliyorlardı. CKMP, Ahmet Oğuz'un *"hayır"*ında ısrar etti. AP'li başbakan istiyordu.

AP'de ise Ürgüplü adı Demirel tarafından söylenince, özellikle Bilgiççilerin kışkırttıkları bir karşı kampanya başlatıldı. Bu, *"Suat Hayri denilen adam"* kendisine AP'ye

girip girmeyeceği sorulduğunda "Ben deli miyim?" cevabını vermemiş miydi? Şimdi AP bu zat-ı şerifin emrine mi Meclis Grubunu verecekti?

Hayır! Ürgüplü'ye hayır!

Partiler kendi aralarında görüştüler ve gece toplantısının ertesi güne bırakılmasının Gürsel'den rica edilmesini kararlaştırdılar. Gürsel'e bunu telefonla duyurdular.

Cumhurbaşkanının cevabı:

"İptal için de buraya gelsinler!"

Vay, canına!. Ama yapacak başka bir şey yoktu. Tekrar apar topar Çankaya'ya çıktılar. İki saat görüşüldü. Gürsel ertelemeyi kabul etti. Yarın, saat 15'de buluşulacaktı. Ancak karar bir ültimatomu da beraberinde taşıyordu: Ya Suat Hayri Ürgüplü, ya canınız cehenneme!

Pazartesiyi salıya bağlayan gece partilerde –CHP hariç– heyecan fırtınaları esiyordu. Sabaha kadar tartışmalar sürdü. Tabii, en yoğunu, ana parti AP'deydi. Süleyman Demirel genel yönetim kurulunu ve grup yönetim kurulunu topladı. Amacı, Suat Hayri Ürgüplü'nün başbakanlığını onlara kabul ettirmekti. Demirel hem kendi izlenimlerinden, hem dostu Zeytinoğlu'nun verdiği bilgilerden kesinlikle öğrenmişti ki, Çankaya'nın formülü budur ve eğer Mukaddes İttifak iktidara getirilecekse bu, ancak Ürgüplü'nün başbakanlığında olacaktır. Demirel "Ürgüplü'nün AP'ye yaklaştırılacağı" vaadinde bulunmaktan çekinmedi. Çünkü karşısındakiler Başbakan adayının AP'den ziyade İnönü paralelinde bulunduğunu söyleyerek taraftar topluyorlardı.

Sabaha karşı AP'de direniş zayıfladı. Ama, tam kırılmadı. Bilgiç kuvvetini koruyordu. Sonunda şöyle bir mutabakata varıldı: Süleyman Demirel kendisi
AP'li başbakan için ısrar edecekti. Ama, olmazsa bağımsız başbakana peki diyecekti.

Bunun, Nasır Zeytinoğlu kanalıyla Cemal Gürsel'e duyurulduğundan hiç kimse şüphe etmemelidir.

İtirazcı olarak bir CKMP kalıyordu. Çünkü YTP ve MP ile ilgili sorun yoktu. AP bu işe yattıktan sonra, aslında CKMP'yi yola getirmek de zor bulunmamak gerekirdi.

Sahiden de zor olmadı. Süleyman Demirel yanına Ali Naili Erdem ile Faruk Sükan'ı alarak Ahmet Oğuz'a gitti. AP heyeti CKMP Genel Başkanının ağzından girdi, burnundan çıktı. Taviz, ısrar, vaad.. Sonunda *"olur"*u aldılar.

Tuhaftır ama, huzursuzluk hâlâ AP'de sürüyordu. Grup salı sabahı toplandı. Demirel hükümet konusunda bir görüşme açılmasını zor önledi. Bilgiççiler dişlerini gösteriyorlardı. "Bir Ürgüplü hükümeti AP grubundan zırnık oy alamaz" sözü kulislerde dolaştırılıyordu. Ama Süleyman Demirel gerçekçiydi ve AP'nin, önüne gelmiş bu, iktidar olma şansını itmeyeceğinden emindi.

Çarşamba günkü toplantı işte bu hava içinde açıldı.

Üç buçuk saat sürdü.

Cumhurbaşkanının Başbakanlık görevini bağımsız senatör Suat Hayri Ürgüplü'ye verdiği ilan edildi. Ürgüplü de *"hastalık bahanesi"*yle gittiği İstanbul'dan o sabah dönmüştü.

II

Yeni Başbakan "Kayseri Bağımsız Senatörü Suat Hayri Ürgüplü", hükümetini oluşturacak dört partinin lideriyle ilk defa çarşamba sabahı biraraya geldi. Bakanlıklar nasıl bölüşülecekti? Kaç Başbakan Yardımcısı bulunacaktı? Üç partiden oluşan 2. İnönü Kabinesinde üç Başbakan Yardımcısı vardı. Ya, bu sefer? AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Başbakan Yardımcılığı doğaldı. Çünkü Meclis çalışmalarına ancak öyle katılabilirdi. Öteki partilerden de birer Başbakan Yardımcısı olacak mıydı?

YTP Genel Başkanı Ekrem Alican bunu reddetti. O reddedince, MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı da onu izlemek zorunda kaldı. CKMP Genel Başkanı Ahmet Oğuz biraz ısrar etti. Fakat havayı uygun görmeyince vazgeçti. Bundan sonra partilere düşecek bakanlık sayısına gelindi. Bölükbaşı'nın eşitlik isteği taraftar bulmadı. Çankaya'daki

toplantılarda sözünü ettiği *"müesseriyet"*in bakan sayısıyla ilgisi yoktu. Tek bir bakan öteki bakanların tümü kadar etkiliydi. Kabinede kararlar oybirliğiyle alınıyordu.

İlk hesaplarda AP'nin 9-10 bakanla temsil edilmesi düşünüldü. Küçük ortaklara üçer bakanlık verilecekti. Sonradan onların sayısı dörde çıkarıldı. Parti liderleri kendi bakan adaylarını tesbit için ayrıldılar. Başbakan bunlarla kabinesini kuracak ve hükümet listesini Cumhurbaşkanının onayına sunacaktı. Koalisyon ortakları aralarında bir de protokol hazırlayacaklardı.

Cemal Gürsel İçişleri Bakanı olarak Nasır Zeytinoğlu'nu istiyordu. Nasıroğlu'nun da hevesi oydu. Ancak *"dışardan bakan"* fikri koalisyon ortaklarından rağbet görmedi. Gürsel de fazla ısrar etmedi. Kurulma çalışmaları hafta sonuna kadar sürdü.

İsmet İnönü muntazaman Anadolu Kulübü'ne gidiyor, briçini oynuyor, akşam eve dönüyordu. Kazanmışsa sevinçli, kazanmamışsa üzgün oluyordu. Yemekten önce veya yemekte bir, en çok iki kadeh içki içiyordu. Yemeğin sonunda "Hanımefendi, getir bakalım kâğıtları!" diyor ve eşiyle beziğe dalıyordu.

CHP oldukça sakindi. Buna karşılık iktidar partilerinde çalkantılar sürüyordu. AP'de Bilgiçciler yenilgilerini hazmetmeye çalışıyorlardı. YTP'de çözülme işaretleri başlamıştı. CKMP'de ise, Ahmet Oğuz'a karşı Ahmet Tahtakılıç bir harekete hazırlanıyordu. MP'ye Osman Bölükbaşı egemendi.

AP'liler bir endişeyi yarı şaka, yarı ciddi dile getiriyorlardı. Şimdi *"İsmet Paşa muhalefeti"* ile onlar karşı karşıya kalacaklardı. DP'nin ne çektiğini birbirlerine hatırlatıyorlardı ve bu muhalefet onları biraz korkutuyordu. Ancak Başbakan Ürgüplü'nün arasının İnönü ile iyi olduğunu bilmek onlara teselli veriyordu. Gerçekten de İsmet Paşa o günler güçlük çıkartmak bir yana yeni Başbakanla el altından temas ediyor, ona tavsiyelerde bulunuyordu. Bu destek, bir partisi bulunmayan Suat Hayri Ürgüplü'ye güç katıyordu. İnönü'nün başlıca tavsiyesi *"asker ile iyi geçinmek"* idi.

Haftanın sonunda TBMM'nin ikinci katındaki bir odada, ince uzun bir masanın etrafında Başbakan ve parti liderleri *"4. koalisyon hükümeti protokolü"* adı verilen belgeyi imzaladılar. Masanın başında Suat Hayri Ürgüplü oturuyordu. Ancak daha aşağıdaki İhsan Sabri Çağlayangil sanki toplantıyı kendi yönetiyormuş gibi bir hava takınınca Ürgüplü'nün canı sıkıldı. İmzalanmış kâğıtları önüne çekti. Protokol beş sayfaydı ve 18 maddeden oluşuyordu. Okunduğunda görüldü ki bu âdeta İnönü'nün son *"reform kabinesi"*nin programının eşiydi. Toprak reformu, idari reform, personel kanunu takip edilecek başlıca sorunlardı. Tabii, Atatürk ilkelerine, laikliğe ve 27 Mayısa *"yürekten bağlı"* idiler.

O kadar ki İsmet Paşa arkadaşlarına, protokolü gördüğünde gülerek:

"Yahu, biz bu hükümete nasıl güvensizlik oyu veririz? Bizim hükümetin programının eşi.." diye takıldı.

Masada Başbakan sağına Alican'ı, soluna Demirel'i oturtmuştu. Bölükbaşı Demirel'in, Ahmet Oğuz da Alican'ın yanındaydı.

İnönü'nün hükümeti bırakmasından, hükümete Demirel'in girmesinden en fazla memnun olanlar Amerikalılardı. Ünlü *Time* dergisi Amerika'nın şikâyetini şöyle dile getiriyordu: Kıbrıs konusunda Washington'un tutumundan *muğber* olan İsmet İnönü Rusya ile flörte girişmişti. Ruslarla, AP'nin *"ihanet vesikası"* diye nitelendirdiği bir kültür anlaşmasının imzalanması, bir Sovyet parlamento heyetinin Ankara'da sıcak karşılanması bunun kanıtlarıydı. Dergi İnönü'den *"ihtiyar tilki"* diye söz ediyordu. Süleyman Demirel için yaptığı tanımlama ise şuydu: *"Batılı kafada iktisatçı. Amerika tahsil ve terbiyeli."*

Time, yeni Başbakan Yardımcısının Amerikan Morrison firmasının eski temsilcisi olduğunu hatırlatmıyordu.

TBMM'deki toplantıdan çıkan Suat Hayri Ürgüplü, hükümetinin listesi ve koalisyon protokoluyla doğruca Çankaya'ya gitti.

Hükümet listesi açıklandığında görüldü ki kabine Başbakan, 1 Başbakan Yardımcısı ve 21 bakandan oluşmaktadır. AP'nin 10 bakanı vardır. Moskova Büyükelçisi Hasan Işık "AP kontenjanı"ndan Dışişleri Bakanlığına getirilmiştir. İçişleri Bakanı AP'li Ahmet Topaloğlu'dur. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı MP'li Zekai Dorman'a emanettir. Ancak eski hükümetlerde o bakanın gördüğü sözcülük görevi ondan alınıp Çalışma Bakanı AP'li İhsan Sabri Çağlayangil'e verilmiştir. Bu görevi bazen de Milli Eğitim Bakanı Cihat Bilgehan yapacaktır. Söylenen odur ki partisi içinde Turizm ve Tanıtma Bakanlığına fazla talip bulunduğundan Demirel bunu, başının ağrımaması için ortaklarına devretmiştir. Böyle bir söylenti yıllar sonra DYP-SHP koalisyonu kurulurken Dışişleri Bakanlığı konusunda tekrarlanacaktır.

Hükümete bağımsız milletvekillerinden kimse giremedi. Halbuki onların da gönlünde yatan buydu.

Sıra hükümet programını hazırlamaktaydı. Redaksiyon komitesini AP'den Çağlayangil, CKMP'den Mehmet Altınsoy, MP'den Hüseyin Ataman, YTP'den Şekip İnal oluşturdular.

Programın yazılması sırasında güçlüklerin nereden ve kimden geleceğinin ilk işaretleri ortaya çıktı. Osman Bölükbaşı daha İnönü hükümetleri sırasında TRT ile bozmuştu. O kadar ki "Tırt Osman" diye anılıyordu. Televizyon henüz yoktu. TRT'nin elindeki yayın organı, radyolardı. DP döneminden ve özellikle *Vatan Cephesi* yayınlarından ders alınarak Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu özerk bir kuruluş olarak kurulmuştu. Başına da Adnan Öztrak ilk genel müdür tayin edilmişti. Genel müdür CHP'li bir aileden geliyordu. Ama Öztrak değerli, tarafsız, en önemlisi görevinin gereğinin bilincinde bir bürokrattı. Buna rağmen "Tırt Osman" onun yönetimindeki radyoların hükümeti tuttuğunu, muhalefete –hele kendisine– yeterli söz hakkı tanımadığını söyleyerek kampanya sürdürüyordu. Hükümet programı hazırlanırken bu alerjisi tepti. Redaksiyon komitesine muhtıralar verdi. Genel müdür değiştirilmeli, radyo-

lar denetim altına alınmalı, iktidara –yani kendisine– daha fazla konuşma imkânı sağlanmalıydı. Fakat komite bu istekleri kaale almadı. Hükümetin TRT'ye fazla karışma hakkı zaten yoktu. Danıştay da o yönde kararlar kabul etmişti. Fakat MP Genel Başkanı kuruma ve özellikle genel müdürüne karşı hücumlarını sürdürdü. Hele radyolar hükümet programının Mecliste okunmasını aynen ve canlı olarak vermeyince bu Bölükbaşı için bardağı taşıran damla oldu. Turizm ve Tanıtma Bakanı da kendi partisinden değil miydi? Onu ileri sürerek baskı ve tehditlerinin dozunu arttırdı. Halbuki Bakan Zekâi Dorman kesinlikle kanunların sınırları içinde kalmak niyetindeydi ve kaldı. Bunun sonucunda da genel başkanıyla arası açıldı. Ama olan Adnan Öztrak'a oldu. Bu stres onu genç yaşında felç yaptı. Allahtan hastalığının derecesi görevini sürdürmesini engelleyecek ölçüde değildi.

Böylece "4. koalisyon" ya da "Ürgüplü hükümeti" kurulmuş oldu. Kabine listesi ve protokol resmen 20 Şubatta açıklandı. Ancak hemen o an "askerlerle ilişkiler"de bir güçlük belirdi. 22 Şubatta Yüksek Askeri Şûra toplantısı vardı. Toplantı Genelkurmay Başkanlığında yapılacaktı. Askeri Şûra toplantılarının Başbakan tarafından açılması gerekiyordu. Halbuki Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay yeni Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'yü tebrike henüz gelememişti. Durum bu iken Başbakan onun karargâhına nasıl gidecekti? Onu, kendisini tebrike daveti de Ürgüplü göze alamıyordu.

Önce, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'den imdat istendi. *"Cemal Aga"* ordunun şahsına ne kadar bağlı bulunduğunu söylemekten hoşlanıyordu ama buna kendisinin de inandığı yoktu. Ters bir cevap alırsa ne olacaktı? Başbakana bu işi İsmet Paşa'yla halletmesini tavsiye etti. Ürgüplü derdini eski arkadaşı, CHP Genel Sekreteri Kemal Satır aracığıyla İnönü'ye yansıttı. İnönü, yukarda belirtildiği gibi hükümete yardımcı bir hava içindeydi. Bunu birkaç gün önce yeniden göstermişti. Kendisini, bütçesini reddederek düşürmüşlerdi. Ama bu ülkeyi de ister istemez bütçesiz bı-

rakmıştı. Yeni hükümet kurulunca bütçeyi o çıkartacaktı. İyi de, mart ayındaki ödemeler nasıl yapılacaktı?

İnönü, Maliye Bakanı Ferit Melen'e "bir aylık geçici bütçe" hazırlaması talimatını verdi. Melen bunu hazırladı. Zaten hükümet, yenisi henüz kurulmadığı için görevini sürdürüyordu. Başbakan –İsmet Paşa–, görevli Başbakanı –Suat Hayri Ürgüplü– Başbakanlığa çağırdı. Ona geçici bütçeyi gösterdi. Onayını aldı. Ürgüplü teşekkürlerini söyledi. İnönü hükümeti bunu parlamentoya sundu. Senato'da 11 red, 2 çekimser, 134 kabul oyu çıktı. Meclis'te ise 1 red ve 1 çekimsere karşı 88 oyla kabul edildi. Bu suretle mart ayının gerekli ödemelerinin yapılabilmesi sağlandı.

İsmet Paşa pek doğal olarak "Madem ki beni bütçe yoluyla düşürdünüz, bütçesiz kalın da, aklınız başınıza gelsin" demedi. Deseydi, İsmet Paşa olmazdı ki...

Kemal Satır kendisine Suat Hayri Ürgüplü'nün asker konusundaki derdini aktardığında şöyle bir formül buldu:

Genelkurmay Başkanı, henüz eski Başbakana, yani, kendisine de veda ziyaretinde bulunmamıştı. İnönü, Başbakan Yardımcısı Kemal Satır ile birlikte Yüksek Askeri Şûra toplantısının yapılacağı pazartesi günü saat 9'da Başbakanlıkta olacaktı. Sunay, veda için kendisini ziyarete gelecekti. İnönü, onu, tebriklerini sunması maksadıyla elinden tutup yeni Başbakana götürecekti. Sonra yeni Başbakan yanına Genelkurmay Başkanını alıp Yüksek Askeri Şûra toplantısına başkanlık etmek üzere Genelkurmay Başkanlığına gidecekti. Orada törenle karşılanacaktı.

Formül başarıyla uygulandı. Başbakan Ürgüplü, şûra toplantısını açtı. Fakat fazla kalmadı. Başkanlığı Orgeneral Sunay'a bırakarak döndü. Bu arada İnönü ile Satır, Başbakanlıkta Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel'i de tebrik ettiler.

Demokratik mekanizma dikkat ve ihtiyat içinde yürütülüyordu. Askerle ilişkilerde İsmet Paşa hiçbir yardımı esirgemiyordu.

Askerler o akşam orduevinde bir yemek düzenlemişler-

di. Ancak öyle bir düzendi ki bu, şeref misafirleri *"eski büyük komutanlar"*dı. Bunların 1 numarası da, tabii, İsmet İnönü'ydü. Genelkurmay Başkanı masada karşısına İsmet İnönü'yü oturttu, Sağına Suat Hayri Ürgüplü'yü, soluna Ali Fuat Cebesoy Paşayı aldı. Yemeğin bitiminde ilk kadehi Cevdet Sunay ile İsmet İnönü "ev sahibi" ve "şeref misafiri" olarak kaldırdılar. Sonra İnönü kadehini yeni hükümet için kaldırdı. Ürgüplü İsmet Paşa'dan göz işaretiyle sordu: Acaba bir konuşma yapmasına lüzum var mıydı? Paşa, olduğunu bildirdi. Başbakan orduyu öven, ona inanç bildiren, sıcak birkaç söz söyledi.

Aradan geçen yıllar, hiç şüphesiz, o *"geçiş günleri"*ni unutturmamalıdır. Öyle günler kritik günlerdir. Alışılmış ilişkilerden yeni ilişkilere dönülmektedir. Bu dönemlerde herkes sorumluluğunu bilmeli ve onu en iyi şekilde kullanmalıdır. Ürgüplü hükümetinin kuruluşunda İsmet Paşa, ordu ve Suat Hayri Ürgüplü bunu en mükemmel şekilde başardılar. Aslına bakılırsa*"14 Mayıs dönemi"* de bu şekilde açılmıştı. İnönü, ordu ve Bayar başta aynı performansı göstermişlerdi. Fark şuradadır ki Ürgüplü –ve Demirel– DP büyüklerinin hatasını işlemediler. Ürgüplü –ve Demirel– sonuna kadar *"İsmet Paşa desteği"*nin öneminin bilinci içinde kaldılar. İsmet Paşa da bu desteğini sürdürdü. Başbakan hiçbir zaman İnönü ile temaslarını sekteye uğratmadı. Ona her zaman, hemen her şey hakkında bilgi verdi. Ondan fikir sordu. Özellikle dış ilişkiler ve dış politika konusunda... Bu görüşmelerini eski Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ile de yapmaktan çekinmedi. Yeni hükümetin Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık da aynı tutum içinde oldu.

Bundan dolayı kimse ne bir küçülme, ne bir büyüme hissetti.

"Medeni münasebet" denilen de budur.

Yeni Başbakan, tabii, sadece muhalefet lideriyle değil, ondan daha çok koalisyonunu oluşturan partilerin genel başkanlarıyla da temas ediyor, onları biraraya getiriyor, fikir ve görüş alışverişinde bulunuyordu.

Suat Hayri Ürgüplü'yü başının derde girdiği, Yüce Divan'a sevkedildiği ve oradan alnının akıyla çıktığı 1940'ların ortasında, Gümrük ve Tekel Bakanlığı döneminde tanımışımdır. Ben çok genç bir gazeteci, o genç bir siyaset adamıydı. Ama asıl dostluğumuzun kökeni, 1950'lerin başıdır. Ürgüplü, Avrupa Konseyi parlamentosundaki Türk delegasyonu üyesiydi. Ben de *Cumhuriyet*'in Paris'teki Batı Avrupa muhabiri olarak o toplantıları izliyordum. Onun çeşitli başkentlerdeki büyükelçilik görevleri sırasında da görüşmelerimiz, konuşmalarımız oldu. 1960'lar başındaki Senato başkanlığı döneminde bunlar büsbütün sıklaştı. Eee, serde ikimizin de Galatasaraylılığı bulunmuyor muydu?

O sıralar ve sonraları Suat Hayri Ürgüplü kendi koalisyon ortaklarından daha fazla, muhalefet lideriyle yaptığı görüşmelerde kendisini rahat hissettiğini bana birçok kere söylemiştir. Demirel'i biraz ayrı tutar, Ahmet Oğuz'dan az söz eder, ama Alican'ın *"zor adamlığı"* ile hele Osman Bölükbaşı'dan yakınır dururdu.

Süleyman Demirel'in o günler maharetli bir politika izlediğini belirtmek lazımdır. Partisi, eski DP'nin devamıydı. Eski DP'lilerin AP içinde ve üstünde kudretleri, etkileri vardı. Bunlar kendisini ve ekibini küçümsüyorlardı. Celal Bayar'ın ondan "Haa, bizim eski su müdürümüz" diye bahsettiği bilinir. DP'liler, hapisliklerine son verilmesinin ötesinde derhal siyasi haklarını istiyorlardı. Statü, 26 Mayıs 1960'da neyse, ona döndürülmeliydi. Demirel'i "emanetçi" olarak görüyorlardı. Emaneti emanetçi bir an önce geri vermeliydi.

Bu, bir.

İkincisi, genellikle DP'lilerden oluşan AP örgütü eski avantalarının hasreti içindeydi. Partileri artık iktidarda değil miydi? Dört yıllık *"avanta hasreti"* son bulmalıydı. Bütün arpalıklara onlar geri gelmeliydi. AP Genel Başkanı CHP Genel Başkanının 1960'dan 65'e kadar çektiği sıkıntıyı yaşıyordu. AP Genel Başkanı Demirel ve Yardımcısı Cihat Bilgehan kendi örgütlerine hemen bir bildiri yayımladılar. İktidarda, hayır, bir AP hükümeti yoktur. Bu, bir ko-

alisyon hükümetidir. İmkânları sınırlıdır. Yapmak istediği her şeyi yapması kabil değildir.

Böyle bir bildiriyi yayımlamaya kendilerini mecbur hissetmişlerdi. Çünkü bir koalisyonla iktidara geldiklerinden beri genel merkez dolup taşıyordu. Bunlara kibarca *"ricacılar"* deniliyordu. Ricalarının esasını banka kredileri ile kendilerine, yakınlarına ya da yandaşlarına iş oluşturuyordu.

Bildiride siyasi haklar için sabırsızlanan eski DP'lilere de mesaj vardı. Bu ara rejimde koalisyon hükümetiyle AP onlara istediklerini veremezdi. Hele, genel seçim gelsin ve AP tek başına iktidar olsun.. O zaman, dile benden ne dilersen!

Gerçi iki genel seçimde, 1965'te ve 1969'ta Demirel'in AP'si tek başına iktidar olacaktı ama eski DP'liler avuçlarını yalayacaklardı. Yalasınlar! Yayımlanan o mesajda deniliyordu ki: "Şimdi sabredin. İlk genel seçimlerde de bize tam destek verin!"

Eski DP'liler öyle yaptılar.

En başlarındaki Celal Bayar'ı ise "kuyudan adam çıkarma operasyonu" ile kurtaracak Demirel değil, askerlerle kötü kişi olma pahasına gene İsmet Paşa olacaktır.

İnsanlar –Demirel'i kastediyorum– kendi siyasi hakları üzerinde şahin, başkalarınınki –hele rakiplerininki– üzerinde ise, kargadırlar.

AP örgütüne bildiri yayımlarken Demirel'in başında bir de *"üçüncü bela"* vardı. AP büyük kongresinde yendiği ve genel başkanlığı âdeta elinden aldığı Saadettin Bilgiç.

Bilgiç, örgütün büyük kısmına egemendi. Onları "isteyin, isteyin.." diye kışkırtıyordu ve "ben olsam, verirdim" diye eklemeyi unutmuyordu. Eski DP'liler ile de aynı tarz bir flörtün içindeydi.

Ispartalı *"Çoban Sülü"* hiç de, postacının kapıyı iki kez çaldığına inanmıyordu. Onun, kendine özgü *"Türkiye'yi ihya etme projesi"* vardı. Kendisi için bir şey istiyorsa namertti de, postacının kapıyı birinci kez çalıp bıraktığı

*"emanet"*i başkasıyla, hele başkalarıyla paylaşmak niyeti yoktu.

Ürgüplü hükümetinin programı mart ayının başında Meclis'e sunuldu ve güven oylamasına gidildi. Muhalefetin bunu eleştirmesi normaldi. Gerçi birçok ilke son İnönü hükümetinin amaçlarını andırıyordu. Ama uygulayıcılar değişmişti ve CHP'nin onlara güven bildirmesi bahis konusu değildi. Ancak görüşmelerin sürprizini bu oluşturmadı. Bakıldı ki koalisyon ortaklarından MP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı bunun aynı şiddetle karşısındadır. *"Tırt Osman"* Ürgüplü hükümetine en fazla TRT konusundaki tutumu dolayısıyla kızmaktadır. İzlenen dış politikayı da beğenmiyor ve bunu "yeterli derecede haysiyetli ve şahsiyetli" bulmuyordu. Sanki "İnönü politikası" sürüyordu.

Tabii, bu, kurallara oldukça aykırıydı. Bir koalisyon ortağı gidişatı beğenmiyorsa hükümetten çekilirdi. İsmet Paşa gülerek:

"Böyle bir şey yaparsa, partisi hemen biter" diyor ve Başbakana aldırmama tavsiyesinde bulunuyordu.

Bütçe 4 Mart günü oylandı. 432 kişi katılmıştı. Güven oylarının sayısı 231, güvensizlik oylarınınki 200 idi. Bir kişi de çekimser kalmıştı.

Bilmiyorum bu, Osman Bölükbaşı mıydı?

O sıralar devrin İngiliz seks kraliçelerinden sinema artisti Diana Dors, Türkiye'deydi. Gazetelere verdiği demeçte "Türk erkekleri şimdiye kadar rastlamadığım tipte. Yani, neresinden bakılsa tam erkek. 10 üzerinden 10 not" dedi.

Acaba, nerelerinden bakmıştı?

Sonra ekledi: "Türk kadınlarını inceleyemedim."

Demek eşcinsellik henüz moda olmamıştı.

III

Mart ayı, koalisyon hükümeti için fazla şanslı başlamadı. Osman Bölükbaşı sadece program görüşmelerinde

"muhalif bir konuşma" yapmamış, bunu yazılı olarak da Başbakana bildirmişti.

Bölükbaşı *"belge"* meraklısıydı ve muhalefetini böylece belgelemiş oluyordu.

10 Martta Zonguldak'ın Kozlu'sunda 1500 maden işçisi kanunsuz bir greve girdiler. Grev kanunsuzdu, çünkü gerekli şartlar yerine getirilmemişti. Sendika da bu durumu kabul ediyordu. İşçiler buna rağmen işi bırakmışlardı. Üstelik mütecaviz bir hava içindeydiler. Bir mühendis linç edilmek istendi, sonra rehin alındı. Zorbalık olaylarına girişildi. İşe asker müdahale etti. işçiler askere saldırdılar. Asker ateş açtı. İki işçi öldürüldü. Bunun üzerine başka işçiler arkadaşlarına katıldılar. Sayıları altı bine çıktı. Kozlu'ya hiç kimseyi sokmuyorlar, Kozlu'dan hiç kimseyi çıkartmıyorlardı. Tabii bu, kıyametin kopmasına sebep oldu. Bölgeye bir tümen sevkedildi. Çalışma Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in ağzından talihsiz *"amele"* lafı çıkınca o, ateşin üstüne dökülmüş benzin rolü oynadı. Düzenlenen mitinglerde, protesto gösterilerinde "Biz amele değil, işçiyiz" pankartları taşındı.

Olayın asıl önemi Türk sendikalizmi ve işçi hareketi içinde ayrılık yollarının ilk işaretini vermesidir. 1961 Anayasasını takiben sol fikirler, üzerlerindeki dar ceketten sıyrılmaya başlıyorlardı. Gazetelerde sosyalizm üzerine yazılar yazılıyor, bir sosyalist yayın furyası kitap pazarını âdeta işgali altına alıyordu. Üniversitelerde açıkoturumlar düzenleniyor, gençler bunlara ilgi gösteriyorlardı. O tarihlerde henüz konuşmacı olarak bütün eğilimlerde insanlar temsilci diye çağırılıyorlardı. Meşela AP'liler sağda, CHP'liler ortada, sosyalistler solda yer alıyorlardı. Bu sırada Mehmet Ali Aybar'ın fikir babalığında TİP de kurulmuştu. Sol adına onlar, ya da bazı köşe yazarları konuşuyorlardı.

Bu gelişmenin sendikalizm ve işçi hareketleri alanında yankı yapmaması imkânsızdı. Türk-İş artık yeterli bulunmuyordu ve onun özellikle Amerika ile ilişkileri gittikçe dozu artan şekilde eleştiriliyordu. Türkiye'de sendikaliz

min "Amerikan modeli" üzerine kurulduğu bilinmektedir O zamanın geçerli 275 sayılı sendikalar kanunu bunların yabancı ülkelerden yardım almalarına cevap verirdi. Gerçi bu yardımların eğitim amaçlı ve işçi kuruluşu kaynaklı olması şartı vardı ve ayda da 100 bin lirayı geçmemesi lazımdı. Türk-İş'in Ankara'nın Sıhhiye semtinde yaptırmakta olduğu genel merkezi için Amerika'nın 4 milyon lira verdiği duyulunca kıyamet koptu. Ütelik Amerikalılar inşaatın önüne kendi yardım amblemlerini koydurtmuşlardı. Hani, Amerika ile Türkiye'yi elele gösteren levha. Gerçi, falso anlaşıldı ve propaganda işareti kaldırıldı ama suçlamalar dinmedi. Arttı. Genel merkez yapımının eğitim ile ne ilgisi vardı? Türk-İş'in karşısındaki örgütlenmeler böyle vesilelerle daha fazla su yüzüne çıkıyordu. Bir İşçi Dayanışma Konseyi kurulması girişimleri kendinden söz ettiriyordu.

Bunu Devrimci İşçi Sendikalarının (DİSK) başlangıcı saymak kabildir. Kozlu olayları Türk-İş Genel Sekreteri Halil Tunç ile TİP Genel Sekreteri Rıza Kuas arasında şiddetli bir polemik başlattı. TİP, üzerlerine ateş açılan işçilere Türk-İş'in gerekli desteği vermemesini kınıyordu. Bunun üzerine Halil Tunç "gerekli destek"ten TİP'in ne anladığını açıkladı. Rıza Kuas kendisine gelmiş ve bu şikâyetini yüzyüze konuşmada da söylemişti. Tunç sormuştu:

"Ne yapmamızı istiyordunuz?"

TİP Genel Sekreterinin cevabı şu olmuştu:

"İşçinin de askere ateş ettirilmesi..."

Türk-İş kendi karşıtlarını "ihtilalci sosyalizm metodları"yla çalışma suçlaması altında ilk defa o zaman bıraktı. TİP ile Türk-İş'e karşı sendikacılar ise onun "Amerikan maşası" olduğunu söylediler. Zonguldak olayları daha fazla büyümedi ama Türk işçi hareketinin esaslı bir yol ayrımında bulunduğu tesbit edildi.

İçerde bu huzursuzluk yaşanırken Yunanlılar, Kıbrıs içinde bir "deneme bombası" patlattılar. Görmek istiyorlardı, yeni hükümet ne kadar "muktedir"dir.

O sıralar Kıbrıs'taki birliğimizin mutad değiştirilme zamanı gelmişti. Yunanlılar yeni birliğin Adaya çıkmasına izin vermeyecekleri havasına girdiler. Makarios bunun gönderilmesinin ertelenmesini bir telgrafla hükümetten resmen istedi. Kıbrıs'ın Silahlı Kuvvetler Komutanı General Grivas gösterişli bir şekilde Atina'ya gitti. Orada Yunanistan Savunma Bakanı Garufalias ile konuştu. Başbakan Yorgo Papandreu kendisini kabul etti. Kıbrıs'a dönerken Grivas Associated Press Ajansına şöyle bir demeç verdi:

"Türkleri 24 saatte yok etmek, bizim için hiçbir şey değildir."

Türkleri yok etmemek için Adadaki Türk askerini çekmek ve yeni asker göndermemek koşulunu söyledi. Ürgüplü hükümetinin buna cevabı, güneydeki birlikleri ve Eskişehir'deki hava kuvvetlerini alarma geçirmek oldu. Yunanlılar geri adım atmak mecburiyetinde kaldılar. Değiştirme askeri gönderildi. Hiçbir mukavemet görülmedi.

Her iki krizde İsmet Paşa bir muhalefet lideri gibi değil, hükümetin sorumluluğunu paylaşan bir devlet adamı gibi davrandı. Zonguldak konusunda Başbakan parti liderlerini topladığında ona katıldı. Kıbrıs işinde iktidara desteğini bildiren demeçler verdi. "Hükümet geçici bir seçim hükümeti değil, tam yetkili Cumhuriyet hükümetidir" dedi. Bundan dolayı bazı partililerinin kendisine fena halde kızdıklarını hatırlıyorum. "Bu İsmet Paşa'ya da ne olmuştu? Gene devlet adamı krizi tutmuştu. Halbuki kendi iktidarında gözünün yaşına bakan mı çıkmıştı? O yurtdışındayken 2. koalisyonu çökertmemişler miydi?"

CHP Genel Başkanı bunlara aldırmadı. Hatta partiden ihraç edilmiş bulunanlar hakkında bir af kararı çıkarttı. Parti meclisi bildirdi ki iki ay içinde geri dönmek için başvuranlar yeniden parti üyesi sıfatını kazanacaklardır. Bunların başında Kasım Gülek geliyordu ve eski genel sekreter bunun müthiş isteği içindeydi. Meclis koridorunda İnönü'yü gördüğünde hemen yanına seğirtiyor ve bir dostluk manzarası çizmeye çalışıyordu. Nitekim ilk başvuranlar arasında o vardı. Partiye tekrar girer girmez hemen

kolları sıvadı. Gözü tabii, Kemal Satır'ın yerindeydi. Yani, genel sekreterlikte.

Buna karşılık, hem AP'de, hem koalisyon içinde huzursuzlukların önü alınamıyordu. İki milletvekili, İsmail Hakkı Yılanlıoğlu ile Mustafa Kemal Erkovan, AP'den istifa ettiler. Bunlar Bilgiç'in de sağındaydılar. Süleyman Demirel'in eski rakibi, parti içi muhalefetini sinsi sinsi sürdürüyordu. Gerçi Demirel "aileye huzurun geleceği"ne dair demeçler veriyordu ama aldıran çok olmuyordu. Milletvekillerinin arasında rahatsız bulunanlar vardı. Bunlar kendilerinin söz sahibi edilmemelerinden şikâyetçiydiler. Kuliste dedikodu yapmayı Meclis toplantılarına katılmaya tercih ediyorlardı. O kadar ki genel başkanları onları açıktan, toplantılara katılmak için uyarmak zorunluluğunu hissetti.

CKMP'de ise, bir iç darbenin ayak sesleri o sırada duyuldu. Alpaslan Türkeş çalımlı bir şekilde ve arkadaşlarıyla birlikte CKMP'ye üye oldu. Yeni CKMP'liler arasında Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal, Dündar Taşer, Ahmet Er gibi ideal arkadaşları vardı. Sonra bunlara başka bazıları da katıldılar. CKMP Genel Başkanı Ahmet Oğuz Türkeşcilerin giriş beyannamelerini bizzat imzaladı. Başına gelecek lerden pek haberi yok gibiydi. Halbuki içerde tören varken dışarda ülkücü üniversiteliler başbuğları için gösteri yapıyorlardı.

Koalisyonun kendisinden de gıcırtı sesleri geliyordu. TRT konusunda Osman Bölükbaşı kelimenin tam anlamıyla bayrak açmıştı. TRT kanununun değiştirilmesi ve Adnan Öztrak'ın genel müdürlükten azli için koalisyona teklif verdi. Kendisine bağlı Turizm ve Tanıtma Bakanlığı müfettişlerini teftiş için TRT'ye göndermek istedi. Öztrak buna müsaade etmeyeceğini bildirdi. TRT özerk bir kurumdu ve bakanlık müfettişlerinin teftişine açık değildi.

Başbakan, koalisyon partilerinin liderlerini toplantıya çağırdı. Görüşmeler dört saat sürdü. Ürgüplü belirtti ki; liderlerle bir karar alınması protokol maddelerine göre esasen bahiskonusu değildir. Karar mercii hükümet veya Meclis'tir. Osman Bölükbaşı'yı "İstifa ederim!" diye tehdit etmek zorunda kaldı.

Evet, dörtlü koalisyondan, bizim İzzettin Turanlı'nın Mukaddes İttifak'ından gıcırtı sesleri geliyordu ki parlamentoda –Meclis'te ve Senato'da– birdenbire yepyeni bir koalisyon doğuverdi. Ancak o, tek amaçlıydı: Parlamenter maaşlarının arttırılması.

1965 yılının Mart ayı sonunda bunu ben, kurulduğu 1946'dan beri izlediğim çok partili Meclis'te acaba kaçıncı defa görüyordum? O zaman bile bunu hatırlıyamıyordum. Hatırladığım ilk olay, DP'nin muhalefet dönemindeki "paralar cebe, kırmızı oylar sepete" kaşkarikosuydu. Asıl komiği bunu daha kaç defa, kaç defalar görecektim? Bu satırları yazarken (1993'te) onu hiç bilemiyorum. Ömrüm uzun olursa mutlaka yenilerini yaşayacağım.

Ama birini, parlamenter olarak içinde yer aldığım için burada anlatmalıyım. Olay 1977 ile 1980 arasında geçmiş bulunmalı. Çünkü o yıllar kontenjan senatörüydüm. Bir gün Senato toplantısına geldim. Kapıyı iki büyük partinin grup başkanları tutmuşlardı. Sevimli adamlardı, ahbaplığım vardı. Canım, toplantıya katılıp da ne yapacaktım? Hem, mutlaka celsenin başında içeri girmem şart mıydı? Mesela bir çay içemez miydik?

Ama yoklama celsenin başında yapılıyordu ve toplantıya katılmamış sayılmak istemiyordum. Birden farkettim ki, zaten benden istenilen budur. Yoklamada çoğunluk olmasın. Celse açılmasın.

Neden?

Çünkü Millet Meclisi, parlamenterlerin maaşına zam öngören bir kanunu siyasi partili üyeler çokluğuyla kabul etmişti. Ancak aynı kanunun Senato'dan geçmesi zorunluluğu vardı. Anayasa buna bir süre koymuştu. Sürede Meclis'in kabul ettiği kanun, Senato'da görüşülmezse otomatik şekilde kabul edilmiş sayılacaktı.

Süre, o gün bitiyordu. Celse açılmazsa, paralar cebe! Partililer biz kontenjan senatörleriyle Milli Birlik Grubu üyelerinin buna karşı olduğumuzu biliyorlardı. Bizimle birlikte oy verecek bazı partili senatörler de vardı. Kanunun kabulü için çoğunluk sağlanamaması pek mümkündü.

"Nazik çay içme davetı"ni nazik bir şekilde sonraya bırakarak içeri girdim. Aleyhte oy kullandık. Kanun geçmedi.

Bitti mi?

Hayır. Daha eğlencelisi var. Bu, bizim darbemiz intikamsız mı kalacaktı? Bir öneri dolaştırıldı: Efendim, bizi Cumhurbaşkanı seçiyordu. Yani, seçmenimiz oydu. O ise, zaten Ankara'daydı. Öyle ise kontenjan senatörlerine yolluk verilmemeliydi.

Konuşanlardan biri benim gözlerimin içine dikkatle baktı. "Hele bazısı, seçmeninden beş yüz metre ötede oturuyor," dedi.

Doğruydu. Çankaya'da bizim evle Köşk'ün arası o kadardı.

Allahtan grubumuzun sözcüsü parlamenterlerin sadece kendi seçim bölgelerini değil, bütün memleketi temsil ettikleri ilkesini hatırlattı ve yolluklarımız kurtuldu.

1965 Martının sonunda aynı tarz koalisyon kuruluverdi. Birtakım iktidar parlamenterleri + birtakım CHP'li parlamenterler. Bunlar karşılarında üç kişi buldular ve onları hedef ilan ettiler:

1. BMM Başkanı CHP'li Fuat Sirmen. İta –ödeme– amiri olarak zammı imzalamayacağını bildirdi.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü. Kanun geçerse CHP'nin Anayasa Mahkemesi'ne gideceğini açıkladı. CHP meclisi oybirliğiyle kabul etti.

Başbakan Suat Hayri Ürgüplü. "Bütçede tahsisat ayrılmadı. Ayrılmayacaktır" dedi.

Süleyman Demirel etliye sütlüye karışmadı. Zaten kendi milletvekillerinden bir kısmının top ateşi altında veya komplosuyla karşı karşıyaydı. Gruptaki hasımlarının sayısını arttırmak istemiyordu. Hiç sesini çıkartmadı.

Konu mart sonundaki bir Meclis oturumunda ele alındı. Aman efendim, o milletvekillerini görecektiniz. "Paranın yüzü tatlıdır" lafı boşuna söylenmemiş. Taraftarlar, karşıtlarına nasıl yıldırımlar yağdırıyorlardı! Söyledikleri

hep söylenmiş ve söylenecek olanlardı: Meclisin üzerinde irade mi vardı? Meclisin iradesine ipotek mi konulmak isteniliyordu? Madem ki Meclis maaşlara zammı uygun görüyordu, bu zam yapılırdı. Zamları önlemeye kalkışmak Meclis'in haklarına *tecavüz*'dü.

Biri kendini alamadı. "Tecavüzler karşısında Meclis'in haysiyetini korumak için Meclis'in feshi"ni talep etti.

Üstelik bu, İsmet Paşa'nın partisinin bir milletvekiliydi.

Ancak milletvekilleri, davranışlarının halkta nasıl büyük tepki yarattığını biliyorlardı. Onun için zamma oy verenlerin adları gizli kalmalıydı. Nasıl? Kapalı oya gitmekle. Böyle bir usul vardı ama 1926'dan beri kullanılmamıştı. Çünkü çok özel hallerde kullanılabilsin diye düşünülmüştü. Maaşlara zam gibi kıytırık bir konuda bu istendi ve kabul edildi. Sonuçta 73 red ve 9 çekimse e karşı 190 oyla evet denildi. Maaşlar 5550 liraya yükseltiliyordu.

Karar daha sonra Senato'dan da geçti. Bu bir kanun değil, karar olduğu için Anayasa Mahkemesi'ne gitmek imkânı da yoktu.

Ancak, para nereden bulunacaktı? Bütçeye ek ödenek konulması gerekti. Ama bütçe bir kanun olduğundan böyle bir durumda Anayasa Mahkemesi'ne gitmek hakkı doğuyordu.

Hükümet ek ödeneği reddetti. Ancak Bütçe Karma Komisyonunda milletvekilleri ve senatörler bir önergeyle bunu sağladılar. Bütçeyi o şekilde kanunlaştırdılar.

İsmet İnönü de partisi adına Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Bu sırada vatandaşlar Meclis postanesine milletvekilleri adına beşer kuruşluk havaleler gönderiyorlardı. Ankara Üniversitesi Talebe Birliği bir "Parlamento üyelerine yardım kampanyası" açtı.

Utanmak, sanki kuş olup göğe uçmuştu.

Meclis Başkanı Fuat Sirmen *"ita amiri"* (ödemeyi yapacak kimse) sıfatıyla bu paraları verdirtmeyeceğini bildirdi. Anayasa Mahkemesi kararını açıklayıncaya kadar...

Oysa, açıkgözlerin hesabı şuydu: Anayasa Mahkemesi'nin karar alması nasıl olsa uzun sürecekti. Onlar paraları hemen cebe atarlardı. Karar aleyhte çıkarsa, gelsinler de bunları geri ödettirsinler!. Ama Meclis Başkanı, Nuh diyor, peygamber demiyordu.

Son bir deneme yapıldı. Bir önergeyle "ita amiri" sıfatının –ve tabii yetkisinin– "anlaşmazlık halinde" Meclis Başkanından alınıp bir yardımcısına verilmesi önerildi. İş, rezalet haline dönüşüyordu. Önergenin görüşüldüğü oturumda şiddetli tartışmalar çıktı. Yok o kadarı göze alınamadı. Önerge reddedildi. Fuat Sirmen de paraları ödemedi. Zaten Anayasa Mahkemesi kararını geciktirmedi. Zam anayasaya aykırıydı. Çünkü bunun ancak bir sonraki Meclis'e uygulanması mümkündü. Öyle, isteyen kendi maaşını arttıramazdı.

Bunu niçin ayrıntılarıyla anlatıyorum? Çünkü 1965'teki olay daha önce de yaşanmıştır, daha sonra da yaşandı, ilerde de yaşanacaktır. Bir "insan sarrafı" bundan dolayı değil midir ki "Milletvekilinin parası ve çalını ile oynamayacaksın. Ona her şeyi yaptırtabilirsin" demiştir?

Bu, "tek parti dönemi"nin geçerli bir ilkesiydi.

Maaşlar etrafındaki geçici koalisyon dağılınca, kaldı işler gene Mukaddes İttifak'a. Mukaddes İttifak'ın işleri ise Osman Bölükbaşı yüzünden zordu. Bölükbaşı, partisi MP'ye istediği önergeleri Meclis'e verdirttirebiliyordu, ama MP Genel Yönetim Kurulu bile genel başkanın kaprislerinden şikâyetçiydi. Üstelik havanda su dövülüyordu. Gerçi Antalya Milletvekili İhsan Ataöv'ün "TRT hakkında Meclis araştırması" isteyen önergesi görüşülüyordu ve Osman Bölükbaşı ile CHP milletvekilleri arasında küfürlü tatışmalar geçiyordu, oturumlara ara vermek zorunluğu doğuyordu. Ancak hükümet bu isteği desteklemedi. Zaten 19 Nisanda da Danıştay, bakanlıkların TRT'yi denetleyemeyeceğine dair karar alınca iş yattı. Bir gün sonra Senato'da konuşan Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, koalisyon ortağının iddialarının aksine, radyonun tarafsız olmadığına dair tek bir kelime söylemedi. Bu ise, Osman Bölükbaşı'nın şiddetli tepki-

sine yol açtı. Partisi MP bir bildiri yayımlayarak Ürgüplü'yü koalisyon *ahenk* ve *tesanüdünü* zedelemekle suçladı. Oysa, öteki ortaklar da Bölükbaşı'nın değil Başbakanın yanındaydılar.

Denilebilir ki; koalisyon iktidarının o günler en etkili desteği İsmet Paşa ve onun kendi yörüngesinde tutabildiği CHP idi. Ürgüplü ve Demirel de bunun kıymetini biliyorlardı. Ancak işlerine gelmeyen konuları Meclis'te uyutmaktan geri kalmıyorlardı. Bunların en tipik örneği Toprak reformuydu. Toprak reformu, İnönü'nün üçüncü "reform kabinesi"nin âdeta amiral gemisiydi. Bunun tasarısı hazırlanmış, giderayak Meclis'e sunulmuştu. Dördüncü koalisyon hükümeti de hem protokolunda, hem programında bunu gerçekleştirmeyi üstlenmişti.

Ama, nasıl bir toprak reformu? Toprak reformu 1945'te de Demokrat Partinin kurulmasında birleştirici –ya da ayırıcı– unsur rolünü oynamamış mıydı? Hiç kimsenin gereğini inkâr etmediği –edemediği– bu reformun büyük toprak sahiplerinin Meclis'teki temsilcileri tarafından –başlıcaları Adnan Menderes ile Emin Sazak– sulandırılması CHP'nin çatlamasına neden olmuştu. (Bk. *Demokrasinin İsmet Paşalı Yılları – "Tek Partiden Çok Partiye" (1944-1950) – Bilgi Yayınevi.)* Şimdi aynı oyun tezgâha yeniden konuluyordu. Konunun görüşüldüğü bir Bakanlar Kurulu toplantısından sora Başbakanlığın kapısında Cihat Bilgehan şu haberi verdi:

"Toprak reformu tasarısının üçüncü koalisyon hükümeti tarafından yüksek Meclis'e sunulan metni esas alınarak müzakere edilmesi ve bazı maddeler hakkında hükümet görüşünün saklı tutulması kararlaştırılmıştır."

İşte, *"saklı tutulacak",* yani değiştirilecek bu görüşleri saptamak üzere koalisyon partilerinin temsilcilerinden oluşan bir komisyon kuruldu. Başına Adana'nın büyük toprak sahiplerinden olan ve bu kanuna karşı bulunmasıyla ünlü AP'li –eski CHP'li– Cavit Oral getirildi. Komisyonun amacı tasarıyı gene sulandırmak, hatta maksadından tamamiyle saptıracak şekilde düzenlemekti. Ortaya *"masum*

ilaveler" adı verilen birtakım fikirler atıldı. Örneğin, dağıtılacak arazi hakkındaki maddeye gayet masum şekilde *"sırasına göre"* eki takılabilirdi.

Ne olacaktı, sıra?

Önce hazine arazisi, en son ağaların toprakları!

Zaten Tarım Bakanı da DP iktidarının Adana Valisi Turhan Kapanlı'ydı. Nitekim kanun, Meclis'in yeni genel seçim için tatile girmesine kadar görüşülmedi. Koalisyon hükümeti, protokolüne ve programına rağmen bunu kanunlaştırmadı. Süleyman Demirel bunun hakkında talihsiz bir açıklama yapmıştı: Toprak reformu *"komünistlik koktuğu için"* ele alınmamıştı.

İsmet Paşa, Meclis tatile girince İstanbul'a gitti. Maltepe'de, oğlunun evinde, ünlü *"çivileme"*lerine başladı. Gazeteciler Demirel'in açıklaması hakkında fikrini sordular. CHP Genel Başkanı şöyle dedi:

"Peki, bir toprak reformunun komünistlik kokmadığına dair fetvayı nereden alacaklardır?"

Bir muhabir yüksek sesle düşündü:

"Herhalde Morrison firmasından!"

Bir kahkaha koptu.

Koalisyon hükümetinin kurulmasıyla birlikte yurt çapında bir "komünizmle mücadele" kampanyası güç kazanmıştı ve yazın ortalarında bu büsbütün belli hale gelmişti. Bunu AP açıktan körüklemiyor, Süleyman Demirel 5 Mayısta "AP ne sağda, ne de soldadır" diyordu ama haziranda çıktığı yurt gezisinin Trabzon durağında "aşırı sol ile mücadele" çağrısı yapıyordu. Meclis'in tatile girmesinden önceki ortak gruplarının son toplantısında –veda toplantısı– ise şöyle konuşuyordu:

"Bazı kimseler bugün komünizme karşıyız demekten âdeta ürkmektedirler."

Buna karşılık Demirel'e göre "Müslüman milletiz denilebilmelidir."

Tabii, bu sözlerde demagoji payı çoktu. Türkiye'de her

zaman "Biz Müslüman milletiz" denilebilmiştir, denilmiştir. "Aşırı sol ile mücadele" AP'nin büyük rakibi CHP'nin de sloganıdır. Komünizme karşı olmak da... Gerçi Demirel'in tarifine uyan bir Türkiye İşçi Partisi (TİP) vardı. Ancak Demirel onu değil, millet önünde CHP'yi kötülemekte, onun hakkında şüpheler uyandırmaya çalışmaktadır. Nitekim *"Ortanın solu, Moskova yolu"* pankartları AP mitinglerinde daima görülüyordu.

Bu mitinglerde faal –ve kışkırtıcı– bir örgütün gittikçe büyüyen rol oynadığı Demirel'in Karadeniz gezisinde dikkati çekti. O da, tıpkı AP Genel Başkanının yaptığı gibi CHP'yi değil, TİP'i ve onun bazı önde sözcülerini hedef aldığı izlenimini yaratmaya çalışıyordu. Demirel'in Samsun'daki mitinginde ölçüler tümüyle aşılmış, utanç verici, kişisel saldırılar dönemi başlatılmıştı.

Bir pankartta şöyle deniliyordu: *"Annesi fahişe olanın babası deyyus-u ekberdir."* Bir başkası şuydu: *"Viski ile sosyal adalet, fahişe dölü ile millileştirme olmaz."* AP Genel Başkanı bunların gölgesinde konuşuyor, onların "derhal indirilmesi" için uyarı gereğini hissetmiyordu. O toplantıda dedi ki:

"Yüz günlük bir hükümetten her şey beklenemez."

Seçimlerin arifesinde bu demekti ki: Getirin bizi tek başımıza iktidara, bütün bunların çanına ot tıkayalım.

Örgütün adı "Komünizmle Mücadele Derneği"ydi. AP Genel Başkanı onun, mitinglerine katılmasına göz yumuyordu. Ama daha fecisi, derneğin fahri başkanı Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'di.

Türkiye Cumhurbaşkanlarının değerlendirilmesinde bazıları Gürsel'i *"İlk Turgut Özal"* sayarlarsa, bundan dolayı hiç şaşmamak gerekir. Söylediğine ve yaptığına dikkat etmeyen, işgal ettiği makamın saygınlığını hiçe sayan bir Cumhurbaşkanıydı. Belki bir fark bunu hesapla değil, "içinden gelerek" sergilemesiydi. Nitekim en sonunda, tedavisi bulunmayan bir hastalıkla malul bulunduğu için Cumhurbaşkanlığından doktor raporuyla indirilen birinci Cumhurbaşkanı oldu.

*"Cemal Aga"*nın Komünizmle Mücadele Derneği fahri başkanlığı nereden geliyordu? O Gürsel Paşa ki zaman zaman Türkiye'de bir komünist partinin kurulmasında sakınca görmediği yolunda demeçler vermiştir? Olay, insanı güldürecek kadar basittir.

Bir gün İzmir'den Cemal Gürsel'in bir hemşehrisi Ankara'ya geldi, Çankaya'da onu ziyaret etti, bir Komünizmle Mücadele Derneği kurduğunu bildirdi, onun fahri başkanlığını kabul etmesini diledi.

Böyle bir sıfatı Cumhurbaşkanının sırtlanması hangi anlama gelir, bunu Cemal Aga düşünmedi bile... "Peki" deyiverdi ve Komünizmle Mücadele Derneği onun fahri başkanlığına –yani, korumasına– kavuşturulmuş oldu.

Komünizmle mücadele iyidir de, derneğin onunla yetinmediği çabuk ortaya çıktı. Dernek 1965 ortalarında Türkiye'de Hitler'in S.A. birliklerinin rolünü üstlenmiştir. *"Komünist avı"*na girmektedir. Bunu sadece Demirel'in mitinglerinde küfürlü pankartlar açmakla yürütmemektedir. TİP'in toplantılarını sopalarla basmakta, meydan dayaklarını çekmekte, "komünistlere ölüm" sloganlarıyla oraya buraya saldırmaktadır. Nihai hedeflerinin "ortanın solu partisi" olduğunu herkes farketmektedir. Ama Demirel veya Gürsel için de "ortanın solu", "Moskova'nın yolu" değil midir?

Temmuzun başında dernek bütün ölçüleri öyle bir kaçırdı ki, TİP'in Bursa il kongresini resmen bastı. Sopalarını konuşturdu. Onlara hayat hakkı tanımadığını, başkalarına da tanımayacağını ilan etti. Devlet güçleri devlet başkanının fahri başkanlığındaki bu derneğe karşı fazla sert davranmaktan; yani, görevlerini yerine getirmekten kaçınıyor, âdeta korkuyorlardı. Olayın boyutu Cemal Gürsel'in bile "Komünizmle Mücadele Derneği'nin hareketlerini asla tasvip etmem. Zorba bir derneğin fahri başkanlığını kabul etmem", demesine yol açtı.

Bunun doğal sonucu ne olmalıydı? Cemal Gürsel'in fahri başkanlıktan istifa ettiğinin resmen açıklanması, değil mi? Fakat Gürsel öyle konuştuğundan 15 gün sonra; ya-

ni, temmuzun ortasında, Komünizmle Mücadele Derneği'nin fahri başkanlığını hâlâ sürdürüyordu.

Temmuzun ortasında CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'den randevu istedi. Bunu sağlamaya CHP Genel Sekreteri Kemal Satır'ı görevlendirdi.

Niçin? İsmet Paşa, Ürgüplü'yü çağırsaydı, Ürgüplü gelmez miydi? Elbette, gelirdi. Ama girişimin son derece resmi bir görüntüsü olmak gerekti. İş, özel girişimler dönemini geride bırakmıştı. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Başbakan Suat Ürgüplü'yü Başbakanlıkta ziyaret etti ve ona talebini bildirdi: Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Komünizmle Mücadele Derneği'nin fahri başkanlığından derhal ayrılmalıydı.

Ertesi gün Meclis tatile girecekti ve İsmet Paşa orada bir nutuk söyleyecekti. Başbakana açıkça bildirdi ki; eğer kürsüye çıktığı saate kadar Cemal Gürsel bu faşist tedhiş örgütünün fahri başkanlığından istifa ettiğini Türk kamuoyuna açıktan duyurmazsa *"dünyanın başına yıkılması"*na hazır bulunmalıydı.

O ve asıl hükümet.

İsmet Paşa, bir Cumhurbaşkanının sözlerinde ve davranışlarında sorumsuz olabileceğini vurguladı. Bu, onun kanun önündeki sorumsuzluğuydu. Yoksa, cumhurbaşkanlarının bir sorumlusu vardı: Hükümet. Çankaya'da bir *"Deli Dumrul"* elleri kolları bağlanmaksızın başı boş bırakılamazdı. Hükümet böyle hallerde gerekli tedbiri almak, devletin ciddiyetini korumakla yükümlüydü. Bunu nasıl gerçekleştirirdi, bu onun bileceği işti. İnönü bundan dolayı Cumhurbaşkanına değil, onun sorumlusu Başbakana gelmişti. Muhatap oydu.

Suat Hayri Ürgüplü çok uzun yıllardır tanıdığı İsmet Paşa'nın ne demek istediğini gayet iyi anladı. Kararlılığını da sezdi. Gerekenin yapılacağı konusunda güvence verdi.

Başbakan da Komünizmle Mücadele Derneği'nin başa bela kesildiğinin bilincindeydi. Hatta Gürsel'in kendisi bile

bunun farkındaydı. "Zorba bir derneğin fahri başkanlığını kabul etmem" sözünü Florya'da gazetecilerin Komünizmle Mücadele Derneği ile ilgili sordukları soru üzerine söylemişti. Hatta demişti ki:

"Kanun harici, bilhassa anayasanın ruhuna aykırı davranışlar asla kabul edilemez ve bu yola düşmüş olan dernekler de meşru addedilemez."

Milli Birlik Grubundan Suphi Kahraman "Bursa olayları"nı Senato'ya götürdü. Başbakan orada bilgi verdi. 22 kişi hakkında soruşturma vardı. İki kişi tutuklanmıştı. Olay adalete intikal etmişti. Üzerinde konuşulması *caiz* değildi. Ancak "Bursa olayları" bir zincirin halkasıydı. Akhisar, Silifke, Bursa... Hitler'in S.A.'larının Türk modeli adım adım ilerliyordu. CHP Genel Sekreter Yardımcısı Suphi Baykam, çıktığı Anadolu gezisinde karşılaştığı olayları bir telgrafla Başbakana duyurdu. Ürgüplü, kendisiyle görüştü. Bir Bakanlar Kurulu toplantısında da olan bitenler ele alındı. Hükümet bir tehlike görmüyordu.

Ancak, tehlike görenler vardı. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay bu aşamada orduya bir tamim yapmak gereğini hissetti:

"Son zamanlarda Türkiye'de aşırı sağ ve aşırı sol cereyanlar dikkati çekecek kadar artmıştır. Aşırı solcular sosyalist kimlik altında birçok kuruluşa sızmak isteyeceklerdir. Silahlı Kuvvetler mensuplarının Türkiye'de kanun dışı ilan edilen komünizm eylemleriyle laik Türkiye'de şeriata dayanan aşırı sağ grubun eylemi dışında kalmaları memleketimizin çıkarları bakımından çok önemlidir."

Ortam bu iken İsmet Paşa'nın kendisine âdeta bir ültimatomla başvurması Ürgüplü'ye, bardağın dolmuş bulunduğunu gösterdi. Muhalefet lideri – Başbakan görüşmesi, tabii, gazeticilerin müthiş ilgisini çekti. Seçimlere gidiliyordu. Muhalefet lideri, hükümetin başından ne istemiş olabilirdi?

Hatıra "seçim güvenliği" geldi. Gazeteciler öyle sandılar. Seçim güvenliği önemliydi ama, böyle bir sorun gündem maddesi değildi ki... Seçimler, elbette güven içinde ge-

çecekti. İsmet Paşa'nın o olayda gazetecilerle konuşması bir örnek niteliği taşır.

İnönü şöyle dedi:

"Müracaatımın sebebi, seçimler ile ilgilidir denebilir."

Denebilir!

Arkadan ekledi:

"Asıl müracaatımın sebebini söyledim. Dikkatle dinlediler. Meşgul olacaklarını ümit ediyorum."

Asıl müracaatımın sebebi!

Demek bir de *"müracaatın asıl sebebi"* vardı.

Ne adamdı, İsmet Paşa!. Her şeyi, nasıl da incelikle söylerdi ve bunun gerçek anlamını kavramak bazılarının o yüzden ne çok zamanını alırdı...

İnönü'nün, Ürgüplü'yü ziyaretini bir trafik izledi. Başbakan derhal Çankaya'ya çıktı. İndi. Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel oraya gitti. Cumhurbaşkanıyla konuştu, ayrıldı. Basın, tabii, bu trafiğin peşindeydi. Hep "seçim güvenliği" konusunu vurguladı.

"Müracaatın asıl sebebi" sezilmedi.

Başbakan, Cumhurbaşkanına muhalefet lideriyle görüşmesini anlattı. Bildirdi ki, hükümet de Gürsel'in Komünizmle Mücadele Derneği fahri başkanlığından ayrılması gerektiği inancındadır. Cumhurbaşkanı bundan hiç hoşlanmadı. İsmet Paşa kendini ne sanıyor, böyle ültimatomlar veriyordu? Hem de, süre koyarak? Ürgüplü, Cemal Paşa'ya İsmet Paşa'nın kendini ne sandığını bir tarafa bırakarak ne olduğunu anlattı.

Cemal Paşa pek anlamadı. Yani, iki gün sonra istifa etse, dünya mı başına yıkılırdı? Ürgüplü bir "lahavle" çekerek Köşk'ten ayrıldı. Hemen Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel'i devreye soktu. Demirel de *"İnönü faktörü"* nün önemini biliyordu. Gürsel onu bir koruyucu gibi kolluyor, ona "Süleyman" diye hitap ediyor, ondan *"Bizim Süleyman"* diye söz ediyordu. Birine "Paşam" demekten, ondan "Paşa hazretleri" diye söz etmekten bu ne kadar daha rahat bir seslenişti...

Ama "Bizim Süleyman" da kendi paşasına İsmet Paşa'nın ültimatomunun kabul edilmesi zorunluluğunu anlattı. İnönü, Meclis kürsüsüne çıkmadan önce Gürsel, Komünizmle Mücadele Derneği'nin fahri başkanlığından istifasını kamuoyuna ilan etmeliydi.

Elimi ateşe sokmam ki Gürsel ile Demirel Çankaya görüşmesinde İnönü'yü çekiştirmemişlerdir. Ama Başbakan Yardımcısı Cumhurbaşkanını ikna etti.

Meclis'in tatile gireceği o gün, İnönü evinden çıkarken, Gürsel'in Komünizmle Mücadele Derneği fahri başkanlığından istifa ettiği haberi kendisine ulaşmamıştı. Cebinde, aksine göre hazırlanmış konuşma metni vardı. Ancak Meclis'e vardığında istifanın gerçekleştirildiği bildirildi. Gürsel, Komünizmle Mücadele Derneği başkanlığına şu telgrafı göndermişti:

"Birçok yerlerde derneğin esas hedefinden ayrıldığı, politikaya yöneldiğini öğrenmiş bulunuyorum. Bu durumda, tarafsız olan Cumhurbaşkanının bu dernekle hiçbir alakası olamaz. Derneğin fahri başkanlığından ayrıldığımı beyan ederim."

Telgraf, Anadolu Ajansı tarafından bütün yurda duyuruldu. Aynı anda Adalet Bakanlığı Komünizmle Mücadele Derneği hakkında soruşturma açıyordu.

Meclis, o gün tatile girdi. 10 Ekim 1965 genel seçimlerinden sonra açılacaktı.

İKİNCİ BÖLÜM

1965 SEÇİMLERİNE DOĞRU

I

Türkiye'de bir genel seçime partiler ilk olarak 1965'te birer sosyal ve ekonomik görüşün sahibi olarak girdiler. 1946'da iki parti vardı: CHP ile DP. Bunlar daha çok "iktidarın temsilcisi" ile "muhalefetin temsilcisi" idiler. Liderleri bir yıl öncesine kadar "öteki parti"de bulunan CHP ile DP'nin hangi sosyal ve ekonomik görüş farkı bulunacaktı? DP'nin kuruluşunda bu fark kendisine sorulduğunda Adnan Menderes "Biz CHP'den biraz daha soldayız" dememiş miydi? (Bk. *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları – "Tek Partiden Çok Partiye" 1944 - 1950 - Bilgi Yayınları).* Bu hal 1960'a kadar sürdü. 1961 Anayasasının kabulünden sonra yapılan ilk seçimlerde de havaya AP–CHP çekişmesi egemendi. Sosyal ve ekonomik fikirler değil, duygular oyların yönünü etkiliyordu. 1946-60 arasının çekişmeleri, içine bir de kan davası girerek devam etti. DP, AP olmuştu.

Sosyal ve ekonomik ayrılıklar 1961 Anayasasının getirdiği uygar özgürlük havasında gelişti. Sağda "plan değil, pilav" diyen bir popülist liberal AP vardı. Tutucuydu. Amerika'nın gölgesinden rahatsızlık duymuyordu. Yeni genel başkanı Morrison firmasının temsilcisiydi ve onu Başkan Johnson'un yanında gösteren bir fotoğraf büyük kongrede dağıtılarak oy sağlanmıştı. Özel girişimciydi. *"Allaha şükür, Müslümanım"* demeyi kendisinin bir özelliği olarak vurguluyor, onun propagandasını yapıyordu.

CHP artık "ortanın solu"nda bir konumun sahibiydi. Eskisine göre daha az devletçiydi. Karma ekonomiye ağırlık veriyordu. Bu, gevşekçe, bir plan içinde uygulanacaktı. Baştaş laiklik, devrimlere bağlıydı. Fakat katı değildi. Oy faktörünü ihmal etmiyordu.

Nasıl? Bunu İsmet Paşa'nın bir tutumunu örnek göstererek anlatmaya çalışayım.

İnönü yeni harflerin kabulünden itibaren eski alfabeyi hiç kullanmamıştır. Başta zor da gelse hep Latin alfabesiyle yazmıştır. İktidardayken önüne eski harfle yazı getirilmesine cesaret edilmemiştir. Buna, kendisi aynı titizliği göstermeyen Atatürk de uymuştur. Atatürk'ün İsmet Paşa'ya gönderdiği bütün mektuplar, kartpostallar yeni harflerledir.

İsmet Paşa'nın *"Milli Şef"*liği sona erince birtakım "eski Türkçe laubalilikleri" kendini gösterir. O tarihlerde yanındakilerin en gençleri bile okullarına Arap alfabesiyle başlamışlardır. Onun "dayanılmaz kolaylık"ından vazgeçmek güç gelmektedir. Toplantılarda, bazı çalışmalarda İsmet Paşa'nın önüne artık eski harfle yazılmış notlar, özetler de iletirler. Bunların sahipleri "Paşam, steno gibi kullanıyoruz" diye kendilerini mazur göstermeye çalışırlar.

Bir gün bana şöyle demiştir:

"Maskaralar, ben Milli Şefken buna zor cüret ederlerdi. Ama ben de, domuzluk olsun diye ne yapıyorum, biliyor musun? Önüme koydukları üzerinde bir düzeltme, bir ilave gerekirse onları yeni harflerle yazıyorum."

Sonra da bir kahkaha atmıştır.

CHP'nin durumu biraz buydu. Tek parti günlerinde kabul etmediği birtakım sulandırmalara göz yumuyordu. Tabiatı, bir devrim partisi olmaktan çok sosyal demokrat hale geliyordu. Dış politikada, Türkiye'nin yerini batı bloku içinde görüyordu.

Onun solunda TİP vardı. O, tam sosyalistti. Hatta, katı bir sosyalist. İdeolojisi, Marksistti. Bağımsızlık ve emperyalizme karşı koyma konusunda Milli Kurtuluş Savaşı-

nın 1920'ler başı dönemindeydi. İçinde Amerika bulunan her şeye karşıydı. Başta, NATO. Daha ziyade Üçüncü Dünyanın o tür tek partilerinden biri gibiydi. Çok partili demokratik rejim onun en bağlı bulunduğu hükümet sistemi değildi. Ama "ihtilalci sosyalizm metodları"nın da şiddetle, hele genel başkanı Aybar ya da onun rakibi Behice Boran gibileri, karşısındaydılar.

Bir ideolojisi olan dördüncü parti, Alpaslan Türkeş'in CKMP'siydi. Partinin yapısı faşist, lideri *"başbuğ"*, militanları ülkücü, ülküleri Turan'dı. Solun, ılımlısından radikaline, her çeşidinin şiddetle karşısındaydılar. Ama ekonomik ve sosyal görüşleri sosyalizmle paralellikler göstermekteydi. Hitler'in partisinin adı da Nasyonal Sosyalist değil midir?

Bunlar, tabii, çok kaba çizgilerdir. Ama gerçek şudur ki; ilk olarak 1965 seçimlerinde sosyal ve ekonomik görüş farkları ağırlıklarını arttırıyorlardı. Tabii, ortada iki parti daha vardır. Ancak MP'nin her şeyi Osman Bölükbaşı'dır ve sağı solu belli olmayan bu liderin sultasındaki partinin de sağı solu yoktur. YTP ise artık hiçbir şey ifade etmez duruma girmiştir.

1965 seçimlerinin kampanyası Meclisin temmuzda tatile girmesinden önce başladı. Süleyman Demirel ilk defa Karadeniz'e çıktı. Bu, normaldi. Partisi seçime giriyordu. Fakat Başbakan Suat Hayri Ürgüplü de bir yurt gezisi başlattı. Oysa, görevini tamamlamasına sadece dört ay kalmıştı. Yaptığı konuşmalardan hissedildi ki, Ürgüplü, kendisine Cemal Gürsel'in halifeliğini, yani cumhurbaşkanlığını hazırlamaya çalışmaktadır. Partilerin üstünde kalmaya büyük özen gösteriyor, birlik ve beraberlikten, seçim yarışının sükûnet içinde olması gereğinden söz ediyordu. "Cemal Aga"nın sönmekte bulunduğu hissediliyordu. Yürümesinden konuşmasına birtakım güçlükleri iyiye âlamet değildi. Çankaya boşaldığı takdirde Suat Hayri Ürgüplü bütün partilerin oyunu alabilecek bir devlet adamı görüntüsünü şimdiden vermeye dikkat ediyordu. Gezisinde seçim güvenliğinin kişisel güvencesiymiş gibi davrandı.

Süleyman Demirel'e gelince; o, bu seçimlerde partisi

için "tek başına iktidar" istiyordu. Görsünlerdi bakalım, AP nelere kadirdir! Tek başına iktidar olabilmek için de yazın ortasında AP'yi *"Demirkırat"* yaptı. DP'nin amblemi beyaz bir attı ya.. Halk *"demokrat"* kelimesiyle kır atı birleştirmiş ve yeni partiye "Demirkırat" demeye başlamıştı. DP böyle bir sempati havası içinde tek başına iktidara ulaşmıştı.

AP'nin kurulurken seçtiği zararsız, kitaplı-güneşli amblemi terketmek kolaydı. AP bunu, DP'nin amblemi kır atı alamadığından, almaya cesaret edemediğinden dolayı yapmıştı. Şimdi ise hava değişmişti. AP bir iktidarın Türk filmlerinde kullanılan deyimle *"esas oğlanı"*ydı. Ne var ki kır at artık sahipsiz değildi.

Fuat Köprülü'nün malıydı.

Nasıl?

Fuat Köprülü DP'nin dört kurucusundan biriydi. Kır at kimin fikriydi bilmiyorum ama kurucular, amblem olarak onu seçmişlerdi. Sonra Köprülü DP'den kopmuştu. Sonra DP kapatılmıştı. Sonra Köprülü 1961'de Yeni Demokrat Parti diye bir parti kurmuştu. Ona ablem diye kır atı almıştı. Yeni Demokrat Parti âdeta hemen iflas etmişti.

Ama amblem olarak kır at hâlâ Fuat Köprülü'nün patentindeydi. Onun izni sağlanmadan bunu AP'nin amblemi diye kullanmak imkânsızdı. Demirel ise bunun getireceği faydayı görüyordu.

Ne yapıldı?

Bunu o günler yayımlanan Meydan dergisi "Sabiha Deren" imzasıyla şöyle anlatır: "Sonradan AP'liler bu ata göz koyunca Köprülü'ye gidip dil dökmüş, uzun uzun yalvarmışlar da, onun gönlünü ederek bu meşhur amblemi alabilmişlerdir."

Meclis'in temmuz ortasında tatile girmesi bütün partilerin evetiyle kararlaştırıldı. Bunların liderlerini Başkan Fuat Sirmen biraya getirdi ve hepsi 16 Temmuz Cumayı uygun gördüler. Toplantıda CHP adına İsmet İnönü vardı.

İsmet Paşa vakit geçirmeksizin İstanbul'a gitti. En çok

denizi özlemişti. Bostancı istasyonundan doğruca oğlu Ömer'in Maltepe'deki evine geçti, ünlü çivilemelerine başladı. Sonra Heybeliada'daki kendi köşküne yerleşti. *"Köşk"* denilen kâgir, üç katlı, ama daracık bir binaydı. Birkaç gün sonra yeniden Maltepe'deydi. Kendisini görmeye gelen Pakistan'ın Dışişleri Bakanı Zülfikar Ali Butto'yla orada yemek yedi. Ayın sonlarına doğru parti meclisinin toplantısına başkanlık etti. Seçime kadar bütün partiler kendi içlerine döndüler. Yoklamalar, kontenjan adaylarının tesbiti, listelerin hazırlanması gibi işler vardı ve bunlar liderlerin başını ağrıtıyordu.

En büyük değişiklik CKMP'de oldu. Türkeş ve arkadaşları bir süre önce oraya girmişlerdi. Tabii, amaçları partiyi ele geçirmekti. Doğrusu istenilirse, CKMP'de lider sıkıntısı vardı. Mareşalin kurduğu parti Osman Bölükbaşı'nın ayrılmasıyla ikiye bölünmüştü. Kalanlardan Ahmet Oğuz, Hasan Dinçer, Ahmet Tahtakılıç birbirleriyle yarışma halinde bulunduklarından bir yeni gücün iktidarı alması zor olmadı.

Türkeş takımı partiye törenle girdiğinde genel başkan Ahmet Oğuz'du. Türkeş'çilere seçimli genel kurul toplantısının hızla yapılacağı sözü verilmişti. Oğuz onları idare edebileceğini sanıyordu. Genel kurulu ertelemek istedi. Beceremedi. Türkeşciler direttiler. Sadece parti içinde değil, parti dışında da örgütlenmeye, yeni bir ideoloji geliştirmeye başlamışlardı. Ahmet Oğuz haziran sonlarında istifa etmek zorunda kaldı. Bunun sebebini soranlara "Açıklama yaparsam yer yerinden oynar" gibi laflar etti, ama, arkası gelmedi. CKMP büyük kongresi temmuz sonunda toplandı. Bu sırada AP'den Gökhan Evliyaoğlu, Erkovan, Yılanlıoğlu gibi kimseler CKMP'ye geçmişlerdi. Evliyaoğlu büyük kongrede oturum başkanı seçildi. "Eskiler"in başlıca iki lideri, Hasan Dinçer ile Ahmet Tahtakılıç birbirlerine düşünce, Türkeş takımının partiyi götürmesi zor olmadı.

Burada, bir gelişmeden söz etmeliyim. İsmet Paşa'nın Başbakanlıktan düşürülmesi sırasında Amerikalılar ona "Rusya'yla yakınlaşma girişimleri" günahını bulmaktaydı-

lar ya... Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromiko, mayıs ayının ortalarında resmi bir ziyaret için Ankara'ya geldi. İsmet Paşa'nın başkanlığı sırasında Podgorni ne kadar *"sıcak"* karşılandıysa o derece sıcak karşılandı. "Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi fevkalade bir şey olacaktır" diye demeç verdi. Görüşmeler gayet dostane bir hava içinde geçti. Gromiko, muhalefet lideri İsmet İnönü ile de görüştü. Hem onu, hem Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'yü resmen ziyaret için Moskova'ya davet etti. İsmet Paşa özür diledi: Seçimler vardı, partisinin başında kalmalıydı. Ürgüplü olumlu cevap verdi. Temmuzun başında da gitti. Çok iyi muamele gördü. Bir hafta kaldı. Dönüşünde "Her konuda mutabakata vardık" dedi. Amerikalıların sesi, sedası çıkmadı. Anlaşılıyordu ki, alerjileri Türk-Rus ilişkilerine değil, İsmet Paşa'yaydı.

1965'in yaz sonunu ve sonbaharını partiler kendi içlerine dönük olarak yaşadılar. Başlıca konu, adaylıktı. Yoklamalar bunu büyük ölçüde hallediyordu. Bileğine güvenen, yoklamadan aday olarak çıkıyordu. Burada Feridun Cemal Erkin'in hikâyesini anlatmalıyım.

Erkin, İsmet İnönü kabinelerinin son Dışişleri Bakanıydı. Hani, Dışişleri Bakanlığı mensuplarına *"monşer"* diye takılırlar ya... Tipik bir "monşer"di. Halka inmeyi bırakınız, kendi bakanlığında *"kast"* usulü uygular, el sıkmayı bile protokole bağlar, burnundan kıl aldırmazdı. Zevklerinin başlıcasını klasik batı müziği oluştururdu. Eleştirilere karşı nasıl alınganlık gösterdiğini anlatmıştım. Bu Feridun Cemal Erkin, 1965 seçimlerinde CHP'den milletvekili olmak istedi. İsmet Paşa'ya geldi, arzusunu bildirdi. Tabii arzuladığı, kontenjandan adaylıktı. İnönü, Erkin'in kaprislerini onun Dışişleri Bakanlığı sırasında görmüştü. "Kaprisli bir milletvekili" de onun gözünde "ideal milletvekili" değildi. Erkin, Ordu'dan seçime girmeyi tasarlıyordu. Oradandı. İsmet Paşa ona, yoklamaya katılmasını salık verdi.

"Monşer" ne yaptı?

Kolları sıvadı. Ordu'daki CHP'nin bütün su başlarına

teker teker mektup yazdı. Kendini tanıttı, milletvekili aday adayı olduğunu bildirdi. Muhtarlar, örgüt üyeleri, ilçe başkanları, il başkanı ve il yöneticileri... Sonra kalktı, Ordu'ya gitti. Orada köy köy, kahve kahve dolaştı. Burnundan kıl aldırmayan o adam ön seçimin bütün oy sahiplerini ziyaret etti. Onlarla konuştu. Bakanlığında el sıkma protokolü uygulayan yine o adam, önüne gelenin elini sıktı. Karşılarında bir "eski Dışişleri Bakanı" görenler, onun etkisi altında kalmaktan kurtulamıyorlardı.

Feridun Cemal Erkin yoklamadan CHP listesinin 1 numaralı adayı olarak çıktı. Bileğinin hakkıyla seçildi ve Meclis'e geldi. Milletvekili performansı o düzeyi bulmadı, ama benim söylemek istediğim 1965'te bir Feridun Cemal Erkin'in bir yoklamada bütün parti profesyonellerini geride bırakabildiğidir. Kalite kendini, yoklama barajlarını aşabilecek güçte gösteriyordu.

Tabii, 1965'te.

En karışık parti, CKMP gibi görünüyordu. Türkeş ekibiyle uyuşamayacaklarını anlayanlar istifa ediyorlardı. Bunların arasına bakan olan Seyfi Öztürk ile Hasan Dinçer katıldığında bir karışıklık çıktı. Kabinede CKMP kontenjanından görünüyorlardı. Oysa, artık CKMP'li değildiler. Buna Türkeş itiraz etti. Haklı bulundu. Onların yerine Hazım Dağlı ve Mustafa Kepir hükümete girdiler.

Alpaslan Türkeş'in başkanlığındaki ilk CKMP yönetim kurulu toplantısındaki bir eğlenceli olayı da anlatmalıyım. Eski albay, toplantıyı açtı. Baktı, iki üye kravatsızdır. Hem de bunlar kendi takımından Muzaffer Özdağ ile Mustafa Kaplan'dır. Türkeş dedi ki:

"Kravatsız arkadaşlar gidip kravat taksınlar, öyle gelsinler. Toplantı ondan sonra başlayacaktır."

Bundan dolayıdır ki yeni CKMP'nin ilk genel yönetim kurulu toplantısı 45 dakika geç başladı.

Aday işinin başını ağrıtmasına rağmen İsmet Paşa neşeliydi. Maltepe'de ve Heybeliada'da çivilemelerini sürdürüyordu. Sultanahmet'teki CHP il merkezinde yapılan parti meclisi toplantısından sonra meydan okudu:

"100 metre yüzme yarışı için rakip arıyorum!"

Gazeteciler sordular: "Paşam, siz neden deniz subayı olmadınız?"

İnönü bir kahkaha attı:

"Biz o zaman dağdan geldik. Yüzmeyi nereden bilecektik?"

Kampanyanın ilk döneminde partiler arasında fazla bir tartışma çıkmadı. İşler *"tatlı - sert"* gidiyordu. Demirel 100 metre yüzme yarışında adaylığını koymadı, ama CHP'nin, Kıbrıs politikasına yaptığı eleştirilere karşı şöyle dedi:

"Kıbrıs, İsmet İnönü devrinde kaybedilmiştir. Kıbrıs meselesinin bugünkü hali iktidarı devraldığımızdan iyidir. Bunu polemik konusu yaparlarsa, söyleyecek çok şeyimiz vardır."

İsmet Paşa cevabı yapıştırdı:

"Ne söyleyeceklerse, söylesinler bakalım.."

Bir başka saldırı CHP'nin komünistliği ya da dinsizliği üzerineydi. İnönü şöyle dedi:

"Geçer akçe sandıkları böyle suçlamaları on yıl denemişlerdir. Bunlar küflü silahlardır."

Bu sırada Başbakan Suat Hayri Ürgüplü "Kıbrıs politikası hakkında" liderleri bir toplantıya çağırınca İsmet Paşa buna katılmayı reddetti. Dört partinin genel başkanı zaten koalisyon iktidarının ortağı idiler. Başbakan bunlarla *istişare* eder, bir politika saptardı. Gerek görüyorsa, bununla ilgili muhalefet liderine bilgi sunardı. Liderler toplantısına ne gerek vardı?

Toplantıda CHP'yi Genel Sekreter Yardımcısı Cihat Baban temsil etti.

II

Seçime gidilirken partilerde baş ağrıtan olay, aday se-

çimiydi. Bu partilerin önünde de CHP geliyordu. Herkes, Feridun Cemal Erkin gibi değildi. Bir kısmının gözünü ön seçim korkutuyordu. CHP'de sadece 23 merkez kontenjanı vardı. Oysa, milletvekili heveslisi çok daha fazlaydı. Bunlar *isim* sahibiydiler ama şu ya da bu nedenden 1961-65 arasında partileriyle soğuk düşmüşlerdi. Bazıları başka ata bile –mesela Talat Aydemir'e– oynamışlardı. Şimdi, CHP listelerinde kendilerine *"tepeden"* yer arıyorlardı. Buna karşılık, partilerine hep sadık kalmış örgüt mensupları bunlara karşı çıkıyorlardı. En kalabalık İstanbul aday listesi, il başkanı Ali Sohtorik'i fena halde düşündürüyordu.

İstanbul'da eğlenceli bir olay 27 Mayısçı, dürüst ve o dönemin kuvvetli adamı Cemal Madanoğlu'nun "bağımsız adaylık"ını ilan etmesi oldu. Sonradan "sol kanat"a, hatta "tepeden inmeciler"e katılmaya itilen Madanoğlu, bir "sağ aday" olarak ortaya çıktı. Adama neler yaptırtmadılar.. Bir müzikçi ve bir fotoğrafhane sahibi onun emprezaryoluğunu yüklenmişlerdi. Müzikçi ona mehter marşları çaldı, fotoğrafhane sahibi Beyoğlu'ndaki dükkânını onun fotoğraflarıyla donattı. Madanoğlu'nu aldılar, bir Fenerbahçe-Galatasaray maçına götürdüler, kuvvet gösterisine kalkıştılar. Tabii, seçimlerde hemen hiç oy almadı.

Ben onu hep iyi niyetli ve dürüst, fakat birtakım aklıevvel politikacıların eline düşmüş Mareşal Fevzi Çakmak'a benzetmişimdir. Halkın gönlünde taht kurmuş böyle *"eski asker"*ler o kadar kolay oyuna gelirler ve sağdan sola salıncaklarda yer alabilirler ki...

Bu arada seçim tahminleri de yüksek sesle söyleniyordu. Eylülde AP'nin Genel Sekreteri Orhan Süersan, bunu 240 AP milletvekili olarak ilan etti. Süersan, 27 Mayıstan sonra emekliye sevkedilen bir kurmay albaydı. Yedeksubay okulunda benim bölük komutanımdı. Buluşur ve konuşurduk. *"Eminsu"* olunca Ragıp Gümüşpala ile birlikte AP'yi kurmuştu. Orduda bırakılsaydı, "en genç general" olacaktı. Buna karşılık, CHP'nin mali işlerini yöneten Şefik İnan, 242 CHP milletvekili tahminini yapıyor ve mesleği nedeniyle yanılmasının sözkonusu olamayacağını bildiriyordu.

Biz *AKİS*'te, 1961 seçimlerinde ağzımız fena halde yandığı için –CHP genel merkezindeki bilgilere itibar etmiştik– çok daha dikkatliydik ve yoğurdu bile üfleyerek yiyorduk. Bizim ekip, seçimlere giriş haftasındaki 9 Ekim tarihli ve 590 sayılı dergide şu teşhisi okuyucularımıza sundu:

"AP'nin çoğunluk kazanacağı, CHP'nin büyük muhalefet partisi olacağı, MP'nin 3. kuvveti oluşturacağı, TİP'in 10 kadar milletvekili çıkaracağı, CKMP'nin fazla varlık gösteremeyeceği, YTP'nin silineceği..."

Demirel'in başkanlığındaki AP büyük mali olanaklara sahipti. Birtakım basına onlar egemendi. Bu konuda yöneticilerden, sonradan Sağlık Bakanı olarak *"jet bakan"* ünlenmesini almış Vedat Ali Özkan o sıralar şöyle diyordu:

"Biz doğrudan maddi yardım yapmıyoruz. Ama mesela bir gazetede bizi destekleyen bir yazı var. Pek çok miktarda alıyor, örgüte gönderiyoruz."

"Hangileri" sorusuna da şu cevabı veriyordu:

"Adalet, Son Havadis, Yeni İstanbul, Havadis, Tercüman, Dünya... Zaman zaman Hürriyet. Son günlerde Akbaba'yı da yolunu bulmuş bir dergi olarak kabul ediyoruz."

AP'yi dışardan büyük devletlerin temsilcileri, iş çevreleri ve zenginler, yabancı şirket ve mümessilleri destekliyorlardı. Bunlar klasik *"anti-İnönücü"* idiler. İşlerini İsmet Paşa ile, bir CHP iktidarıyla kolay yürütemeyeceklerini biliyorlardı. Bunu denemişlerdi. Süleyman Demirel'li bir AP iktidarı kendileri için idealdi.

Bununla, AP'yi seçimde onların kazandırttıklarını elbette söylemek istemiyorum. Elbette oyu Türk seçmeni vermiştir ve başka unsurlar da vardır. Ama bu destek külliyetli bir Türk seçmenini kendi tarafına çekmede AP'nin işini çok kolaylaştırmıştır.

AP tek başına iktidarı alamazsa ne olacaktı? Buna verilen cevap şuydu:

"AP, gerekirse, TİP hariç her partiyle koalisyon yapabilir."

CHP'nin içinde ise bir tartışma göze çarpıyordu. Bazıları iktidarın bırakılmış olmasını zaaf sayıyorlardı. İsmet Paşa istese bunu bırakmayabilir ve CHP iktidardaki parti olarak seçime girebilirdi. Buna karşılık muhalefetteki bir CHP'nin daha güçlü bulunduğunu savunanlar da vardı. Herhalde yenmek ya da yenilmek İnönü için bir hayat-memat meselesi değildi. Buna karşılık, Süleyman Demirel, partisini mutlaka zafere götürmeye mecburdu. Aksi halde Saadettin Bilgiç, parti içinde onun başını derhal yerdi.

1965 seçimlerinin kampanyası 25 Eylülde başladı. Bunu AP'den Süleyman Demirel, CHP'den İsmet inönü yürütüyorlardı. Demirel, partisi için tek başına iktidar istiyordu. Erzurum'da şöyle dedi:

"Bizi iktidara getirirseniz Türkiye dışarıya işçi gönderen bir ülke olmaktan çıkar. Hatta dışarıdan işçi çağıran bir sanayi devleti olur."

Ne laf, ama!

İsmet İnönü ilk Malatya'ya ve Elazığ'a gitti. O, böyle hayaller seslendirmiyordu. Ola ki *"insanlar hayal ile yaşarlar"* sloganlarını bilmiyordu. Ya da bunu kullanmayı, devlet adamlığına pek yakıştırmıyordu.

Seçimler 10 Ekim 1965, Pazar günü yapıldı. O gece anlaşıldı ki AP tek başına iktidar olmuştur.

Ancak seçimlerin kesin sonucu günlerce açıklanamadı. Çünkü *"milli bakiye"* ya da *"milli artık"* sistemi vardı. Partiler, kazandıkları oy oranına göre, bir de "milli bakiye"den fazlalık milletvekili alıyorlardı ve bunların sayısı 130'du.

AP'nin oyu 5 milyona yakındı. CHP 2, 5 milyonun biraz üstüne çıkabilmişti. MP yarım milyonu geçmişti. YTP yarım milyonun hayli altında kalmıştı. TİP onun da biraz aşağısındaydı. CKMP ise 200 bin civarındaydı.

Bağımsızlar 300 bini bulmuşlardı.

Seçimlerin büyük özelliği, katılmayanların sayısındaki yükseklikti –5 milyon– ve bunların 1 milyonu CHP'li sanılıyordu. Anlaşılıyordu ki, CHP başarılı bir seçim kampanyası yürütememiştir. Daha doğrusu, tüm sempatizanlarını sandık başına götürememiştir.

Oysa, Türkiye, seçime katılanların oranının yüksek bulunduğu bir ülkedir.

Dördüncü günün sonunda Meclis'in tablosu şöyle görünüyordu: AP 240, CHP 134, MP 31, YTP 19, TİP 15, CKMP 11.

Seçimlerin ertesi pazartesi günü Cemal Gürsel, yaptığı bir şehir gezisinden döndüğünde kendisini kuşatan ve hükümet üstüne soru soran gazetecilere "bütün parti liderleriyle görüşeceği"ni söyledi.

Buna İsmet Paşa pek şaştı. Hükümet için bütün parti liderleriyle görüşmeye ne gerek vardı? AP'nin iktidarı tek başına kazandığı belli olmuştu. İzlenecek yol şuydu:

Yüksek Seçim Kurulu milletvekillerinin adlarını ilan ettikten üç gün sonra Millet Meclisi toplanacaktı. Başbakan hükümetinin istifasını Cumhurbaşkanına yazılı olarak verecekti. Cumhurbaşkanı bunu kabul edecekti. Gelenek gereği, yeni hükümet kuruluncaya kadar eski hükümetin *"işleri tedvir etmesi"*ni isteyecekti. Bundan sonra Cumhurbaşkanının, Meclis'te tek başına çoğunluğu sağlamış partinin genel başkanına, Süleyman Demirel'e hükümeti kurma görevini vermesi gerekti. Süleyman Demirel, artık Isparta milletvekiliydi. Bir sorun yoktu.

AP Genel Başkanı, Bakanlar Kurulu listesini hazırlayacak, Cumhurbaşkanına sunacaktı. Listede değişiklikler, iki tarafın onayıyla olabilirdi. Kesinleşen liste Cumhurbaşkanınca kabul edilip imzalandıktan sonra parlamentoya gönderilecekti ve yeni hükümet fiilen göreve başlayacaktı.

Hükümet programı okunup güvenoyunun verilmesinin ardından "1965 seçimlerinin muamelesi" tamamlanmış olacaktı.

Nitekim, öyle oldu. Cumhurbaşkanıyla görüşmeye de, liderler filan gitmediler.

22 Ekim 1965 Cuma günü Millet Meclisi açıldı.

Cuma namazından dönen, 41 yaşındaki Süleyman Demirel Başbakandı.

81 yaşındaki İsmet İnönü muhalefet lideri.

O yıl sayım yapıldı. Türkiye'nin nüfusu 31 milyon 391 bin 207 idi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TAMAM MI, DEVAM MI?

I

İlk seçim yenilgisi: 1950.
İkinci seçim yenilgisi: 1954.
Üçüncü seçim yenilgisi: 1957.
1961'de de partisi, 1960'da ümit ettiğini bulamamıştı.
Dördüncü seçim yenilgisi: 1965.
N'olacaktı bu, İsmet İnönü'nün CHP Genel Başkanlığı?
Aradan geçen yılların sonunda, bunun mantıklı tek cevabı: "İsmet İnönü'nün CHP Genel Başkanlığından istifası"dır. Bu, 1950'den itibaren de düşünülmemiş değildir.

Nitekim, 1965'ten sonra da düşünüldü. Düşünen, İsmet Paşa'ydı.

Biz *Akis*'te, başyazı sütununda, benim imzamla "İnönü'nün millete karşı son ödevini yerine getirdiğini, bundan sonra, yeni kuşakların hamlelere milleti ikna nöbetini sırtlarına almaları gerektiği"ni yazdık. Yazı şöyle sürüyordu: "Elbette bu çetin mücadelede bayrağı, fikriyatına inanmış, canlı bir CHP taşıyacaktır. İnönü'ye gelince... Her türlü ikaza rağmen bozulmasına ihtiyatsızca imkân verilen bir huzurun hep tamirciliğini yapmak gibi nankör bir göreve hep aynı adamın devam etmesini beklemek, ona güvenerek borazancıbaşılık etmek bir gün bakılır ki hayal olmuştur."

Yazının vurucu cümlesi şuydu: "Yakında istikbalin siyasi hadiseleri, içlerinde İnönü'yü bulamazlarsa, buna hiç şaşmamak lazımdır."

Tabii *"İnönü'ye yakın Akis"*te böyle bir yazının, 1965 seçimlerinin hemen ertesinde yayımlanması dikkati çekmezlik edemezdi. Nitekim Milliyet 15 Ekim 1965 tarihli sayısının birinci sayfasında bunu "Akis'in dikkate değer yazısı – İstikbalin siyasi olayları içinde İnönü bulunmazsa buna hiç şaşmamalıdır" diye verdi. Haber bomba gibi patladı.

Milliyetçiler, tabii, konuyu CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye ve CHP Genel Sekreteri Kemal Satır'a sormuşlardı. Milliyet'in 1. sayfasındaki yazı şöyle sürüyordu:

"Bu konuda düşüncesi sorulan İnönü yazıyı okumadığını söylemiş ve daha sonra şöyle demiştir: Bir yazısı bir yazısına uymaz ki..

CHP Genel Sekreteri Kemal Satır da *Akis*'teki yazı ve İnönü'nün siyasetten çekilmesiyle ilgili bir soruyu 'Yazıyı okumadım. Daha erken değil mi?' karşılığını vermiştir."

Yazıyı okumamışlar! *Akis*'te çıkan her yazıyı daha derginin satışına başlandığı saatte okuyan bütün politika adamları gibi –Çankaya, DP zamanında bunu bile geç bulur, gece dergiyi özel otomobille matbaadan aldırırdı– İnönü ve Satır da yazıyı *mükemmelen* okumuşlardı. İsmet Paşa o akşam yemekte, kahkahalar atarak "Ağzının payını bir verdim ki, yarın Milliyet'te görürsün" diye bana takıldı.

Bizim *Akis*'te yazdığımız doğru, İnönü ile Satır'ın *zoraki* yalanlamaları –onlar da, maksatlıydı– bir kamuflajdı. Aslına bakılırsa, bütün öteki "CHP seçim hezimeti"nde olduğu gibi İsmet Paşa'yı politika hayatının dışına atmak onun karşıtlarının bir arzusuydu. DP döneminde, onun liderlerinin... Bayar ile Menderes'in.. İnönü, CHP Genel Başkanlığını bırakırsa, ona neler vermezlerdi, onu nasıl peygamber statüsüne yükseltirlerdi. Ama hele bir, şu, gerçek siyaset aleti CHP'den elini eteğini çeksin.

İsmet Paşasız bir CHP'yi mum edebileceklerinden emindiler. İnönü'nün onun genel başkanlığında bulunmasıdır ki bu planı geçersiz kılıyordu. Ah, şu İsmet Paşa'yı CHP'nin –seçim kaybetse de– başından ayırabilseler!..

İsmet Paşa bunu hiçbir zaman, niçin arzulandığını bildiğinden, gerçekte düşünmedi. Ama, ortaya bir görüntü vermek gerekiyordu. İsmet Paşa'nın çekilmesi mi isteniliyordu? Ta, 1950'den itibaren?

Pekâlâ. İsmet Paşa buna hazırdı.

Ya, CHP?

İsmet Paşa'ya her seferinde dört elle sarıldı. Çünkü o da, "anti-İsmet Paşa"cıların hesaplarını değerlendirmeyi biliyordu.

"Ecevit olayı"na kadar. Onu, zamanı geldiğinde anlatacağım. Şimdi, 1965 seçimlerinin ertesine dönelim. "Çekilme olayı"na tanık olarak *Akis*'i değil, İsmet Paşa'nın kendisini göstereceğim.

İnönü'nün birkaç satırla yaşanan günü yazdığı bir "Ece muhtırası" vardır.

14 Ekim 1965: "Fuat Sirmen ile görüşme. Gürsel üzgünmüş. Benim çekilip partiyi gençlere –Nihat Erim, Turhan Feyzioğlu'na– bırakmamı söylemiş. Sonra çekinmiş. Bunu geri almış."

20 Ekim 1965: "Kemal Satır'a çekileceğimi açtım. İsmail Rüştü Beyle konuşacak."

21 Ekim 1965: "Meclis grubu. Seçimleri yaptırttım. Turhan, Nihat Başkan Vekili seçildiler. Sonra seçimler yapıldı. Anıtkabir. Kemal Satır, Aksal ile görüşmüş. Benimle görüşecekmiş. Galiba kabul etmemiş.

Aksal ile saat 17.30'dan 20'ye kadar görüşme. Zamanı değil diyor, başka bir şey demiyor. Aslında reforma, sosyal görüşe inanmamışlardır."

Kim?

Seçmenler.

23 Ekim 1965: "Kemal Satır'a İsmail Rüştü Beyi anlattım. O da, olmaz diyor."

24 Ekim 1965: "Saat 17.30'da sayım bitti. Saat 18'de Turhan'ı çağırdım. Saat 20'ye kadar görüştüm. Çekilme meselesini. Esasını anlıyor. Hemen, zararlı buluyor. 'Za-

manla hazırlayalım' diyor. Kasım'ın aleyhinde. Benden sonra galiba kendinden başkasını düşünmüyor!"

Bu ünlem işareti, İsmet Paşa'ya aittir.

25 Ekim 1965: "Nihat Bey – Çekilme meselesi – Vakit çok erken – Namzet yok – Turhan çok muhteristir – Kendisi çok uysal ve iddiasız olacaktır.

Saat 17– 18.30.

Ferit Melen – Bir seneden evvel olmaz – İsmail Rüştü Bey – Anlattım – Kemal Satır Bey –

Hıfzı Oğuz Bekata."

30 Ekim 1965: "İbrahim Öktem ile meseleyi görüşme. Anlayışı iyi."

Nihayet, ekimin son günü sayfasında "Çekilmeyi görüştüklerim" listesi:

1– Fuat Sirmen
2– Kemal Satır
3– İsmail R. Aksal
4– Kemal Satır (tekrar)
5– Turhan F.
6– Nihat
7– Sancar
8– Ferit Melen
9– Hıfzı Oğuz Bekata (Fuat Sirmen)
11– Kemal Demir
12– Turan Şahin
13– İbrahim Öktem.
14– Nüvit Yetkin
10– Cihat Baban
Turan Güneş
İlyas Seçkin
Hüdai Oral
Muammer Erten
Tahsin Bekir Balta

Orhan Öztrak
Cahit Zamangil
Fethi Çelikbaş

Bunun sonrasında gelen 2 Kasım 1965 tarihli sayfada ise sadece "şeker tahlili"nin sonucu vardır: 110 mg.

Demek ki, İsmet Paşa, *"çekilme"*si konusunda CHP'nin hemen bütün kalburüstü kişileriyle görüşmüş.

İlginçtir; Milliyet'in *Akis*'ten alıntı yaptığı o 15 Ekim 1965 tarihli birinci sayfasında, İnönü haberinin tam altındaki başlık şudur: "Bölükbaşı siyaseti bırakma kararında – MP lideri, AP'nin tek başına iktidara gelmesinin hayırlı olmayacağını parti yöneticilerine söyleyerek siyasetten çekilme isteğini açıkladı."

İsmet Paşa'nın ve Bölükbaşı'nın gerçekten böyle bir niyetleri var mıydı?

Kesinlikle, hayır! Onlar, kendilerinden bunu isteyecek olanlara peşinen o öneriyi yapıyorlardı: "Benim artık çekilme zamanım geldi." Biliyorlardı ki, partilerinden derhal "Hayır!" cevabı yükselecektir.

İsmet Paşa'nın oyunu daha da inceydi. CHP Genel Başkanı elbette farkındaydı; partisinde kendi yerini alma heveslisi, niyetlisi, oyuncusu çoktu. Artık 82 yaşına gelmişti. Böyle bir balon uçurarak onların da tutumuna *teşhis* koymak istiyordu. Şüphesiz hepsi, hiç olmazsa zamanlama açısından "Aman Paşam, sakın ha. Hele, şimdi! Biz sensiz ne yaparız" diye karşı çıkacaklardı, ama İnönü, onların aklında asıl yatanı anlayacak kadar kurnaz ve deneyimliydi.

Manevra şunu gösterdi: İsmail Rüştü Aksal'ın ve Kemal Satır'ın o taraklarda bezi yoktur. Onlar, İsmet Paşa'nın görevde kalması gereğine içtenlikle inanmaktadırlar. Gönlünde aslan yatanlar; Kasım Gülek, Nihat Erim ve Turhan Feyzioğlu'dur. İnönü tesbit etti ki; bunların hepsi, ötekileri rakip gördüklerinden dolayı onları kendisine gammazlamaktadırlar. Buldukları başlıca suç, *"muhteris"* olmaktır. Ortaya çıkan başka bir nokta Gülek ile Erim'in daha ziyade yalnız, Feyzioğlu'nun bir ekiple çalıştığıdır. Gü-

lek önce bir "Genel Başkan Vekilliği"nde şansını denemek istemektedir. Erim, gruba kur yapmaktadır. Feyzioğlu ise, kendisi sütre gerisinde kalarak silahşörlerini saldırtmaktadır. Kasım sonundaki parti meclisi toplantıları sürerken İsmet Paşa'nın ünlü Ece acendasının 25 Kasım tarihli sayfasında şu not okunmaktadır: "En önemli Coşkun Kırca – en menfi – terbiyesiz, mütecaviz, olumsuz."

Kırca, Feyzioğlu'nun cepheye sürdüğü silahendazlardan biridir. İnönü'nün 18 Aralıkta koyduğu teşhis şudur: "Feyzioğlu takımı azgın." Bu takım bütün toplantılarda genel başkana şiddetle saldırmaktadır.

20 Aralıkta Senato grup odasında İnönü, Erim, Feyzioğlu ve Melen toplanırlar, uzun uzun konuşurlar. İsmet Paşa, akşam, acendasının o sayfasına şu notu düşer: "Turhan, benimle uğraşanların iyi niyetini savunuyor."

Oysa, bütün o kuşak politikacıları için olduğu gibi İnönü'nün de en fazla alerjisi "partisi içinde kendisiyle uğraşanlar"adır.

Seçim ayı olan ekimin ortasında İnönü ve Bölükbaşı'ya Ekrem Alican da katıldı. 16 Ekimde Milliyet şu haberi veriyordu: "Alican'ın Meclis'e girip girmeyeceği de bugün belli olacak."

YTP genel başkanı ancak *"milli bakiye"*den seçilebilmişti.

Ekimin sonlarına doğru Meclis açıldığında ise üç lider konusunda sular durulmuştu. İnönü de, Bölükbaşı da, Alican da politik hayatta ve partilerinin başında kalıyorlardı.

Süleyman Demirel ise, seçilmiş ve Cumhurbaşkanı tarafından atanması yapılmış Başbakandı.

II

İsmet Paşa'nın "kişisel durum"unun açıklığa kavuşmasından; yani, CHP'nin başında kalacağının anlaşılmasından sonra partinin çeşitli kurullarında bir "iç hesaplaşma"

yapıldı. Geçmiş tasfiye edilirken geleceğin de ana hatları çiziliyordu. Parti meclisinin toplantısı bunların en uzunu oldu. İnönü'ye çok şiddetli eleştiriler yöneltildi, ama duruma genel başkan egemendi. Tartışılan konulardan biri, "ortanın solu"ydu. Seçimlerde uğranılan yenilgi bunun karşıtlarının eline güçlü silah vermişti. Bunu ona bağlıyorlardı. Bunun terkedilmesini isteyenler de çıktı, buna daha da açıklık getirerek devam olunmasını da... Çoğunluk, ikincilerdeydi. İsmet Paşa'yı memnun eden "kuvvetli savunucular" ortanın solu'nun belki iyi anlatılamadığını, ancak sosyal demokrat CHP'nin başka bir siyaset tutumu benimseyemeyeceğini vurguladılar. Zaten genel sekreter olarak da Kemal Satır kaldı.

Parti meclisi atlatılmıştı. Onu hemen Meclis grubu izledi. O da uzun sürdü. Orada da sert tartışmalar çıktı. Düşününüz, o kadar ki İsmet Paşa ünlü not defterinin 7 Aralık tarihli sayfasına bir Ankara milletvekilinin konuşması hakkında "Derviş Vahdeti gibi konuştu" hükmünü düşüyordu. "Karanlık kafalı adam" diyordu. Senatörleri ve milletvekillerini Bulvar Palas'ta yemeğe çağırdı. Kulis yaptı. Grup da kazasız belasız bitti.

CHP, İsmet Paşa'nın yönünde yoluna devam edecekti. Siyasal ideoloji olarak ortanın solunu koruyacaktı. Bunda bir unsur büyük rol oynadı. İnönü, il başkanlarını toplantıya çağırdı. Uzun bir konuşma yaptı. Partinin ve kendinin tutumunu, politikasını anlattı. Olayları tahlil etti. Akşama kadar parti merkezinde onlarla teker teker konuştu. Konuşmalarını ertesi gün de sürdürdü. "Feyzioğlu takımı"yla iplerin kopma noktasına yaklaştığı hissediliyordu. Feyzioğlu, İsmet Paşa'nın hayatının en büyük buhranına girdiğini söyledi. Ancak genel başkanın, il başkanlarını kendi tarafına çekmesi ve onların ağırlıklarını ondan yana koyması partideki dengeyi korudu.

İnönü 82 yaşına rağmen fiziksel bakımdan sapasağlamdı. Bunu ancak 1970'lerin başında, katarakt ameliyatı geçirdikten sonra kaybedecek, bu da onun Ecevit karşısındaki yenilgisinin asıl nedenini oluşturacaktı.

İsmet Paşa, CHP'yi yeniden derleyip toparlamıştı ki Kıbrıs işinde bir patlama oldu. Bu patlama, Allahtan, sadece Birleşmiş Milletler'deydi. Birleşmiş Milletler hem siyasi komisyonda, hem genel kurulda Türk hükümetinin görüşlerine aykırı karar aldı. Kararların bağlayıcı bir yanı yoktu. Ancak BM'nin "yabancı tarafların Kıbrıs'a müdahale etmemesi" yönündeki görüşü, Londra ve Zürih Antlaşmalarını rafa mı kaldırıyordu? Makarios'un Adada eli ve kolu serbest mi bırakılıyordu? O takdirde yeni bir müdahale gerekirse Türkiye hareketsiz mi kalacaktı? CHP, Meclis'te genel görüşme istedi. Çünkü bir süredir "Adadaki durum"dan dolayı CHP ve İnönü suçlanıyor, onun 1964'te Kıbrıs'a çıkartma yapmaması AP tarafından bunun nedeni diye gösteriliyordu. Olaya öyle bir görüntü verilmek isteniliyordu ki sanki çıkartmayı Amerika önlememişti. İsmet Paşa "pısırıklık"ından dolayı buna cesaret edememişti.

Bu sırada, aralık ayının sonunda Hürriyet'te ilgi çekici bir haber görüldü. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel "Çıkartmaya Amerikalılar engel olmadılar", dedi. Bu nasıl işti? İnönü, Gürsel'in yakını Sadi Koçaş'a rastladığında bunu ona sordu. Koçaş şu cevabı verdi:

"Ben de anlamadım. Johnson mektubu hükümetten Köşk'e geldiğinde ben Cumhurbaşkanının yanındaydım. Hatta ona bunu ben tercüme ettim."

Kısa bir süre sonra konuya bir ses daha katıldı. Sesin sahibi Amerika'nın Ankara'daki yeni büyükelçisi Parker Hart idi. Büyükelçi, Dışişleri Bakanı Çağlayangil'i ziyaret ettikten sonra "Türkiye, Kıbrıs'a müdahalede bulunursa, Amerika hükümeti bir ikinci defa bu müdahaleye mani olacak mıdır?" diye soran basına şöyle diyordu:

"Şu andaki faraziyenizin gerçek ölçüsü karşısında Amerika'nın tutumunun ne olacağını ben kestiremem. Ancak, Kıbrıs'a yapmak istediğiniz müdahale teşebbüsüne hiçbir zaman hükümetim tarafından engel olunmamıştır. Sadece bu bölgedeki barışın idamesi için her zaman olduğu gibi dost ve kardeş devlet olarak hükümetinize hükümetim tavsiyelerde bulunmuştur."

Bunun üzerine o günlerin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin açıktan bir talep yaptı:

"Büyükelçi, bu şekilde beyanatta bulunduktan sonra meseleyi halletmek için tek çare Başkan Johnson'un, İnönü'ye gönderdiği mesajın yayımlanmasıdır."

CHP sadece o mektubun değil, işin görüşüldüğü Meclis gizli tutanaklarının da açıklanmasını istiyordu.

Sorun bir süre Meclis'te, partilerde, hükümette tartışılıp durdu. Başbakan Demirel "Mektup açıklanabilir" diyordu, fakat "birçok mektup var" diye ekleyerek işi yokuşa itiyordu. Amaç, söylentileri sürdürmek, CHP'yi ve İsmet Paşa'yı zayıflatmaktı. İktidar böylece Birleşmiş Milletler'de aldığı yenilginin etkisini azaltmak, kamuoyunu oyalamak istiyordu. Bu nedenle de CHP daha sıkı bastırmaya başladı. Genel Sekreter Kemal Satır, Amerika Büyükelçisini "Türkiye'nin iç tartışmalarına katılmak"la suçluyor, Johnson mektubunun açıklanmasının *şart* haline geldiğini söylüyordu.

Ancak CHP açıklamanın hükümet tarafından yapılmasını bekliyordu.

Tabii olay 1966'nın başında geçiyordu. Devlet kavramı, devlet sorumluluğu o zamanlar yitirilmemişti. Nasıl yitirilebilirdi ki, bunların savunucusu –anlaşılmıştır ki, sonuncusu– İsmet Paşa siyasal hayatın içindedir. *"Johnson mektubu"* Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesini açıktan, hatta tehdit ederek engellediğinin kanıtıydı ve bunun bir metni İnönü'nün elindeydi. Ancak İnönü bunu ne açıklardı, ne partisine açıklattırırdı. Spekülasyonlar zarar verse bile... Nitekim, Kıbrıs üzerindeki genel görüşmenin Senato'daki kısmında CHP'liler önergeler vererek mektubun açıklanmasını istediler. Senato'ya başkanlık eden AP'li başkan vekili bunları oylatmadı. Söylediği neden şuydu: 1964'teki gizli celsede bu mektup ve İnönü'nün ona verdiği cevap okunmuştu. Ancak gizli oturumların tutanakları on yıldan önce yayımlanamazdı.

Önerge sahipleri dediler ki: Biz tutanakların yayım-

lanmasını değil, hükümetin mektupları açıklamasını talep ediyoruz.

Başkan bunu da dikkate almadı.

Yıllar sonra olay hatırlandığında insana ne kadar şaşırtıcı geliyor, değil mi? Üstelik bu belgeler herkesin malumu da... Çünkü Senato ve Meclis üyelerinin bilgisine o zaman sunulmuş. Ama bir devlet vardır ve devletin belgelerini ancak hükümet açıklar ya da açıklamaz.

Fakat, "Johnson mektubu"nun peşindeki bir kurt gazeteci, Cüneyt Arcayürek bunu çözdü. Mektubu ele geçirdi ve gazetesi Hürriyet'te yayımladı. Müthiş bir gazetecilik olayıydı. "Devlet sırlarını ifşa"dan hakkında soruşturma açıldı, ama, bir sonuç vermedi. Atlatma haber Arcayürek'e aldığı birçok ödülden bir tanesini daha kazandırttı. Kaynak, elbette belliydi. Bölükbaşı'nın bir milletvekili, Başbakan Demirel'i *"Vesikayı Hürriyet'e satmak"*la suçladı.

Tabii, para karşılığı satmamıştı.

Bir gün sonra Milliyet, İnönü'nün Johnson'a cevabını bulup onu büyük başlıklarla kamuoyuna duyurdu. Böylece bir gerçek herkesce öğrenilmiş oluyordu.

Evet, Türkiye'nin Kıbrıs'a *müdahale* girişimini Amerika Cumhurbaşkanı Johnson, ünlü mektubuyla engellemişti. (Bk. *"İnönü'nün Son Başbakanlığı"* – Metin Toker – Bilgi Yayınları.)

Peki, iktidar politika yapıyor, Amerika'nın Ankara Büyükelçisi devletini temize çıkarmak istiyor, bazı çeşitli olasılıkları yokluyordu; ama, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e ne oluyordu? O, engellemenin olduğunu *mükemmelen* biliyordu, buna karşı girişimde bulunmanın Türkiye'ye getireceği tehlikeyi tümüyle anlamış, İnönü'nün tutumunu desteklemişti...

Çünkü Gürsel artık tedavisi imkânı bulunmayan bir hastaydı.

1966'nın başında "Cumhurbaşkanlığı meselesi" Türkiye'nin gündemine böyle geldi.

Cemal Gürsel ilk rahatsızlığını 1960'ın sonbaharında, Milli Birlik Komitesinde *"14'ler tasfiyesi"*ni yaptıktan sonra geçirmişti. Bu, bir *kısmi felç* idi. Bunu başarıyla atlatmıştı. Gerçi artık bastonla yürüyordu, ama *akli melekeleri* yerindeydi. Bunlarda yavaş yavaş azalmalar görülmeye başlandı. Cumhurbaşkanı çok konuşuyor, daima vitrinde kalmak istiyor, bu yüzden bazı karışıklıklara meydan veriyordu. Herhalde "Amerika Kıbrıs'a müdahalemizi engellememiştir" sözü de bunlardan biriydi.

Cemal Gürsel'in sağlık durumu hakkındaki ilk haber, 1966 yılının Ocak ayında basında çıktı. Ancak bu, "hafif bir kaza"yı bildiriyordu. Deniliyordu ki:

"Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in Çankaya Köşkü bahçesinde yaptığı bir yürüyüş sırasında sağ ayak bileği burkulmuştur. Cumhurbaşkanına özel doktoru iki gün istirahat etmesi gerektiğini söylemiş, fakat Gürsel istirahat etmemiş ve tekrar yürüyüş yapmıştır. Bu defa Cumhurbaşkanının sağ ayak bileği de şişmiş ve morarmıştır. Cumhurbaşkanı Gürsel halen istirahat etmektedir ve şehir içindeki gezilerine bu yüzden ayağı iyileşinceye kadar bir süre ara vermiştir. Cumhurbaşkanı Köşk içinde yürüyebilmekte ve sinema salonuna giderek film seyredebilmektedir."

Durum pek öyle değildi. 20 Ocak sabahı, Kemal Satır, İsmet Paşa'ya geldi ve Gürsel'in durumunun ağır olduğunu söyledi. CHP Genel Sekreterinin bildirdiğine göre Cumhurbaşkanı istifa etmeyi düşünüyordu. Çalışmaya devam etmesine pek imkân kalmamış gibiydi. Kendisinin, tedavi için Bursa'ya götürülmesi düşünülüyordu. Söylentiler başkentte yaygın hale geldiğinde, Gürsel, doktorların yasağına rağmen şehir içinde gezinti yaptı, gazetecilerle konuştu. Onların, istifasıyla ilgili sorularına "Şimdilik böyle bir şey yok" cevabını verdi. Bu *"şimdilik"* kelimesi endişeleri arttırdı.

Cumhurbaşkanının sağlık durumu hakkındaki hükümet açıklaması ancak ocak sonunda yapıldı. Cumhurbaşkanına, başhekimi ile üniversite öğretim üyesi dokuz doktor tarafından gerçekleştirilen konsültasyonda konulan teşhis,

"sağ tarafta hafif felç ve şeker" idi. Açıklama bir sürpriz taşıyordu: Gürsel'in tedavi için Amerika'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Hatta hükümet Amerika'dan bu işe elverişli, ona göre donatılmış bir uçak istemiş, Amerikan hükümeti başvuruyu olumlu karşılamıştı. Başbakan Demirel, parti temsilcilerini Başbakanlığa çağırarak kendilerine bilgi verdi. Toplantıya CHP adına Kemal Satır katıldı ve Pembe Köşk'e gelerek söylenenleri nakletti. O gün İsmet Paşa'nın başka ziyaretçileri de oldu. Bunlar Milli Birlik Grubunun bazı üyeleriydi: Fahri Özdilek, Sıtkı Ulay, Mucip Ataklı, Muzaffer Yurdakuler, Ahmet Yıldız gibi... Son derece tedirgindiler. Cemal Gürsel'in yurtdışına gönderileceğini duymuşlardı. Spekülasyonlar alabildiğine gidiyordu. Bunlardan birine göre, Cumhurbaşkanının uzaklaştırılması, ordu üzerinde bazı operasyonların yapılması içindi. Orduda huzursuzluk başlamıştı. Çeşitli toplantılar işitiliyordu. Cemal Gürsel'in rızasıyla mı, rızası dışında mı gönderildiğinden şüphe ediliyordu. İnönü, Kemal Satır'ı Başbakanın yakın çalışma arkadaşı Cihat Bilgehan'a göndererek MBK'daki tedirginliği Başbakana duyurdu. Dedikodular, Meclis kulislerinde abartılarak dolaştırılıyordu. Bu sırada Türkiye İşçi Partisi bir bildiri yayımlayarak ateşin üzerine biraz daha benzin döktü: Örneğin İsveç gibi bu konuda ilerlemiş bir ülke varken Cumhurbaşkanı niçin aramızın şekerrenk olduğu Amerika'ya yollanıyordu? Bunun içinde bir iş yok muydu? Hele Amerika'dan gelecek özel uçak oradaki fena hava şartları dolayısıyla birkaç gün gecikince Ankara'daki huzursuzluk arttı. Anayasa gereğince Cumhurbaşkanına Senato Başkanı Atasagun vekâlet edecekti. Atasagun, AP'liydi. Onu kullanarak bir şeyler mi yapmak düşünülüyordu?

İnönü randevu alarak Çankaya Köşkü'ndeki hasta yatağında Cemal Gürsel'i ziyaret etti. Gürsel kendi rızasıyla Amerika'ya gidiyordu. Orada daha iyi tedavi olabileceğini düşünüyordu. Ortada bir komplo filan yoktu. Zaten bazı MBK üyeleri de gitmişler, eski komutanlarını görmüşlerdi. Hem Gürsel, hem Bayan Gürsel durumun *tamamiyle normal* bulunduğunu onlara bildirmişlerdi. Başbakan Demirel de İsmet Paşa'nın uyarısı ile MBK'dan bir heyeti kabul ederek gerekli bilgileri verdi.

İnönü, Çankaya'dan dönüşünde izlenimini şöyle dile getirdi: Bir daha çalışamayacak halde görünüyor.

Bu ise yeni bir devlet başkanı seçme gereğini Türkiye'nin gündemine getiriyordu. İsmet Paşa'nın ünlü not defterinin 29 Ocak tarihli sayfasında şöyle yazılıdır: "Bir hal olursa, Cevdet Sunay'ı düşünüyorlarmış!"

"Düşünüyorlarmış" dediği, AP kanadıydı.

Cumhurbaşkanı, 2 Şubat günü Amerika'ya hareket etti. Esenboğa'da arabasından inmedi. Uğurlamaya gelenlerin –Demirel, İnönü, parti başkanları, Genelkurmay Başkanı..– ellerini oradan sıktı. Ailesi de ona orada veda ettiler. Gürsel, Amerika'da derhal ünlü Walter Reed Askeri Hastanesine yatırıldı. 70 yaşındaydı. 8 Şubat sabahı komaya girdi. Doktorlar düzelebileceği konusunda bir umut bulunmadığını açıkladılar. Türkiye'de Başbakanlığın yayımladığı bildiride de "Sayın Cumhurbaşkanımızın durumu ağır olmakta devam ediyor" deniliyordu.

Cemal Gürsel, Amerika'da komadan çıkamadı. Bitkisel hayata da geçmedi, ama koma hali hep sürdü. Hükümet, yanına Türk doktorlar gönderdi. Bunlar Dr. Lütfi Vural ile Dr. Saim Bostancıoğlu idi. Cumhurbaşkanının komaya girmesinin 45. gününde Amerikalı ve Türk doktorların katılmasıyla yapılan konsültasyonda şu iki teşhise varıldı:

1– Sayın Gürsel'in komadan çıkma ihtimali veya ümidi kesinlikle yoktur.

2– Kendisine uygulanacak başka bir tedavi şekli bulunmamaktadır.

Bu iki teşhisin sonucu, Cumhurbaşkanının yurda getirilmesi kararı oldu. Cemal Gürsel, gene özel uçakla ve koma halinde ülkesine döndü. Gülhane Askeri Tıp Akademisinde hazırlanan özel daireye 26 Mart 1966 günü yerleştirildi. Aynı gün kendisini muayene eden 37 tıp uzmanı hazırladıkları ortak raporla Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı görevine devam edemeyeceğini hükümete bildirdiler.

Cemal Gürsel'in daha Amerika'ya giderken İnönü'nün

koyduğu "Bir daha çalışamayacak halde görünüyor" teşhisi, herkes tarafından biliniyor ve kabul ediliyordu. Cumhurbaşkanlığı için tek aday ise Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'dı. Kendisini oraya seçmeye AP'nin oyları yeterliydi. Fakat Cevdet Sunay bu göreve getirilmesi için özellikle İsmet Paşa'nın CHP'sinin onayını istedi. İsmet Paşa başka bir şey düşünmüyordu. Öteki parti ve gruplar da genelde aynı eğilimdeydiler. Bunların içinde Türkeş'in CKMP'si ile Bölükbaşı'nın MP'si birer *istisna* oluşturuyordu. Nitekim, MP'liler, Cumhurbaşkanlığı seçiminde Sunay'a oy vermeyecekler; CKMP ise Türkeş'i aday gösterecek, Türkeş 11 oy alacaktır.

Cemal Gürsel'in Amerika'daki koma hali uzadıkça Ankara'da siyasal rahatsızlık artıyordu. Bu kadar uzun bir süre Cumhurbaşkanlığının vekâletle idare edilmesi görülmüş iş değildi. Üstelik Cumhurbaşkanı Vekili Atasagun, hükümetin gönderdiği her kâğıdı imzalıyordu ve bunların büyük bir kısmı *"personel değişikliği"* ile ilgiliydi. Demirel hükümeti yeni gelen her iktidar gibi bir memur kıyımına girişmişti ve *"kendi adamı"* saymadıklarını yerlerinden alıyor, kendi adamı saydıklarını onların yerine getiriyordu. Bunların bazıları –Türkiye Petrollerinin başındaki İhsan Topaloğlu ile Etibank'ın başındaki Tahsin Yalabık gibi– Danıştay'dan karar alarak görevlerine geri dönmüşlerdi. Topaloğlu ile Yalabık *"milli petrol davası"*nın öncüleri sayılıyorlardı ve Adalet Partisinin görüşüne, eğilimine ters düşüyorlardı. Koyu devletçi idiler. Buna karşılık, Ankara ve İstanbul valileri kendilerini koruyamadılar. Cumhurbaşkanı yetkilerini bir AP'linin kullanması Başbakanın işini kolaylaştırıyordu.

Cumhurbaşkanlığının vekâletle yürütülmesi daha ne kadar sürecekti? Demirel "Acımız bunu düşünmemize engeldir" diye bir bahane bulmuştu. Fakat o da bunun sonsuza dek devam edemeyeceğini görüyordu.

Cumhurbaşkanlığı için Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'dan başka biri hiç düşünüldü mü?

Hayır!

Bu gibi durumlarda daima yapıldığı tarzda bir "İsmet Paşa spekülasyonu" ortaya atılmadı değil. Bunu Milliyet Başyazarı Abdi İpekçi kendi sütununda dile getirdi. Dediğine göre iki aday vardı: İnönü ve Sunay. Fakat İnönü bunu istemediğini belli edince ortada sadece Genelkurmay Başkanı kalmıştı.

Yorum doğru değildir. İsmet Paşa bunu hatırından bile geçirmedi. Meclis'te çoğunluğu elinde bulunduran AP de.. Tuhaftır ama, Genelkurmay Başkanlarının o makamdan doğruca Cumhurbaşkanlığına getirilmesi usulünün mucidi Süleyman Demirel'dir. Demirel henüz ordu korkusunu üzerinden atamamıştı. 1961 ile 1965 arasında askere İsmet Paşa egemen olmuştu. Demirel ondan sonra bunu yapacak birine gene muhtaç bulundukları düşüncesindeydi. Bu ise, ancak Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'dı. Cevdet Sunay'ın gönlünde yatan aslan da buydu. Onun endişesi, İnönü'nün buna karşı çıkmasıydı. O karşı çıkmayınca, hatta o yeşil ışık yakınca Genelkurmay Başkanlığından Çankaya'ya uzanan yolun üzerinde bir engel kalmadı.

Cevdet Sunay önce *"kontenjan senatörü"* olarak parlamentoya girdi. Anayasaya göre, Cumhurbaşkanı, parlamenterler arasından seçiliyordu. Bir kontenjan senatörü istifa etti. Cumhurbaşkanı Vekili Atasagun onun yerine Sunay'ı atadı. Bir fikir doğdu: Sunay, Senato'ya başkan seçilsin, Cumhurbaşkanı vekilliğine o geçsin. Fakat bu, rağbet görmedi. Cemal Gürsel'in hizmet imkânının tükendiği açıktı. Yeni bir vekile değil, bir *"asil"*e ihtiyaç vardı. Amerika'dan getirtilen Gürsel hakkındaki rapor hükümete verilince, Çankaya yasal olarak da boşalmış oldu. Cevdet Sunay 28 Mart 1966 Pazartesi günü 5. Cumhurbaşkanlığına 461 oyla seçildi. 5 oy Celal Bayar'a çıktı. Genelkurmay Başkanlığına da Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Tural atandı.

İşlem tamamdı.

Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden birkaç gün sonra Pembe Köşk'te bir heyecan vardı, bir heyecan.. Çankaya'dan telefon edilmişti. Sayın Sunay İnönü'yü evin-

de ziyaret etmek istiyordu. Bu hem bir nezaket, hem de bir teşekkür görüşmesi olacaktı. Peki, heyecan nedendi? Pembe Köşk'e başta Atatürk, hangi Cumhurbaşkanı gelmemişti ki? Ne oluyordu? Olağanüstü bir olay mı vardı ki?

Heyecan bundan değildi. İsmet Paşa derhal iki koltuk bulunmasını istemişti. Ancak, denk olmayacaklardı: Biri biraz büyük, biri biraz küçük. Büyüğüne Cumhurbaşkanını oturtacak, küçüğüne kendisi oturacaktı. Eski Genelkurmay Başkanı artık devlet başkanıydı. İnönü bu dikkati göstermeye kendini mecbur hissediyordu. Ne yazık ki böyle iki koltuk Pembe Köşk'te yoktu, galiba... Heyecan bundandı.

Neyse, sonunda koltuklar bulundu da heyecan dindi.

Ne adamdı, İsmet Paşa.

Cemal Gürsel Gülhane Hastanesinde 14 Eylül 1966 günü hayata gözlerini kapadı.

III

AP iktidarının ilk günlerine bakıldığında DP iktidarının ilk günleri ile aralarında çok –ve talihsiz– benzerlikler bulmamak imkânsızdır. 1966 Nisanının başında Milliyet'teki başköşesinde Abdi İpekçi şöyle yazıyordu:

"AP iktidarının altıncı ayına giriyoruz. Şimdiye kadar geçen kısa süre kısır iç politika çekişmeleriyle kaybedilmiş günlerle doludur. Bunun sorumluluğu büyük bir taktik hatası işleyen AP yöneticilerindedir. Hükümet işe iktisadi ve sosyal davalarla ilgili sorunlardan başlayacağı yerde iç politikanın ateşli konularını kurcalamakla girişmiştir. Af, TRT, seçim kanunu gibi meseleler geride kalan beş ayın kısır çekişmelerle kaybolmasından başka bir işe yaramamıştır. Hükümet ve iktidar partisi bu teşebbüslerden hiçbir kazanç sağlayamadığı gibi bir siyasi ortamın gerginleşmesinde, AP yönetiminin görevini daha güç şartlar içinde yürütme zorunluğunda kalmasına yol açılmıştır?"

Bu, neden böyle oldu?

Çünkü her iki halde de birtakım çevreler ve birtakım eğilimler "Şimdi bizim günümüz geldi" düşüncesiyle harekete geçtiler. Eski DP'lilerden oluşan AP örgütleri kişisel "istemezük" sesleri yükselttiler. Her yere kendi adamları geçsin istiyorlardı. Aslında bu artık, 1950'nin başında olduğu gibi kolay değildi. Anayasa Mahkemesi vardı. Danıştay ve Yargıtay gibi organlar yasal temellerini, yetkilerini güçlendirmişlerdi. TRT'ye egemen olmak 1950'lerin radyosunu ele geçirmekten zordu. Buna rağmen yeni hükümet birtakım valileri, genel müdürleri yerlerinden aldı. Planlama Teşkilatını bile müsteşarsız bırakmaktan çekinmedi. İdari kademeler gene huzursuz oldular.

Ama daha önemlisi, sağ ve tutucu cereyanlar da ortalığa salındılar. İlkel bir komünizm düşmanlığı tekrar tepti. Yaşar Kemal, Orhan Kemal gibi edebiyatçılar zaman zaman gözaltına alındılar, hatta tutuklandılar. İçerde fazla kalmadılar ama, bu, cepheleşme olayını yeniden topluma getirdi. Hele birtakım eller Atatürk heykellerine saldırmaya başlayınca gençlik heyecanla yerinde sarsıldı. İzmir'deki büyük heykele gündüz gözüyle saldırı, mitinglerin coşkusunu arttırdı. Bunlarda 27 Mayıs öncesinin ve sonrasının "gençlik–ordu elele" sloganının belirtileri görüldü. Gençler heykelin etrafında meşaleler yakarak nöbet tutmak istediler. Valilik buna izin vermedi. Gençlere meşalelerini Güney Deniz Saha Komutanı Tümamiral Kemal Kayacan sağladı. 1960'ın 28 ve 29 Nisan olaylarını albay ve generaller Ankara Zafer Alanındaki Atatürk heykelinde saygı duruşunda bulunarak andılar. Gerçi 27 Mayıs hâlâ resmen bayramdı, törenlere Cumhurbaşkanıyla birlikte AP iktidarının başları da katılıyorlardı, ama sanki o hareketin korunmasına gerek bulunmuyormuş havası egemendi. Yalnız eski MBK'cılar değil, devlet başkanı da "27 Mayısa kimse el süremez" yollu demeçler veriyordu. Gençlik arasında ve basında "satılmış kompradorlar – kızıl uşaklar" kavgaları kamplaşmalar doğuruyordu.

Daha kötüsü, parlemento işlemiyordu. Meclis'te çoğunluk sağlanamıyordu. Demirel kendi grubunu çağırıyordu.

Gelmiyorlardı. Meclis toplantısı için radyodan anons yaptırıyordu. Toplanamıyordu. AP milletvekilleri arasında başını Saadettin Bilgiç'in çektiği bir hizip, kabinenin yeniden kurulmasını ve kendilerine bakanlık verilmesini istiyordu. O kadar ki Bilgiç, Başbakan ve AP Genel Başkanıyla görüştükten sonra "teklif aldığını ve teklif yaptığını" söyleyebiliyor, hükümete gireceğini açıklıyordu. Muhaliflerden Talat Asal değişiklik için gün bile veriyor, salı günü bunun cuma günü gerçekleşeceğini ilan ediyordu. Süleyman Demirel ise kabine konusunda hiç kimseyle görüşmediğini, görüşmeyeceğini bildiriyordu. Bilgiç hakkında soru sorulduğunda ise "Benimle konuşan herkes bakanlık teklifi mi almış sayılır?" diye alay ediyordu.

19 Mayıs yaklaşırken AP Milletvekili Muammer Dirik bayram töreninde kızlara şort giydirilmesinin önlenmesini isteyince partisinden önce *ihraç* olundu. Fakat bir süre sonra tekrar alındı. İktidar; hem kendi partizanlarına ve sağ kanada şirin görünmek istiyor, hem de ülkenin *"zinde kuvvetleri"* diye bilinen, Atatürkçülük ve laiklik yanlısı güçlerini kollamaya çalışıyordu. Demokratik mekanizma 3. İnönü Hükümetinin istifası ve yerini Ürgüplü hükümetinin almasından bu yana normal kurallar içinde işliyordu. 1965 genel seçimleri de hiçbir zorlukla karşılaşılmadan yapılmıştı ve onun sonuçlarına göre kabine AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in sonraları moda olacak deyimle, istediği tarzda *"dizayn edilmişti."* Ancak Başbakan, hem partisi içinde rahat değildi; hem de birtakım aşırılıkların diş macununu tüpünden tekrar çıkarmasından korkuyordu.

Bu dönemde İsmet Paşa uysal tavrını genellikle korudu. Oysa, Meclis'te karşıt milletvekili ve senatörlerin bazen yumruklaşmaya varan kavgaları eksik olmuyordu. İçişleri Bakanı Faruk Sükan'ın emriyle Meclis basılıp odalar ve dolaplar arandığında CHP Genel Başkanı dişlerini göstermek zorunda kaldı.

Siyasal huzursuzluktan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da şikâyetçiydi. Parti liderleriyle konuşuyor, onları uyarıyordu. Başbakan ile muhalefet lideri de zaman zaman ve

vesilelerle rastlaşıyorlardı. Randevu ile buluştuklarında ise İsmet Paşa irtica tehlikesi karşısındaki rahatsızlığını belirtiyor, Demirel'den dikkat istiyordu. AP Genel Başkanı öyle bir tehlikeyi gözünde büyütmüyordu.

Nasıl büyütebilirdi ki, ona göz yummaktan kaçınmıyordu.

DP iktidarının ilk aylarıyla başka bir benzerlik, basının havasındaydı. 1950'nin başında büyük İstanbul gazeteleri yeni hükümete bol kredi açmışlardı, fakat bunu yavaş yavaş kısıyorlardı. 1966'da Abdi İpekçi'nin dile getirdiği rahatsızlıkları 1951'de Ahmet Emin Yalman yazıyordu. Halkın memnun olmadığı, DP iktidarında aradığını bulamadığı söyleniyordu. Âdeta bir pişmanlık göze çarpıyordu. Din istismarı iyi karşılanmıyordu. Basına göre, bu kamuoyunun da durumunu yansıtıyordu.

Gene 1951'de olduğu gibi 1966'da CHP'de de ümitler belirmişti. Nasıl o zamanki CHP liderleri –ikisinde de Genel Başkan İsmet İnönü idi– 1951 ara seçimlerinden zaferle çıkacaklarına inanmışlarsa bu sefer de böyle bir havaya girmişlerdi. Basın da bunu pompalıyordu.

Anayasaya göre, Senato'nun üçte biri yenilenecekti ve seçim 5 Hazirandaydı. Üçte bir, 50 senatörlüktü. İstanbul ve Maraş'ta birer boş senatörlük vardı. Bir milletvekilliği ise Hatay'da boşalmıştı. 21 ilde seçim yapılacaktı. Bunlar kura ile tayin edildiler. 24 Nisanda ön seçimlere gidildi. Meclis 9 Mayısta bir ay için tatile girdi. Başta İnönü ve Demirel, liderler ile parti büyükleri ve adaylar yurdun dört bir tarafına dağıldılar. Kampanya heyecanlı geçti, fakat fazla sertlik görülmedi. Başbakan hâlâ *"Plan değil, pilav"* edebiyatı yapıyordu. *"Büyük Türkiye"* hülyası söylüyordu. DP'nin başlattığı kalkınmayı sürdürme vaadinde bulunuyordu. İsmet Paşa daha ziyade irtica tehlikesi üzerinde durdu. Fakat "ortanın solu" sözünü pek kullanmadığı görüldü. Pahalılıktan ve partizanlıktan şikâyet ediyordu. 1 Haziranda Eskişehir'de "Bu Başbakanın idare ettiği hükümete oy vermeyin!" dedi.

Genel kanı, tıpkı 1951 ara seçiminde olduğu gibi 1966

ara seçiminde de iktidarın gerileyeceği, muhalefetin ilerleyeceğiydi. Büyük gazeteler de böyle tahminler yayımlıyorlardı. Seçimlere iki gün kala Milliyet AP'ye 27, CHP'ye 16 senatörlük veriyordu. Yasa aynı kalmıştı, yani Senato seçimlerinde çoğunluk usulü işliyordu.

Şimdi bu kitap dizisinin ikinci cildine dönelim (Bk. *"DP'nin Altın Yılları"*) ve 1951 ara seçimleriyle ilgili bölümü okuyalım:

"Seçmen 16 Eylül 1951 Pazar günü 17 ilde sandık başına gitti. 21 milletvekili seçti. 15 ilde galip DP idi. Sinop ve Samsun'u CHP aldı. Bu, iktidar açısından büyük bir zaferdi. Hem muhalefete karşı, ama hem de İstanbul basınına... İşte, gazeteler DP'ye karşı amansız bir cephe kurmuşlardı. Fakat halk, kendisine hizmet edeni görmüş ve değerlendirmişti."

1966 ara seçimini AP farklı kazandı. 31 senatörlük ona gitti. CHP sadece 8 tanesini alabildi. 13 tanesi, o zamanki sisteme göre bâkiyeye kaldı. Onlarda da çokluk AP'deydi. Senato'daki durum artık şuydu: AP 92, CHP 50, MP 2, CKMP 1, YTP 1, Kontenjan 15, Tabii Senatör (Gürsel dahil) 20.

Gazeteciler İsmet Paşaya sordular:

"Paşam, seçim konuşmalarınızda vatandaşın iktidara oy vermeyip ders vermesini istediniz. Sonuçlara ne dersiniz?"

CHP Genel Başkanı "Mükemmel bir ders aldım" dedi.

Söylemek istediğinin "Nurculuğun bu kadar kuvvetli olduğunu bilmiyordum. Mükemmel bir ders aldım" anlamına geldiğini sonradan vurguladı ama Paşa'nın mükemmel bir ders almış bulunması tabii çok yankı yaptı.

En başta, CHP'de.

CHP zaten kaynıyordu. 1965 seçimleri mağlubiyetine sebep aranıp duruyor, birtakım parmaklar "Ortanın Solu"nu gösteriyordu. Böyle bir çıkış yanlış olmuştu. Yanlış anlaşılmıştı. İyi anlatılmamıştı. Kasım Gülek, partiden görev istedi. Bu, kaçıncı hezimetti? "Devamlı seçim kaybediyoruz" dedi. Adana'daki bir toplantıda genel başkana değil, ama "etrafındakiler"e şiddetle çattı. Fakat başlıca üç kişi-

nin artık "İsmet Paşa'nın halefliği"ne oynadığı açıktı. Bunlar Turhan Feyzioğlu, Kasım Gülek ve Nihat Erim'di. Genel Sekreter Kemal Satır'ın ağırlığı hemen hemen kaybolmuştu. Haziranın sonunda ortak grup görüşmelerinde bu, daha kuvvetle izlendi. Çok kimse "CHP'nin altı ilkesi var. Bunlar yeter. Ortanın solu da ne oluyor?" diyordu. Turhan Feyzioğlu bunun bir ilke değil, bir sloganın kullanılma şekli olduğunu söylüyordu. Savunanlar kendilerine *"Yeni Hareketçiler"* adını takmışlardı. Ortak grupta gruplar belli oldu. Karşıtlardan Arif Ertunga 76 arkadaşıyla, yayımlanacak bildiri üzerine bir önerge hazırlığına geçti. Bunlar "İsmet Paşa aramızdaki tartışmalara karışmasın. Biz, hallederiz" diyorlardı. Ötekiler ise "Önderimiz İnönü'dür" tezini işliyorlardı. Merkez Yönetim Kurulu üyesi Bülent Ecevit Bakırköy, ilçe kongresine gönderdiği mesajda bunu, altını çizerek vurguladı. Ortak grupta iki taraf birbirlerinin sözcülerini alkışlamıyorlardı.

Toplantı biterken İnönü söz aldı ve şöyle dedi:

"Ortanın solundayız, fakat sosyalist değiliz. Ortanın soluna kimse karşı değildir. Bu amacımızı Türk milletine beraber anlatacağız. Haydi, hizmet başına!"

Sağ taraf buna tepki gösterdi. İsmet Paşa, hafta sonunda otomobille ve tabii eşiyle, İstanbul'a gitti. Maltepe'de mevsimin ilk çivilemesini yaptı. Heybeliada'ya geçti. Orada iki gece kaldı. Pazar sabahı yeniden denize girip Maltepe'ye döndü. Pazartesi sabahı da erkenden Ankara'ya hareket etti. Orada grup bildirisini gördü. Sağcıların ağırlığı seziliyordu, ama, sesini çıkarmadı. O haftanın sonunda yaz için bütün bütünlüğüne yeniden İstanbul'a geldi. Maltepe'de çivilemesini yaptı ve motorla Heybeliada'daki evine gidip oraya yerleşti.

Düşünmek gerekir; bu sırada 82 yaşındaydı. Ama anlatacaklarım bitmemiştir. İsmet Paşa düşünüyordu ki rahatça yüzmektedir, gene de bir eksiği vardır: Stili yoktur! Bunu salı günü öğle yemeğine gelen arkadaşı ve partili Turgut Egemen'e açtı. Turgut Bey Burgaz'daki yüzme klübünün başkanıydı.

"Kolay Paşam, size bizim klüpte ders aldıralım."

İnönü çok sevindi. Aklı yattı. Dersi kim verecekti? Türkiye eski yüzme şampiyonu ve rekortmen Deniz Binbaşısı İbrahim Sulu! Egemen perşembe günü motoruyla gelip İnönü'yü aldı. Burgaz klübüne gittiler. İşte, İsmet Paşa'nın ünlü not defterinin 21 Temmuz Perşembe, 1966 sayfası:

"Burgaz. Binbaşı İbrahim Sulu. 8. deniz banyosu. 5,5 dakika suda kaldık. İlk gün istifadeli oldu."

Dersler devam etti. Paşa memnundu. Fakat çok sürmedi.

26 Temmuz Salı: 13. deniz banyosu. 12 dakika. Gece boynum tutuldu. Çık ıstırap çektim.

27 Temmuz Çarşamba: Deniz yok.

28 Temmuz Perşembe: Deniz yok.

30 Temmuz Cumartesi: Deniz yok.

31 Temmuz Pazar: 14. deniz banyosu. 9 dakika.

6 Ağustos Cumartesi: 19. deniz. 5 dakika. İyi, süratli yüzdüm. Yorulmadım.

Dersler artık Heybeliada plajına alınmıştı.

Denize girmek, İsmet Paşa'yı dinlendiriyorsa da parti işleri yormakta devam ediyordu ve bu, yaz kış dinlemiyordu. Nitekim ağustosun başında ortaya *"Arif Ertunga'nın muhtırası"* diye anılan bir bildiri geldi. Gene ortanın solu tartışılıyordu. Karşıtlar tam karşı da çıkmıyorlardı, ama artık onu tam savunacak birinin gereği hissediliyordu.

Öyle biri ki İsmet Paşa'yla liderlik mücadelesi yapmayı değil, ortanın solunu savunmayı, anlatmayı, yaymayı başlıca görev bilsin. Ona içtenlikle ve inançla sahip çıksın. Genel Sekreter Kemal Satır yıpranmıştı. İsmail Rüştü Aksal dinamizm sahibi değildi. Nihat Erim kararsızdı ve bir türlü güven verici olamamıştı. Kasım Gülek ile Turhan Feyzioğlu'nun notları, İnönü nezdinde çok düşüktü.

Bunların bir de ortak yanları vardı: Vitrinde uzun kalmışlar ve eskimişlerdi. Ortanın solu gibi yeni bir hareketin daha genç ve daha taze isme, yüze ihtiyacı vardı. Özellikle

Senato ara seçimlerindeki yenilgiyi takiben yapılan toplantılarda böyle biri kendini belli etmeye başlamıştı. Çok açıktan vaziyet almaktan çekiniyordu. Yanında arkadaşları da vardı. Kendilerine "yeni hareketçiler", "yeni ıslahatçılar" diyorlardı.

Bu, Bülent Ecevit idi. Kongre kongre dolaşıyordu. Sakarya'da "Ortanın solundan dönerse, CHP çöker. CHP'deki hareket, canlanma hareketidir" dedi. Ankara toplantısında Feyzioğlu, Satır ve Aksal partide birlik istedikleri zaman o "Atatürk devrimleri yapılırken de ıslahatçılara aynı şeyler söylendi" diye mücadele niyetini söyledi.

Ağustos başındaki Beşiktaş parti meclisi toplantısı sırasında İnönü not defterinin sayfasına "Ortanın solu – Asıl taraftarlar belli – Bülent hâkim" diye yazdı. Ertesi gün "Feyzioğlu tarafı ile Bülent arası" diyordu.

13 Ağustosta Bülent Ecevit eşiyle birlikte Heybeliada'daki evde İnönü'lere akşam yemeği davetlisiydiler.

Parti meclisinin kurultayın 18 Ekimde toplanması kararını aldığında İsmet Paşa bana şöyle dedi:

"Bülent yükseliyor."

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BÜLENT ECEVİT'İN YÜKSELİŞİ

I

CHP'nin 18. Kurultayı 18 Ekim 1966'da Ankara'da açıldığında duruma Ecevit'in ve onun *"Yeni Hareketçiler"* grubunun egemen olacağı biliniyordu. Karşılarında Feyzioğlu ve onun *"75'ler"*i vardı. Nitekim, kurultay başkanlığını Ecevitçilerin adayı Muammer Aksoy 640 oy alarak kazandı. "75'ler"in adayı Sırrı Atalay'dı. O, 566 oyda kaldı.

Gariptir; İsmet Paşa'nın Bülent Ecevit'e yenildiği 1973 Kurultayında, Atalay eski genel sekreter ve arkadaşlarının oylarıyla başkanlığa getirilecek, köprülerin altından ne kadar çok su akmış bulunduğu vurgulanacaktır.

Yeni Hareketçiler'in kurultayın ilk raundundaki galibiyetleri dengenin işareti değil, bunun kanıtı oldu. Yoksa, Bülent Ecevit'in CHP'deki yükselişi 1965 seçimlerinden itibaren başlamıştı. Hatta Ecevit ve *"yakın arkadaşları"* evlerde daha önceden toplanıyorlar, CHP'ye nasıl dinamizm verileceğini aralarında konuşuyorlardı. Bizim *Akis*'çiler, aralık ayı başında Sıvas Milletvekili Nasuh Nafiz Aslan'ın evindeki böyle bir toplantıyı haber yapmışlardı. Toplantıda Ecevit ile beraber, aralarında Orhan Birgit ve Şükrü Koç'un bulunduğu 11 arkadaşın biraraya geldikleri yazılıyordu.

CHP'de, Ecevit'ten önce *"yükselen yıldız"* Turhan Feyzioğlu'ydu. Genç profesör, İsmet Paşa'nın kanatları altında kuvvet kazanmıştı.

CHP'de bu, hep böyle olmuştur. Genel başkan, zaman zaman bir *"taze istidat"* bulmuş, ona âdeta *veliaht* muamelesi yapmıştır. Tabii, bu, parti içinde kıskançlıklara, dolayısıyla birtakım çekişmelere yol açmıştır. Veliaht, 1940'ların başında Suat Hayri Ürgüplü'ydü. Gümrük ve Tekel Bakanlığına kadar yükselmişti. Fakat dönemin Başbakanı Saraçoğlu bu rakibi yenmeyi bilmiştir. Buna karşılık onu izleyen yeni veliaht, Nihat Erim, İsmet Paşa'nın himayesinde gruptaki *"35'ler hareketi"*yle Başbakan Recep Peker'i devirmiştir. Kurulan Günaltay kabinesine Başbakan Yardımcısı olmuş, âdeta gerçek Başbakan gibi 1950 seçimlerine giden CHP'yi, sonradan moda olacak deyimle *"dizayn etmiş"*tir. Ancak bu seçimlerin yenilgiyle sonuçlanması ve iktidarın elden gitmesi Erim'in düşmanlarını fazlalaştırmıştır. Çok CHP'li bunu Erim'den bilmiştir. Nitekim, 1950'den sonraki ilk kurultayda, İnönü bütün gayretine rağmen veliahtını genel sekreter seçtirtememiştir. Kurultay onun yerine, Türkiye'de Amerikan usulleriyle çalışan ilk politikacı Kasım Gülek'i getirmiştir. İsmet Paşa, "Ben herkesle çalışırım" ilkesine sadık kalarak Gülek'i genel sekreter kabul etmiş, fakat ona hiçbir zaman ısınmamıştır. Bu duygularında Kasım Gülek'in kendi yerine göz dikmiş bulunduğu şüphesi esaslı rol oynamıştır. Çok liderde olduğu gibi böyle bir şüphe, İnönü'nün davranışlarında, parti içindeki tutumunda önemli unsur oluşturmuştur.

İngiltere'de Kraliçe Elizabeth'in veliahtı Prens Charles'tır ama Prens Charles ancak, kraliçe ne zaman isterse –ya da doğa kanunu isterse– yerini boşalttığında oraya geçmeyi içine sindirmelidir.

Daha önce değil.

Kasım Gülek'in niyeti sonraları fazla açıklık kazandığında, İsmet Paşa "Ya ben, ya o!" demekten kaçınmamıştır.

Nihat Erim'in veliahtlığı kaybetmesi İnönü'nün onu kendisine rakip gördüğünden kaynaklanmamıştır. Yoksa İnönü Erim'i 1954 seçimine kadar taşıdı. Bütün karşı rüzgârlara rağmen... Ancak Erim 1954 seçimleriyle CHP'den

–ve İnönü'den– umutlarını yitirdi. Kamp değiştirdi. Kampa tekrar döndüğünde İsmet Paşa, bu yüzden ona *kredi* açmaktan çekinmedi. Erim, İnönü'nün gözünde hiçbir zaman *"potansiyel şahsi tehlike"* oluşturmadı. Dr. Kemal Satır'ın, İsmail Rüştü Aksal'ın oluşturmadığı gibi... İsmet Paşa hiçbir zaman, özellikle bu son ikisine *"oyuncu"* diye bakmadı.

Nihat Erim'in hemen arkasından İnönü, Turhan Feyzioğlu'nu buldu. Ona sarıldı. Bunun ayrıntıları, bu kitap dizisinin önceki ciltlerinde anlatılmaktadır. 1957 seçimlerinde genç profesör CHP milletvekili olarak Meclise girdi, parti yönetiminde görevler aldı. Nihat Erim'e benzer bir şekilde, İsmet Paşa'nın himayesinde, Kasım Gülek'in genel sekreterlikten düşürülmesi operasyonunu o organize etmiştir. Nasıl Recep Peker'in yerine Erim değil, Günaltay gelmişse genel sekreterlikte de İsmail Rüştü Aksal görevi üstlenmiştir.

Bu, çok da iyi sonuç sağlamıştır. Aksal en bunalımlı günlerde İsmet Paşa'ya *"mükemmel bir ikinci"* oldu.

27 Mayısa kadar yeni veliaht Feyzioğlu, genel başkanın güvenini korudu. Zaman zaman Paşa'nın bazı tereddütleri oldu, ama ünlü *"vesvese"*sine verdi. Ancak 27 Mayısın üzerinden günler geçtikçe Feyzioğlu'nun "oyunculuk"u üzerinde şüpheleri arttı. Feyzioğlu CHP'den ve siyasetten ayrılıyordu. Rektör oluyordu. Ama sonradan Milli Eğitim Bakanlığını üstleniyordu. Orada fazla *istikbal* görmeyince, yeniden CHP'ye dönüyordu.

İnönü'nün, Feyzioğlu'dan sıtkının sıyrılması ve onu veliahtlıktan kesinlikle azletmesi 3. İnönü Kabinesinin kurulma çalışmaları sırasında ortaya çıkan manevralarıdır. Kendisinin *"1 numaralı CHP'li"* olarak katılacağı bir AP–CHP hükümetinin kurulabilmesi için İsmet Paşa'nın bütün başka çabalarını sabote ediyor ve karşı taraflara yanlış sinyaller veriyordu.

Onun bilmediği, bu sinyallerin anında, onları alan bazıları tarafından İnönü'ye ulaştırıldığıydı.

1965 seçimlerinden sonra İsmet Paşa yeni veliahtını buldu: Bülent Ecevit. Bütün öteki veliahtları gibi ihtiraslıydı. Takım arkadaşları da. Ama bunu şöyle ifade ediyorlardı:

"Azizim, bizim gayemiz bir gün Ecevit'i genel sekreterlik koltuğuna oturtmaktır." Genel başkanlık değil!

1965 seçimlerinin yenilgisinde iki suçlu bulunuyordu: İnönü ve ortanın solu. Bunların ikisinin birden karşıtları –Feyzioğlu'nun 75'leri– bunlara yükleniyorlardı.

İsmet Paşa yaşlanmıştı, çökmüştü. Halk onu zaten tutmuyordu. Onun başkanlığındaki her CHP yenilgiye mahkûmdu.

Ecevitçiler bir mülakatı slogan yaptılar. Oyunu AP'ye vermiş biriyle:

"Yahu, bir İsmet Paşaya bak, bir Süleyman Demirel'e. Bunların hangisi büyük?

– İsmet Paşa!

– Ee, neden o?

– İsmet Paşa bizden fazla büyük. Bizi Süleyman Demirel daha iyi anlar. Bizim partimiz, Demirkırat!"

Bu, "1965 seçimlerinin yenilgi nedeni İnönü" için. İnönü küçültülemeyeceğine göre CHP büyütülmeliydi.

Peki, ikinci neden. "Ortanın Solu"?

Ortanın solu, 1965 seçimlerinin kampanyasında hemen hiç ağıza alınmadı. Sadece Bülent Ecevit onu CHP adına radyo konuşmasında söyledi. Bunu teleffuz etti. Feyzioğlu takımından Ruhi Soyer de bunu *"çatlak ses"* diye niteledi.

Kampanya, İnönü tarafından AP'nin nurculuk ve din sömürüsü üzerine bina edildi.

Ortanın solu, böyle bir halde nasıl suçlanır?

Ecevitçiler hem İnönü konusundaki durumlarını açıkladılar: "Biz ilhamımızı genel başkandan alıyoruz."

Hem de, ortanın solu hakkında:

"Bu dönemeçte CHP ortanın solu yolunu, yani halk ya-

rarına devrimcilik ve ilericilik yolunu seçmek zorundadır. Seçmiştir de... Bu yönde ne kadar inançlı olursa, o kadar inanç verecektir."

İsmet Paşa gözünde yeni veliahtını belirlemek için iki katlı ekmek kadayıfı.

Üstelik, ortası da kaymaklı. Hem kendisine sadık, hem de ortanın solunun sağlam savunucusu.

CHP'nin 18 Ekim 1966'daki 18. Kurultayı Bülent Ecevit'i genel sekreter çıkarmayacaktı da, kimi çıkaracaktı? İnönü desteği onun arkasındayken?

Tabii, o tarihte hiç kimse ne 12 Mart olayını biliyor, ne İsmet Paşa'nın katarakt ameliyatı geçireceğini düşünüyor, bu ameliyatın onu fiziksel yetmezliğe iteceğini varsayıyor, böyle bir İsmet Paşa'ya kafa tutmanın kolaylığını söylüyor, ne de veliahtın, tahta oturduğunda perişan bir performans vereceğini tahmin ediyordu. Başbakan olarak...

Gene sadece İsmet Paşa'dır ki 1973 seçimlerinde Ecevit CHP'sine oy vermemeyi öğütlüyor, ben ise *Milliyet*'deki sütunumda *"Bu seçimlerde Ecevit CHP'sine oy vereceğim"* diyordum.

Verdim de...

II

Ecevit'in Yeni Hareketçiler'i çalışmalarını 1965 Senato seçimlerinden sonra yoğunlaştırdılar. Bir grup CHP'li aslında *hizip* oluşturmuşlar ve kendi liderliklerine genç politikacıyı getirmişlerdi. Bunun yadırganacak bir tarafı yoktur. Partiyi bölme anlamına da gelmemektedir. İsmet Paşa da karşı bir vaziyet almadı. 1950'lerde İstanbul'da Kasım Gülek'in *"kravatsızlar"*ı vardı. Bunlar "halktan yana", "halk düzeyinde" sayılıyorlardı. Başlıca yöneticileri Yaşar Keçeli ile Oğuz Oran'dı. "Kravatlılar", CHP ile kütleler arasında bir duvar oluşturuyorlardı. Enteldiler, aydındılar. Çarıklı Gülek partide yeni bir hava geliştiriyordu. "Kravatsızlar" ona destek veriyorlardı.

Sonra *"Feyzioğlu takımı"* çıktı. Onlar *"beyin takımı"* idiler. Kravatlıydılar. Sokak sokak, köy köy dolaşmakla işte, bir şey elde edilememişti. Kütlelere CHP'nin sorunları bildiği, bunlara çözümler düşündüğü, bunların uygulayıcısı ekipe sahip olduğu inancının verilmesi lazımdı. Prof. Turhan Feyzioğlu onun başına geçti. Etrafımda CHP'nin İsmail Rüştü Aksal ya da Kemal Satır gibi eski tüfeklerinin yanında Hürriyet Partisi'nden gelmiş yeni isimler vardı: Turan Güneş'ler, Emin Paksüt'ler, İbrahim Öktem'ler, Cihat Baban'lar gibi... Bunlardan bir kısmı CHP'nin parti meclisine girmişlerdi. Nitekim, Kasım Gülek'e karşı operasyon bunlarla düzenlendi. O sıralar Bülent Ecevit de o takımın erlerinden biriydi. Bunlar partinin sol eğilimlerini temsil ediyorlardı. İsmet Paşa kabinelerinde Ferit Melen ya da Fethi Çelikbaş tipi, tutucu sayılanlara karşıydılar.

Ancak, zamanla birtakım yollar ayrıldı. Özellikle Türkiye İşçi Partisinin doğmasından ve gençlik içinde sosyalist, hatta Marksist fikirlerin yeşermesinden itibaren eski "ortanın solcuları" kendilerine yeni çizgiler çekmeye başladılar. Feyzioğlu hep solda olduğunu söylüyordu da ortanın solunun ne olduğunu anlatmaktan çok ortanın solunun ne olmadığını açıklamayı tercih ediyordu. Ağırlık verdiği nokta "Biz, TİP değiliz" idi. 1965 seçimlerine gidilirken ortanın solu lafı edilmesinin karşısında vaziyet almıştı. Taraftarları da öyle... Bunlar, özellikle Meclis grubundaydılar. 1965 seçimlerinde CHP yenilgiye uğrayınca saldırılarını ortanın soluna ve onun koruyucusu İsmet İnönü'ye yönelttiler. Bu ise, İsmet Paşa'nın kulağına kar suyu kaçırdı. Ne oluyordu? Kendisine karşı bir komplo mu hazırlanıyordu? Bundan dolayıdır ki, Ecevit'in Yeni Hareketçiler'ine sempatiyle baktı.

Bunlar parti içinde bir denge oluşturuyorlardı ve İsmet Paşa da dengeye bayılırdı.

Eski Hür. P.'lilerden bir kısmı Bülent Ecevit'in Yeni Hareketçiler'ine katılmışlardı. Turan Güneş, İbrahim Öktem gibi... Bir kısmı ise Feyzioğlu'nun yeni tutumunu destekliyorlardı: Emin Paksüt, Coşkun Kırca gibi.. Ecevitçiler

daha dinamiktiler. Özellikle Bülent Ecevit il il, kongre kongre dolaşıyor, CHP'de taze bir havanın estirilmesi gereğini anlatıyordu. Merkez Yönetim Kurulunun kendi takımından olmayan üyelerine de çengel atmıştı. Lebit Yurdoğlu, Kemal Demir, Ali İhsan Göğüş bunlar arasındaydı. Genel Sekreter Kemal Satır'ı karşılarına almıyorlar, fakat *"telifçi"* buluyorlardı. Halbuki radikal olmaya lüzum vardı. "Evet, biz TİP değiliz!" Ama "Biz ortanın solundayız!"

Grupların ortak toplantısı da Ecevitçilerin inisiyatifiyle yapıldı. CHP'nin 1965 seçimlerindeki başarısızlığının sebebi başlıca araştırma konusuydu. CHP hep *"eşraf partisi"* olmuştu. Ortanın solu ve ona demagojik saldırılar bu sınıfı korkutmuştu. Sanki, CHP onların varlıklarını tehdit ediyordu. Şimdi iki seçenek vardı: Ya bu sınıfı ikna etmek, ya onun yerine yeni bir sınıf koymak. Birinciler, ortanın solunun ne olmadığını eşrafa anlatmak yanlısıydılar. Ecevitçiler ise ortanın solunun ne olduğunu anlatarak toplumda emekçi kütlesinin desteğini sağlamak... TİP'in o alanda rakip sayıldığını biliyorlardı. Onunla farklarını da belirtmek gerekti. İsmet Paşa daha ziyade o eğilimdeydi. İstanbul il kongresinde ortanın solunu aşırı sol fikirlere CHP'nin kapısını açmak için fırsat sayanlara da, tutuculara da aynı şiddetle çattı.

CHP'nin toplantılarında Ecevit ve arkadaşları, Feyzioğlu ve arkadaşlarından daha fazla alkış alıyorlar, daha büyük heyecan yaratıyorlardı. CHP'nin yeni bir hareket arayışı içinde bulunduğu seziliyordu. Yeni Hareketçiler, CHP'nin seçim yenilgisini ortanın solundan çok parti içi çekişme ve tereddütlere yoruyorlardı. Bu tereddütlerdi ki partinin tabanındaki *"ortahalliler"*i ürkütmüştü.

Kurultaya gidilirken Genel Sekreter Kemal Satır, yönetimin görüşünü şöyle belirtti: Ortanın solu fikri parti toplantılarında, parti meclisinde, parti parlamento gruplarında, kongrelerde benimsenmiştir. Bundan çark etmek bahiskonusu olamaz.

Kurultayı açış konuşmasında da İsmet Paşa tekrar vurguladı: CHP sosyalist değildi, ama, ortanın solunda bir

partiydi. Yeni Hareketçiler, genel başkanın kendilerini tam desteklemediğinden yakındılarsa da İsmet Paşa'nın kimden yana bulunduğunu delegeler mükemmelen anlamışlardı.

18. Kurultayı Ecevit, İnönü'nün himayesinde aldı.

Tabii, kıyasıya savaş, parti meclisi seçiminde verildi. Çünkü genel sekreter, kurultay genel kurulu değil, onun oluşturduğu parti meclisi tarafından tayin ediliyordu. Kim orada çoğunluk sağlarsa, o genel sekreterliğe geliyordu. Toplantının hemen öncesinde Bülent Ecevit, yanlılarından S. Hakkı Esatoğlu'nun evinde birçok il başkanıyla biraraya geldi. Genel Sekreter Kemal Satır kulis faaliyetlerinden uzak duruyordu. Bu, Ecevit'in işine yaradı. Satır aday olmayacağını belirtmekle bir nevi kendi –ve İnönü'nün– desteğinin ondan yana bulunduğunu belli ediyordu. Nihat Erim de eş bir vaziyet aldı.

Önce ortaya üç listenin çıkacağı söylentileri yayıldı. 75'lerin –bunlara 76'lar da diyorlardı– listesini Cemal Yıldırım–Ekrem Özden vereceklerdi. Bir liste Ecevit'indi. Bir liste de Kasım Gülek'in. Fakat Kasım Gülek, genel sekreterlik değil, genel başkanlık istediğini bildirdi ve İnönü'ye karşı adaylığını koydu. İsmet Paşa 929, Gülek 230 oy aldı.

Bütün konuşmacılar içinde en fazla alkışı Bülent Ecevit, birkaç baş önde toplayınca parti meclisi seçiminin kaderi belli oldu. Ecevit konuşmasını tamamlayınca gidip İsmet Paşa'nın elini öptü. İsmet Paşa da onun yanaklarına bir buse kondurdu. Bu, alkışları daha da arttırdı. Ecevit konuşmasında kendi durumunu şöyle açıkladı: "Ben Genel Başkan İnönü'nün belirttiği sınırlar içinde ortanın solundayım."

Bu ortanın soludur ki, 18. Kurultay tarafından CHP'nin politika çizgisi olarak kabul edildi. Buna karşı çıkan da olmadı.

Parti meclisi seçimlerine gelince, onu Yeni Hareketçilerin listesi kazandı. Ancak Ecevit bu listeye, İsmet Paşa'nın arzusu –ya da talimatı– ile kendisinden olmayan ye-

di ismi aldı: Nihat Erim, Kemal Satır, Orhan Erkanlı, Ferit Melen, İlhami Sancar, Tahsin Bekir Balta ve Turhan Şahin. Bunlara her iki grup oy verdiğinden seçilenlerin başında Nihat Erim vardı: 1026 oy. Bülent Ecevit'in oyu ise 764 idi. Ancak çoğunluk Yeni Hareketçiler'deydi ve onların genel sekreter adayı Bülent Ecevit idi. Nitekim, parti meclisinin genel sekreter seçimi sonuçları açıklandığında görüldü ki Ecevit 31 oy almıştır. 1 oy Kemal Satır'a çıkmıştır –Bülent Ecevit'in oyu–. 11 oy ise boştur. Emin Paksüt bunlardan birinin kendisine ait bulunduğunu açıkladı. 10 oy Feyzioğlu–Aksal gruplarınındı. Feyzioğlu ve Aksal, yeni genel sekreteri öperek kutladılar. Ecevit yaptığı kısa teşekkür konuşmasında "Sayın genel başkanımızın irşatlarına muhtacım" dedi.

Ecevit, oylama sırasıda Lebit Yurdoğlu ile İsmail Rüştü Aksal'ın arasında oturuyordu. Seçim sonuçları belli olduğunda tekrar oraya doğru seğirtti. İsmet Paşa seslendi:

"Gel, yerine otur!"

Yanındaki genel sekreter sandalyesini gösteriyordu.

Her şey, o zamana kadarki bütün kurultaylarda olduğu gibi Genel Başkan İsmet İnönü'nün iradesi doğrultusunda gerçekleşmişti. İsmet Paşa 82 yaşındaydı, ama o tarihte bütün melekelerine sahipti.

III

Kurultay ve parti meclisi toplantısı bittikten sonra CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, yeni genel sekreteri ile yeni yönetim kurulu üyelerini yanına alıp Çankaya Köşkü'ne çıktı. Bunları Cumhurbaşkanı Sunay'a takdim etti. Sanki, arkalarında bulunduğunu belli etmek istiyordu. Ancak 1 Kasımda parlamento açılırken hem Meclis, hem Senato seçimlerinde ters bir manzara görüldü. Grupların başına ortanın solcuları değil, onların karşıtları getirildi. Belki bunu şöyle ifade etmek daha doğru olur: Ecevitçiler de-

ğil, Feyzioğlucular kazandılar. Çünkü kurultay bildirisinde CHP'nin ortanın solunda bir parti olduğu ilan edilmemiş miydi? Partideki herkes resmen o çizgideydi.

Meclis grubundaki iki başkan vekilliğine 110 oyla Turhan Feyzioğlu ve 96 oyla Hilmi İncesulu seçildiler. Senato Grubu Başkan Vekilliklerine Ferit Melen ile Fehmi Alpaslan getirildiler. Meclis grubunda Ecevitçilerin adayı Orhan Erkanlı ancak 44 oy bulabildi. Kurultaydaki parti meclisi seçimlerinin aksine, gruplarda Feyzioğlu ekibi kendi listelerine kendilerinden olmayan hiç kimseyi almadılar. İsmet Paşa ise bu sefer karışmadı. Belki de tek bir takımın hem parti merkezine, hem parlamento gruplarına egemen olmasını istememişti.

Gene denge arzusu.

Feyzioğlu da, Ecevit de bunun partinin bölündüğü anlamına gelmediğini belirttiler. İki kurulun ayrı fonksiyonları vardı. Birbirlerinin işine karışmaları sözkonusu değildi. Zaten İsmet Paşa'nın bu konuda çok dikkatli ve duyarlı olduğu biliniyordu. 1950 ve 1954 seçimlerinden CHP zayıf bir parti grubuyla çıkmıştı. Kasım Gülek'in yönetimindeki genel merkez hemen grup üzerinde egemenlik kurmak istemiş, fakat buna genel başkan izin vermemişti.

İsmet Paşa'da, İttihat ve Terakki'den kalma bir *"merkezi umumi sultası"*na karşı allerji vardı.

Aslına bakılırsa, parlamento gruplarındaki büyük çokluk Ecevit'in takımının ve onun anladığı ortanın solunun karşısındaydılar. Onları sol kanatta, kendilerini merkezde görüyorlardı. İçlerinde Ecevit ve arkadaşlarını özel sohbetlerde *"komünistlik"* ile suçlayanlar bile vardı. İş çevreleriyle onlar daha sıkı fıkıydılar. Nitekim, ipler kopup da ayrılık rüzgârı estiğinde; Turhan Feyzioğlu, "Güven Partisi hareketi"nin taraftarlarını CHP örgütünde değil, CHP'nin parlamento gruplarında bulacaktır.

Yeni genel sekreter, daha kasım ayının başında yurt gezilerini başlattı. Hem parti örgütünü tanıyacaktı, ama asıl kendisini parti örgütüne ve tabanına tanıtacaktı. İlk

gezisini Ege'ye yaptı. Buna *Abdi İpekçi* ile birlikte, gazeteci olarak katıldık. Biraz daha sonra güney gezisine de gittik. İkincisinde daha bir açılmıştı. Fakat ne konuşmalarında, ne temaslarında bir Kasım Gülek ya da Turhan Feyzioğlu performansı vardı. Kapanık ve mahçup, sıkılgan görünüyordu. Kürsü üstünlüğü fazla değildi. Kendisini ismen bilenler bile çok sayılmazdı. O ilk gezilerde saygı ve sevgiden ziyade merak uyandırdı. Sözlerinin içeriğine değil de şekline bakıyorlardı. Ecevit bir heyecan dalgası yaratmaya çalışıyordu, ancak sonradan edineceği *"ateşleme yeteneği"* ne o sıralar henüz sahip bulunmuyordu. Buna karşılık, eksikliklerini hızla tamamlama azmi son derece kuvvetliydi.

Denilebilir ki; Ecevit'i Ecevit yapan, onun CHP Genel Sekreterliğidir. *"Politikacı kumaşı"*nı orada belli etti.

Yeni genel sekreter ve ekibi ilk sınavlarını parti meclisinin bir sonraki toplantısında verdiler. Bu, 1966 yılının son günlerine rastladı. Feyzioğlu takımı, başta kendisi ve Ferit Melen hem katılıklarını, hem hırçınlıklarını aynen koruyorlardı. Ortanın solu tartışmasını tekrar açmak istediler. Melen "Ben, Ecevit'ten hükümetteyken de şüphe etmişimdir," dedi. Fakat Nihat Erim ve Kemal Satır gibi Ecevit ekibinden olmayan ağır toplar o kadar övücü sözler söylediler ki, karşı tarafın iddiaları havada kaldı. Feyzioğlucuların dışındaki hemen herkes partiye bir canlılık geldiğini belirtiyorlardı. Buna karşı Turhan Feyzioğlu'nun Meclis grubunu yönetim tarzından şikâyetler vardı. Grup başkanı orada bir çekirdek oluşturmuştu ve bütün önemli Meclis konuşmaları için kendi adamlarını sözcü yapıyordu.

İsmet Paşa o toplantılardan eve memnun dönmekteydi. Bırakmış olduğu sigaraya tekrar başlama hazırlığındaydı. Bir akşam "Bülent hâkim oluyor" dedi.

Bu arada AP de büyük kongresini yapmıştı. Başbakan Süleyman Demirel genel başkanlığını kolaylıkla ve büyük farkla korudu. Bir önceki kongrede rakibi olan Saadettin Bilgiç bu kez adaylık da koymadı. Bir ara kulislerde faaliyet göstereceği söylendi. Bir ara kendisine Cihat Bilgehan'dan açılan Devlet Bakanlığının –o, Maliye Bakanlığına

getirilmişti– verileceği konuşuldu. Fakat Demirel bakanlığı iptal ederek işi kapattı. Büyük kongrede partiye tümüyle egemen olarak çıktı. 1239 oy aldı. Hazırladığı liste hemen hemen aynen kazandı.

İktidar ile muhalefet arasındaki hava da artık *"bahar havası"* diye anılıyordu. İsmet Paşa hükümete karşı son derece yumuşak davranıyordu. Onu eleştirmek bir yana, bazen savunuyordu da... İki lider çeşitli toplantılarda yanlarında eşleri biraraya geliyorlardı. Gazetelerde sık sık neşeli fotoğrafları yayımlanıyordu.

Bundan memnun olmayanlar, tıpkı 1960 öncesinde olduğu gibi küçük partilerdi. Bölükbaşı'nın Millet Partisiydi, Aybar'ın TİP'iydi. Gerçi AP büyük kongresine gidilirken yapılan il kongrelerinde Demirel sanki rejime karşı bir şeyler tasarlayanlar varmışçasına bazı sözler sarfetti. Başbakan bu yorumları yapan gazetecilere, "Yanlış anlıyorsunuz!" dedi. Gazeteciler bu kez İsmet Paşa'ya sordular.

İnönü şöyle cevap verdi:

"Madem ki yanlış anladığınızı söylüyor, demek ki yanlış anlıyorsunuz.."

Ve bir kahkaha attı.

Ancak CHP'de barışın gelmediği, tam aksine kılıçların kınlarından çıkarıldığı çabuk görüldü. Feyzioğlu ve arkadaşları, Senato ve Meclis gruplarının yönetimini ele geçirdikleri gibi parti meclisinde de sekiz kişilik bir çekirdek kurmuşlardı. Bunlar her konuda genel sekreterin, Merkez Yönetim Kurulunun karşısında vaziyet alıyorlardı. *"8'ler"* diye adlandırılacak bu takımı; Turhan Feyzioğlu, Emin Paksüt, Orhan Öztrak, Ferit Melen, Turan Şahin, Coşkun Kırca, Süreyya Koç ve Fehmi Alpaslan oluşturuyordu.

Fakat asıl ayaklanma havası parlamento gruplarında estiriliyordu. Ayaklanma; artık genel sekreter düzeyini aşmış, genel başkana –yani, grupların hukuki başkanına– karşı dönüşmüştü. İsmet Paşa durumdan son derece şikâyetçiydi. Parti meclisi yanındaydı, fakat grupların yönetim kurullarına sözünü geçiremiyordu. Bu, İsmet Paşa'nın ba-

şına bir kez daha gelecektir. O zaman parti meclisine sözünü geçiremeyecektir. Parti meclisinden kurtulmak için kurultaya gittiğinde ise o kurultay kendisinden değil, isyancı parti meclisiyle onun başındaki Ecevit'den yana vaziyet alacaktır.

Ancak 1973'ün aksine 1967'te İnönü, yaşına rağmen sapasağlamdır.

Feyzioğlu ekibinin sultasını kırmak için ilk girişimi ocak ayı başında ortak grupta yaptı. Grup yönetim kurullarını güvenoyu istemeye itti. Onların başında vekilleri yok muydu? Kendisi, yani *asil,* artık onlara güvenmiyordu. Ortak gruptan da güvensizlik bildirmesini istedi. Kendisinden, yani parti meclisindeki çoğunluktan –yani, Genel Sekreter Ecevit'ten de..– yana olanlar toplantıya katılmadılar. 186 mevutlu ortak gruptan 88 kişi oy kullandı. 84 güvenoyu çıktı. *"Usulsüzlük var"* denildi. Fakat Feyzioğlu ve arkadaşları aldırmadılar. Grupları bildikleri gibi yönetmeye devam ediyorlardı. Genel başkana muhtıra veriyorlar, sonra bunu basında ve radyoda yayımlatıyorlardı.

Bunun üzerine, İnönü, il başkanlarını bir araya getiren küçük kurultayı şubatta toplantıya çağırdı. Orada 8'lerden şikâyetini söyledi. Art niyetleri vardı "Yem arayan uçan kuşa komünist diyenler"le birlikteydiler. Herkesi komünistlikle suçluyorlardı. İsmet Paşa şöyle dedi:

"Demokratik rejimi komünist düşmanlığı perdesi altında kuşa çevirmek isteyen dikta heveslilerine yardımcı olmayacağım."

Genel başkan 8'lerin hedefinin partiyi ele geçirmek olduğunu bildirdi. İl başkanlarını onun için davet etmişti:

"Ne yapıyorlar, bilmiyorum. Adamlar, biz 8'leriz, her şeyi yaparız, radyo da elimizdedir. Biz ne yaparsak genel başkan da, parti meclisi de, Meclis grubu da derhal kabul etmelidirler. Siz bunları kabul ederseniz, onlar da uzlaşmayı derhal kabul ederler."

Fakat İsmet Paşa bunu kabul etmeyecekti. CHP'nin sosyalist olmadığını 18. Kurultay söylemişti. Genel başkan

söylemişti. Parti meclisi söylemişti. Genel sekreter söylemişti. 8'ler hâlâ ısrar ediyorlar, parti hakkında şüpheler yaratmayı sürdürüyorlardı. İl başkanlarına şöyle dedi:

"Bildirinizde CHP sosyalist bir parti değildir ve olmayacaktır diye tekrarlayınız. Bu cümlenin arkasına bir hüküm, garazkârların iftiralarına, faaliyetine mahal verilmeyeceği hükmünü de koyunuz. Bu, sizin eseriniz olacaktır."

İnönü, il başkanlarıyla teker teker ilgilendi. Âdeta onları *"markaj"*a almıştı. Pembe Köşk'te bir kokteyl verdi. O akşam yemek vardı. Yemeğin düzenleyicileri kapıya bir levha asmışlardı: "Kaynaşmak amacıyla masalarınız için kura çekilecektir. Lütfen riayet ediniz!"

Fakat 8'ler *riayet* etmediler. Feyzioğlu; Paksüt, Öztrak ve Alpaslan ile beraber oturdu.

İl başkanları genel başkanın yanında kesin vaziyet aldılar. Hazırladıkları bildiride şöyle deniliyordu:

"Grup yönetim kurulları genel başkan ile ahenkli çalışabilecek bir tarzda düzenlenmelidir. Yıpratıcı hareketler devam ederse yetkili organlar derhal harekete geçmelidir. Genel sekreter ve Merkez Yönetim Kurulu kurultay kararları içinde takdire şayan bir çalışma yapmaktadırlar. CHP iller örgütü bu dinamik ve olumlu çalışmalara yardımcı ve destek olmayı şerefli bir görev sayar."

Bildiride 8'ler hakkında bazı ağır cümleler vardı. İnönü onların çıkartılmasını istedi. Mukavemet gördü. İsmet Paşa henüz bütün uzlaşma kapılarının kapanmadığı umudundaydı. Küçük kurultayda bildiriye 69 kabul, 19 red oyu verildi. 3 kişi de çekimser kaldı.

Ancak bu da Feyzioğlu ve arkadaşlarını uyarmaya yetmedi. Hatta daha bile aksileştiler. Bütçe görüşmeleri arefesinde grup yönetim kurulları genel başkanın başkanlığında toplandılar. CHP adına Feyzioğlu konuşacaktı. Öyle bir konuşma yaptı ki AP'liler kendisini hararetle alkışladılar. Onun ardından konuşan AP sözcüsü Aydın Yalçın; "Asıl, komünizmle mücadele cephesinde birleşmeliyiz", de-

di. Görüşmelerde Bülent Ecevit konuşamadı. Çünkü sözcüleri grup yönetim kurulları seçiyordu ve bunlar hep 8'ler ile yandaş oluyordu.

Mart ayında düellolar il ve ilçe kongrelerine sirayet etti. Hem 8'ler, hem genel merkez temsilcileri oralara gidiyorlar ve kavgalarını oralarda yapıyorlardı. Herkes kendi takımını alkışlıyor, ötekini yuhalıyordu. Yumruklaşmalar da eksik olmuyordu. 8'ler 58 imzalı bir bildiriyle Kayseri'de gövde gösterisi yaptılar. Buna karşılık partinin organı *Ulus*'ta bir yazı yayımlandı: *"İsyancılar!"* Ecevit bir demeç verdi:

"8 kişi giderse, 80 bin kişi gelir."

Artık iş şirazesinden çıkmıştı. İsmet İnönü, olağanüstü kurultayı 14 Nisan için toplantıya çağırdı. 15 Martta parti meclisi toplantısı vardı. İsmet Paşa ağır bir kalp krizi geçirmekte olduğundan gidemedi. Kemal Satır başkanlık etti. Toplantı basına açık olarak yapıldı. Merkez Yönetim Kurulunun 30 sayfalık raporu okundu. 8'ler suçlanıyordu. 8'ler de parti meclisine 7 sayfalık bir önerge vermişlerdi. Merkezi suçluyorlardı. Ulus gazetesinden şikâyetçiydiler.

Feyzioğlu durumu şöyle özetliyordu:

"CHP'deki mücadele, kurultay kararını yürekten ve bütünüyle benimseyenler (yani kendileri) ile partiyi sosyalizme sürüklemek hevesinde olanlar (yani Ecevit) veya buna göz yumanlar (yani İnönü) arasındadır."

Kurultay yaklaşırken Feyzioğlu ve arkadaşlarının İsmet Paşa'ya saldırıları arttı. Ecevit'i açıktan tutmakla partiyi asıl o batırıyordu. Feyzioğlu "İnönü, dur demelidir", Melen "Bu kritik anda, genel başkan, isterse CHP'yi kurtarabilir," dedi. İpler artık kopmuştu. Avrupa Konseyi için üye seçimine Ecevitçiler katılmadılar. Feyzioğlu 73, Melen 69, Gülek 66 oy aldılar. Nihat Erim'e 5 oy çıktı.

Kurultay, İsmet Paşa'nın hastalığının sürmesi üzerine 28 Nisana bırakıldı. Ortak grupların dört başkanı, İnönü'ye bir muhtıra vererek kurultay gündeminin yeter açıklıkta olmadığını bildirdiler.

İnönü "Açıktır.. Açıktır.." diyerek bunu reddetti. Ayrıca kurultaya kadar hiçbir tartışmaya girmeyeceğini bildirdi.

İsmet Paşa'nın hastalığı grip olarak ilan edildi. Oysa, 6 Martta bir kalp krizi geçirdi. 7 Martta defterine *"kalbim kararsız"* diye yazıyordu. Ertesi akşam Dr. Zafer Paykoç geldi. Elektrolar alındı. Kriz son derece ağırdı. O kadar ki; Paykoç, Paşa'nın aşağıya, yemeğe inmesini bile yasakladı. Asistanı Dr. Orhan'ı devamlı evde bıraktı. Her gün elektrosu alınıyor, kontrol altında tutuluyor, yeni bir tedavi usulü uygulanıyordu. Buna rağmen CHP Genel Başkanı, çalışmaya devam etti. Partideki olayları, gelişmeleri dikkatle izliyordu. 23 Martta Cumhurbaşkanı Sunay eşiyle geçmiş olsun ziyaretine geldiğinde onlarla yukarda, yatak odasında görüştü. Yemek salonuna ilk kez 3 Nisanda inebildi. Bülent Ecevit, yakın arkadaşlarıyla birlikte geliyor, kurultayın hazırlıkları yapılıyordu. Paşa, yanında Zafer Bey olduğu halde ancak 9 Nisanda bahçeye çıkıp biraz dolaştı.

Krizi atlatmıştı.

IV

CHP'nin 4. Olağanüstü Kurultayı 28 Nisan 1967 Cuma günü Ankara'da Selim Sırrı Tarcan spor salonunda toplandı. Toplantı saati olarak 9 ilan edilmişti. Kurultaya katılacak delege sayısı 1423 idi.

İsmet Paşa her zamanki gibi erken kalkmıştı. Her zamanki gibi berber Ekrem Efendi gelip kendisini traş etti. İsmet Paşa yine her zamanki gibi robdöşambrı ile kahvaltı masasına oturdu. Hürriyet gazetesine göz attı. Her zamanki gibi çaylı, beyaz peynir ve zeytinli hafif kahvaltısını yaptı. Düşünceli bir hali bulunduğu izleniyordu. Fakat sağlıklı ve dinçti. Geçirdiği krizi tümden atlatmıştı. Hanımıyla beraber onun elini tutarak yatak odasına geçti. Hanımı orada kendisini giydirdi.

Saat 9'u tam 8 geçiyordu ki, İsmet Paşa, Selim Sırrı Tarcan spor salonundaydı. Salon iğne atsan yere düşmeyecek tarzda, ağzına kadar doluydu. Yüzlerce kişi içeriye girememiş, kapılarda kalmıştı. İnönü'yü önce onlar, otomobilinden indiğinde coşkuyla alkışladılar. Salonda göründüğünde bütün delegeler ve dinleyiciler ayağa kalktılar, müthiş bir tezahürat patladı. İsmet Paşa açık gri renkteki şapkasını sallayarak onları selamladı. Etrafındaki korumalar kendisine zorlukla yol açıyorlardı. Herkes "dağ başını duman almış' marşını söylemeye başladı. Heyecan müthişti. "8'ler" bir arada oturuyorlardı. Onlar da saygıda kusur etmediler. İnönü doğruca başkanlık kürsüsüne çıktı. Kurultay'ı açtı. Alkışlar hep sürüyordu. Kurultay başkanlığı için aday İzmir İl Başkanı Talat Orhon'du. O seçildi. Başkanlık divanının tamamlanmasından sonra, genel başkan, kurultayın açılış konuşmasını yaptı. Konuşma uzundu. Sık sık alkışlarla kesildi. Konuşmanın bir yerinde "8'ler"den söz ettiğinde salonda bulunanlardan bir kısmı onların oturduğu yere dönerek yuh çektiler.

Salonda, tabii, sadece delegeler yoktu. Dinleyiciler onlardan da fazlaydı ve bunların çoğu "Ecevit'in maharetli arkadaşları" tarafından yerleştirilmişlerdi.

İsmet Paşa konuşmasında ortanın solunun doğuşunu, gelişmesini, anlamını söyledi. Son 18. Kurultayda bunun partinin çizgisi olarak kabul edildiğini hatırlattı. Parti dışından ortanın soluna karşı çıkanları iki grupta topladı: Ortanın en sağına kadar giden ve böyle bir politikadan çıkarlarının zedeleneceği korkusunu duyanlar ile bunu kendi amaçlarına varmalarında engel sayan aşırı sol uç, yani komünistler.

Peki, ortanın solunun parti içindeki muhaliflerine ne demeli? Bunlar öyle bir noktaya gelmişlerdi ki ne söz dinliyorlar, ne laftan anlıyorlardı ve partiyi parçalamaya kararlı görünüyorlardı. Genel başkan olarak bu tehlikeyi önlemek için kurultayı olağanüstü toplantıya çağırmıştı.

İsmet Paşa, "ne söz dinliyorlar" derken "ne benim sözümü dinliyorlar", "ne laftan anlıyorlar" derken "ne benim

lafımdan anlıyorlar" şikâyetini dile getiriyordu. Zaten bunu da saklamadı:

"On sene müstesna güçlükler içinde parti içini çatlamaktan korumaya muvaffak oldum. Bu çabanın hem güç, hem de kolay tarafı ihtilafların hallinin genel başkanın anlayışına, itibar ve tesirine dayanmasıdır. Bir taraf genel başkanın tesirine meydan okuyan bir zihniyete saplanırsa, mevcut tüzük hükümlerine göre yanlış yolu düzeltmenin kolay çaresi yoktur. Ancak kurultay son hüküm mercii olabilir."

Genel başkana göre; "8'ler" denilen takım, etraflarına topladıkları bir kısım kimselerle başta kendisi, parti yönetimine ve kademelerine meydan okuyorlardı. Bunların dördü "Meclis ve Senato Grup Başkan Vekilleri" idiler.

Kimin vekili?

Kendisinin. Genel Başkan İsmet İnönü'nün. Çünkü grupların başkanı, doğrudan doğruya genel başkandı. Grupların başında ona vekillik ediyorlardı, fakat onun iradesini kabul etmiyorlardı. Olacak şey miydi bu?

İnönü, olmayacak başka şeyleri de sıraladı. "8'ler" genel sekreter ile Merkez Yönetim Kurulunun 18. Kurultay kararlarının ortanın solu sınırını aştığını söylüyorlardı. Genel sekreter ile Merkez Yönetim Kurulu "Hayır, aşmıyoruz" diyorlardı. Genel başkan da "Hayır, aşmıyorlar" diyordu. Ötekiler bunu kabul etmiyorlardı.

Genel başkan, parti meclisini toplamıştı. Parti meclisinin kendileri dışındaki üyeleri "Hayır, aşmıyorlar" demişlerdi. Ötekiler bunu da kabul etmiyorlardı.

Bunun üzerine, genel başkan, il başkanlarını çağırmıştı. Onlar da büyük çoklukla "Hayır, aşmıyorlar" demişlerdi. Ötekiler gene kabul etmemişlerdi. Bunlar sanki bir *"Sosyalist CHP"*, bir de *"Kemalist CHP"* varmış gibi kamuoyu önünde partiyi ve yönetimini yıpratıcı bir kampanyanın içine girmişlerdi. İsmet Paşa buna göz yumamazdı:

"Siyasi hayatımızda 8'ler adıyla şöhret bulan, evvela gruplar yönetim kurullarıyla beraber çalışıyor görüntüsün-

deyken galiba her teşebbüslerinde yönetim kurulları toptan kendileriyle beraber olmadığı için yalnız sekiz arkadaş ve etraflarına topladıkları yardımcılar parti içinde bu tutumu almışlardır. Mücadelenin son günlerinde sekiz arkadaş, örgütle doğrudan doğruya temasa geçme safhasına gelmişler, iletişimle ve toplantılarla, ziyaretlerle, CHP'yi sosyalist olmaktan kurtarma iddiası içinde faaliyetlerini zirveye çıkarmışlardır. Taraflar arasındaki fark şudur ki genel sekreter ve MYK seçimden gelen bir doğal organdır. Genel başkanın idaresi altındadır. 8'ler grubu ise kendi iradeleriyle oluşmuş, kimin emrinde bilinmez, ayrı iddiaları, davaları, hükümleri olan bir takımdır."

Kılıçlar çekilmişti. Düellonun sonucu da belli oluyordu. İsmet Paşa konuşmasını şöyle bitirdi:

"Bütün bu üzücü olayların benim hayatıma huzur veren tarafı, CHP'nin geleceğini sarsılmaz hale getiren unsuru bulmuş olmamdır. Yürekten inanmışımdır ki, CHP memlekete malolmuştur ve CHP ebediyen yaşayacaktır. Örgütün mensupları ellerindeki emanetin kadrini biliyorlar, emanetin istediği anlayışa, iradeye ve cesarete sahiptirler. Bu tecrübeler bana bir inancı verdi: Üzüntülü ve gözüm açık gitmeyeceğim. Büyük Atatürk, ulu önderimiz ve ona kavuştuğum zaman ben ebedi bir huzurun içinde olacağız."

İsmet Paşa bu sözleriyle konuşmasını tamamlamıştı ki, bütün salon ayağa kalktı ve İstiklal Marşını söyledi. Kendiliğinden. Başta kadınlar, çok kimse gözyaşlarını tutamıyordu.

Bu sırada birtakım kimselerin delegeler arasında dolaşarak bir önerge için imza toplamaya çalıştıkları görüldü. Önergede Turhan Feyzioğlu'na söz hakkı verilmesi isteniliyordu. Nitekim, Feyzioğlu da ayağa kalkarak başkandan söz istedi. Salondan derhal büyük bir aleyhte tepki yükseldi. Feyzioğlu'nun istediği, cevap hakkıydı. "Daha ne konuşacaksın? O kadar zaman seni dinledik. Yeter artık" diye bağırılıyordu ve bunlar daha çok örgütten gelen delegelerle dinleyicilerdi. Kurultay Başkanı Talat Orhon, gündeme gö-

re buna imkân bulunmadığını bildirdi. Gündeme göre iki komisyon kurulacak ve bunların toplantısına geçilecekti.

Talat Orhon, iki komisyonun toplantı yerlerini ve saatlerini açıkladı. Oturumu kapattı. Komisyonlardan biri "Parti içi sorunları inceleme komisyonu", diğeri "tüzük değişikliği komisyonu" idi. Her iki komiyona da rapor, bizzat Genel Başkan İsmet İnönü'nün imzasıyla sunulmuştu. Birinci komisyona verilen raporda 8'lerin suçları belirtiliyor, ikincisinde bunların partiden ihracının yolu açılıyordu.

Birinci raporunda, genel başkan olayı şöyle bir sonuca vardırıyordu:

"Yukarda sırasıyla izah ettiğim olaylar serisi, son olaylarla biraz daha açıklığa kavuşmuş, 8'lerin maksatları belirgin hale gelmiştir.

8'ler adıyla maruf bu meşruiyet dışı organın icraları kabul edildiği zaman, partiyi, kurultayı tanımayan, onun yetkilerini ve iradesini kendi keyfine göre değerlendiren, hatta kurultaya eş parti içinde bir parti yaratmış oluruz. İşte bugünkü durum da bu sakat düşüncenin meydana koyduğu bir manzaradır.

Kurultayı tanımayacaksın, genel başkanı, parti meclisini tanımayacaksın, programı, tüzüğü, kurultay kararlarını kendi fikirlerine göre tefsir edeceksin, bu, dünyanın neresinde görülmüştür?"

"Parti içi sorunları inceleme komisyonu" toplantısında iki taraf da, hem Feyzioğlu, hem Ecevit konuştular. Feyzioğlu konuşurken komisyonda çok aleyhte, Ecevit konuşurken çok lehte bir hava vardı. Feyzioğlu *"İsmet Paşa karşıtı"*, Ecevit *"İsmet Paşa yanlısı"* görüntüsü içindeydiler. Yani, ağırlığı hissedilen, asıl İsmet Paşa'ydı. 8'lerin lideri ve temsilcileri, partinin sosyalizme kaydırılmak istendiğinin kanıtları olarak genel sekreterin ya da yönetim kurulunun davranışları, sözleri yerine Ulus gazetesi ile Ecevitçi Orhan Birgit'in sahipleri arasında bulunduğu *Kim* dergisinin birtakım yazılarını gösterdi. Tabii, bu, fazla inandırıcı tarafı bulunmayan bir taktikti. Nitekim, Feyzioğlu'nun konuşması sık sık protestolarla, itirazlarla kesildi. Feyzioğ-

lu'dan sonra Bülent Ecevit söz almıştı. Fakat Feyzioğlu, konuşmasını bitirdikten sonra genel sekreteri dinlemeden salondan çıkmaya yöneldi. Üyelerden büyük kısmı şöyle bağırdılar:

"Nereye kaçıyorsun? Gel, cevabını al da git!"

Feyzioğlu arkasına dönerek şu karşılıkta bulundu:

"Nümayişle sonuç alındığı bugüne kadar görülmemiştir. CHP, sosyalist değildir. Karşıma Azrail gelse, gerçekleri söylemekten çekinmeyeceğim. Siz, bizleri atabilirsiniz. Fakat son hüküm, şaşmaz hüküm milletindir, tarihindir."

Çıktı, gitti.

Kürsüde onu Genel Sekreter Bülent Ecevit izledi. Ecevit, üzerinde genel başkanın gölgesinin bulunduğunu belli etmeye özel çaba gösteriyordu:

"Benim sosyalistlik mücadelem yoktur. Ben, CHP içinde ortanın solu mücadelesindeyim. Genel Başkan İnönü'nün açık konuşmasındaki her söze inanarak iştirak ediyorum. Ortanın solu, bazı kimselerin siyasi veya iktisadi imtiyazlarına dokunmaktadır. Bu yüzden bu hareketin karşısına geçmişlerdir. CHP bundan böyle Atatürk'ün emrettiği CHP kalacaktır. Partinin başı ve vücudu birbirine tıpatıp uyacaktır. İlerici hareket mutlaka muvaffak olacaktır. Bu hareketin karşısında olanların bu yolumuzun üstünde gölge olmamalarını istiyoruz. Ortanın solu sayesinde yakında iktidara geleceğiz."

Tüzük değişikliği komisyonu da, aynı şekilde, Genel Başkan İsmet İnönü'nün önerilerini büyük bir çoklukla kabul etti.

4. Olağanüstü Kurultayın galibi gene İsmet Paşa olmuştu.

Ertesi gün kurultay genel kurulu komisyon raporlarını benimsedi. İsmet İnönü yaptığı kapanış konuşmasında 8'lerin ihraç istemiyle haysiyet divanına verileceklerini bildirdi. Fakat onların dışındaki herkese bir fırsat tanınıyordu. Herkes "29 Nisana kadar" yaptıkları ya da söyledikleri dolayısıyla değil, "29 Nisandan itibaren" yapacakları ya da söyleyecekleri dolayısıyla muamele göreceklerdi. Ismet Pa-

şa bir çizgi daha çekiyor ve üst tarafta kalanları affediyordu. Ancak birçok milletvekili ve senatörün 8'lerle birlikte CHP'yi terkedecekleri biliniyordu. Ecevit bunların sayısının az olmasını temenni ettiğini belirtti, ama partiye tam egemen olmak için bütün dikenlerin temizlenmesinden yana bulunduğu gerçekti. Genel sekreter, konuşmalarında sık sık şu noktayı dile getirmeye özen gösterdi. Kendisi Atatürk'ün yolundaydı, kendisi İnönü'nün yolunda ve hizmetindeydi. Her şeyi tıpkı İsmet Paşa'nın anladığı gibi anlıyordu. Onunla arasında hiçbir ayrılık yoktu.

Feyzioğlu ise, kurultayın cereyan tarzından son derece şikâyetçiydi. Öyle tertipler yapılmış, sağlıklı bir tartışma ortamına fırsat verilmemişti. Düşünmek lazımdır ki, salona her bir delegeye karşı dört dinleyici sokulmuştu. Bunlar komisyonlara bile doluşmuşlar, oralarda gürültü patırdı çıkararak sağlıklı kararlar alınmasını önlemişlerdi. Bunların partili olup olmadıkları dahi bilinmiyordu.

Turhan Feyzioğlu tüzük komisyonundaki müdahalesini şu sözlerle tamamladı:

"Temenni ederim ki bu tüzük değişikliğine oy verenlere bir gün aynı muamele tatbik olunmasın!"

Tabii, bu sözler, yıllar sonra bir başka kurultayda hatırlanacaktır. O kurultayı zamanı geldiğinde anlatacağım.

V

8'ler CHP'den ayrılmak için kendilerini haysiyet divanının atmasını beklemediler. Yanlarına kırk kişi daha alarak ve 48'ler olarak istifalarını verdiler. Bu suretle partilerinden ayrılanların 15'i senatör, 33'ü milletvekiliydi. Başlarında Turhan Feyzioğlu vardı. Nitekim bu hareketlerinin sebebini basına o açıkladı. Söyledikleri daha önce söylediklerinin eşiydi: CHP kötü yoldaydı. Tehlikeli bir ekibin eline geçmişti. Genel başkan kurultayda aldığı vaziyet ile onlara dur demeyi reddediyordu. Partinin gittikçe sola çekilmesini önleyememişlerdi. Mücadelelerini yeni bir parti kurarak dışardan sürdüreceklerdi.

İstifaları haberini tabii radyoya da iletmişlerdi. Bu, 13 haberler bülteninde yayımlandı. O gün evde, İsmet Paşa'nın yanında, yemekte, Milliyet gazetesinin Genel Yayın Müdürü Abdi İpekçi ile köşe yazarı Refik Erduran vardı. Radyoyu ben dinledim ve haberi onlara ilettim. İnönü:

"Mükemmel. Bu şimdi bizim daha rahat ve ahenkli çalışmamızı sağlayacak bir olaydır" dedi.

Yeni parti için ilk gün ortaya atılan isimler "Kemalist Halkçı Partisi", "Milli Hareket Partisi" veya "Milli Kurtuluş Partisi" idi. 48'ler -bir ara 51'e çıktılar, sonra 50 oldular– Feyzioğlu'nun evinde buluştular. Çoğu üzgün görünüyordu. Nihayet "baba evi"ni terketmişlerdi. Aralarında başka partilerden gelmiş bulunanlar vardı ama mesela Ferit Melen, mesela Kemali Beyazıt, mesela Hatiboğlu, mesela Zarife Koçak gibileri gözlerini siyasi hayata CHP'de açmışlardı. Daha sonra Meclis'teki anayasa ve adalet komisyonlarında toplandılar. Turhan Feyzioğlu toplantıdan çıkarken "Yeni bir siyasi parti kuruluşu için çalışmalara başlanmıştır" dedi. CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit ise "İhanet silahlarıyla çekip gittiler" diye kısa bir demeç verdi ve örgüte genelge gönderdi. Bunda CHP'nin daha kuvvetlendiği belirtiliyordu. Zaten karşılıklı bildiriler bir süre devam etti.

İstifa edenler arasında parti meclisi üyesi olanlar vardı. Onların yerine yenileri getirildiler. Meclis Grup Başkan Vekilliklerine de Nihat Erim ile Kemal Satır seçildiler.

Bu arada Kasım Gülek bir komiklik yapmaktan geri kalmadı. Basın toplantısı düzenleyerek CHP'den istifa ettiğini açıkladı. Sonra, hayır, böyle bir şey söylemediğini bildirdi. Fakat basın toplantısındaki sözleri gazeteci Mete Akyol teybe almıştı. Akyol'un makinesi getirtildi. Dinlenildi. Evet, Kasım Gülek CHP'den istifa niyetini bildiriyor ve istifanamesini genel merkeze göndereceğini haber veriyordu. Gülek bunu da tevil etmek istedi. Olmadı. Gazetelerde eski genel sekreterin akli dengesinin tesbiti için muayeneye gönderilmesinin istendiği yazıldı.

Yeni parti 12 Mayıs 1967'de kuruldu. Adı Güven Partisi, sloganı "İçte güven, dışta güven, Güven Partisine gü-

ven" idi. Parlamentoda oldukça kalabalık bir grup oluşturuyorlardı ama CHP oylarıyla oraya gelmişlerdi. Nitekim yurtiçindeki örgütlenmeleri fazla hızlı yürümedi. Buna karşılık CHP'ye bazı katılmalar oldu. Bunların çoğu genç üniversitelilerdi.

CHP'deki bölünme nasıl oldu. Anlattım.

Niçin oldu? Ortanın solu üzerinde Turhan Feyzioğlu ile Bülent Ecevit arasındaki bir görüş farkı olayın en önemsiz unsurudur. Önemli unsurlardan biri Turhan Feyzioğlu'nun genel başkanlığa oynaması ve bundan hazzetmeyen İsmet Paşa'nın, Feyzioğlu bir hizbin başında kuvvet gösterisine kalkışınca onu tasfiye etme kararıdır. İkincisi ise partiyi ele geçirmeyi tasarlayan Ecevit ile takımının en kuvvetli karşı "potansiyel aday"dan kurtulmak için bunu fırsat bilmesidir.

Feyzioğlu ile Ecevit CHP milletvekili olarak Meclis'e, aynı 1957 seçimlerinde girdiler. 1960 öncesinde ve hemen sonrasındaki parti içi mücadelelerde hep aynı safta yer aldılar. Kasım Gülek'in genel sekreterlikten tasfiyesinde ve yerine İsmail Rüştü Aksal'ın getirilmesinde birlikte çalıştılar. DP iktidarına karşı eş prensiplerle çarpıştılar. CHP'de "tutucu kanat" denilebilecek olanların hışmını beraber çekiyorlardı. 27 Mayıstan sonraki ilk iki İnönü hükümetinde de bu tutumları sürdü. Hatta Ecevit'in 1. İnönü kabinesine Kemali Beyazıt'ın yerine Çalışma Bakanı olarak girmesinde Turhan Feyzioğlu'nun da katkısı bulundu. Ne biri ötekinden solcu, ne diğeri sağcıydılar. Her ikisi de planlı ekonominin taraftarı ve Devlet Planlama Teşkilatının koruyucusuydular. İşçi haklarından, sendikalardan yanaydılar.

Ortanın solu konusunda onları, öyle sonradan vardıkları noktalara götürecek ayrılıkları yoktu. 1960'ların başlarında sağ ve sol cereyanlar daha belirleşince, sosyalizmden, hatta komünizmden bahsedildikçe CHP'yi daha sola itme eğilimleri, gayretleri belirmedi değil. Ancak İsmet Paşa'nın anladığı anlamdaki ortanın solunun bunlara karşı subap oluşturduğunda sadece Feyzioğlu ve Ecevit değil, sonradan onların takımlarında yer alacak birçok kişi de

müttefiktiler. Ecevitci Turan Güneş veya Feyzioğlucu Coşkun Kırca gibi... Bunların hepsi bir Ferit Melen'e, bir Fethi Çelikbaş'a, bir Şevket Raşit Hatipoğlu'na karşı olabilirlerdi de, birbirlerine karşı olamazlardı.

Bülent Ecevit'in veya ona rağmen onun takımındaki bazılarının CHP'yi aşırı sola götürmekte olduğu iddiası da gerçek olmaktan ziyade abartma, hatta bahanedir. Bir defa, İsmet Paşa varken buna imkân bulunamayacağı açıktır. Nitekim genel merkezin göz yummasıyla güneydoğuda birtakım bölücü eğilimler CHP içinde at oynatmaya kalkıştıklarında İnönü dişlerini derhal gösterecek, genel merkez bundan gerekli uyarıyı derhal çıkaracaktır. Ecevit takımından bazılarının sosyalistlikleri de mesela Devlet Tiyatrosunun "My Fair Lady" gibi müzikaller oynamasının burjuvalık belirtisi olduğu eleştirmesi boyutundaydı.

Feyzioğlu artık CHP içinde kendisine bir istikbal görmüyordu. Kendi istikbalini hazırlamakta olan Ecevit ise, İsmet Paşa'nın kanatları altında ve Erim ile Satır gibi "eski tüfekler"in korumasında onun tasfiyesini kazanç biliyordu. Bu, onun yolunda birinci etabı oluşturacaktı.

İsmet İnönü o yıl keyifli bir yaz geçirdi. Uzun süre İstanbul'da Heybeliada'da kaldı. Gene bol bol denize girdi. Ailesi, arkadaşları, dostları bazen yemeğe, bazen çaya geliyorlardı. Boş vaktinde kitap okuyordu. "İkinci Adam"ı ve "Türkiye'de Sol Akımlar"ı orada bitirdi.

Parti meclisi, gerektiğinde, Beşiktaş veya Kartal ilçe merkezlerinde toplanıyordu. İsmet Paşa o zamanlar şehre iniyordu. Gidişte veya dönüşte Maltepe'ye, bizlere uğruyordu. Bülent Ecevit, yardımcılarıyla birlikte sık gelenler arasındaydı. Hemen her şeyi İnönü'ye danışmaya özen gösteriyorlardı.

O yaz "deniz banyoları"nın sayısı 27'e kadar çıktı. Paşalar adada o kadar uzun kaldılar ki havalar birden soğuduğunda eski evin kaloriferleri, İnönü'nün deyimiyle "can havliyle" yakıldı.

İsmet Paşa Ankara'ya 25 Ekimde döndü.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SUYUN ÜSTÜ VE ALTI

I

1968'e girildiğinde iki büyük parti, AP ile CHP arasındaki ilişkilerin iki yüzü bulunuyordu. 2 Haziranda gene Senato kısmi seçimleri yapılacaktı. Beş de açık milletvekilliği vardı. Tabii, bunlar için AP ve CHP birbirleriyle mücadele edeceklerdi. Nihayet, siyasi alanda başlıca iki rakip onlardı. Birbirlerini eleştirmeleri, hatta birbirlerine hücum etmeleri doğaldı. Ancak, bir de, iki genel başkanın gözlerden uzak, dolaylı temasları oluyordu. Bunu sağlayan MİT Başkanı Fuat Doğu Paşa idi. Eski CHP milletvekillerinden, İsmet Paşa'nın güvenine sahip Aziz Uras, örgütte çalışıyordu. Fuat Doğu Paşa onu Pembe Köşk'e göndermeye, birtakım bilgileri muhalefet liderine aktarmaya başlamıştı. Bazı durumları Aziz Uras, İnönü'ye aksettiriyordu. Bunun Başbakanın onayıyla yapıldığından kuşku yoktu. Fuat Doğu Paşa beni de zaman zaman "İsrail evleri"ndeki apartman dairesine, kahvaltıya davet ederdi. İlginç konuşmalarımız olurdu. Söylediklerinin İsmet Paşa'ya ilk elden nakledilmesi arzusunu taşıdığı muhakkaktı. Bayan Doğu, fevkalâde kahvaltılar hazırlardı. Benim şikâyetim şuradaydı ki, her kahvaltıdan sonra bir kilo alıyordum.

Demirel ile İnönü arasındaki "sessiz mutabakat" demokratik rejimin sarsıntısız sürmesi üzerineydi. AP Genel Başkanının bazı sıkıntıları vardı. Bunlardan bir kısmı eski DP'lilerden, bir kısmı parti içindeki rakiplerinden, genel-

likle Saadettin Bilgiç ekibinden geliyordu ve bu ikisi, işbirliği yapıyorlardı. Amaç, Demirel'i zor durumda bırakmaktı. Bunun bir denemesi "mezarların nakli" konusunda tezgâhlandı: Yassıada'daki mezarların, Böyle duygusal bir konuda DP'nin devamı sayılan AP iktidarının karşı koyması güçtü. Allahtan ki "aileler" ölçüyü kaçırdılar. İlla "Eyüp Sultan" diye direttiler. Hükümet boyun eğmiş göründü. Ancak istedikleri yer mezarlık değildi. Yetkili kurullar buna imkân olmadığına dair karar aldılar. İş, yattı. Süleyman Demirel "Menderes'in mezarı onu sevenlerin kalbindedir" diyerek konuyu kapattı.

AP Genel Başkanının, CHP Genel Başkanından bu temaslarda istediği anlayış, "Ben, İsmet Paşa değilim" sözcüğüyle özetlenebilir. Tarihten gelen İsmet Paşa ile "su müdürlüğü"nden gelen Süleyman Demirel'in ağırlığı ne ülkede, ne Silahlı Kuvvetler topluluğunda, hatta ne kendi partisinde aynı olabilirdi. Demirel, yapmak istediklerini her zaman yapamıyor, söylemek istediklerini her zaman söyleyemiyordu. Süleyman Demirel, İnönü'nün hangi konularda duyarlı bulunduğunu da biliyordu. Biliyordu ki, bunların başında irtica tehlikesi gelmektedir. İsmet Paşa emin olmalıydı ki, bunun belirli bir sınırın ötesine taşmasına AP Genel Başkanı müsamaha etmeyecektir. Buna karşılık, İnönü de, komünizm tehlikesinin varlığını ve derecesini bilmeliydi. Sadece "yiyecek arayan uçan kuş"a komünist denilmiyordu. Aşırı sol birçok kesimde örgütlüydü. Hem bu kesimlerin sayısını arttırıyor, hem o kesimlerde daha fazla etken olmaya çalışıyordu. Bunların arasında ordu ve CHP de vardı. Bölücülük de kışkırtılan eğilimlerden bir başkasıydı.

14 Ocakta CHP'nin İstanbul il kongresi yapılacaktı. İnönü buna bir konuşma ile katılma kararı verdi. Ayın 10'unda bana bir metin dikte etti, bunu temize çekip kendisine verdim. İnönü, Bülent Ecevit'i ve Nihat Erim'i ayrı ayrı çağırdı; konuşmasını onlara okudu, mutabakatlarını aldı. Uzun bir konuşmaydı. Daha ziyade TİP'e ve aşırı sola dönüktü. Şöyle diyordu:

"Kalkmışlar kalkınma, plan, yabancı sermaye, petrol geleceği ve antiemparyalist mücadele konusunda bizimle doğru yön yarışması yapmak istiyorlar. Haydi canım, sen de.."

14 Ocak karlı, fırtınalı bir gündü. Kongrenin toplandığı Spor ve Sergi Sarayı buz gibiydi. İsmet Paşa dayanamadı, şapkasını başına geçirdi. Hemen herkes onun gibi yaptı. O kürsüye çıktığında kürsünün alt tarafına elektrik sobaları dizdiler.

"Yeni ortanın solu politikamızda karşımızda vaziyet almış bulunan partiler arasında bize en hışımlı olan, aşırı soldaki bir partidir, yani TİP'tir. Tedirgin olmuşlardır. Vatandaş ıstırabını uluorta istismar eden her parti gibi köksüz ve mesnetsiz kaldıklarını acıyla hissetmişlerdir. Ortanın soluna burjuva yutturmacasıdır diyorlar. Sebep, burukluklarıdır."

İnönü, özellikle *"genç, aydın ve memleketsever kuşaklar"*a seslendiğini belirtti. Onlara olayları ta başından, 1918'den, 1923'ten başlayarak anlattı. Bugünlere geldi. NATO'da niçin kaldığımızı, niçin ve nasıl kalacağımızı anlattı. Propagandalar bu kuşaklar üzerinde yoğunlaştırılıyor ve NATO *"sembol hedef"* olarak gösteriliyordu. Genç kuşaklar pek de bilgili bulunmadıklarından sağduyularını kullanamıyorlar ve bunların etkisi altında kalıyorlardı. İsmet Paşa onları bundan ötürü aydınlatmak istiyordu.

Bu sırada basındaki sol kalemler CHP'nin içinde de yeni bir ayırımı kışkırtmakla meşguldüler. Turhan Feyzioğlu ve takımı tasfiye edilmişti. Şimdi sıra Kemal Satır -Nihat Erim grubundaydı. Özellikle Kemal Satır'a "Ortanın göbekçisi" diye hücum ediliyordu. Parti meclisindeki çok kişi bunun altında Bülent Ecevit'in ve yandaşlarının parmağını görüyordu. Bir parti meclisi toplantısında Orhan Erkanlı bunu açık açık ortaya atacaktır da... Kemal Satır ise bir demeç verip "Ben ne kompradorum, ne de ortanın göbekçisiyim" diyecektir. Bülent Ecevit'in bu kuşkulardan haberi vardı. İnönü de gelişmenin farkındaydı. Genel sekreter, İstanbul il kongresinde şöyle konuşmakta yarar gördü:

"CHP'de ne ortanın göbekçisi, ama ne de aşırı sol var. Halkı sömürmek isteyenlere karşı halkla beraber vaziyet almak, mücadele etmek zorundayız."

İnönü sadece TİP'ten söz etmedi. AP'ye karşı olan tutumunu da, özellikle sert muhalefet yapmamakla kendisini suçlayanları kastederek açıkladı:

"Doğru yola gidildiğinde desteklemek, tereddüt zamanlarında uyarmak, tehlikeli görülen teşebbüslere karşı koymak!"

Aslında bu, İsmet Paşa'nın DP iktidarı sırasında da vaziyetiydi ama, DP liderleri bunu anlamamışlardı. Demirel anlar görünüyordu.

CHP Genel Başkanının İstanbul konuşması en çok TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar ile GP Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu'nun şimşeklerini çekti. Ancak TİP'in bir endişesi vardı. AP seçim kanununda değişiklik peşindeydi. *"Milli Bakiye"*yi kaldırmak istiyordu. Bu ise, küçük partilerin –yani TİP'in– Meclis'e girme şansının sonu demekti. Bunun önlenmesi için TİP ancak CHP'ye güvenebilirdi. Gerçekten de CHP bunun karşısındaydı. TİP'in kalmasında İsmet Paşa yarar görüyordu. Aziz Uras bir gün TİP'in gizli eylemleri hakkında kendisine bilgi aktardığında ona şu tavsiyede bulundu:

"TİP kapatılmamalıdır. Açıktan tanımak doğru yoldur."

Gerçekten de bu, o eylemlerin tümüyle yer altına inmesini engelliyordu.

Ancak, hükümet seçim değişikliğini Meclis'e getirdiğinde, CHP buna nasıl karşı koyacaktı? TİP ve diğer küçük partilerle birlikte engelleme yaparak mı, yoksa açıktan mücadele ederek mi? AP oyları kanunu geçirmeye yeterliydi; ama kamuoyu, daha etkilisi Anayasa Mahkemesi vardı. Genel merkez ve parlamento grupları farklı görüş sahibiydiler. Genel merkez, yani Ecevit "engelleme", gruplar "normal mücadele" diyorlardı. İşin başında İnönü kararsızdı. En iyisi, AP'nin bunu getirmekten vazgeçmesiydi. Ancak AP kararlı görünüyordu.

24 Ocakta, sabah 8.30'da Bülent Ecevit, Pembe Köşk'e geldi. Saat 9'da onu Satır, Erim, Erten, Gündoğan ve Bekata izlediler. Genel başkan fikrini söyledi: Engelleme yapılmamalı, açıktan karşı konulmalıydı. İsmet Paşa o ünlü defterine şöyle yazdı: "Bülent çok angaje olduğunu söyleyerek üzgün."

CHP'de gene iki eğilim karşı karşıya geliyordu. İnönü de bunun farkındaydı. Acaba gerçekten "duygusal nedenler"e dayandığını sanıyor muydu? Şubat ayının başında Meclis grubu toplantısında şöyle konuştu:

"İki senemi bir mücadele ile geçirdim. Bazı duygusal nedenlerle bunun sürdürülmesine müsaade etmem."

Ancak Paşa'nın başka bir sözü *"nedenler"*i sadece *"duygusal"*lıkta görmediğini belli eder:

"Kamuoyu önünde durumumuz eleştiriliyor. Gazeteler, hatta öteden beri bize dost olan gazeteler karşımızda vaziyet almış görünüyorlar."

Gazeteler mi? Yoksa Ecevit'in, karşısındakileri yenmesine yardımcı olduktan sonra Ecevit'in kendisini yemeğe niyetli kripto "tepeden inmeci" köşe yazarları mı? Ondan önceki son lokma tabii, Paşa'nın kendisi olacaktı.

İnönü 5 Mayıs 1968'de defterine şöyle yazmış:

"İlhami Soysal 'Malın gözü' diyor, benim için.."

İlhami Soysal; İlhan Selçuk ve Çetin Altan, biraz da Refik Erduran bu "kripto" köşe yazarlarıydı.

II

1968'in Senato ara seçimleri için 2 Haziran Pazar günü saptandı. Beş ilde de açık milletvekillikleri vardı. Tabii bu, ilkbahardan itibaren siyaset hayatına yeni bir canlılık getirdi. Yerel seçimler de beraber yapılacaktı. Gerçi İsmet Paşa ile Süleyman Demirel arasında "su altı diyalog" Fuat Doğu Paşa ve Aziz Uras aracılığıyla sürüyordu, ama açılacak kampanyada CHP Genel Başkanının irticaı, AP Genel Başkanının ise komünizmi başlıca hedef seçecekleri anlaşı-

lıyordu. İsmet Paşa irtica teşvikçiliğine AP'yi, Demirel ise komünizme ortanın solunu bulaştırmak niyetlerini belli eden demeçler vermeye çabuk başladılar. CHP'de seçim komitesi başkanlığına Ecevit yanlısı Turan Güneş getirildi.

İsmet İnönü 12 Nisanda küçük kurultayı, yani il başkanlarını Ankara'da topladı. Onlara "Ben seçimler ve meseleler hakkında çare söylemeyeceğim. Çareyi il temsilcilerinden dinleyeceğim" dedi. İl başkanları ortanın solunu benimseyenlerle benimsemeyenleri şöyle sıraladılar:

Benimseyenler: Aydın, memur, işçi, köylü, esnaf.

Benimsemeyenler: Büyük sanayiciler, tüccar, büyük toprak sahipleri.

Bu, bilim adamlarının gerçekleştirdikleri bir soruşturmanın sonucuydu ve küçük kurultayda açıklandı. Genel Sekreter Bülent Ecevit, CHP'nin parolasının *"Toprak reformu"* ve *"Sosyal adalet"* olduğunu ilan etti. İnönü ise Kars il kongresine yolladığı mesajda "CHP'nin en büyük rakibi, TİP'tir" diyordu.

TİP'ten hazzetmeyenler arasında Türk-İş de vardı. TİP'in Türk-İş'i denetimi altına almak istediği seziliyor, Türk-İş ise, buna direniyordu. Türk-İş'in genel kuruluna bütün partiler çağırıldılar, TİP çağırılmadı.

Bu sırada İsmet Paşa'nın başına hiç beklenilmeyen bir şey geldi: Milli Piyangodan 50 bin lira kazandı. 1968'de 50 bin lira! Bu, müthiş bir rakamdı. İnönü'nün Milli Piyango oynaması onun "masum düşkünlük"lerinden biriydi. Fakat, hiç büyük bir ikramiye ona çarpmamıştı. Şimdi ise, 1968 parasıyla 50 bin lira! Duyulsa, herkes başına üşüşecekti. Bilir misiniz ki, İsmet Paşa, hep "para sıkıntısı" çekmiştir? Sağlığında hep, Atatürk ona yardım etmiştir. Bundan dolayı o 50 bin lira bazı ihtiyaçların karşılanması için gökten inmiş nimetti. Ancak onu İsmet Paşa gidip alamazdı ki.. Ne yapılsın? Nihayet bizim Özden bulundu. Soyadı da "İnönü" değildi. İkramiyeyi gidip o tahsil etti, babasının banka hesabına yatırdı.

Off, bu sıkıntı da bitti!

Ara seçimlerinin tarihi yaklaşırken partiler arasındaki salvolar arttı. Bütçe görüşmeleri sırasında Demirel, Senato'da açıktan hücuma geçti:

"Sizin şikâyetiniz anayasanın uygulanmamasından değil, bizatihi anayasadandır. Anadolu'yu dolaşıp düzen değişikliğinden bahsediyorsunuz. Ne demek, o? Bazı sözcüler bunu anayasa değişikliğiyle yapacaklarını bildiriyorlar."

Bülent Ecevit, CHP adına ilk bütçe eleştirisini o yıl yaptı ve bu, tam yedi saat sürdü. Fakat bir yıldız gibi parlamadı. Konuşma ne Adnan Menderes'in, hatta ne Ekrem Alican'ın ünlü bütçe eleştirilerinin düzeyine ulaştı.

Artık herkes, herkesi suçluyor, Meclis'te AP'liler TİP'lileri dövüyor, onlara İnönü arka çıkıyor; Turhan Feyzioğlu ise İnönü'nün bu tutumuna "Yurttaş aşırı akımlardan ve onların gafil koruyucularından şikâyetçi" diye hücum ediyordu. İsmet Paşa, "İrtica var" diyor, Süleyman Demirel ise "Vicdan hürriyeti irtica değildir" karşılığını veriyordu. Başbakan bütçenin kabulüne teşekkür konuşmasında –148'e karşı 247 oyla kabul edilmişti– diyordu ki:

"İhtilal kelimesini sözlüklerden kaldırınız!"

Buna belki gerçekten gerek vardı, çünkü Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cemal Tural da, hiç üstüne vazife değilken tartışmalara katılmıştı. Tural, bazı niyetlerini o tarihten göstermeye başlamıştır. Karargâh subaylarını topladı. Onlara, şimdi söyleyeceği sözleri herkese duyurmakta serbest bulunduklarını bildirdi. Hatta bunu özellikle istediğini belirtti. Sonra şöyle dedi:

"Sol cereyan gemi azıya aldı. Bazı gazetelerde komünistler yuvalandılar. Yazdıklarına inanmayın."

Tural, sol kadar başka bir 'husus'un daha karşısındaydı: Nüfus planlamasının! Düşmanlarımız artarken bizim böyle bir yol tutmamız olacak şey miydi? Genelkurmay Başkanı sert, fakat iyi bir askerdi, ihtilalcilik oyunlarından da uzaktı. Ancak bazı ilkel tarafları vardı ve bunlar fazla ağır bastığında, Başbakan Demirel tarafından, İsmet Paşa'nın da rızasıyla görevinden alınacaktır.

CHP Genel Başkanı partisinin irticaa karşı hücumunu Meclis'te başlattı. Oradadır ki ilk, "Konya müftüsü"nü dile getirdi. Konya müftüsü Tahir Büyükkörükçü diye, adından sonra daha çok söz ettirecek bir zattı. Yer yer dolaşıyor ve ortanın solunu suçluyor, onun aleyhinde propaganda yapıyordu. İsmet Paşa şöyle dedi:

"AP'nin iki ayağı var: Biri Konya müftüsü, öteki seçim kanunu."

Meclis'te konuşulan konu, seçim konunuydu. Milli bakiye, AP oylarıyla kaldırıldı. İnönü ve Aybar'ın konuşmalarından sonra CHP'liler ve TİP'liler Meclis'i beraberce terk ettiler. Bunun üzerine CHP Genel Başkanı, seçim kampanyasının ilk parti meclisi toplantısını Konya'da yapma kararı aldı. Müftüyü yuvasında vuracaktı. O ve başka bazı müftüler "soldan kalkmak iyi değildir, sağdan kalkmak lazımdır" diyorlardı. İsmet Paşa onlara şu cevabı verdi:

"Solda olan kalbimizin gücüyle, biz muharebe kazandık!"'

Gerçekten de insan vücudunda kalp, solda değil midir?

İnönü alaylı bir tarzda ekliyordu:

"Muharebe edenlerin işi daima soldan başlamıştır. Viyana'ya giden ecdadımızın hepsi ata soldan bindi, soldan indi. Biz de öyle yaptık. İnönü Harbinde süvarilerimiz Yunanlıları soldan kuşatarak mağlup ettiler. Süvariler dizginleri sol elleriyle tutarlar."

Parti meclisi Konya'da açıldığında sorunu ortaya şöyle koydu:

"Mesele sanıldığı kadar basit değildir. Teşkilatlıdırlar."

Sonra, üyelerden ilçe ilçe dolaşmalarını, bilgi toplamalarını, buna dayanarak durum muhakemesinin yapılmasını istedi. O arada Konya Öğretmenler Derneği'ni ziyaret etti. Orada dedi ki:

"Benim, tabiatımda olan bir marifetim vardır. Eksiğimi bilirim. Yenilenirim. Her zaman yeni şey öğrenirim. Ortanın solu da bunlardan biridir."

Bir öğretmen "Az daha sola, Paşam!" diye seslendi. Bülent Ecevit, memnun güldü.

Paşa ise işitmezlikten geldi.

İnönü'nün irtica aleyhindeki mesajı Cumhurbaşkanı Sunay'ı da etkilemişti. Kurban Bayramı mesajında "Şeriatçı tarikatlar türedi" cümlesini konuşmasına aldı. Fakat bir adım geri çekildi: Gençlerin bir kısmı komünistlerin etkisi altındaydı. Bunlara karşı İmam-Hatipliler denge unsuru oluşturuyorlardı.

Bundan cesaret alan gericiler "Şahlanış mitingi" denilen toplantılar yapıyorlar ve bunlarda öncülüğü İmam-Hatipliler üstleniyordu. İmam-Hatiplilerin başka bir atağı Harp Okullarının kendilerine açılması konusunda oldu ve bu, tabii daha büyük önem taşıyordı. Böyle bir havanın estiğini MİT Başkanı Fuat Doğu Paşa, İnönü'ye, Aziz Uras aracılığıyla duyurdu. Ordu bunun karşısındaydı, fakat sivil iktidar tereddüt ediyordu. İsmet Paşa kesin vaziyet aldı ve tutumunu şöyle dile getirdi:

"Kesinlikle hayır! Silahlı Kuvvetler, Sultan Hamid ordusuna döner."

İnönü, Konya'dan dönüşünde bir *"angine de poitrine"* krizi geçirdi. Tabii, derhal Dr. Zafer Paykoç seferber oldu. Bu seferki geçen defadaki kalp krizi kadar korkutucu değildi, ama Paykoç, CHP Genel Başkanına "Anadolu turneleri" yasağı koydu. Bunun üzerine, kampanya boyunca İnönü sadece Ankara içindeki ilçeleri dolaştı. Oralarda konuşmalar yaptı. Gidemediği yerlere de mesajlar gönderdi.

Güven Partisi için söylediği "Körlerin ışık partisi kurmaları" sözü, çok tutuldu.

O günler Boğaz Köprüsü ve televizyon lafları ortadaydı. Birtakım kimseler –bunlara Ecevit ve yakın takımı, yardımcıları da dahildi– ortanın solunu, bunlara aleyhtarlık olarak anlıyorlardı. Genellikle yönetim kurulları mesleğin işe yaramazlarından oluşan, ancak ağzı laf yapan, işe yaramadıkları için de fazla zamanı bulunan mimar veya mühendis meslek odaları bunlara karşıydılar. Mimarlar

Odası, şimdi insana ne kadar komik gelen şöyle bir bildiri yayımladı:

"Boğaziçi Köprüsü gereksizdir. Birkaç yeni araba vapuru yeter!"

İstanbul ve Ankara Mimarlar Odası'nın ortak bildirisinde ise köprü, "Özellikle otomobil sahiplerinin kullanıp eğlenecekleri dev bir oyuncak" olarak nitelendiriliyordu. CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit bunun üzerine bastırıyordu demeci:

"Otomobil, Türk toplumu için pahalı bir oyuncaktır."

CHP'deki başlıca köprü ve televizyon karşıtı ise, Ecevit'in yardımcısı Prof. Besim Üstünel'di.

Bütün bu hususlar –komünizm, irtica, köprü ve aleyhtarlığı, televizyon ve aleyhtarlığı, ortanın solu, Konya müftüsü, şahlanış mitingleri ve anayasa mitingleri– seçimlerin sonucu üzerinde ne derece etkili oldu; bilinmez, ama AP 5 milletvekilliğinin tümü ile 38 senatörlük aldı. CHP 13, MP 1, GP 1 senatörlük kazandı. Yerel seçimler, Senato ve milletvekili ara seçimleri hep bir arada yapıldığından çeşitli yöntemler uygulanarak herkes, galibin kendisi olduğunu açıkladı. AP 6 ilde ilerlemişti ama, 14 ilde gerilemişti. CHP'nin 10 ilde kaybı vardı ama, 8 ilde de kazançlıydı. Bülent Ecevit, bunu ortanın solunun zaferi olarak değerlendiriyordu.

Gerçek şuydu ki; AP senatörlerinin sayısı 97'den 101'e, CHP'ninkiler 30'dan 34'e çıkmıştı. GP'nin 15 senatörü 11 olmuştu. TİP'in 1 senatörü gene 1 kalmıştı. Buna karşılık, AP'nin Meclis'teki 256 milletvekili 261'e yükselmişti. 95 kişilik CHP Grubu, aynı, 95'lik gruptu.

İsmet Paşa, ortanın solu bir bozguna uğramadığından dolayı memnundu.

III

Ismet Paşa ünlü "Boykot ne ise, işgal de olur" sözünü o sene 30 Haziranda, CHP'nin iller toplantısında söyledi ve bu, yıllar boyu çok mürekkep akıtılmasına yol açtı. İnönü,

ortanın sağı tarafından; yani, AP ve GP'ce, öğrenci olaylarının destekleyicisi, hatta teşvikçisi olarak suçlandı. İsmet Paşa, bu lafı öğrenci olayları dolayısıyla sarfetti.

Öğrenci hareketleri Türkiye'de ilk, AP tek başına iktidarken, 1966'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde görüldü. Böyle hareketler Avrupa'da başlamıştı. Tıpkı onlar gibi bizdeki de *"masum öğrenci istekleri"*nden kaynaklanıyordu. Belgeli öğrencilerin kayıtları silinmişti. Bunlar kendilerine bir hak daha tanınmasını istiyorlardı. Arkadaşları da onları tutuyordu. Hep birlikte gösteriler yapıyorlar, dersleri boykot ediyorlar, rektör ve dekanlarıyla tartışıyorlardı. Ortada henüz bir şiddet eylemi yoktu. Olaylar gene "masum öğrenci istekleri" çerçevesinde öteki üniversitelere de sıçradı. Birtakım gençler bunlara elebaşılık ediyorlar, *"gençlik lideri "*durumuna giriyorlardı. Yavaş yavaş bunlar kendilerini daha fazla göstermeye başladılar. Üniversite yönetimlerinin tutumu da değişik oluyordu. Bazıları katı davranıyor, bazıları uzlaşma için iyi niyet gösterileri yapıyorlardı. Bunlar 1967'de, üniversite ve yüksek okulların açılması sırasında tekrar boy gösterdi. Gençlerin istekleri biraz daha genelleşmişti. Öğretim ve eğitime yeni bir düzen verilmesi isteniliyordu. Somut talepler yavaş yavaş soyut taleplere dönüşüyordu. Genel düzen bozuk olduğundan dolayıdır ki, üniversitelerde ve yüksekokullarda, hatta ortaöğretimde bir iyileşme gerçekleşemiyordu.

Bunları doğru değerlendirmek için Türkiye'nin ortamını, özellikle aydın çevrelerde esen havayı iyi bilmek lazımdır. 1961 Anayasasıyla sola açılış mümkün hale gelmiş, koca CHP kendisine program diye "Ortanın Solu"nu seçmiş, onun ötesinde bir sol parti, TİP kurulup Meclis'e girmiş; gazetelerde sol fikirler, hatta aşırıları yer bulmuş, bir *"sol kitap"* furyası sokaklara kadar düşmüştü. *"Sol"* olarak ne bulunuyorsa üstüne atlanılıyor, birtakım sloganlar ağızdan ağza dolaşıyordu. Bunların içinde *"Sosyalist yalan söylemez"* gibi ilkel iddialar bulunuyor, fakat bunlara bile, hele gençler arasında inananlar çıkıyordu. Saçma bir yasağın kalkması bazı abuk-sabuklukları nasıl moda yaparsa solu

bilmemiş, öğrenememiş, okuyamamış olanlar şimdi bu yasağın acısını çıkarır gibiydiler. Sanki dünyaya yeni bir *"nizamat"* vereceklerdi. Burjuvazi, kapitalizm ve sömürücülük, dolayısıyla sömürü düzeni gibi kavramlar doğru anlaşılmaksızın söylenilip duruyordu.

İsmet Paşalı iktidarlar zamanında CHP'nin ilerici ve devrimci görüntüsü, plana bağlanmış ekonomi, irticaa ödün vermeyen tutum, laikliğe bağlılık, nihayet, kendinin de ötesindeki sola karşı hoşgörü bir fren yerine geçiyordu. O sıralar, hele 1965'e yaklaşılırken kampanyalar hızlanmıştı. *"Moda köşe yazarları"* bunun edebiyatını yapıyorlardı. Ancak bir AP iktidarı 1965 genel seçimlerini kazanıp ülkenin yönetimini ele alınca *"solun inanırlığı"* bu zümreler üzerinde arttı. Anlamsız bir komünizm düşmanlığı ters tepkiler yaratıyor, İsmet Paşa'nın dediği gibi "yiyecek arayan uçan kuş"a komünist denildiğinden yiyecek arayan çok uçan kuş kendini komünist sanıyor, onun propagandasına kapılıyordu. Bu, kendini *"komünist karşıtı"* sayan cereyanlara güç sağlıyor, bir yandan muhafazakârlar, diğer taraftan şeriat yanlıları önlerinin açıldığı hesabıyla cüretlerini arttırıyorlardı. Unutulmaz İçişleri Bakanı Dr. Faruk Sükan "komünistlerin nefes alışlarını bile duyuyoruz" diye çalım satıyordu.

Muhalefet lideri İnönü işte bu ters havayı düzeltmeye, akılları başa getirmeye çalışıyordu. Kendilerinin, bırakınız komünistliği, sosyalist bile olmadıklarını her vesileyle tekrarlıyor, hatta o akımlara karşı dalgakıran oluşturduklarını söylüyor, fakat "kırmızı gördüğünüz her yerde komünist arayıp, boğa gibi oralara saldırmayınız" diyordu. Ancak sükûnet getirmede pek başarı kazanamıyordu.

Antipatik bir Amerika –o sırada Vietnam'da emperyalist savaş sürdürüyordu– tüm Avrupa, hatta Amerika gençliği gibi Türk gençliğini de âdeta birleştiriyordu. Amerika düşmanlığı NATO düşmanlığına dönüşüyor, NATO düşmanlığı Türkiye'nin dünyadaki konumunu tartışmaya açıyor, bloklar arasında tarafsız kalmak gibi Moskova kökenli propagandalar, telkinler akis buluyordu. İsmet Paşa bunla-

ra da karşı çıkıyor, NATO'da kalınmasının lüzumunu söylüyor, bunun şartlarını sayıyordu ama böyle bir vaziyet alma hem kendisine, hem CHP'ye düşmanlar yaratıyordu. Ne parti olarak CHP, ne şahıs olarak İnönü hücumlardan kurtuluyordu. CHP, Kemalist filan değil, sadece "Gardrop Atatürk'çüsü", İnönü ise bir "Tanzimat Paşası"ydı. Atatürk de öyleydi ya.."Mustafa Kemal Paşa" ile "Atatürk" arasında çizgi çekiyorlar, Türkiye'yi "dünyanın 2. komünist devleti yapmayı reddetmiş" olmasından ötürü onu da Tanzimat Paşası gözüyle görüyorlardı. Ama bunu daha az yüksek sesle söylüyorlardı.

Gençlik hareketleri 1967'nin sonlarında politik bir renk aldı, "masum öğrenci istekleri"nin ötesine geçip hem siyasal kimlik kazandı, hem de şiddet eylemleri başgösterdi. Amerika'nın 6. filosu İstanbul'a "olağan ziyaret"lerinden birini ekimde yapacaktı. Sancak gemisi, Little Rock kruvazörüydü. Özellikle Teknik Üniversite öğrencilerinden bir grup Dolmabahçe rıhtımına inerek "protesto oturuşu" başlattı. Günlerden beri üniversitede bunun kampanyası yürütülüyordu. Amerikalı denizciler şehre çıkamadılar. Amiral William Martin helikopterle Yeşilköy'e, subay ve erler motorlarla Kasımpaşa'ya götürüldüler. Amiral pek şaşmıştı:

"Yirmi yıldır 6. filo Türkiye'ye gelip gider. Bu seferki protestoyu anlayamadım."

Anlayamazdı, çünkü artık Türkiye'de de *"68 rüzgârları"* esiyordu. Gençler ellerinde "Filolarınızla geldiniz, filolarınızla gideceksiniz", "Go Home!", "Türkiye Vietnam olmayacaktır" diye levhalar taşıyorlardı. Ancak hava yağmurlu, kalabalık azdı. Ertesi gün denizciler Dolmabahçe'ye çıkabildiler. Tabii, polis önlemleri altında.. Rıhtımdaki direğe de, usul gereği, Amerikan bayrağının çekilmemesi tercih edildi. Bu arada Saratoga uçak gemisi ziyarete katıldı. Amerika'yı protesto mitingleri İzmir'e sıçradı. Taksim Meydanında ise Amerikan bayrağı yakıldı.

Birkaç gün sonra üniversite olaylı olarak açıldı. Öğrenciler "Rektör istifa" ve "Bağımsız Türkiye" diye bağırı-

yorlardı. Ocak ayında yeni sınıf geçme yönetmeliğini protesto etmek üzere lise ve ortaokul öğrencileri Adana, Kayseri, Bursa, Konya'da yürüyorlardı. Tek dersten sınıfta kalma kaldırılmalıydı. –Nitekim, yönetmelik değişti–.

Bu arada boykotlar yerlerini işgallere bırakmaktaydı ve bunlara İlahiyat Fakültesi bile dahildi. Boykotçu Ziraat Fakültesi öğrencileri kendi binalarıyla yetinmediler, Kızılay'daki Bakanlığa da el koydular. Bakan Dağdaş makamına arka kapıdan girmek zorunda kaldı. İstanbul'da Rektör Ekrem Şerif Egeli geç kalmış bazı kararları açıkladı: Öğrencilerin sağlık ve gıda sorunları üzerine eğilinecekti, burs sayısı arttırılacaktı, yönetmeliklerdeki hoşnutsuzluk yaratan hususlar düzeltilecekti.

Bunlar "geç kalmış bazı kararlar"dı, çünkü işin başındaki "masum öğrenci istekleri"ne karşı önlemlerdi. Olaylar ise, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi bizde de o düzeyi aşmıştı. Öğrenciler Ankara'daki Dil-Tarih'i işgal ettiler. Kapıları zincirlediler. Ankara Hukuk işgal edildi. İstanbul Hukuk işgal edildi. Onları hemen bütün Türkiye'deki fakülteler izledi. Boykot ve işgal komiteleri kurulmuştu.

1968 Parisinde olduğu gibi.. Bütün bu olaylarda bir özenti, hiç yok değildi. Komiteler artık şöyle çağrı yapıyorlardı:

"Hiçbir kuruluşa bağlı olmaksızın bozuk öğrenci düzenini yeniden kurmak için tüm arkadaşları göreve çağırıyoruz."

"Fakülte yönetimine kayıtsız şartsız ortak olmak, hedefimizdir."

Ne var ki bu istek, anayasaya aykırıydı. Çünkü anayasada "Üniversiteler kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulu organları eliyle yürütülür" deniliyordu. Öğrencilerden söz yoktu. Özellikle Tıp ve Hukuk fakültelerindeki "tam gün çalışma" taraftar buluyordu da –oralardaki birtakım öğretim üyeleri muayenehane ve bürolarına üniversiteye verdiklerinden daha fazla zaman ayırıyorlardı–, yönetime katılma direnme görüyordu.

Ancak bu sırada daha tehlikeli –özellikle İnönü'nün gözünde– bir eğilim kendini gösterdi. Madem ki, solcu öğrenciler şiddet eylemlerine girişmişlerdi, onların karşısına devlet güçleri değil, "örgütlenmiş sağ öğrenciler" çıkarılabilirdi.

Buna o tarihlerde *"iti ite kırdırma"* adı verildi. Nitekim bunun belirtileri görülmeye başladı.

İsmet Paşa, gidişi kesinlikle beğenmiyordu. Gerekli önlemler alınmadığı, mümkün iyileştirmeler yapılmadığı, ilkel antikomünist anlayış iktidarda sürdürüldüğü için taraflar sertleşiyordu. İnönü, haziranın ortasında Kartal'daki evde bir basın toplantısı yaptı. Şöyle dedi:

"İktidar şimdiye kadar gençlik hareketlerini suni olarak yarattığı mütecaviz karşı örgütlerle halletmeyi düşünmüştür. Bu yol, endişe vericidir."

İsmet Paşa'ya göre, herkes inandırılmalıydı ki düzen oy yoluyla pekâlâ değiştirilebilirdi. Buna karşılık, İstanbul Teknik Üniversitesinden şu ses yükseldi: "Halka dönük eğitim için, işgal!"

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da öğrenci isteklerinin haklı bulunduğunu söylüyor, tarafları anlayışa çağırıyordu. CHP Genel Başkanı, Malatya Milletvekili İsmet İnönü ile on arkadaşı TBMM'ye "Milli eğitim sorunlarını belirtmek ve gerekli önlemleri ortaya koymak için" genel görüşme önergesi verdiler.

Yazık ki, ne yavaş yavaş gemi azıya alan öğrenciler laftan anlıyor, ne de iktidar kendi aklından şaşıyordu. Her iki taraf aşırılıklara doğru gidiyordu. İsmet Paşa "Boykot ne ise, işgal de odur" müdahalesini haziranın sonuda yaptı. Eğer sadece bu cümle ele alınırsa CHP Genel Başkanının işgalci öğrencilere arka çıktığı gibi bir kanı doğabilir. Onun için, lafın önünü ve arkasını da bilmek lazımdır. İsmet Paşa işgalci öğrencilere değil, sağduyuya sesleniyordu:

"Direnme hakkı, kendiliğinden milletlere gelir. Şu zamanda gelecek, böyle gelecek diye kılavuzluk etmek olmaz. Gençler çok olumlu şekilde harekete geçmişlerdir. 'Boykot

yapmak sakıncalı değildir. Makuldür. İşgal komünistliktir!' Nereden çıkarıyorsunuz, bunu? Öğrenci hayatında dersi boykot diye bir kanun var mıdır? Öğrenci hayatında asıl olan derstir, imtihana girip sınıf geçmektir. Ama dersi, ya da imtihanı boykotta sakınca yoksa üniversitenin temelinde bulunan derin hastalıkları tedavi için böyle bir hareket de, işgal de makul görülmüş olur. Boykot neyse, işgal de odur. Aynı hastalıktan geliyor. Aynı derin tesirlerden geliyor. Bunlar, üniversite bünyesindeki derin hastalıkların geri tepmesidir. Bir hastalık derin olursa onun meydana çıkması için arazdan bazılarını beğenirsin, bazılarını beğenmezsin, olur mu? Hocalar, kamuoyunun ihtiyaç gördüğü reformlara eğilmemişlerdir. Öğrenci tekliflerinde 'bizim imtihanlarımızı sudan yapın, bedavadan sınıf geçirin', böyle şeyler işitilmiyor. Olgun, yetişmiş, âdeta feragatle yıllar boyu üniversite hocalığı yapmışçasına meseleleri bilen, derin ıstıraplı insanların isteklerini görüyoruz."

Konuşma etkili oldu. İsteklerin tetkikine konuldu. Fakülte genel kurulları hemen çalışmalarına başlayacaklardı. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörü Kemal Kurdaş, 427 öğrenciye diploma töreninde "Her kuruluş kendini yeni şartlara uydurmalıdır" dedi ve örnek olarak kurumunu gösterdi. İstanbul Teknik Üniversitesinde Rektör Bedri Karafakıoğlu ile işgal komitesi açıklamalar yaptılar. Profesörler gazetelere demeçler veriyorlardı. Bunlar içinde katılar vardı, ılımlılar vardı, öğrenci dalkavukları vardı. İstanbul Üniversitesi 1 Temmuzda açıldı. Teknik Üniversitede işgal aynı gün kaldırılacaktı.

Kitapların ucuzlatılması, bursların arttırılması, yurtların daha iyi koşullara kavuşturulması, sınav yönetmeliğinin değişmesi gündeme geldi. Hatta, öğrencilerin yönetime nasıl katılabilecekleri araştırılmaya başlandı.

Ancak, burada iki talihsiz gelişme oldu. Öğrenciler hakkında adli kovuşturma açıldı. İşgal komiteleri üyeleri için beş yıl hapis isteniliyordu. Ankara Savcısı "Boykot, yasal açıdan suç değildir. Ama işgal, Türk Ceza Kanununun bazı maddelerine girmektedir" dedi. Bu, zaten ateş üstün-

deki gençleri fena halde tedirgin etti. Meclis'teki görüşmelerde de iktidarın, tutumunda bir değişikliğe gitmediği anlaşılıyordu. İnönü, CHP'nin Parti Meclisi toplantısından ayrılırken üzüntüsünü şöyle dile getirdi:

"Meclis'teki konuşmalarından boykot ve işgale ayrı gözlerle baktıklarını anladık. Şimdi, bunun uygulamasına geçtiler."

İkinci talihsiz gelişme, işçi ve gecekondu kesimlerinin kendilerinde de işgal hakkı görmeleri oldu. Bir lastik tesisi işgal edildi. Gecekondusu yıkılanlar polisle çatıştılar. Eğilim, yayılma istidadı gösteriyordu. CHP Parti Meclisi, bildirisinde "Bravo, gençliğe" diyor, fakat Türkiye'nin NATO içinde kalacağını vurguluyordu. Bütün o günlerde CHP "masum öğrenci istekleri"ne ve o amaçla girişilen hareketlere arka çıkıyor, fakat bunlara siyasi renk verilmesine müsaade etmeyeceğini belli ediyordu.

Parti meclisi toplantısından sonra İnönü'ler otomobille Kartal'a geldiler. İsmet Paşa ilk gün denize girmedi, torunu Güçlü'ye yüzme dersi verdi. Hocası, şampiyon İbrahim Sulu'dan bu işin kurallarını öğrenmişti ya.. Ertesi gün o da girdi. Ama, çivileme yapmadan ve merdivenlerden..

Ancak öğrenci olaylarının aldığı yeni boyutlar tatilini zehir etmede gecikmedi. Sebep gene, 6. filonun ziyaretiydi. Bu sefer tahriklerin boyutu daha da artmıştı. "Gençlik liderleri" şiddet eylemleri düzenlemede birbirleriyle çekişme halindeydiler. Başı, Teknik Üniversiteliler çekiyorlardı. Belki de, Dolmahçe rıhtımına onlar en yakın olduklarından.. Amerikalı denizcilere karşı fiili tecavüzlere giriştiler. Kendilerini önlemek isteyen polislerle çatıştılar. Olayların üçüncü gününde 40 kişi yaralandı. Üniversitenin ö renci yurdunda arama yapmak isteyen polislerin şefi rehin alındı. Bir öğrenci pencereden düşerek öldü. Kendisini polisin bilerek ittiği öne sürüldü. Adı, Vedat Demircioğlu idi. TİP Başkanı Mehmet Ali Aybar bunu demeç fırsatı saydı. Polis ise, suçlamayı yalanlıyordu. Ancak, dinleyen kim? Eylemciler bir de *"şehit"* bulmuşlardı. Olaylar ta Trabzon'a kadar yayıldı. Orada da Amerikan üssü vardı ve Amerika protes-

to ediliyordu. Bir süre sonra İstanbul'da, Cağaloğlu, savaş alanına döndü. İnönü, "Yanlış teşhis felaketler getirebilir. Bakanların teşhisi ümit vermiyor" dedi. Kastettiği, gene İçişleri Bakanı Faruk Sükan'dı. Sağcılar –ya da ülkücüler– Konya'da bir karşı miting yapmışlar, gerici sloganlar atmışlar, onlar da meydan okumuşlardı. İçişleri Bakanı olayı şöyle değerlendirdi:

"İrticai bir mahiyet yok. Ancak aşırı solun tahriklerinin olaylarda rolü olduğu inancındayım."

İstanbul'da 32 öğrenci tutuklandı. Hakarete uğrayan –öğrencilerce– Rektör Karafakıoğlu ve senato, istifalarını verdiler. Hükümet sertliğe sertlik politikasını seçmişe benziyor ve bunun uygulamasında "sol karşıtı" örgütlere hoşgörü gösteriyordu. Hatta açık bazı "provokasyon"ları koruyordu. İzmir'de bir "komünizmi sindirme namazı" düzenlendi. Namaz Hisar Camiinde kılınacaktı. Namazdan önce, cami önünde bir bomba patladı. Amerikan Haberler Merkezi'ne ve Komünizmle Mücadele Derneği'ne molotof kokteylleri atıldı. Birtakım *"sanıklar"* yakalandılar ve bunlar *"komünist"* olduklarını itiraf ettiler! İnanmak için çocuk olmak lazımdı. 1960'dan önce Amerika Dışişleri Bakanı John Foster Dulles da Ankara'ya geldiğinde Ankara Valisi, Amerika Büyükelçiliğine bomba attırmıştı ya..

Olayların gelişmesinde Avrupa'daki "68 hareketi"nin izlerini ve etkilerini görmemek olanaksızdır. Her zaman söylerim: Gazetecilik biraz koku alma, biraz talih işidir. O yılın ilkbaharında, filizlenmeye başlayan bu hareketi yakından izlemek üzere bir Avrupa turuna çıktım. Önce Romanya'ya gittim. Oradan Macaristan'a. Arkadan, Çekoslovakya'ya.. Tam *"Prag baharı"* sırasında.. Harekete adını veren de, oydu. Başkentin bir büyük alanında sesini yükselten "masum öğrenci istekleri" katı komünist yönetimin düşmesine yol açmış ve Dubçek'in "güler yüzlü komünizm"i kurulmuştu. Çekoslovak'yadan Polonya'ya geçtim. Orada da aynı hava esiyordu. Bir sonraki durağım, Doğu Almanya oldu. Olaylara hep gençler önderlik ediyorlardı.

O zaman var olan "Demir Perde"nin gerisinde "düzen

değişikliği" demek, katı komünist sistemin yumuşamasını sağlamak demekti. Asıl hedefin bu rejime son vermek olduğu açıktı. Kuşkusuz, Brejnev'in Sovyetler Birliği de bunun farkındaydı. O zamanlar henüz, Sovyetler Birliği'nin dişleri sökülmemişti.

Ne var ki; aynı olaylar, "Demir Perde"nin tam öteki tarafına; Batı Almanya'ya, Fransa'ya ve İtalya'ya da sıçramıştı. O ülkeleri de aynı gezi çerçevesinde gezdim. Hareket doruk noktasına Paris'te, Sorbonne'da vardı. General de Gaulle duruma hâkim oldu. Bu "dünyaya yeni nizam verme" peşindeki "68 kuşağı" için büyük bir düş kırıklığı oluşturdu. Bunların incelemesi benim *"Avrupa Bir Şeyler Arıyor"* kitabımdadır.

Burada bir sır söyleyeyim: Benim, en beğendiğim kitabım –20'yi geçti– odur. Bugün arasanız bulamazsınız ama; o, en uzun sürede tükendi.

"68 hareketi", Demir Perde'nin öteki tarafında "antikomünist' muamele gördü. Öyle sayıldı. Komünist bir rejim vardı ve gençler ona başkaldırıyorlardı. Demir Perde'nin bu tarafında ise, komünist girişim gözüyle görüldü. Burjuva bir rejim bulunuyordu. O devrilmek isteniliyordu. Komünist sistem mi getirilecekti? Sorbonne'un duvarlarındaki başlıca slogan "Yasaklamak yasaktır" olduğuna göre, herhalde hayır! Fakat, ne? Bunu onlar da bilmiyordu.

Bizde ise "masum öğrenci istekleri" iyi kabul görmeyince Avrupa'daki "68 hareketi"nin taklitçileri gençlik içinde prim yaptılar ve "boykot komiteleri", "işgal komiteleri", "boykot ve işgal komiteleri icra konseyi" gibi örgütler yerden biter gibi bittiler. Bunlar, zaten ilkel bir zihniyete sahip iktidar ile, sorunların çözülmesinde kolaylık değil, zorluk çıkarıyorlardı; İsmet Paşa'nın çabaları ise iki taraflı kayaya çarpıyordu.

Sovyetler Birliği, Varşova Paktı ordularıyla 21 Ağustosta Çekoslovakya'yı işgal etti. Bu, Demir Perde gerisindeki özgürlükçü hareketleri bıçak gibi kesti. İsmet Paşa bunu beklemiyor değildi. Ancak komünizmin o yüzü Batı Avrupa'da "değişim" isteklilerini bunu oyla sağlama umu-

dundan uzaklaştırdı ve onları "şiddet örgütleri" kurmaya itti. Almanya"daki "Baader-Meinhoff çetesi", İtalya'daki "Kızıl Tugaylar" gibi..

Türkiye'de, İsmet Paşa'nın arka çıktığı "masum öğrenci istekleri" sahipleri, gene İsmet Paşa'nın deyimiyle "haytalar"a dönüşecektir.

ALTINCI BÖLÜM

1969 SEÇİMLERİNE GİDİLİRKEN

I

İsmet Paşa, 1968 yazını İstanbul'da, Kartal'da, deniz kıyısında yeni aldığımız evde geçirdi. Rıhtımdan çivilemelerini yapmak kolayına geliyordu. O yılın son ve 46. banyosu 20 Eylüldedir. Not defterine yazdığına göre, 13 dakika kalmış. "En güzel deniz günü" diye de bir izlenim düşmüş. 1968'de Kartal'ın denizi pırıl pırıldı. Yüzülürdü. Balık tutulurdu. Marmara henüz ölmemişti. Eşiyle beraber oraya, buraya gidiyordu. Arkadaşlarını, ahbaplarını ziyaret ediyordu. Bazen oralarda kaldığı oluyordu. Ya da bazı akşam toplantılarına katılıyordu. İstanbul İl Başkanı Necdet Uğur, 84. yaş günü dolayısıyla Hilton'da böyle bir kutlama töreni düzenledi. İnönü çok duygulandı. Büyük bir kalabalık vardı. Şiirler okundu, şarkılar söylendi. İsmet Paşa'ya o akşam adanan bir besteyi opera sanatçısı Nevin Pere bütün salonla birlikte söyledi: "Bir şarkısın sen, ömür boyu sürecek; yıllarca dudaklardan düşmeyecek.." Büyük bir pasta hazırlanmıştı. İnönü onu eşiyle birlikte kesti ve ilk parçayı ona ikram etti.

Alkışlar, alkışlar, gözyaşları.. İnönü'ler, Kartal'a çok memnun döndüler.

İsmet Paşa civarda gezintiler de yapıyordu. Kartal'ın Dolayaba ve Kurma köylerine gitti. Köylülerle konuştu. Anılarını tazeledi. Milli Kurtuluş Savaşına katılmak üzere, Atatürk'ün davetiyle Ankara'ya ikinci kez, er kılığına gire-

rek geçerken o iki köyde konaklamış. Yanında gazeteciler de vardı. Onlara anılarını anlattı.

CHP Genel Başkanı, tabii, partisinin işleriyle de ilgilenmekten geri kalmıyordu. Partinin ileri gelenleri, başta Genel Sekreter Bülent Ecevit, kendisini ziyaret ediyorlardı. Sık gelenler arasında Meclis Grup Başkan Vekilleri, Kemal Satır ile Nihat Erim de vardı. Parti içinde yeni çekişmeler, o yaz boy vermeye başladı. Ecevit'in karşıtlarını, daha doğrusu tam onun takımından olmayanları basının ültra sol ekibi zaten hırpalıyordu. Kemal Satır'a "ortanın göbekçisi" denildiğini yazmıştım. Bu yayınların arkasında genel merkezin bulunduğu, genel sekretere karşı yapılan suçlamalar arasındaydı. Ancak yazarlar, nihayet bağımsız kişilerdi. Ama, aynı vaziyet ekipten biri, hatta onun bir ileri geleni, son kurultayda Ecevitçilerin başkan adayı olarak seçilen ve toplantıyı yöneten Muammer Aksoy tarafından alınınca ipler gerildi. CHP'ye yapılan başka bir suçlama, aşırı solcuların orada barındıkları ve partiyi ele geçirmeye çalıştıklarıydı. Feyzioğlu takımı da bu şikâyetlerle partiden ayrılmıştı. Dr. Kemal Satır bir demeç vererek şöyle dedi: "Aşırı solcular, CHP'de bırakılmayacaktır."

Bu, suçlamalara bir cevaptı, ama, CHP'de aşırı solcuların barındıklarının da bir tür kabulüydü. Satır'a, parti meclisi üyesi ve Ecevit yanlısı Muammer Aksoy ağır bir cevap verdi:

"Kendi bulundukları yeri orta ya da ortanın solu sayan gerçek sağcılardır ki.."

Genel başkan müdahale ederek tartışmanın daha ileri gitmesini önledi. Ancak, partisinin kuruluş yıldönümü kokteylinde "Sosyalist parti olmayacağız!" sözünü açıktan tekrarladı.

Muammer Aksoy'un asıl, 21 Ağustosta Milliyet gazetesinde yayımlanan bir yazısı olay oluşturdu. Bunda, CHP'nin gerçek liderinin artık Bülent Ecevit olduğunu yazıyordu. Konu, Ankara'daki bir ev toplantısında konuşulmuştu. Tartışılmıştı. Muammer Aksoy durumun açıkça ortaya konması gereğini yazısında bildiriyordu. Yazının al-

tında birkaç not da vardı. Fakat bunlar "görüntüyü kurtarmak" amacı taşıdıklarını belli ediyorlardı. Efendim, Bülent Ecevit'in genel başkanlık için yolu, kapatılmamacasına açılmıştı, ama bu, ancak İnönü çekilir ya da doğa, önlenemez kanununu uyguladığında gerçekleşecekti. CHP Genel Başkanlığı için artık Bülent Ecevit'ten başkası düşünülemezdi. Partide bunu önleyebilecek bir güç sahibi de yoktu. Aksoy, kapalı şekilde, İsmet Paşa'nın gelişmeler karşısında yeteneksiz kaldığını söylüyordu. Yazıya göre, ortada bir çeşit "fiili durum" vardı.

Bu tarz çıkışların İnönü'yü nasıl ve ne kadar tedirgin ettiğini Bülent Ecevit gayet iyi bilmekteydi. İşin başından itibaren bütün gayreti de Paşa'nın kulağına kar suyu kaçmamasına dikkat etmekti. Feyzioğlu'nun suyunun ısınmasına bu sebep olmamış mıydı?

22 Ağustos Perşembe sabahı, yani Aksoy'un makalesinin Milliyet'te çıktığının ertesi günü, saat sekizde CHP Genel Sekreteri, Kartal'daki evdeydi. Aynı konuda başkalarının da genel başkanı ziyaret edeceklerinden emindi. Onlardan önce İsmet Paşa'yı görmek istiyordu. Değerlendirmesini İnönü'ye şöyle aktardı: Muammer bir saf adamdı, ama iyi niyetliydi.

İnönü, defterine şu notu düştü: "Bülent'i ilk defa karanlık bir havada gördüm. Vaziyet ciddi."

İsmet İnönü, Muammer Aksoy'un yazısını dikkatle okumuştu. Ama onun sözünü ettiği "ev toplantısı"nı ilk duymuyordu. Bunu ona, daha 17 Temmuzda Bülent Ecevit, gene Kartal'a gelerek anlatmıştı. Ecevit'in bu davranışı bir çeşit, kendisini güvenceye alma amacı güdüyordu. Genel sekreter, İsmet Paşa'nın olayları anında duymak gibi bir hüner sahibi olduğunu bilmeyecek kadar uzağı değildi. Toplantı, ekibin en solda bilinenlerinden birinin evinde; Ankara'da Muammer Aksoy şerefine düzenlenmişti. Parti içi konular, ortanın solu, CHP'nin geleceği, "ortanın göbekçileri", Ecevit'in genel başkanlık yolunda izlenmesi gereken strateji ve tabii, "Paşa faktörü" görüşülmüştü. Bu, bir tür "zamanı geldiğinde darbenin nasıl yapılacağı"nın planlanması ve "o zaman"ın bir an önce gelmesinin düşünülmesiydi.

Genel sekreter, toplantıyı haber verdikten sonra burdan kendisinin erken ayrıldığını bildirdi, işin önemsenmesi gereken bir yanı olmadığını belirtti. İşte, öyle ev buluşmalarından biriydi. Arkadaşlar arasında.. Paşa, Ecevit'in bacağına eliyle vurarak: "Dikkatli ol, Bülent" dedi. Ecevit kıpkırmızı kesildi. Paşa'nın kül yutmadığını anlamıştı.

O gün İnönü'nün bir başka misafiri oldu: Genel Sekreter Yardımcılarından Muammer Erten. Erten'in yorumu başkaydı. Bülent Ecevit'in etrafı sarılmak isteniliyordu ve bunun heveslileri onu genel başkanlığa taşımak niyetlisiydiler. Genel sekreter, kendi hedefi de bu olsa bile, ihtiyatlı davranılması taraftarıydı. Onun için, hava kritik hal alınca –İnönü'nün aleyhinde fazla konuşulmasından kaygılıydı– evden ayrılmıştı. Ecevit'in zaten akşam toplantılarında fazla kalmadığı biliniyordu. Taraftarlarının hızını da kesmek istememişti.

Ertesi gün ise, öğle yemeğinde Kemal Satır ile Nihat Erim vardı. Onlar da toplantıdan haberdardılar. Bildirdiklerine göre; Ecevit, İnönü aleyhinde konuşulmasına izin vermemişti. Ama onun ayrılmasından sonra toplantı sabah saat 10'a kadar sürmüştü.

Parti meclisi oturumları, İnönü'ye kolaylık olsun diye yazları İstanbul'da yapılıyordu. Beşiktaş ya da Kartal ilçe merkezlerinde. Kurultaydan bir öncesindekinin tarihi, 14 Eylüldü. 13 Eylülde Muammer Aksoy, Paşa'ya geldi. Olayları kendine göre anlattı. Amacı genel başkana karşı bir hareket değildi. Genel sekreteri korumak istiyordu. Çünkü bir komplo hazırlanmaktaydı, bunun içinde Kemal Satır da vardı. Vehbi Koç, Falih Rıfkı Atay, Bedii Faik, Dr.Satır her yerde Bülent Ecevit'in genel sekreter olarak 1969'u çıkaramayacağını söylüyorlardı. İnönü bunları not etti ama, pek fazla inandığını sanmam. Zaten duyduğunda, Koç da yalanladı. Doğrudan doğruya, İnönü'ye..

Aradan yıllar geçecek, CHP kapatılacak, onun yerini alan SHP'ye Paşa'nın oğlu Erdal İnönü genel başkan seçilecek, Prof. İnönü 1993'te kurultayda adaylığını koymaya-

cağını açıklayacak, partide yeni bir genel başkan arayışına girilecektir. Hareketin önderlerinden biri partide bunun usulünün ne olduğunu şöyle ifade edecektir:

"Biz aramızda bir derviş seçeriz, sonra. hepimiz ona kul oluruz!"

1969'da dervişin adı, Bülent Ecevit'ti. Eski derviş, artık fazla ihtiyarlamış sayılıyordu. Dervişi seçenlerin, ona kul olmayı reddedenler içinse kararı "Kellesi vurula!"idi.

Ancak eski derviş henüz dişlerini koruyordu ve bu u en iyi bilenlerden biri, yeni derviş adayıydı.

Parti meclisi, kurultay tarihi olarak 18 Ekimi seçti. Parti meclisinin son toplantısı 14 Ekimde Ankara'daydı.

II

CHP'de kurultay öncesi birtakım kongreler yapılırdı. Bunlarda çeşitli liderler çeşitli mesajlar verirlerdi. Bunlara bakılarak kimin nerede bulunduğunu anlamak mümkündü. Böyle bir toplantıya gönderdiği mesajda İnönü şöyle dedi:

"Gençlik, yurtta gericilik ve anarşi istemez."

Büyük tezahürat koptu. Genel başkan şu tavsiyeyi de yaptı:

"NATO'ya, Amerika'ya ve Rusya'ya düşmanlık göstermeyiniz!"

Ekim başındaki İstanbul il kongresinde ise açıkladı ki:"Partinizin genel başkanı, genel sekreteri, grup başkan vekilleri arasında bir ayrılık yoktur."

İsmet Paşa, kurultaya birlik ve beraberlik halinde gidilmesini istiyordu. 1969, üstelik, genel seçim yılıydı. Ecevit ve arkadaşları umutluydular. Bazı yerel seçimler yenilenmişti ve bunların büyük çokluğunu CHP almıştı. Buna güvenerek kurultayda bir genel merkez baskısına kalkışmak, İnönü'nün hiç hoşuna gitmiyordu. Aksoy, çıkışlarını

sürdürüyordu. Parti meclisinin Ankara'daki son toplantısında genel başkan ile tartıştı. Konu, sol takım gazetecilerden İlhami Soysal'ın Kemal Satır'a saldırılarıydı. İnönü, genel başkan olarak, bunların asılsızlığını bir bildiri ile açıklamıştı. Muammer Aksoy buna şiddetle karşı çıktı. Satır niçin kendini savunmuyordu da, bu görevi genel başkan üstleniyordu? Aksoy'un, Kemal Satır'dan çok İlhami Soysal'a hak verdiği anlaşılıyordu. İsmet Paşa fena halde tersledi.

Muammer Aksoy, kendisini korumak için Ecevit'in İnönü'ye söylediği gibi "saf bir adam" mıydı?

Daha çok, o an için samimi, ama dengesiz ve duygusaldı. Bundan dolayıdır ki, birçok tutumu, birçok tutumuyla çelişmiştir. Parti meclisini izleyen Gençlik Kurultayında, Aksoy, saldırılarını "Hâlâ şahıs partisiyiz. Fikir partisi değiliz" diye sürdürdü. İsmet Paşa ise başka kaygılar içindeydi. *"Masum öğrenci istekleri"*nin birtakım *"haytalar"*ın eline geçmekte olduğunu görüyordu. Gençlik Kurultayında açıktan "Maksadı bilinmeyen hareketlere CHP'li gençler karışmayacaklardır" dedi. Kadınlar Kurultayında ise, İnönü, her zamanki gibi heyecanla alkışlandı.

Kurultay, 18 Ekimde böyle bir hava içinde açıldı. Genel merkez kuvvetli, fakat genel başkan egemendi. İsmet Paşa'nın konuşmasının en fazla alkış alan cümlesi şu oldu:

"İçimizde bir kimsenin aşırı solculuğundan şüpheci değiliz. Sosyalist Parti kurulabilir. Biz değiliz. Hem solumuzdakilerle, hem sağımızdakilerle her meselede ayrılığımız var."

Kurultayda hiç genel başkanlık sorunu yoktu. Oranın sahibi, hep İsmet İnönü idi. Ancak, parti meclisi önemliydi. Kurultay salonunun en gözde sloganı *"Geliyoruz"*du. 1969 genel seçiminde CHP iktidara geliyordu. İktidar kadrosunun çekirdeğini ise parti meclisi oluşturacaktı. Bakanlar oradan çıkacaktı. Ecevitçiler, üyeliklerin tümünü istiyorlardı. Nihat Erim ve Kemal Satır, Bülent Ecevit'e "liste yapmaması" önerisinde bulundular. Çeşitli listeler dağınıklığa neden olacaklardı. Genel sekreter reddetti. Ondan do-

layıdır ki, kurultayın o bölümü bir "listeler savaşı" halinde geçti. Ortada yedi liste dolaşıyordu. Bülent Ecevit'in genel merkez listesinde Cemal Reşit Eyüboğlu gibi "solcu ve tepeden inmeciler" vardı, Şükrü Koç ve Kenan Esengin gibi uç solcular yoktu. Yedi "Ecevit listesi dışı partili" bu listeyi delmeye ve 42 kişilik parti meclisine girmeyi başardılar. Bunlar Kemal Satır, Orhan Erkanlı, Orhan Kabibay, Hıfzı Oğuz Bekata, Sıtkı Ulay, Kemal Demir ve Nihat Erim'di. Geri kalan 35 üye Ecevitçiydi.

Ecevit 1094, Muammer Erten 873, Nihat Erim 854 oy aldılar. Parti meclisindeki genel sekreterlik seçimlerine 38 üye katıldı. 34 oyla Bülent Ecevit seçildi. 3 oy boş, 1 oy Nihat Erim'e çıktı. Genel Sekreter Yardımcısı olarak Muammer Erten yerini korudu. İbrahim Öktem'in yerini Prof. Dr. Besim Üstünel aldı. Grup Başkan Vekilleri Kemal Satır ile Nihat Erim, genel sekreter ile yardımcılarını kutladılar.

TBMM açıldığında AP ile CHP'nin Meclis'teki ve Senato'daki durumları şöyleydi:

AP'nin Meclis Grubu : 258 - Senato Grubu: 101

CHP'nin Meclis Grubu: 91 - Senato Grubu: 35

CHP'de parlamento gruplarının başkanlık seçimlerini gene Satır - Erim listeleri kazandı.

III

Meclis'in açılması ile genel seçimler arasında Türkiye karışık bir dönem geçirdi ve bunların her birinde İsmet Paşa'nın ciddi vaziyet alması gerekti. Tabii, bunların başında Yassıada'da mahkûm edilmiş eski DP mensuplarına siyasal haklarının geri verilmesi kampanyası vardır. Bu, âdeta tamamiyle İsmet İnönü'nün işi haline getirildi. Operasyona "kuyudan adam çıkarma" adı verildi. İsmet Paşa, sadece kendi partisinin bir kısmını değil, ordunun yüksek komuta kademisini de karşısına aldı.

Burada tuhaf bir vaziyetin bulunduğu muhakkaktır. Eski DP'nin mirasçısı, elbette ki CHP değil, AP'dir ve onun başındaki Süleyman Demirel'in kollarını sıvaması beklenirdi. Ancak Demirel, kolları sıvamak bir yana, konuyu yokuşa sürmede rol oynadı. Gerçi aynı Süleyman Demirel, 1980'den sonra *"gasbedilmiş siyasi haklar"*ın geri verilmesinin yılmaz savunucusu olacaktır, ama iki tarih arasında önemli bir fark vardır: 1980'de "gasbedilmiş siyasi hak", onun siyasi hakkıdır.

1960'da ise, başkalarınınki.. Kaldı ki Demirel, o başkalarının yerinde oturuyordu ve orada rahatsız edilmeyi hiç istemiyordu.

"Kuyudan adam çıkarma"yı anlatacağım. Önce, birbirleriyle ilişki gösterme istidadı taşıyan gelişmelerden söz etmeliyim.

Öğrenci olayları artık tamamiyle çığrından çıkmışa benziyordu. Reformlardan bahseden kalmamıştı. Amaç, düzenin değiştirilmesiydi. Solcu öğrenciler bunun başını çekiyorlar ve şiddet eylemlerini yayıyorlardı. Bunlar, Başbakanın gözünde "komünist"tiler. Ancak Süleyman Demirel, partisinin temsilciler meclisinde şöyle diyordu:

"Komünizmle mücadele sokak gürültüleriyle olmaz. Ekonomik tedbirler alınmalıdır."

Yalnız, komünizmle mücadele için sokak gürültülerini tercih edenlere karşı hoşgörülüydü. Bunlar, kendilerine "komando" diyen ve CKMP tarafından yönlendirilen ülkücülerdi. CKMP Genel Başkan Yardımcısı İsmail Hakkı Yılanlıoğlu partisinin görüşünü açıkladı:

"Bu memleket Moskof uşaklarının değil, Ergenekon aslanlarınındır."

1969 Ocağının başında Amerika Büyükelçisi Komer'in otomobili Orta Doğu Teknik Üniversitesinde bir kısım solcu öğrenci tarafından yakılınca ortalık büsbütün karıştı. Amerika Büyükelçisi o gün, Rektör Kemal Kurdaş'ın yemek daveti üzerine kampüse gitmişti. Komer daha önce Vietnam'da görev yapmıştı. Sol kesimler bundan dolayı onu "ha-

in", "işkenceci" ilan etmişlerdi. Komer'in Ankara'ya atanması açık bir provokasyondu! Onun bayraklı arabasını bahçede görenler elbirliğiyle yan yatırdılar, sonra da deposundan akıtılan benzini ateşleyip aleve verdiler. Olayın hoş görülecek bir yanı yoktu. Rektör Kurdaş "zorbalık" olarak niteledi. ODTÜ öğrenci derneği bile bunu "anarşi" saydı, fakat dikkatle "bir grup öğrenci"nin işi saydığını belirtti.

İsmet Paşa'nın fena halde canı sıkılmıştı. Gençlere yaptığı "NATO'ya, Amerika'ya, Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanlık göstermeyiniz" tavsiyesi kulak ardı ediliyordu. Komer, CHP Genel Başkanı olarak kendisini ziyarete gelmişti. Konuşmada CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit de bulunmuştu. İnönü, yanına Ecevit'i de aldı ve Büyükelçiye iade-i ziyarette bulundu. Bu, partisi içindeki bir kanadı rahatsız etti. ODTÜ'de de harekete karışan öğrencilere karşı önlem alındı. Bunun üzerine solcu liderler toplu direniş başlattılar. Üniversite, rektör tarafından 10 Şubata kadar kapatıldı.

Komandolar ise, Siyasal Bilgiler Fakültesini basıp camlarını kırdılar. Ötekiler de onları dövdüler. Siyasal Bilgiler Fakültesi "kaba kuvvet"i kınadı. İsmet Paşa ise bir demeç verdi:

"Hiçbir fikir zorla yürütülemez. Saldırı ile hareket eden insanlar mağara devrinden kalmıştır."

Olaylar, CHP ile AP'nin karşılıklı suçlamalarına yol açıyordu. AP'ye göre, kışkırtıcı CHP'ydi. CHP ise, hükümetin hareketsiz kalmasını, hatta sağ şiddeti korumasını kınıyordu.

CHP Parti Meclisi, Ankara'da ocak ayının başında böyle bir hava içinde toplandı. Bir bildiri yayımlanacaktı. Bunda hem komandolar, hem de Komer olayı kınanıyordu. Meclisin sıkı solcuları, komandolar hakkındaki hükmün basına verilmesini, öteki konuda sessiz kalınmasını istediler. Hatta bir kısmı bunu "kınanacak değil, övülecek ve savunulacak bir eylem" diye niteliyordu. Genel sekreter onlara katılmadı ve diretti. Genel başkanın böyle bir ayrıma izin vermeyeceğini biliyordu.

Bu sırada İstanbul Üniversitesindeki haziran boykot

ve işgal hareketinin öncüsü 14 öğrencinin duruşması başladı. Bunlardan biri, Deniz Gezmiş adını taşıyordu. Bir başkası ise M. Cavit Kavak idi. M. Cavit Kavak, 1980'lerde Turgut Özal ile birlikte ANAP'ı kuracak, o partinin milletvekili olarak parlamentoya girecek, Mesut Yılmaz'ın en yakınında yer alacaktır.

Boykotlar, işgaller, direnişler hemen bütün fakültelere yayılıyor, bunlar kapatılıyor, bazıları Danıştay tarafından tekrar açılıyordu.

Yeni ve büyük bir tehlike o günler gözlendi. Öğrenci olayları Harp Okullarında da görülmeye başlandı. Gerçi bunlar şiddet eylemleri şeklinde değildi. Daha çok protesto ya da o protestoya destek niteliğindeydi. Protesto edilen, gerici çevrelerin giriştikleri saldırılardı. Hava Harp Okulunun "Göksenin" diye bir kültür yıllığı vardı. Bunda şöyle denildi:

"Bazı gözü dönmüş sapıklar yeni Kubilay'lar bekliyor. Büyük Türk Ulusu! Biz halk ordusuyuz, biz Atatürk ordusuyuz."

Deniz Harp Okulunun subay taburu bir bildiri yayımlayarak havacı arkadaşlarına destek oldu. 27 Mayısın Milli Birlik Komitesi üyelerinden Ahmet Yıldız tebrik telgrafı gönderdi. Mucip Ataklı ise övücü bir demeç verdi. İki okula tebrik yağdığı sol basın tarafından bildirildi. Ancak Ankara'dan gönderilen Amiral İzzeddin Tamer olaya el koydu. Ortada bir suç görülmedi. Belki bu, genç denizcilerin cesaretini artırdı. Bir süre sonra, 1969'da, Sinop'ta başka bir olay yaşandı. Deniz Harp Okulu öğrencileri yaz tatbikatı için üç muhriple Karadeniz'e çıkmışlardı. Onlar Sinop'tayken "Müzik Öğretmenleri Semineri"nde bir konser vardı. Konsere giden öğrenciler "Bağımsız Türkiye" diye bağırdılar. Müzisyenlere "Tüm bağımsız Türkiye'nin özlemiyle Deniz Harp Okulu 1. sınıftan sevgilerle" yazılı bir buket verildi. Bu defa üç öğrenci Gölcük'teki askeri mahkeme tarafından hapse mahkûm edildiler. Harp Okullarına solcu "tepeden inmeciler"in sızma çalışmaları 12 Martın nedenlerinden birini oluşturacaktır.

"Tepeden inmeciler" kendi taraftarları sivil öğrenciler ile askeri öğrencilerin arasında ilişkiler kurulmasına önem veriyorlardı. "Devrimci" etiketini taşıyan Hukuk Fakültesi öğrencileri, 1.sınıf anfisinde yaptıkları bir toplantıdan sonra Kara, Deniz ve Hava Harp Okullarına şu telgrafı çektiler:

"En büyük asker ve antiemperyalist komutan Mustafa Kemal'in silah arkadaşlarını emperyalizme, işbirlikçilere ve 31 Mart 1969 yaratıcılarına karşı uyanık olmaya çağırıyoruz."

Askeri, olayların içine sokma çabaları Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cemal Tural'ın görevinden alınması hareketine başka bir anlam verdi. Tural, Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı olmasından sonra Genelkurmay Başkanlığına gelmişti. O zamana kadar demokratik parlamenter rejimin en kararlı taraftarlarından biri olarak biliniyordu. 22 Şubat sergüzeştçilerine karşı Başbakan İsmet İnönü'ye en etkili desteği veren komutanlardan biri oydu. 21 Mayıstan sonra Mamak Askeri Mahkemesinin kararlarının infazı da onun gözetiminde yapılmıştı. Fakat Genelkurmay Başkanlığına getirilmesi üzerine değişik bir havaya girdi. Hele, özellikle sol basında şiddetli bir yaylım ateşle karşılaştığında buruldu. Sinirleri bozuldu. Kendisine saldıranların başında gelen Akşam gazetesi yazarı İlhami Soysal'ı adamlarına kaçırtarak dövdürdü. Tabii bu, büyük bir skandal oluşturdu. İnönü ve partisi de gazeteciden yana vaziyet aldılar ve "sorumlular"ı kınadılar. Meclis'te konuşmalar yapıldı. Ancak Tural'ın İsmet Paşa'ya karşı tutumu daha önceden de bozulmuştu. Bazı Kuvvet Komutanlarının değiştirilmesi sırasında İnönü, not defterine *"Tural oyuncu"* diye yazmıştır. Fakat Paşa'nın yeni Genelkurmay Başkanında bulduğu başlıca kusur, orduya gereği gibi egemen olamamasıydı.

Daha 1968'in sonbaharında, kasım ayında, İnönü'nün düşünceli bir hali vardı. Bir akşam bunun nedenini sordum.

"Ordu hakkında iyi haberler almıyorum" dedi.

Ordu üzerinde başlıca iki cereyanın oyunlar tertiplediği hissediliyordu. Hatta biliniyor ve görülüyordu. Bunlardan biri, solculardı. Solun, iktidarı seçimle almasından umudu kesip bunu "askeri kullanarak" gerçekleştirmek peşindeki kanadı, Doğan Avcıoğlu'nun dergileri etrafında kümelenmiş bu grup ordunun içine el atmıştı. Harp Okullarındaki hareketlerde onun etkisi vardı. Onlar da üniversitelerdeki yaşıtları gibi yavaş yavaş "başka çare yok" havasına giriyorlardı.

Doğan Avcıoğlu, benim Paris'ten arkadaşımdır. Aynı okulda okuduk. Dolayısıyla benzer düşünce tarzına sahiptik. Paris üniversitesinin o enstitüsüne kısaca "Science-Po" denilir. Orada aşırılar pek yoktur. Daha ziyade, demokrasiye bağlılık ve onun ilkelerinin egemenliğine sahip çıkma vardır. Ben *Akis*'i kurduktan sonra, bunların ışığı altında beraber çalıştık. Hayli uzun yıllar. Hiçbir fikir ayrılığımız bulunmuyordu. Dergide ondan ve benden daha solda olanlar da yazı yazıyorlardı. Doğan Avcıoğlu onların, daha ziyade ekonomik yazılarını inceler, aşırılıkları törpülerdi. CHP'nin beyin takımına girdi, onun araştırma merkezinde yer aldı. İnönü onu, kendi kontenjanından Kurucu Meclis'e soktu. Fakat 1961 seçimlerinde adaylığı konulmadı. Bilmiyorum, Avcıoğlu kendini boşlukta mı hissetti. 22 Şubat ve 21 Mayısta Talat Aydemir'in yanında değildi. İlk başta sol bir iktidarın "Science-Po" usulleriyle gerçekleşebileceğini düşünerek fikir yönüne ağırlık veriyordu. Hem dergilerinde bunları işledi, hem de dikkatle okunan kitaplar yazdı. Aklındaki "Türkiye'nin düzeni"ni belki biraz yüzeysel şekilde, fakat ince araştırmaya dayandırarak ortaya koyuyordu. Fazla derinliği olmayan beyinlerin bunda bir afyon tadı bulmamaları olanaksızdı. Nitekim, buldular da ve bunların arasında genç, hatta orta yaşlı apoletliler vardı. "Tepeden inmecilik"i, "Science-Po" metodlarını saf dışı bırakmaya başladığında onunla çok konuşmuşumdur. İstediği düzenin askerle kurulmayacağını şöyle söylerdim:

"Diyelim ki asker seni, başbakan yaptı. Kapına nöbetçi koyacak ve sen ancak onun sağladığı güvenlik içinde çalı-

şacaksın. Bırak komutanları, kapındaki nöbetçiler bile, tabii kendi çaplarında, senden isteklerde bulunacaklardır."

Nitekim bunun denemesini 12 Marttan sonra Nihat Erim yaşayacaktır.

Doğan Avcıoğlu bana karşı, tepeden inmeciliğini hep reddetmiş, aynen benim gibi düşündüğünü belirtmiştir. Doğru söylediği konusunda elimi ateşe sokmam. Ama onun bu tutumu bile, zihnindeki tereddütleri açığa vurmamakta mıdır?

1968'deki gerçek şuydu ki, ordunun içi karıştırılmak isteniliyordu ve İsmet Paşa'nın canını sıkan da buydu. Milli İstihbarat Teşkilatı ile muhalefet lideri arasında, Başbakanın bilgisi içinde ilişkiyi sağlayan Dr. Aziz Uras, CHP Genel Başkanını 12 Kasımda ziyaret etmişti. Verdiği bilgiye göre, yüksek komuta heyeti –ki, başında tabii, Genelkurmay Başkanı Cemal Tural vardı– kendini havada hissediyordu. Altı solcuydu. Daha altı ve astsubaylar ise sağın çekiş alanı içindeydiler. İnönü, not defterinin o günkü sayfasında bunu belirttikten sonra şu izlenimleri yazmıştır: "Telaşlı – Ordunun durumu – Ne olacak diye telaş ve endişe hüküm sürüyormuş."

1969'un başında Tural büsbütün tuhaflaşmıştı. Hem Cumhurbaşkanı, hem Başbakan, hem muhalefet lideri –o kadar bağlı bulunduğu İsmet Paşa– ile ilişkileri zaten şekerrenkti. Fakat şubat ayında, anlamsız birtakım ziyaretleri, âlâyıvâlâ ile yapmaya başladı. Böyle bir davranış şimdiye kadar hiç görülmemişti. Meteoroloji Genel Müdürlüğüne, Merkez Bankasına, Orman Genel Müdürlüğüne gitti. Oraları, kıta denetler gibi teftiş etmeye kalkıştı. Tabii, kendisine saygı gösteriliyor, istediği bilgiler veriliyor, başlıca yetkililer karşılıyor ve uğurluyorlardı. Ama, buna bir anlam veremiyorlardı.

Başbakan da veremiyordu, İsmet Paşa da.. Personel kanununun 66. maddesine göre, Genelkurmay Başkanının görev süresi 15 Mart 1969'da sona eriyordu. Tural, bu sürenin uzatılması için baskı yapmaya mı çalışıyordu? Ama, yol pek akıllıca değildi. Buram buram şantaj kokuyordu.

Oysa, elinde bunu etkili kılacak bir koz yoktu. Buna rağmen Genelkurmay Başkanı "turne"lerini fütursuzca sürdürdü. Ortaya, emekliliğini istediği, istifa edeceği söylentileri yayıldı. Orgeneral bunları elinin tersiyle itti:

"İstifaya gülerim!"

Emekliliğini istediğini de aynı edayla yalanladı ve bu defa Ziraat Bankasını, PTT'yi ve Gazi Lisesini ziyaret etti. Orada Milli Güvenlik dersine girdi ve dersi kendisi verdi. Herkes "Ne yapıyor, bu adam?" diye merak ediyordu ve bunlara İsmet Paşa da dahildi. Genelkurmay sözcüsü, başkanının emriyle komik bir açıklama yaptı: "Gezilerin gayesi Türk Silahlı Kuvvetlerinin ilişkileri olan kurumlar hakkında bilgi almak ve milli harp gücünü değerlendirmektir."

27/28 Martta, Washington'da CENTO Askeri Komitesinin toplantısı vardı. Bu toplantılara Genelkurmay Başkanları katılıyorlardı. Orgeneral Cemal Tural, Başbakana bir yazı göndererek Washington toplantısına kendisinin gidip gidemeyeceğini sordu. Bunun anlamı "15 Marttan sonra da Genelkurmay Başkanı olarak kalacak mıyım, kalmayacak mıyım?"dı. Demirel cevap vermemeyi tercih etti. Buna rağmen Genelkurmay bir açıklama yaparak Orgeneral Tural'ın Genelkurmay Başkanı olarak buna katılacağını bildirdi. Tural'ın kendisi ise şöyle bir demeç verdi:

"Ben emeklilik istemedim. Kimse de bana, emekli ol demedi."

Bunun üzerine Demirel'in Çankaya'ya gidip Cumhurbaşkanı ile yaptığı bir saatlik görüşme, tabii, dikkatleri üzerine çekti. Bu, haksız da değildi. *"Tural meselesi"* konuşulmuştu. Aziz Uras, İsmet Paşa'ya haber verdi ki; Sunay, Başbakana Genelkurmay Başkanını değiştirmesi için yeşil ışık yakmıştır. Bunda şaşılacak bir şey yoktu: Nasıl Cemal Gürsel, Cevdet Sunay'dan hazzetmiyorsa, Sunay da Tural'dan hiç hazzetmezdi. Sunay'ın yeşil ışık yakması şarttı ama, yeterli değildi. Acaba böyle bir girişim karşısında İsmet Paşa nasıl bir tutum alırdı? Başbakanın bunu bilmek ihtiyacında olduğu anlaşılıyordu. İnönü sadece ana muha-

lefet lideriydi ama, İsmet Paşa'ydı, o. İsmet Paşa, "yasalar neyi gerektiriyorsa" onu yapması gerektiğini söyledi.

Bu sırada Yüksek Askeri Şûra, Başbakanın başkanlığında toplandı. Akşam, Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'ın Orduevinde yemeği vardı. Sonra, hep birlikte Büyük Tiyatro'ya geçilerek o günlerin rağbetteki müzikali "My Fair Lady" seyredilecekti. Demirel ne yemeğe, ne tiyatroya gitti. İplerin kopmakta olduğu seziliyordu. Araya Kurban Bayramı girdi. Tural, bir Marmara gezisine çıktı, orada birlikleri denetledi. Dönüşte Eskişehir'e geçti, 1. Hava Kuvvetleri Komutanlığını ziyaret etti. Şerefine Orduevi'nde bir kokteyl verildi. Birtakım kimseler Orduevi önünde Tural lehinde gösteri yaptılar. Gerçi hükümet, Sunay ve İnönü tarafından da yeşil ışık yakıldıktan sonra Genelkurmay Başkanını değiştirmeye kesin karar vermişti, fakat "Eskişehir olayları" bardağı taşıran damla oldu. Zaten 15 Marta da fazla bir şey kalmamıştı.

10 Martta Cemal Tural'ın makamına, Genelkurmay karargâhına gelmediği gözlendi. Hasta denildi. Haberi bir yerden aldığı anlaşılıyordu. Hükümetin kararı 11 Martta bizzat Başbakan Süleyman Demirel tarafından açıklandı: Genelkurmay Başkanı değiştirilmişti. Cemal Tural Yüksek Askeri Şûra üyeliğine atanmıştı. Onun yerine Kara Kuvvetleri Komutanı Memduh Tağmaç getirilmişti.

Cemal Tural'dan bir tepki çıkmadı. Karargâhına geldi, veda mesajı yayımladı. Memduh Tağmaç ise, Cumhurbaşkanını ve Başbakanı ziyaret etti. Operasyon yasal olmasına yasaldı, fakat pek alışılmış tarz değildi. Eski Genelkurmay Başkanları genellikle artık orduda kalmıyorlardı. Bunun daha doğru bir yol olduğu çabuk anlaşıldı. Çünkü yeni Askeri Şûra üyesi Orgeneral Tural, önce Batı Anadolu'daki birlikleri denetledi. Sonra, 2. Orduya geçti. Bu sırada Kıbrıs değiştirme birliğinin İskenderun'dan uğurlama töreni vardı. Cemal Tural ona katıldı. Bunun üzerine hükümet kendisini Ankara'ya, görevine çağırdı. Tural iki ay istirahat alarak cevap verdi. Ama *"Tural olayı"* bitmişti. Bir süre sonra emekliye sevkedildi.

Dört yıldızlı komutanın bu davranışlarındaki amaç neydi? Pek bir şey anlaşılamadı. Süresinin uzatılmasını istemedi. Belki, kendiliğinden bunun mümkün olmayacağını anlamıştı ve gözdağı vermek hevesine kapılmıştı. Ancak bunu da sonuna kadar götürmedi. Hele, Yüksek Askeri Şûra kızağına çekildikten sonraki tutumu büsbütün anlamsızdı. Bir darbe girişimi için çalışmalar yaptığına dair işaret yoktu. Bunun sözünü bile kimseye söylememişti. Belki etrafında küçük bir grup teşvik etmeye kalkışmıştır. Göze alamamış mıdır, yoksa böyle bir düşüncesi olmamış mıdır?

Olay hiçbir zaman aydınlanmadı.

Ben Orgeneral Cemal Tural'ı geçen yüzyıl Fransa'sının General Boulanger'sine benzetmişimdir.

IV

Celal Bayar, Pembe Köşk'e 14 Mayıs 1969 Çarşamba günü geldi. Yanında kızı Nilüfer Gürsoy ile gazeteci Turhan Dilligil bulunuyordu. "Celal Bey"i kapıda İsmet İnönü, eşi Mevhibe İnönü, kızı Özden Toker karşıladı. Gaziantep CHP Milletvekili Ali İhsan Göğüş de birlikteydi. İnönü, Bayar'a "Celal Bey", Bayar, İnönü'ye "Paşa Hazretleri" diye hitap ediyordu.

14 Mayıs, ilginç bir tarihti. Tam 19 yıl önce, 14 Mayıs 1950'de iktidarın el değiştirmesi sonucunu veren seçim yapılmıştı. Celal Bayar'ın Pembe Köşk'e son gelişi de ondan on gün kadar sonra olmuştu, 23 Mayıs 1950'de.

O gelişinde, Bayar, Cumhurbaşkanıydı. Bu gelişi, İsmet Paşa'nın daveti üzerineydi. Bir süredir, "büyük barışma" diye nitelendirilen buluşmanın havası basında yapılıyordu. İki siyaset adamından alınan dostane demeçler böyle bir yol üzerinde bulunulduğunu gösteriyordu. Özellikle iki gazeteci, İnönü'ye daha yakın –Akis'in son genel yayın müdürüydü– Kurtul Altuğ ve Bayar'a daha yakın –Adana bağımsız milletvekiliydi– Turhan Dilligil işin üzerine düş-

müşlerdi. Ancak bunlar, 1969'un olaylarıydı. Çok kimsenin haberi yoktur ve şimdi de pek yoktur ya, İsmet Paşa - Celal Bey yakınlaşmasının ilk işareti, Bayar kesiminden ta 1968'in yaz ortasında gelmiştir. 25 Ağustos 1968'de İnönü, ünlü acendasına şu notu düşüyordu:

"Kemal Satır, Cihat Baban, Yalova'ya gidiyorlarmış. Uğradılar. Satır anlattı: Dr.Recai Ergüder, İnönü ile Celal Bayar'ı barıştıralım, demiş. Şaştım."

İsmet Paşa'nın deyimiyle "kuyudan adam çıkarma operasyonu" yakın tarihimizin, üzerinde pek çok mürekkep tükettirmiş bir konusudur. Bunun nedeni aslında bir varsayımın doğru sanılarak, birtakım gelişmelerin onunla açıklanması kolaylığının yıllar yılı sürdürülmüş bulunmasıdır: İnönü- Bayar düşmanlığı!

Bu varsayımın hâlâ sürdürüldüğü, hatta "tarihi gerçek" diye ortaya sürüldüğü doğrudur. Herhalde ciddi tarihçiler "gerçek" ile "abartma" arasındaki farkı, araştırmalarıyla ilerde ortaya koyacaklardır.

Efendim, çok partili rejim kavgalı, dövüşlü başlamışsa bu, temelde İnönü-Bayar düşmanlığının bulunmasındandır.

Nasıl olabilir ki, muhalefeti Celal Bayar'ın kurmasını İsmet Paşa istemiştir.

1950-60 arasının bütün sıkıntısı İnönü-Bayar düşmanlığından kaynaklanmıştır.

Nasıl olabilir ki, iktidara gelen DP, iktidara gelirken söylediği demokratikleşme niyetlerini gerçekleştirseydi, bir "bahar havası" hep esebilirdi.

Hele 27 Mayıs 1960'ı buna bağlamak, tam bir deli saçmasıdır. Bu kitap dizisinin okuyucuları bunun elbette farkındadırlar. Varsayım öyle bir kolaylıktı ki, yenileri de keşfedilecek, 1970'lerin huzursuzlukları Demirel-Ecevit düşmanlığına, 1980'ninkiler de Özal-Demirel düşmanlığına bağlanacaktır. İnönü ile Bayar arasında, Demirel ile Ecevit arasında, Özal ile Demirel arasında bir siyasal rekabetin bulunması doğaldır.

Ama, düşmanlık? Hele birtakım olayları böyle bir düşmanlıkla açıklamaya kalkışmak? Başka birçok unsur bu rekabetin üstünde önem sahibiyken?. Mesela, siyasal basiretsizlik? Mesela, yanlış hesaplar?.

Ben, İsmet Paşa'yla beraber geçirdiğim yıllarda, onda bir Bayar düşmanlığını hiç görmedim. Sever miydi? Hayır! Beğenir miydi? Takdir ettiği yanları vardı, ama, daha çok küçümserdi. "Pozcu" bulurdu. Fransızca kelimeler paralama merakını söyler, mesela "répercussion"u hiç doğru telaffuz edemediğini belirterek gülerdi. Bir düşmanlık? Kesinlikle yok. Belki, halef-selef olmuş kişiler arasındaki duygular..

Bundan dolayıdır ki, Tercüman gazetesinde Celal Bayar'ın "Kayseri hapishanesi anıları"nı okuduğumda şaşmışımdır. Bunda "aile boyu" bir İsmet Paşa düşmanlığını sezmek, şaşkınlığımın nedenini oluşturdu. Bayar ile torunları arasında bir "bilmece oyunu" oynanırmış. Ne zaman bir "kötü adam" tanımı yapılsa, torunlar "İnönü" diye bağırırlar; dedeleri de "Doğru, bildiniz!" dermiş!

Bayar'ın torunları, o sıralar İnönü"nün torunları yaşında olmalılar. İnönü'nün torunları, Celal Bayar'ın adını bile bilmezlerdi. Çünkü Pembe Köşk'te Celal Bayar'ın adı hemen hiç geçmezdi ki.. Belki bu, Yassıada ve Kayseri sendromlarının geçici etkisindendir. Bayar'ın İnönü'ye karşı duygusunun "kompleks" olduğuna ben inanmışımdır. Ama Cumhurbaşkanı İnönü'nün Çankaya'daki yerini daha sonra almış Cemal Gürsel'lerde, Cevdet Sunay'larda aynı kompleks olmamış mıdır? Bu üç Cumhurbaşkanının döneminde, beraber görüldükleri her yerde İsmet Paşa, onların hepsinden daha fazla alkışlanırdı.

Onun İsmet Paşalığı, sadece Cumhurbaşkanlığından gelmiyordu ki.. Sanırım, onunla ilgili en doğru değerlendirmeyi, yine onun Başbakanlıkta yerini alan Süleyman Demirel yapmıştır: "Ben kendimi onunla mukayese etmem."

Evet, Celal Bayar'ın 14 Mayıs 1969'da Pembe Köşk'te, İsmet İnönü'nün daveti üzerine kendisini ziyarete gelmesi "flaş haber" oluşturmuştur; ama, olayların gelişme süreci-

nin 1968 Ağustosunda başlaması, bunun "bir anlık, duygusal davranış" ya da "ihtiyar tilkinin yeni bir siyasal manevrası" olmadığını ortaya koymaktadır.

Dr. Recai Ergüder, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın özel doktoruydu. Bayar'ın "iyi ve fena günleri"nde hep onun yanında olmuştu. Ne, iyi günlerinde özel hesaplar peşinde koşmuş, ne de fena günlerinde onu terketmişti. Bundan dolayıdır ki, İsmet Paşa, onun kendisine Satır ve Baban tarafından aktarılan temennisi üzerinde ciddiyetle durdu. Bunu, sadece politika açısından ele almadı. Dört bir tarafını düşündüğünden eminim. İnsancıl yön vardı. Tarih önündeki sorumluluklar vardı. Tabii, politika üzerinde yapacağı etkiler de küçümsenecek gibi değildi.

"Siyasal haklar" tâ baştan beri AP'nin hem elinde bir koz, hem handikapı olmuştur. İsmet Paşa'nın Başbakanlık döneminde, 1961 ile 1965 arasındaki gelişmeleri anlatmıştım. (Bk. "Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları" - 6. Cilt- "İnönü'nün Son Başbakanlığı" - Bilgi Yayınevi). AP, Yassıada mahkûmlarının; yani, eski DP yöneticilerinin siyasal haklarının geri verilmesi misyonunu yüklenmişti. Bu ona, DP tabanının oylarını sağlamıştı. 1965 seçimlerine gidilirken Kayseri hapishanesi boşalmıştı. Bu, aslında en çok İsmet Paşa sayesinde gerçekleşmişti. Ancak AP, olayı öyle göstermiyordu. AP, tek başına iktidarda bulunmadığı için siyasal af çıkarılamamıştı. AP tek başına iktidara getirilmeliydi ki, misyonunu tamamlayabilsin. Nitekim, 1965 seçim kampanyasında bu tema işlendi ve AP tek başına iktidara geldi. Bunun üzerine yapılan ilk büyük kongrede siyasal hakların verilmesinin sağlanması yolunda bir öneri oybirliğiyle kabul edildi. Ancak, hükümet bunu bağlayıcı bulmadı ve bir harekete geçmedi. Milletvekilleri baktılar ki, o kesimden bir inisiyatif gelmiyor, 219 imzalı, siyasal hakların iadesi için gerekli anayasa değişikliğini öngören öneriyi Meclis başkanlığına verdiler.

Hükümet sesini çıkarmadı. Prosedür işledi.

Hükümet, eski DP'lilere siyasal haklarının geri verilmesini istemiyordu. Bunun iki nedeni vardı: Tepkilerden,

özellikle askeri kesimden gelecek olanlardan kaygı duyuyordu. Ama bir de Makyavelist hesap bulunuyordu: Eski DP'liler politikaya dönünce, yeni AP'liler ne olacaklardı? Özellikle AP milletvekilleri bunu dile getirdiler. Aynı kaygıyı Süleyman Demirel de taşımıyor değildi. Hemen bütün bölgelerde siyasal hakları bulunmayan eski DP milletvekilleri hâlâ, yerlerini almış yeni AP milletvekillerinden daha güçlüydüler. Birkaç ay sonra seçimlere gidilecekti. Eski DP milletvekilleri siyasal haklarını alıp adaylıklarını koyarlarsa, AP'lilerin şansı büyük ölçüde kırılacaktı.

Demirel kendilerini teselli etti: Anayasa değişikliği için önergedeki oy, hatta Meclis'teki tüm AP oyları yeterli değildi. 300 oy gerekti: yani, üçte iki çoğunluk. Bu da, CHP'liler katılmadan sağlanamazdı. Onun için, bırakılsındı, 'muamele' yürüsün. Hükümet olarak ve parti olarak AP'nin buna karşı çıkması doğru olmazdı. Resmi misyonları bu değil miydi? Bir defa daha DP tabanına gidecekler ve "Bakınız, 1965 seçimlerinde bizi iktidara getirdiniz, ama oylarımız anayasayı değiştirmeye; yani, eski DP'lilere siyasal haklarının geri verilmesini sağlamaya yetmiyor. Onun için, 300 milletvekilinin üstünde bir Meclis grubu kurmamıza yeterli oyu 1969 seçimlerinde sağlayınız ki, misyonumuzu yerine getirelim."

Böylece AP, hem siyasal hakların geri verilmesi şampiyonluğunu bırakmayacaktı, hem de yeni bir kampanya propagandasına sahip olacaktı. Bundan dolayıdır ki İnönü, partisinin öneriye olumlu oy vereceğini bildirdiğinde, AP'lilerde, kelimenin tam anlamıyla şafak attı.

Anayasa değişikliği, yani, eski DP'lilerin siyasal haklarının geri verilmesi önerisi Meclis'te kabul edildiğinde, iki AP milletvekili CHP Genel Sekreterinin yanına hışımla yaklaştılar:

"Niye yaptınız, bunu?"

Genel sekreter serinkanlılıkla cevap verdi:

"Sizin önerinizi destekledik."

İki milletvekilinin azarlayan edadaki sorusu AP'lilerin havasını yansıtmak bakımından çok anlamlıydı:

"Mecbur musunuz, bizim önerimizi desteklemeye?" (Bk. Milliyet 19 Mayıs 1969.)

İsmet İnönü'nün, not defterinde kullandığı deyimle *"Celal Bayar'ın siyasi haklarını ortaya atması"*, 9 Mayıs 1969'da parti merkezinde düzenlediği basın toplantısında oldu. Yanında Genel Sekreter Bülent Ecevit oturuyordu. Bunun anlamı kişi adına değil, parti adına 'vaziyet' alındığıydı. Toplantı salonu ağzına kadar doluydu. İsmet Paşa canlı ve neşeliydi. Birkaç ay sonra 85 yaşına geleceğini söylemek zordu. Salondaki kalabalığı görünce memnun olarak şöyle dedi:

"Demek hepiniz benimle beraber olmayı arzuluyorsunuz, ne iyi.."

Gülerek şakalaşmaya devam etti:

"Sizinle mahrem bir siyasi toplantı yapıyorum."

Gazeteciler seçim gezisinin programını sordular:

"Bu, büyük bir sırdır. Sakın kimseye söylemeyin. İlk yapacağım şey, bol miktarda denize girmektir. Ondan sonra, artık Rumelikavağı'na mı giderim, Beykoz kongresine mi, belli olmaz."

Sonra, içini çekerek ekledi:

"Biraz da gayretle yapıyorum."

Daha ciddi konulara geçildi. Herkes anlamıştı ki, İnönü, Celal Bayar'ın siyasal haklarının geri verilmesi konusuna gelecekti. Zaten bir süredir ülkenin gündeminde bu vardı. Herkes onu konuşuyor, *"bomba"*nın ne zaman patlayacağını merak ediyordu. İşte, o an gelmişti. İnönü, geçmiş yaraları sarmanın CHP için bir görev olduğunu, bu nedenle *"Anayasa nizamını ve müesseselerini korumak"* kaydı altında eski DP'lilerin siyasal haklarının geri verilmesine çalışacağını belirtti.

Bir soru soruldu, İsmet Paşa şu cevabı verdi:

"Celal Bayar ile aleni ilişkilerimiz kamuoyu önünde bir süredir işliyor. Bunun bir görüşmeye varması ihtimali vardır. Tatbik safhası başladı. Görüşmemize engel bir şey yok, ortam hazırlanmıştır."

CHP Genel Başkanı, Meclis'e verilen önergenin ilk nazarda olumlu görüldüğünü, ancak anayasa ve müesseselerine tam uygunluğunun saptanması bakımından bunu hukukçulara inceletmeye başladığını açıkladı.

"Uygun ise bu teklif üzerinde çalışırız. Yoksa, ayrı bir önerge hazırlanır."

İnönü, girişimin birçok çevrede tepkiyle karşılandığını, hatta yer yer tedirginlik yarattığını, kendisine de çeşitli niyetler yakıştırıldığını elbette ki biliyordu. Hem bunlara cevap vermek, hem de gerçek amacını açıklamak için basın toplantısı iyi bir fırsattı.

"Bütün karşı düşünceler ve kışkırtmalar önünde gerçek şudur ki bizim iştirakimiz olmadan bir anayasa değişikliği çıkarılamaz. Bunu bir ödev, memleketin huzur vasıtası sayıyoruz. Bu teşebbüsü, vatandaşları birbirine yaklaştırmak için etkili olacağını ümit ettiğimiz bir tedbir sayıyoruz."

Peki bu, anayasaya ve 27 Mayısa gölge düşürmeyecek midir?

"Böyle bir yorumda bulunanlar hatalı yoldadırlar. Siyasi hakların iadesi teşebbüsünü başarırsak, sonucunda anayasaya ve 27 Mayısın meşruluğuna gölge düşürecek bir şey yoktur. Aksine, kin ve intikam hisleri yatışacak, anayasa nizamının korunması kaydıyla eski yaralar sarılacak, yeni yaraların açılmasına mani olunacaktır."

İsmet Paşa, 1961 seçimlerini izleyen o kritik günlerde, Çankaya'daki toplantılarda askerin koymak istediği "Af yok!" yasağını kaldırtırken de "eski yaraların sarılması ve yeni yaralar açılmaması"nı öngörmüyor muydu? Ama o zaman dediği gibi, her şeyin bir sırası vardı ve İnönü siyasal hakların geri verilmesinin sırasının şimdi geldiği kanısındaydı. Bunun, bazılarının kuşkulandığı gibi "seçim yatırımı" ile ilgisi yoktu.

"Her tarafta bunun bir seçim vesilesi olduğu zannedilebilir. Seçimde bunun etkisi hangi parti için faydalı, hangi parti için faydasız olacak, bununla meşgul değilim. Ben,

bunu yalnız bir huzur vasıtası olarak düşünüyorum. Memleket için faydalı olacağına inanıyorum. Başka amacım yok. Bu amaç için çalışacağım."

İsmet Paşa, bu yolda kendi tutumunu açıklamış oluyordu. "Siyasi hakları seçimden önce çıkarmaya çalışacağız" dedi.

Fakat, seçimden önce çıkaramadı. Gerçi, Süleyman Demirel, basın toplantısının ertesi günü "CHP Genel Başkanının dün vermiş olduğu beyanını memleketin devamlı bir barışa götürülmesi yönünden olumlu karşılıyorum" diyecektir. Cumhurbaşkanı Sunay da, İnönü'nün kendisine yaptığı bir saatlik ziyaret sırasında karşı fikir söylemeyecektir. Ancak asker kesiminden gelen baskı onları çabuk caydıracaktır.

Kolaylıkla tahmin edileceği gibi –bunu, İsmet Paşa da tahmin etmiyor değildi– CHP Genel Başkanının, yanında CHP Genel Sekreteri olduğu halde aldığı bu 'vaziyet' dehşetli bir gürültü kopardı. İlk karşıt demeçleri Osman Bölükbaşı ile Prof. Kubalı verdiler. Bölükbaşı "Allah muhabbetlerini arttırsın" dedi. Bölükbaşı, daha 1950'den önce, İnönü-Bayar yakınlaşmasını eleştirerek DP'den istifa etmiş, ayrı parti kurmamış mıydı? 1960'a giden günlerin "kahraman profesör"ü ise, bu tutumun yeni yaralar açacağından kaygı duyuyordu. Ama asıl kıyamet, İnönü'nün bir gün sonra topladığı parti meclisinde, yani CHP içinde koptu. Kızgınlığın bir nedeni genel başkanın böylesine önemli bir konuda organların hiçbirine danışmadan parti adına açıklama yapmış olmasıydı. O günler en çok duyulan söz "Biz, aşiret miyiz?" sözüydü.

Gerçekten de bu kadar önemli bir konuda İsmet İnönü, parti organlarına niçin "önceden" değil de, "sonradan" gitmiştir? Bunu kendisiyle konuşmuşumdur. İsmet Paşa'ya göre, bu yönde bir havanın geliştiğini herkes görüyordu. Hemen herkesin bilgisi vardı. Şiddetli bir tepki sezilmiyordu. Eğer bu konuda karar için bir görüşme açılsaydı, parti meclisinde ve gruplarda, konuşulacaktı da konuşulacaktı ve iş dejenere edilecekti.

Farkettim ki asıl neden, 'vaziyeti'ni aldıktan sonra İsmet Paşa'nın parti organlarına egemen olabileceğine inancıdır. O zaman Mustafa Kemal Paşa'nın "Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz" ya da "Efendiler, bunun adı şapkadır" gibi davranışlarını hatırladım. "Önceden tartışma", mutlaka konuyu sulandıracaktı.

Nitekim, genel başkan hem parti meclisine, hem de Meclis gruplarına "siyasal haklarını geri verilmesi önerisi"ni CHP'nin desteklemesini kabul ettirtti. Gerçi birçok kimse, parti meclisinden, hatta partiden ayrıldı, kabul oyları da çok düşük çıktı –parti meclisinde 28, ortak grupta 7'ye karşı sadece 57– ama İnönü, iki organı da ikna etmeyi başardı.

Ya, operasyona adını veren "kuyudan adam çıkarma" sözü nedir?

Bunu, İsmet Paşa söyledi.

Ortak grupta aynen şöyle dedi:

"Kuyuya düşmüş olan birisini kuyudan kurtaracağım. Kuyudan çıkar çıkmaz önce kurtarana saldırılır. Ama saldıracak diye kurtarmayayım mı? Bugün bunların başından birçok felaketler geçmiştir. Bu felaketlerden ders almamışlarsa, karşılarına çıkacak olan gene benim. Bu hareket 27 Mayıs Anayasasının sınırları içinde olacaktır. Bundan bir santim geri gitmem. Bunlar serbest kalırlarsa daha fazlasını işlerler diyorlar. Ben şimdilik böyle bir şeyi varit görmüyorum."

İnönü daha sonra '27 Mayıs ihtilaliyle düşmüş olan iktidarın taraftarlarını hayatları ve şerefleri yönünden daima bir ıstırap içinde tutmak hevesi içinde bulunanların varlığını' hatırlattı. Kendisi bunun karşısındaydı. Devam etti:

"İntikam iki taraflıdır. Birisi, düşürülmüş olanların iyi niyetle kendilerine ve memleketin yeni şartlarına uymak imkânını kabul etmemeleri... Bunun aleyhindeyim. Ama derlerse ki memleketin huzurunu istiyoruz, geçmiş işler geçmiştir. Yeni bir durum vardır. Niçin bunu kabul etme-

yeyim? Niçin bu imkânı vermeyelim? 27 Mayısın aleyhinde olurmuşuz, diyorlar. Benim kanımca böyle bir şey yok. Devrimciler bundan muğber (buruk) olurmuş! Devrimciler mütemadiyen memleketin tepesinde devrimciyiz, bizi öyle tanıyacaksınız, bizi böyle tanıyacaksınız gibi bir iddia ile gelmiş insanlar değildir.

Fikirlerimiz arasında fark olabilir. Ama nihayet bir gün birbirimizi ikna etmek imkânını muhafaza ederiz. Elverir ki düşmanlık olmasın. Bu şartlar altında siyasi haklar talebini olumlu karşılayalım ve bu faslı kapayalım, bitirelim diyorum."

İşte, "kuyudan adam çıkarma operasyonu"nun adı buradan geliyordu. İsmet Paşa aynı zamanda, giriştiği hareketin gerekçesini de açık bir şekilde anlatıyordu.

Hakların seçimlerden önce geri verilememesinin nedeni CHP'nin desteğinde bir eksilme olması değildir. İnönü "Ben asla kararımdan dönmem" demişti ve partisiyle birlikte dönmedi.

Parti dışındaki tepkiler başlıca nereden geliyordu?

Bunlardan bir kısmı duygusaldı ve bunlar 27 Mayıstan önce verilen mücadelelerde katlandıkları onca fedakârlığın, çektikleri çilenin, kavgalarının boşa gittiği inancı içindeydiler. Demek artık her şey, gene eskisi gibi olacaktı.. Aydınlar, o zamanın gençleri, devrimcileri, yeni gençler, yeni devrimciler, 27 Mayısı hazırlayanlar ve ona katılanlar hüzünlüydüler. İsmet Paşa'ya kızgındılar. Çünkü hayallerini onun yıktığı kanısındaydılar.

İçlerinden bazıları bana: "Söylesene!. Sen de yirmi ay hapiste yatırılmadın mı? Onlar yüzünden iki çocuğun, sen hapisteyken doğmadı mı?" diyorlardı.

Ben de: "Yahu, bunları ben unuttum. Siz niçin unutmuyorsunuz?. Amacımız; çok partili demokratik rejimin tek partiye dönüştürülmesine izin vermemek amacımız, gerçekleştirilmedi mi? Her şey tekrar, eskisi gibi olabilir mi? Üzmeyin canınızı, İsmet Paşa yaraları sarılmış bir toplum peşinde" cevabını veriyordum.

Tepkiler sadece, bu iyi niyetli çevrelerden gelmiyordu. Aşırı dinciler de harekete geçmişlerdi. İşte,"din düşmanı" İnönü-Bayar ikilisi gene hortlamıştı. Gene koalisyon oluşturmuşlardı. Menderes'e olduğu gibi, bu defa da Demirel'e karşı kumpas kuruyorlardı. Buna izin verilmemeliydi.

Bir de, memleketin sivil-asker sağlam kuvvetlerini kendi taraflarına çekmek çabasındaki "sol eğilimli tepeden inmeciler" vardı. O kesimdeki hüzünden, düş kırıklığından, duygusal tepkilerden yararlanarak bu hedeflerine gidebileceklerini düşünüyorlardı. Hem gençler arasında, ama hem de orduda işte olağanüstü bir fırsat ele geçirilmişti. Demokratik parlamenter sistemle dönüp dolanıp bir aynı yere geliniyordu. Çare, onların önerdiği radikal yola başvurmaktı.

Yüksek Komuta Heyetinin sıkıntılı durumunu söylemiştim. Altlarından oyulmak istendiklerini biliyorlardı. Bunu İsmet Paşa'nın bildiğini de biliyorlardı. O halde "kuyudan adam çıkarma"ya kalkışmakla işlerini güçlendirmenin âlemi var mıydı? İnönü'nün Pembe Köşk'te Bayar'ı ağırladığı gün Yüksek Komuta Heyeti de Genelkurmay Başkanlığında toplantı halindeydi. Bu iki haber aynı günkü gazetelerde çıktı:

"Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç'ın başkanlığında Kuvvet Komutanları ve Genelkurmay İkinci Başkanı Genelkurmay Başkanlığı binasında bir toplantı yapmışlardır. Toplantıya Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Fikret Esen, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Reşat Mater, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyicioğlu, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Faruk Gürler katılmışlardır. Toplantıya ayrıca Genelkurmay Başkanlığında bulunan bütün daire başkanları da girmişlerdir."

Komutanlar ertesi gün de toplu halde Çankaya'ya çıkarak Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile görüştüler. Aynı gün CHP Meclis Grup Başkanlarından Kemal Satır ile eski, CHP'li Milli Savunma Bakanı İlhami Sancar Genelkurmay Başkanlığına davet edildiler. Satır ve Sancar oradan çıktıklarında doğruca Pembe Köşk'e geldiler.

Komutanların İsmet Paşa'ya hangi mesajı gönderdiklerini tahmin etmek benim için güç değildi. Çünkü Büyük Ankara Oteli'ndeki bir düğünde onlarla karşılaşmış ve kızgınlıklarını farketmiştim. En çok, İnönü'ye ateş püskürüyorlardı. Büyük itarazları "Şimdi, sırası mıydı?" idi. Kendilerini ihanete uğramış gibi görüyorlardı. İsmet Paşa, Bayar ile birlikte olmuş ve onları sırtlarından hançerlemişti. 27 Mayıs bir ortak eserdi. Ortaklardan biri, karşı tarafla birlik oluyordu. Eserin,'meşruiyetine halel' getiriyordu. Siyasal haklarına kavuşturulmuş eski Demokratlar kin ve intikam duygularını 'teşrii platform'da da uygulama olanağını kazanacaklardı.

Bunlar, kuşkusuz çok abartmalı yorumlardı. Memlekette esen hava, hatta Celal Bayar'ın tutumu buna imkân bulunmayacağını gösteriyordu. 27 Mayıs ve onun anayasası artık yerleşmişti. Ne eski DP'liler, ne onların devamı AP'liler bunlara karşı bir şey yapabilirlerdi.

Büyük kısmıyla iyi görüştüğüm yüksek komutanlara bunları söylediğimde biri şöyle dedi:

"Biz bunu, altlarımıza nasıl anlatırız?"

Akşam, düğündeki konuşmaları İsmet Paşa'ya naklettiğimde:

"Zaten sorun da, işte bu" dedi.

Gerçekten de, sorun buydu. Açıktan söylenilen kaygılar ciddi olamazdı: Bayar ve eski DP'liler siyasal haklarına kavuşunca ortalığı yangın yerine çevireceklerdi! Buna kimse inanamazdı. Yüksek komutanları rahatsız eden, başka bir şeydi. Yassıada hükümlerinin infazının hangi etkilerle önlenemediği bu dizide anlatılmıştır. (Bk. Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları- 5. cilt – "Yarı Külâhlı, Yarı Silahlı Bir Ara Rejim"- Bilgi Yayınları). O baskıyı yapan genç yüzbaşılar, binbaşılar hâlâ ordudaydılar. Rütbeleri yükselmişti. Daha büyük kuvvetlere komuta ediyorlardı. Katılıklarından henüz tam sıyrılmış değildiler. Bazıları ateş bekleyen barut fıçısı gibiydi. AP iktidarının birtakım konulardaki tutumu, gericiliğe, sağ eylemcilere verdiği ödünler, Ata-

türk devrimlerini korumaktaki içtensizliği zaten onların sıkıntı nedenleriydi. Bu duygularını kışkırtan cereyanlar biliniyordu. Bunlar, ordunun içine sızmaya çalışıyorlardı. Başlarında, tepeden inmeciler vardı. Propagandaya başlamışlardı bile:

"Yürümüyor! Yürümüyor, işte!."

Çare? Çare, iktidara el koymaktı. Ancak askerin demokrasiye bağlılığı, birtakım denemelerden aldığı ders, yüksek komutanların da uyanıklığı böyle propagandaların etkili olmasını önlüyordu. Fakat bir kritik durum varken ve durup dururken, kuyudan adam çıkarma da n'oluyordu? Bunun sırası mıydı? Yüksek komutanlar, doğrudan doğruya İsmet Paşa'yı sorumlu tutuyorlardı. İnönü'ye saygısını ve sevgisini çok iyi bildiğim –bunları kanıtlamıştı da– bir havacı, "Nasıl Verdun zaferi Mareşal Petain'i kurtaramamışsa, İnönü zaferi de İsmet Paşa'yı kurtaramayacaktır" dedi.

Tepkinin bu kadar yüksek olduğunu tahmin etmiyordum. Gerçi İsmet Paşa bunu duyduğunda "Maskara!" diye güldü, ama onun da yüksek komuta heyetinin duygularını anladığı farkediliyordu. Nitekim, başka bir vesilede bunu gözleriyle de gördü: 19 Mayıs Anıtkabir töreninde askerler ona sırtlarını çevirdiler.

Bu, herhalde ilk oluyordu.

Genelkurmaydaki toplantının ertesi günü yüksek komutanlar Çankaya'ya çıktılar. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç'ın Cumhurbaşkanına şöyle dediği bildirildi:

"Anayasanın hiçbir şekilde değiştirilmesine izin verilmemelidir ve bu yolda gerekli teşebbüslere geçilmesi lazımdır."

Genelkurmay Başkanı şu ilginç uyarıyı da yaptı:

"Teklifin kanunlaşması halinde doğacak karışıklıklardan hiçbir sorumluluk kabul etmem."

Sunay'ın gazetelere yansıyan sözleri ise şu oldu:

"Anayasa değişikliği çıkar, bir huzursuzluk olursa ben burada oturmam. İstifa ederim."

Siyasal hakların geri verilmesini sağlayacak anayasa değişikliği önerisinin durumu şuydu: Meclis'ten geçmişti. Senato'ya gönderilmişti. Senato anayasa ve adalet komisyonu, Meclis'ten gelen tasarıyı aynen kabul etti. Tasarı, Senato genel kurulana indi. Yapılan bütün oylamalarda CHP'liler çok fire vermekle beraber oylarını olumlu kullandılar. Zaten öneri, onlar sayesinde yürüdü. Şimdi, son durak Senato genel kuruluydu. Orada da gerekli çoğunluk sağlanırsa, iş bitecekti. Cumhurbaşkanının anayasa değişikliğini veto etmek hakkı yoktu. Yüksek Komuta Heyetinin bütün çabası, Senato genel kurulunda bunu önlemekti.

"Son iki gün" özellikle ilginç geçti ve İsmet Paşa tutumunu değiştirmedi. Bu sırada "ordunun darbe yapacağı" söylentileri gırla gidiyordu. İnönü "Bu ordu ile hükümet arasında bir iştir" dedi.

Komutanlar İsmet Paşa'ya kırgındılar ama, o da onlara kızgındı. Akılları, AP önerisini CHP'nin destekleyeceğini bildirdiğinde mi başlarına gelmişti? Bu öneri yapılırken neredeydiler? Demirel'in Makyavelist taktiklerine ne diye susmuşlardı? Niçin, önerinin asıl sahiplerine karşı çıkmamışlardı da şimdi, onu sadece destekleme kararını verenlere ültimaton çekmeye kalkışıyorlardı? AP'ye, önerinin geri alınması için baskı yapsalardı ya...

İsmet Paşa'nın bu havasını Genel Sekreter Bülent Ecevit bir demeçle açığa vurdu. Ecevit, Türkiye Maden İşçileri Sendikaları Federasyonunun toplantısında konuştu:

"Böyle bir karar bir süre önce iktidar partisinin büyük kongresi tarafından oybirliğiyle alındı. Çıt çıkmadı. Üstelik o kararda, anayasanın bütünlüğünü zedeleyici ifadeler vardı. Biz sadece siyasal hakların iadesini istiyoruz. Anayasanın ruhu ve bütünlüğü zedelenmeden bunun gerçekleşmesini istiyoruz. Bu yüzden şu veya bu yönde bir huzursuzluk çıkacağına da ihtimal vermiyoruz."

CHP Genel Sekreteri şöyle dedi:

"Bu sefer de belki, mazideki yaraları kapatalım dediğimiz için seçimleri kaybedeceğiz. Ama kaybetme pahasına da olsa yaraları saracağız."

İş, gittikçe kızışıyordu. Bu arada Celal Bayar da kendisinin ve eski DP'lilerin niyetleriyle ilgili bir demeç verdi.

"Anayasa nizamının devamına samimiyetle taraftarız. Nizamın koruyucusuyuz."

Bayar, teminatına şöyle devam ediyordu:

"Atatürk ilkelerine bağlı olduğumuzu ifade ederim. Memlekette her türlü düzensizlik, huzursuzluk yaratacak olayların kesinlikle karşısındayız. İntikam ve kin fikrinin en ilkel bir duygu olduğunu beyan eder ve bize atfedilen bu şekildeki yakıştırmaları tamamen ve nefretle reddederim."

Ankara'da toplantı üzerine toplantı yapılıyordu. Komutanlar ordunun kararını, Satır ve Sancar ile İsmet Paşa'ya duyurdukları gibi Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu aracılığıyla Başbakan Demirel'e de bildirmişlerdi. Bu, hükümete muhtıra verildiği söylentilerine yol açtı. Demirel "muhtıra verildiği"ni yalanladı. Yapılan uyarı konusunda bir şey söylemedi.

Genelkurmayda Celal Bayar'ın demeci değerlendirildi, tabii yeterli bulunmadı. Kurt bir kere, kuzuyu yeme –yani, affın çıkmasını önleme– kararını vermişti. Genelkurmay'dan yapılan açıklamalarda şu kusurlar söylendi:

"1- 1961 Anayasasının meşruiyetinden bahseden bir cümleye rastlanmamıştır.

2- Siyasi hayata girmeyeceği yolunda teminat veren bir cümle yoktur."

Tabii bunlar, sudan bahanelerdi. İnönü, not defterinin 18 Mayıs tarihli sayfasına şunu yazmıştır:

"Senatörlere, bize, hepimize çok baskı var."

Baskı, Senato'daki oylamaya CHP'nin katılmaması içindi. İsmet Paşa ise, topu AP'ye ve onun genel başkanına atıyordu. İsterse AP önerisini geri alırdı, sorun da biterdi. Ama, sanki sen siyasal hakların geri verilmesine taraftarsın da, bunu CHP, bunu kindar İsmet Paşa engellemiştir!

Bu oyuna gelmeye hiç niyeti yoktu. Baskılar şiddetini arttırırken CHP Genel Başkanı, tutumunu şöyle açıkladı:

"Siyasi hakları iade için hazırlanan kanun teklifine ciddi olarak katıldık ve Millet Meclisi'nden çıkması için vazifemizi tesirli bir şekilde yaptık. Kanun Senato'ya geldiğinde, CHP grubu olarak aynı ciddi vazife duygusuyla hareket edeceğiz. Bu konuda hükümetle ordu arasındaki münasebetlere dair söylenen sözleri ben de işitiyorum. Bu husus hükümetin sorumluluğu içindedir. Hükümet ile ordu arasında iyi bir münasebet bulunduğuna ve var ise, tereddütleri aralarında giderme yolunu bulacaklarına güveniyorum. Sayın Başbakanın bu bakımdan herhangi bir endişesi bulunmadığı yolundaki teminatını iyi karşıladım."

Tabii, bu 'teminat' havaya söylenmiş bir sözdü. Demirel ne kadar sıkışık durumda olduğunu biliyordu: Aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık! Bundan dolayıdır ki, Bayar'ın görüşme talebini o, reddetmişti. Eski Cumhurbaşkanıyla teması ancak Sıtkı Yırcalı aracılığıyla sürdürüyordu.

Ee, İsmet Paşa, Celal Bayar'ı evinde kabul etmişti.. "Canım, o İsmet Paşa'dır!"

Gelin görünüz ki, Celal Bayar, kendisiyle görüşme talebini Demirel'in reddettiğini basına açıkladı, Yırcalı aracılığıyla yapılan temasları ayrıntılarıyla anlattı. Oysa, Süleyman Demirel bütün olan bitenlerden haberdar bulunmadığı pozlarına giriyordu. Tabii, bu, eski DP çevrelerinde tepki yarattı. Ama Başbakan onları değil, kendini ve AP'lileri –özellikle parlamentoda olanları– düşünüyordu.

Önerinin Senato'da görüşülmesi 20 Mayıs Salı günüydü. Hükümet bir türlü açık vaziyet alamıyordu. Başbakan bir demeç verdi:

"Müzakere konusu olan mesele, Senato'nun iradesine kalmıştır. Hal böyle iken Türk Silahlı Kuvvetlerini bir siyasî münakaşanın içine çekme gayretleri milletin reyiyle meşruiyet kazanmış bulunan anayasada yeri olmayan bir husustur."

Buna İnönü şöyle karşılıkta bulundu:

"Hükümetin ne tavır takındığı anlaşılmıyor. Hükümet, hükümetten başkalarını sorumlu sanıyor."

Kemal Satır ise Başbakanı büsbütün sıkıştırdı:

"Başbakan siyasi affın çıkmasına engel bir mesele olup olmadığını açıklamak mecburiyetindedir. Şartlar müsait midir, değil midir? Oy avlayacağım diye susmak en azından vazifeyi ihmal demektir."

20 Mayıs 1969'a bu hava içinde gelindi:

1- Ordu, affı istemiyordu. Çıkarsa, kabul etmeyecekti. Fakat, çıkmamasını tercih ediyordu. İki partiye de baskı yapıyordu.

2- Demirel de affı istemiyordu. Önce, kendisinin ve AP'lilerin işine gelmeyeceğinden.. Ama şimdi, hükümet başkanı olarak orduyu karşısına almayı da ayrıca gözü tutmuyordu. Ah, şu İnönü inadından vazgeçse de partisinin desteğini çekseydi!

3- İsmet Paşa bir hareket başlatmıştı. Bundan dönmesi sözkonusu değildi. Partisinin oylarına da egemendi. Ancak, hükümet başkanı bunda bir sakınca bulunduğunu resmen açıklarsa, ona karşı çıkmazdı.

İsmet İnönü durumunu sağlamlaştıran bir adım daha atmıştı: Partisinin küçük kurultayını toplamıştı. Orada geniş açıklamalar yapmış, görüşlerini ve aldığı vaziyeti bir kez daha anlatmıştı. "Askeri ihtilal için mesnet yoktur" demişti. Küçük kurultay kendisinin desteklenmesi kararını vermişti. Bunun üzerine genel sekreter bir açıklama yaptı ve şöyle dedi:

"Siyasal haklar konusunda sonuna kadar direnmek kararındayız."

20 Mayıs Salı günü parlamento binası görülecek haldeydi. Senato'nun dinleyici sıraları toplantıdan çok önce dolmuştu. Kulisler kaynıyordu. Demirel erken saatte gelmişti. AP'de kanunun önlenmesi için bir formül aranıyordu. Başbakan ve AP Genel Başkanı Demirel anayasa değişikliğinin geçmemesi için kesin talimat vermişti. CHP ise,

senatörlerini oyda serbest bırakmıştı. Ancak İnönü bir konuşma yapmış ve şöyle demişti:

"Vicdanınızın kararını verin, seçimlerde bütün bunları istismar edeceklerdir. Bu istismarı düşünerek ona göre oy kullanın, ben af konusunda söz verdim. Oyunuzu kullanırken bütün hususları gözönünde bulundurun."

Oturum saat 15'te açıldı. Başkanlık kürsüsünde AP'li Lütfi Tokoğlu bulunuyordu. İnönü de iki arkadaşıyla geldi ve arka sıralardan birine oturdu. Milletvekillerinin Senato toplantısını izleme hakkı vardı. Turhan Feyzioğlu ve tüm bakanlar da oradaydı. Ortaya önce garip bir öneri atıldı. AP'li Senatör Rıfat Öztürkçine o maddenin gündemden çıkarılmasını istiyordu. CHP'li Sırrı Atalay itiraz etti: Bu ne biçim öneriydi, şimdiye kadar böyle şey ne görülmüş, ne işitilmişti. Kısa süren tartışmalar oldu. Öztürkçine önerisini geri çekti. Kontenjan Senatörü Zerrin Tüzün'ün de bir önergesi vardı. Anayasa değişikliği gündemin sonundaydı. Onun öne alınmasını istedi. Aksi halde, görüşülemeyecekti.

AP'li Başkan Tokoğlu, Tüzün'ün önergesini reddetti. Bildirdiğine göre, böyle bir öneri ancak hükümetten ya da komisyondan gelebilirdi. Buna gene Sırrı Atalay itiraz etti. Örnekler verdi ve önergenin oya sunulmasını istedi. Fakat Tokoğlu dinlemedi ve gündeme geçti. Birinci maddede Anayasa Mahkemesi'ne yedek üye seçimi vardı.

Senato salonu bir anda boşaldı.

Şimdi ne olacaktı? İşin böyle ortada kalamayacağı, Senato'nun her oturumunda ısıtılıp getirileceği açıktı. Bir oylama, önünde sonunda gerekecekti. Tansiyon öyle tutulabilir miydi? Hayır!

O sıralar bir tank taburunun Ankara'ya gelmiş olduğu haberi geniş yankılar uyandırdı, ürpertiler yarattı. Oysa, taburun geliş nedeni, 27 Mayısı kutlama törenlerine katılmaktı.

İsmet Paşa o gece Cumhurbaşkanı Sunay'a çok sert bir mektup yazdı ve bunu, geceyarısından sonra Çankaya'ya gönderdi. İnönü, mektubunda şöyle diyordu:

"CHP Genel Başkanı olarak ben ve partimin yetkili organları, siyasal hakların iadesi için Millet Meclisi'ne verilmiş bulunan 219 imzalı bir anayasa değişikliği teklifini desteklemę kararı aldığımızdan beri, gerek zatıdevletlerinin, gerek bazı yüksek komutanların uyarı ve ısrarlarına muhatap olmaktayız. Bu anayasa değişikliği gerçekleştiği takdirde, önüne geçilemeyecek vahim olaylar cereyan edebileceği, bu olayların önlenmesi için CHP'nin anayasa değişikliğini desteklemekten vazgeçmesi gerektiği bize telkin edilmektedir. Bu telkinler bize gerek sayın genel sekreterinizin müteaddit ziyaretleriyle, gerek davet üzerine bazı parti yetkililerimize sayın Genelkurmay Başkanımızın yaptığı konuşmalarla ve başka temaslarla ulaştırılmıştır."

İnönü uzun mektubunda vaziyeti nasıl gördüğünü bir daha anlattıktan sonra şikâyetini ve suçlamasını yapıyordu:

"Sayın Sunay, tehlike gerçekleşirse bunun sorumlusu en başta Başbakandır. Yalnız bize baskı yapılarak, iktidara toz kondurmayarak anayasa değişikliğinin önlenmesi ve CHP'yi suçlu gösterip işin içinden çıkılması gibi bir arzudan müteessirim."

Aslında İsmet Paşa, baskının sadece kendisine yapılmadığını biliyordu. CHP'nin tutumunun değişmeyeceği anlaşıldığından beri ordu asıl uyarısını hükümete yöneltmişti: Anayasa değişikliği çıkmayacaktı! "Artık, ötesine karışmam.." deniliyordu ve Süleyman Demirel'in o noktada "şapkasını alıp gitme" niyeti yoktu. Sorun nihayet bir somut noktada odaklaşıyordu. 12 Martta olacağı gibi, bütün bir "yönetim tarzı" suçlama konusu yapılmıyordu. Kaldı ki, Demirel ve partisi de siyasal hakların eski DP'lilere seçimden önce geri verilmesini kesinlikle istemiyorlardı. Şu seçimlerde aday olamasınlardı da, dört yıl sonra Allah kerimdi. 1969'dan 1973'e kim öle, kim kala...

AP Genel Başkanı kendi Senato grubunu ertesi sabah topladı ve ona bir öneri götürdü. Öneri şuydu: "Sayın Cumhurbaşkanımızın ortaya koymuş olduğu yeni faktör ve diğer değiştirme tekliflerini tetkik etmek üzere kanun teklifi-

ni komisyona havale edelim. Seçimlere gidelim. Vatandaşa hadiseyi bütün açıklığıyla anlatalım. Yeni gelecek Meclis meseleyi ele almak imkânını bulur. Bu suretle hem Millet Meclisi'nin vermiş olduğu oylar boşa gitmez, hem Senatomuz zedelenmez, hem de seçimlerde vatandaşlarımızın hakemliğiyle ortaya çıkan duruma göre mesele bir neticeye ulaşır."

Tabii, bu, DP'li rakip aday korkusu içindeki AP'li parlamenterler için iki katlı ekmek kadayıfıydı. Buna rağmen Demirel bir tehdidi de beraberinde getirmeyi ihmal etmedi: Önerisi kabul olunmazsa istifa edecekti. Dedi ki:

"Siyasi hakların iadesi vazifemiz de, orduyu rencide etmemek vazifemiz değil mi?"

Grup, genel başkanın önerisini 4'e karşı 82 oyla kabul etti. Aynı gün Celal Bayar ile arkadaşlarına siyasal haklarının geri verilmesi önerisi Senato genel kurulunda 63'e karşı 83 oyla komisyona havale edildi.

Bu, siyasal hakların "bir başka bahar"a, yani 1969 seçimleri sonrasına kalması demekti. Demirel ve AP'li parlamenterler rahat nefes aldılar.

İsmet Paşa kendilerine kök söktürmüştü.

V

Celal Bayar'a ve eski DP'lilere siyasal haklarının geri verilmesi önerisini İnönü'nün ve CHP'nin desteklemesi CHP'yi karıştırmıştı. Buna Demirel'in ve AP'nin karşı çıkması, beklenileceği gibi AP'yi karıştırdı. Senato'nun "komisyona havale" kararı henüz duyulmuştu ki AP Genel Merkezine telgraflar yağmaya başladı. Bunların içinde hakaret, hatta küfür dolu olanlar vardı. En çoğunda "sine-i millete dönünüz" deniliyordu.

O günler İsmet Paşa da AP'lilerden pek çok telgraf aldı. Bunlarda övülüyor, tebrik ve kendisine teşekkür ediliyordu.

Hareket sadece CHP ve AP'de olmadı. Demokrat tabanla flört eden, oyu onlardan bekleyen YTP ve MHP de AP'ye karşı şiddetli ateş açtılar. Eski DP'liler, AP'nin ne olduğunu, işte, görüp anlamalıydılar. Onlar şadece kendilerini ve kendi ikballerini düşünüyorlardı. Eski DP'lilere ancak YTP'den veya MHP'den hayır gelebilirdi. Bu kampanyaya Celal Bayar da katkıda bulundu. Bayar, Senato'nun kararından sonra "Bekleyelim bakalım" demişti. İki gün sonra üç küçük muhalefet partisini, YTP'yi ve MHP ile GP'yi ziyaret etti. Konuya verdikleri destekten dolayı şükranlarını sunuyordu. Tabii, 27 Mayısın Cumhurbaşkanı ile o sabah radyodan ihtilali haber veren Albay Türkeş'in karşılaşmaları çok ilgi çekti. YTP Genel Başkanı Yusuf Azizoğlu'nun açıkladığına göre, Celal Bayar şöyle demişti:

"Mücadeleme devam edeceğim. Mevzuat müsait olsaydı bir referandum ile Türk milletinin ne istediğini ortaya çıkarırdım."

Bu sırada Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyicioğlu bir açıklama yapıyordu. Eyicioğlu'na göre "Ordu tarafından hiç kimseye bir tazyik ve tesir yapılmış değildi."

Fakat Deniz Kuvvetleri Komutanı şunu ekliyordu:

"Komuta kademesi, anayasanın kendisine vermiş olduğu yetkiler dışında hiçbir harekette bulunmamıştır. Son olaylar sırasında ordunun tutumu Milli Güvenlik Kurulunun anayasada belirtilen görev ve yetkileri çerçevesinin dışına çıkmamıştır."

Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyicioğlu imzası 12 Mart muhtırasının altında görülecektir.

İsmet Paşa, Senato toplantısından eve memnun döndü. Amaçladığı şey gerçekleşmişti. Hiç kimse, affı İnönü'nün ya da CHP'nin engellediğini söyleyemezdi. Tam aksine, İnönü ve CHP, görevlerini "tam bir hulus" içinde yerine getirmişlerdi. Önleyen Demirel ve partisiydi. İsmet Paşa neşeliydi. Evdekilere takıldı, "bir kadeh susuz rakı" istedi.

Ancak Bayar'a yapacağı idare-i ziyaret hakkındaki ba-

zı olumsuz yorumlar canını sıktı. Bunlar gazetelerde de yer aldı. Hatta bir haberde, bu konudaki bir soru üzerine "Haydi canım, sen de!" dediği yazılmıştı. Bunun aslı faslı yoktu. İnönü, Bayar'ı telefonla arattı. Sonuçtan üzülmemesini söyletti. İşi sonuna kadar irdeleyecekti. İade-i ziyaretin de İstanbul'da yapılması kararlaştırıldı. Fakat, dikkatli bir adam olan İsmet Paşa bununla yetinmedi. CHP Genel Merkezi bir bildiri yayımladı:

"Celal Bayar'ın CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye yapmış olduğu ziyaretle, İnönü'nün Bayar'a yapacağı ziyaret bazı söylenti ve yorumlara konu olmuştur. Celal Bayar'ın, 14 Mayıs 1969 günü İsmet İnönü'yü Ankara'daki evinde ziyareti uzun bir ayrılıktan sonra eski tanışanlar arasında bir nezaket ziyaretinin hudutları içinde kalmış, bir siyasi mahiyet almamıştır. Bundan sonra tabiatıyla iade-i ziyaretin nasıl olacağı merakı işlemeye ve basında değişik söylentiyle yorumların konusu olmaya başlamıştır. Bu arada, Genel Başkan İsmet İnönü'nün iade-i ziyaretle ilgili bir soruyu kayıtsız bir ifadeyle cevaplandırdığı yolunda da bir haber çıkmıştır. Bunun yakışıksız, kırıcı bir muamele sayılmaması için İsmet İnönü Celal Bayar ailesiyle telefonda görüşmüştür. İnönü ile Bayar arasında bundan sonraki görüşme İnönü İstanbul'a gittiğinde bir aile ziyareti şeklinde olacaktır."

Nasıl İnönü işin başında partisi organlarının desteğini aramışsa, Demirel de varılan noktada böyle bir desteğe ihtiyaç duydu. Önce genel idare kurulunu, sonra da il temsilciler kurulunu topladı. Her iki organ da genel başkanın tutumunu onayladı. Onaylayanlar arasında Yüksel Menderes de vardı. Demirel buradaki konuşmasında İsmet Paşa'ya özellikle saldırıya geçti. Efendim, DP'nin başını o yemişti, şimdi kalkmış onların iyi adamlar olduğunu söylüyordu. AP Genel Başkanı lafı, sanki idamları da o yaptırmışa kadar götürdü. Bunun üzerine Genel Sekreter Bülent Ecevit kendisine sert bir cevap verdi. İnfazların durdurulması için İnönü'nün ne kadar çaba gösterdiğini herkes biliyordu. Bunu kanıtlamak amacıyla CHP Genel Başkanının infazla-

rın yapılmaması yolunda Cemal Gürsel'e gönderdiği mektup açıklandı.

İsmet Paşa, Anıtkabir'deki 27 Mayıs bayramının –o zaman bayramdı– kutlama töreninde 19 Mayısta karşılaştığı muameleden farklı bir muamele buldu. Halk kendisini alkışladı, genç subaylar saygıyla selama durdular. Genelkurmay Başkanı Tağmaç yanına gelip elini sıktı. "Nasılsınız Paşam?" diye hatırını sordu. İnönü bu sefer Sunay ile de selamlaştı. Demirel ise "Hoş geldiniz, Paşam" diye karşıladı.

Öğleden sonra hipodromda geçit vardı. İsmet Paşa gitmeye niyetli değildi. Bunu, Başbakana da söyledi. Eve Kemal Satır ile beraber döndü. Satır, törene katılması için çok ısrar ediyordu. İnönü:

"Canım, Başbakana gelmeyeceğimi bildirdim. Şimdi ne derim?" dedi. Satır da arkadaşlarının çok ısrar ettiklerini söyleyebileceğini hatırlattı.

İsmet Paşa hipodroma gitti ve orada da alkışlandı.

İnönü "kuyudan adam çıkarma" operasyonunun başarıyla sonuçlandığı görüşündeydi. Seçimlerden sonra konu tekrar Senato'ya mutlaka gelecekti. AP red oyu veremezdi. Olsa olsa görüşülmesini engellerdi. Ancak anayasaya göre Meclis'ten gelen bir kanun önerisi belirli süre içinde –bir ay– Senato'da onaylanmayınca otomatik şekilde kanunlaşmış oluyordu.

Meclis ve Senato AP oylarıyla tatile sokuldu. İnönü'ler bazı özel ve parti işleri için bir süre daha Ankara'da kaldılar. Biz Kartal'a geçtik. Onlar 24 Haziranda geldiler. Otomobille. Önce bize uğradılar. İsmet Paşa çok keyifliydi:

"Büyük haber, büyük haber! Gerede'ye kadar otomobili Hanımefendi kullandı" dedi. Sonra muzip bir tavırla ekledi:

"Ondan biraz geciktik!"

O tarihte Ankara - Gerede arası dar, tek şerit, trafiği kalabalık bir yoldu. Mevhibe Hanım, gençliğinde öğrendiği araba kullanmayı hep sevdi. İnönü'ler bizden, Ömer'in

Maltepe'deki evine gittiler. Paşa yemek yeyip dinlenmeye çekildi. 1969 yazının ilk çivilemesini ertesi gün orada yaptı. Gazeteciler bahçeyi ve iskelenin üzerini doldurmuşlardı. Bir kısmı sandal bulmuş, fotoğrafı oradan çekiyordu. İnönü de denize sandaldan atladı. Suyu çok soğuk buldu. Buna rağmen iki buçuk dakika kaldı. "Güç geldi, sonra alıştım. İyi oldu" dedi. Gazeteciler, tabii, bunu not ettiler ama, akılları başka yerdeydi: İsmet Paşa'nın Celal Bayar'a yapacağı iade-i ziyarette. Soruları o konudaydı. Geldiği günkü demecinde ilk işinin Celal Bayar'la konuşmak olacağını söylemişti. Deniz kenarında, buluşma tarihinin henüz saptanmadığını bildirdi. Doğruydu. O gün ben, İsmet Paşa'nın arzusu üzerine Bayar'lardan randevu alarak Caddebostan Hazırcevap Sokaktaki evlerine, bunun saptanması için gittim. Bayar, Paşa'nın hatırını ve sağlığını sordu. O da, bir an önce İnönü'yü tekrar görmek arzusundaydı. Yanında kızı ve damadı vardı. 28 Haziran Cumartesi günü saat 10.30 için mutabık kaldık. Bunu İsmet Paşa'ya bildirdim. O da uygun gördü. Artık buluşmadan sonra Heybeliada'ya geçip oraya yerleşecekti. 27 Haziranda Ali İhsan Göğüş'e telefon ettirtti. Göğüş, randevuyu Bayar'ın damadı Gürsoy ile teyit etti. Ertesi gün saat tam 10.30'da İnönü, eşi, kızı ve Göğüş, Hazırcevap Sokaktaki evdeydiler. Kendilerini Bayar; kızı, damadı ve Turhan Dilligil ile birlikte karşıladı. Misafirler önce alt kattaki bir odaya alındılar. Kahve, çay, bisküvi ikram edildi. Bir ara Göğüş, Dilligil odayı terkettiler. Aileler kendi aralarında konuştular. Sonra yukarıya, balkona çıkıldı. Orada İnönü ile Bayar elele tutuşarak gazetecilere poz verdiler. İsmet Paşa şöyle dedi:

"Aramızda olan görüşme ve yakınlaşmanın Türk halkına çok faydası olacaktır. Demokratik rejimi, siyasi huzuru tesis etmiş bir düzen içinde bırakacağız. Ömrümüz de böylece bitecektir."

Gazeteciler sordular:

"Bundan sonra da görüşmeleriniz devam edecek mi?"

Buna İnönü şu cevabı verdi:

"Devam edecek. Görüşmelerimizin resmi safhası bitti. Bundan sonra, tabii münasebetler halinde sürecektir."

Bayar'ın cevabı:

"Bundan sonraki görüşmelerimiz birbirini tanıyan, anlayan, seven ve takdir eden iki kimsenin normal münasebetleri neyse o şekilde olacaktır."

Siyasal af konusunda Bayar ne düşünüyordu?

"Benim bu konuda konuşmam fazla olur. Asıl imkân sahibi olanlar bu konuyu ciddiyetle takip ettiklerini söylüyorlar. Bu durumda memnuniyetimi bildirmekten başka bir şey diyemem."

Şimdi de İsmet Paşa'nın, not defterinin 28 Haziran sayfasına yazdığı "görüşme izlenimi"ni okuyalım:

"Sa.10.30. Celal Beyin evindeyiz. Hanım, Özden, ben, Ali İhsan. Onlar: Celal Bey, Nilüfer H., Turhan Dilligil. 1 saat kaldık. İyi konuştuk. Ayrılırken (odadan) onun teşebbüsü ile öpüştük. Resmi ziyaret faslı bitti. Bundan sonra normal münasebet faslı başladı dedik. Memnun ayrıldım."

Ertesi sabah, İnönü'ler, 1969 yazı boyunca kalacakları Heybeliada'daki evlerine geçtiler. O yaz İsmet Paşa için tatsız geçti. Temmuzun ilk günlerinde kalbinden rahatsızlandı. Bir iyileşiyor, bir kötüleşiyordu. Adadaki doktoru Moiz ilk tedaviyi yaptı. Dr. Paykoç, Ankara'dan geldi, yeni ilaçlar verdi. Yorulmamasını istedi. İsmet Paşa'nın asıl canını sıkan denize girememesiydi. Bunu, her rastladığına ve gazetecilere şikâyetle söylüyordu.

Ağustosun ortalarında "Bayar olayı" yeni bir boyut kazandı. Bu kez bombayı patlatan, eski Cumhurbaşkanıydı. Celal Bayar, Bursa'ya gitti. Yanında kızı Nilüfer Gürsoy vardı. Nilüfer Gürsoy ve Samed Ağaoğlu'nun eşi Neriman Ağaoğlu birkaç gün önce hem AP'den, hem de milletvekilliğinden istifa etmişler, bunu bir basın toplantısında açıklamışlardı. Davranışlarının nedeni eski DP'lilere siyasal haklarının geri verilmesi önerisini AP yöneticilerinin Senato'dan çekmeleriydi. Bunu protesto ediyorlardı. Ortaya, kanıtlanmamış bir "ordu baskısı" bahanesi atılmış, parlamen-

tonun saygınlığına gölge düşürülmüştü. Böyle bir parlamentoda Gürsoy'un ve Ağaoğlu'nun yeri yoktu.

Bursa'da Celal Bayar eski DP'lilerin toplanma yeri olan Bizim Ev'e gitti. Eski DP'liler ve AP'lilerle üç saat süren bir görüşme yaptı. "Müthiş iddia"sını orada söyledi. Bayar şöyle dedi:

"Bana İnönü ile barışmayı Süleyman Demirel teklif etti. Eğer bu günahsa bunun yarısı Demirel'e aittir."

Eski Cumhurbaşkanı ayrıntıları da verdi. Süleyman Demirel, Sıtkı Yırcalı'nın da bulunduğu bir toplantıda kendisine demişti ki: "Siyasi haklarınızı verebilmek ve Meclis'te üçte iki çoğunluğu temin etmek için İnönü ile barışmanız şarttır. Başka türlü yapamayız. Hiçbir zaman da üçte iki ekseriyeti bulamayız."

AP Genel Başkanı bu isteğini ayrı ayrı zamanlarda üç kez tekrar etmişti. Bayar şunları anlattı:

"Ben de onun üzerine İnönü ile barıştım. Kaldı ki İnönü ile barışmamız memlekette bir sağ-sol çatışmasını da önlemiştir. Hareketimin memleket ve millet hesabına hayırlı olduğuna inanıyorum."

Eski Cumhurbaşkanı ekliyordu:

"Ben AP teşkilatından değil, bize ihanet eden AP yöneticilerinden şikâyetçiyim."

Celal Bayar hiç şüphesiz bu açıklamayı kendisine yöneltilmiş bazı eleştirileri karşılamak için yapıyordu. Bir takım fanatik DP'liler vardı ki eski Cumhurbaşkanını "en büyük düşman" ile barıştığından dolayı affetmiyorlardı. Mesela DP'nin eski İçişleri Bakanı Namık Gedik'in eşi bunlardan biriydi. AP'liler de bu davranışıyla, tam seçim arefesinde Bayar'ın kendilerini zayıf düşürdüğünden şikâyetçiydiler.

İnönü konuşmanın haberini veren gazeteleri hem dikkatle, hem de gülümseyerek okudu. Demirel'i kastederek:

"Bakın hele, ne de marifetleri varmış.." dedi.

Tabii, Bayar'ın çıkışı AP Genel Başkanının hiç hoşuna gitmemişti. Gazeteciler hemen o gün, Kavaklıdere'deki evi-

ne giderek Demirel'i sıkıştırdılar. Başbakanın verdiği cevap şuydu:

"Sayın Bayar'ın böyle bir şey söylemediğini, söylemeyeceğini de biliyorum. Çünkü Sayın Bayar, kendi hareketini kendisi ayarlayarak gelmiştir. Kimsenin telkini ile kendi düşündüğü yolun dışına çıkacağını zannetmem."

Ama Celal Bayar'ın olayı kapatmak niyeti yoktu. Oğlu Turgut Bayar aracılığıyla gazetecilere ikinci bir açıklama yaptı:

"Sayın Demirel'in bu görüşmeden evvelden haberdar edildiği ve muvafakatı olduğu bir vakıadır."

Eski Cumhurbaşkanının bildirdiğine göre, daha fazla bilgi Sıtkı Yırcalı'dan alınabilirdi.

Tabii, gazeteciler bu kez Sıtkı Yırcalı'ya seğirttiler. Zaten Bayar da adresi onun için vermişti. Sıtkı Yırcalı, Celal Bayar'ı doğruladı, Süleyman Demirel'i kesinlikle yalanladı:

"Sayın Bayar ve Sayın İnönü'nün buluşmasından önce durumdan Sayın Başbakanı haberdar ettik. Kendisiyle yaptığımız görüşmelerde, buluşmanın muhalefeti kazanmak ve gerekli oy çoğunluğunu sağlamak yönünden faydalı olacağını söylediler. Bu konuda yapılan görüşmeler bütün ayrıntılarıyla Sayın Celal Bayar'ın demeçlerinde bildirilmiş bulunuyor."

Bunlar gazetelerin en büyük manşetlerini oluşturdu. Süleyman Demirel biraz ezik haldeydi. Acaba konu, seçimler üzerinde etkili olacak mıydı? Bayar desteğini AP'den açık şekilde çekmişti. Daha doğrusu, Süleyman Demirel'den.. Nitekim seçimlerden sonra gelişecek "AP içi olaylar"da eski Cumhurbaşkanı, bölünmenin teşvikçisi olmasa bile desteği olacaktı. Herhalde, seçim sonrasına kadar dondurulmuş bulunsa da, siyasi haklar güncelliğini koruyordu. İsmet Paşa, belki de buna bakarak, sonuç hakkındaki iyimserliğini sürdürdü.

Anayasa değişikliği 12 Ekim 1969 genel seçimine kadar uyudu. Fakat, ölmedi. AP, seçim kampanyasında sık sık eski DP'lilerin siyasal haklarının geri verilmesi tarafta-

rı olduğunu tekrarladı. İnanan fazla çıkmadı. Alay eden daha çoktu. Ancak, Süleyman Demirel'in buna verdiği önem şuradan bellidir ki, partisinin seçimleri gene tek başına kazanmasından sonra Milliyet gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi ile yaptığı uzun konuşmanın en büyük kısmı bununla ilgilidir. AP Genel Başkanı partisini ve kendisini savunmaya çalışıyordu. Bunu, tarih önünde yaptığını farkettiriyordu. Ancak, gerçeklerin tevillerle değiştirilmesi zordu.

Efendim, bu sorun ortaya çok yanlış konmuştu. Çok yanlış tartışılmış ve çeşitli istismarlara neden olmuştu. Kendileri aleyhinde kullanılmıştı. Bunun ortaya konuluş şeklini, istismar ediliş nedenlerini tartışacak değildi. Fakat AP hep, eski DP'lilere siyasal haklarının geri verilmesi yanlısı olmuştu. Süleyman Demirel şöyle dedi:

"Siyasi haklar iade edilmelidir. Bizi başkalarının sandalyesinde oturuyormuş gibi görenler ve gösterenler var. Bundan rencide olmaktayız. Siyasi hakların iadesi başkasına ait sandalyede oturup oturmadığımızın anlaşılması için de gereklidir. Siyasi hakların geri verilmesi, parlamento itibarının iadesi meselesidir. Bu, parlamentoyu tamir edecek bir tekliftir. Türk parlamentosunu hür ve korkusuz yapacak bir tekliftir. Siyasi haklar meselesini Silahlı Kuvvetleri güvensizlik duygusuna götürmeden çözmek en doğru yoldur."

Aynı sırada CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, kendi ortak grubunda bu konuda anayasa değişikliği yapılmasını takip edeceklerini bildiriyordu.

İsmet Paşa vaziyetini sürdürüyordu. Demirel, 1969 seçimlerini atlatmış bulundukları için ancak 1973 seçimlerinde bir rol oynayabilecek "siyasal haklar"dan artık eskisi gibi ürkmüyordu. Bunların sahipleri, nihayet, yaşları hayli ileri kimselerdi.

Ya, Silahlı Kuvvetler? Orada da seçim öncesindeki katılık görünmüyordu. İnönü'ye gönderilen MİT'çi Aziz Uras'ın bildirdiğine göre ortalık yatışmıştı. Seçimler sonrasının ilk sorunu olarak anayasa değişikliği Senato komisyonuna

geldiğinde ne Genelkurmayda bir toplantı yapıldı, ne siyaset adamları oraya çağırılıp liderlerine ültimatom kokan mesajlar gönderildi. Milli Birlik Grubu aleyhteki tutumunu sürdürüyordu. Ama bunu birtakım demeçlerle yapıyordu. Af kabul edilirse tabii senatörlerin toptan istifası sözkonusu muydu? Yok, canım. Aksine MBK Grubu, kendilerini ilgilendirecek bir anayasa değişikliği önerisine karşı çıkacağı hususunda İsmet Paşa'dan güvence istiyordu. CHP Genel Başkanı, kendisini ziyarete gelen MBK üyelerine bu güvenceyi verdi.

CHP saflarında da çözülme vardı. Seçimden önce birtakım CHP senatörleri kendi aralarında toplanarak öneriye olumlu oy vermeyeceklerini ilan etmişlerdi. Toplandılar ve tutumlarını yeniden gözden geçireceklerini bildirdiler. Siyasal af komisyonda, Meclis'ten gelen şekliyle aynen kabul edildi. Senato genel kurulunda da kabul edileceği anlaşılıyordu.

Bunu önlemek için son bir deneme yapıldı: Anayasa değişikliği, İsmet Paşa'nın 'şahsi' işiydi. Bayar'a söz vermişti. Bayar da ona birtakım taahhütlerde bulunmuştu. CHP Genel Başkanı bunu yalanladı:

"Bu vesileyle kamuoyuna bildirmek isterim ki, İnönü Celal Bayar'a söz vermiştir veya Celal Bayar'dan bazı sözler almıştır gibi haberlerin de, imaların da aslı yoktur. Bayar ile aramızdaki münasebet kamuoyu önünde cereyan etmiştir. Aralarında kamuoyunun bilmediği tek taraflı veya karşılıklı söz verme ve alma bulunmamaktadır."

Sahi, mi?

Siyasal affı öngören anayasa değişikliği önerisi 4 Kasım Salı günü Senato genel kurulunda görüşüldü ve 150 kişinin katıldığı oylamada 126 oyla kabul edildi. Fakat bir ikinci oylamanın daha yapılması lazımdı. O da, 5 Kasım Perşembe günü oldu. Bu kez çıkan olumlu oyların sayısı 127 idi. Celal Bayar ve eski DP'li arkadaşları artık siyasal haklarına hukuken sahiptiler. İki oylama arasında konuşmayı reddetmiş bulunan Celal Bayar sonuç kesinleştikten sonra şöyle dedi:

"Bütün haklarımızı alamadık. Vatandaşlık haklarının sadece yüzde 85'ini alabildik. Geri kalanını da almayı ümit ediyoruz."

Siyasal haklarına kavuştuğuna göre Bayar'ın eski Cumhurbaşkanı sıfatıyla, tabii senatör olarak Senato'ya girme hakkı doğuyordu. Bunu kullanacak mıydı?

"Henüz düşünmedim" dedi.

Ya, İnönü ile ilişkileri?

"İnönü ile temaslarımız normal iki insanın münasebeti gibidir. Kendisi Ankara'da, ben buradayım. Bu bakımdan görüşmemiz ancak bazı vesilelerle oluyor. Herhangi bir art düşünce taşımadığımız bilinmelidir."

Biraz yukarda niçin "Sahi, mi?" diye sordum.

Çünkü İsmet Paşa'nın ünlü not defterinin 1 Aralık 1969 tarihli sayfasında aynen şu yazılıdır:

"Celal Bey geldi. Saat 18-19. Konuştuk. Kimse duymadı."

Gerçekten de, bugüne kadar kimse duymadı.

Defterin 25 Kasım tarihli sayfasında ise şu not vardır:

"Bülent Bey, Sırrı Atalay ile geldi. Celal Bayar'ın Senato'ya gelmesi Senato başkanlık divanına gelmiş. Onu anlattılar."

Celal Bayar, 1 Aralıktan sonra, tabii senatör olarak Senato'ya girmeyeceğini açıkladı.

YEDİNCİ BÖLÜM

YENİ BİR YENİLGİ: 1969 SEÇİMLERİ

I

Türkiye, 1969 seçimlerine huzurlu bir hava içinde girmedi. "Öğrenci olayları" ilk baştaki "masum öğrenci istekleri" tabiatından ayrılmış ve "düzen değişikliği"ni kendine parola etmişti. Bunda *"masum, öğrenci istekleri"*nin karşılanmaması mı, yoksa hareketin, İsmet Paşa'nın deyimiyle *"birtakım haytalar"*ın eline geçmesi mi başlıca rolü oynamıştır? Belki, ikisi birden. Herhalde, AP iktidarının, özellikle İçişleri Bakanı Dr. Faruk Sükan'ın kişiliğinde simgelenen komünist ve antikomünist anlayışı ateş üzerine dökülen benzin rolü oynamıştır. Sol her istek komünizm sayılıyor, sopalı her sağ davranış mubah görülüyordu. Bu da, gençlerdeki tepkiyi arttırıyor, gittikçe daha fazla grup *"haytalar"*ın etkisine giriyordu. O kadar ki, temmuzun başında Kasımpaşa Ortaokulu öğrencileri okullarını işgal ettiler. Türkçe dersinden sınıf geçemeyenler, bunun suçunu "düzen"e yüklüyorlardı. Hademeler bunları dışarı çıkaramayınca iki polis geldi. İşgalci çocuklar tıpış tıpış okulu boşalttılar.

Ancak her şey, hele arkasında "iktidarın göz yummaması" olunca, bu kadar rahat halledilmiyordu. Türkiye Öğretmenler Sendikasının Kayseri'deki genel kurulu bunun tipik bir örneğini oluşturdu. Böyle olaylarda senaryo hep aynıdır ve bu; çok sonraları, 1990'lar başının Sıvas'ında da uygulanacaktır. Vaktiyle Amerika Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'ın Ankara'yı ziyaretinde olduğu gibi, Kahramanmaraş'taki gibi.. Toplantıdan bir gün önce, gece, "ko-

münistler harekete geçtiler." Türk Kültür Derneğinde, Sümer Örnekevler Camiinde, Mimar Sinan Camiinde ve İmam Hatip Okulunda dinamitler patlatıldı. Sözümona bunu öğretmenler yapmışlardı. Bu haber yayıldı.

Öğretmenler neden yapsınlar? Maksat, halkta bir infialin uyandırılmasıydı. Birtakım AP milletvekilleri şehre gelmişler, provokasyona girişmişlerdi. İşte, komünistler milletin en mukaddes mekânlarına sabotaj yapıyorlardı. Öyleyse onlara ölüm! AP'nin Kayseri Milletvekili Mehmet Ateşoğlu; "Moskova uşaklarını köpek gibi geberteceğiz! Sonları Endonezya'dakinden beter olacaktır.." diye haykırıyordu. Endonezya'da kuşkulu bir komünist ayaklanması üzerine bir komünist kıyımı gerçekleştirilmişti ya.. Bunun üzerine, ordu iktidara el koymuştu. Ertesi gün TÖS'ün Alemdar Sinemasındaki genel kurulu "bindirilmiş kıtalar" tarafından basıldı. Çatışmalar, çarpışmalar çıktı. Yaralananlar oldu. Bunların arasında TÖS genel başkanı, ünlü yazar Fakir Baykurt da vardı. Allahtan, çağırılan asker, çabuk geldi. Bir faciayı önledi. Vali, kongreyi iptal etti. Ancak şehirdeki olaylar durulmadı. Kışkırtılmış kütleler otel, bar, pavyon gibi yerleri tahrip ettiler. Kısa etek giydiği bahanesiyle bir kadın, elbisesi parçalanarak çırılçıplak bırakıldı. Daha sonra İçişleri Bakanı Dr. Faruk Sükan, bunun *"düğünlerde çengilik yapan bir kadın"* olduğunu söyleyerek tecavüzü mazur göstermeye çalışacaktır.

AP iktidarı 12 Marta varılıncaya kadar hiçbir "sağcı kaba kuvvet" karşısında ciddi ve etkili vaziyet almamıştır. Her defasında olayı küçültmek için çaba göstermiştir. Onu önemsememiştir. Bunun tipik örneği İmran Öktem'in cenaze töreninde yaşandı. İmran Öktem, Yargıtay Başkanıydı. Laikliğin yılmaz savunucularından biriydi. Gerici çevreler onun konuşmalarının içinden bir cümle almışlar –insanların kendi Tanrılarını kendilerinin yarattığı, sonra ona taptıkları yolunda bir ünlü söz–, buna dayanarak Allahı inkâr ettiği suçlamasını yaygın şekilde yürütmüşlerdi. O kadar ki, Yargıtay Başkanını başlıca hedef yapmışlardı. İmran Öktem, mayısta öldü. Cenazesi Ankara'daki Maltepe

Camiinden kaldırılacaktı. Milli Türk Talebe Birliği bir bildiri yayımlayarak "Allahı inkâr eden bu zat"ın namazının kılınmamasını istedi. Cenaze günü, kalabalık bir "sakallı grup"un camii doldurduğu görüldü. Çenazede sivil ve askeri yargı organlarının başkanları, üyeleri, siyaset adamları ve İsmet İnönü vardı. Sakallıların saldırgan bir hava içinde bulundukları seziliyordu. Cenaze namazının kılınmasına sıra geldiğinde, birileri "Bu Allahsızın namazı kılınmaz!" diye haykırdı. Bu, âdeta bir işaret yerine geçti. Yobazlar hem camidekilerin, hem de tabutun üzerine saldırdılar. Güvenlik güçleri müdahale ettiler, fakat saldırganlar sopalarla gelmişlerdi. Karışıklıklar büyüdü. Bir ara İsmet Paşa'nın etrafı çevrildi. Bunun üzerine bir tuğgeneral tabancasını çekti ve "Bu memleketin sahibi vardır. Geleni vururum" diyerek İnönü'ye yol açtı. Caminin imamı namazı kıldırmayacağını bildirdi. Bunun üzerine orada bulunan başka biri –Ahmet Hıfzı Gözübüyük– cemaatin önüne geçerek namazı kıldırdı. Tabut eller üzerinde ve büyük bir kargaşa içinde cenaze arabasına götürüldü. Subaylar selam duruyorlardı.

Olay büyük yankı uyandırdı. Yargıtay bunu "Cumhuriyet tarihinde kara leke " olarak niteledi ve bütün üyeleri eski başkanlarıyla aynı inançta bulunduklarını ilan ettiler. İsmet İnönü, "Bu, bir 31 Mart olayıdır" dedi. Yüksek Komuta Heyeti, Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Faruk Gürler'in başkanlığında toplandı. Askeri Tıp Fakültesi öğrencileri üniformalarıyla Öktem'in mezarı başında nöbet tuttular. Yargıtay, Danıştay, Sayıştay, Yüksek Hâkimler Kurulu, üniversite hocaları, yargıçlar, avukatlar cübbeleriyle Anıtkabir'e yürüdüler. Herkes hop oturup hop kalkıyordu.

Gerçi hükümet namaz kıldırmayı reddeden imamı işinden aldı. Bağırarak ortalığı karıştıran adam –bir elektrik yüksek mühendisi çıktı– tutuklandı. Fakat TBMM'ye verilen gensoru önergesi AP oylarıyla reddedildi. GP de çekimser kaldı.

Kayseri'deki hareket de tipik bir gericilik olayıydı. Çeşitli bildiriler yayımlandı. Herkes kendine göre bir hava

çalıyordu. TÖS'ün genel kurulu, Ankara'ya alındı. Orada, bir belirli aydın sınıfın ne kadar parçalanmış bulunduğunun bir başka örneği ortaya çıktı. "Gericiler" öyleydi de, "ilericiler"; daha doğrusu, kendilerine ilericiliği yafta etmiş olanlar pek mi, sütten çıkmış kaşıktılar?

TÖS'ün Ankara'daki toplantısında bir grup Fikir Kulüpleri Konfederasyonu üyesi gençler başka bir eylem hazırlamışlardı. Bunlar CHP'nin karşıtıydılar, hatta TİP'ten bile kopmuşlar, onun çok soluna geçmişlerdi. Tam anlamıyla anarşisttiler. Bir süre sonra, silahlanacaklardı da.. Toplantıya "CHP Genel Sekreteri" diye bir çelenk gönderilmişti. FKK'lılar önce onu parçaladılar. Daha sonra, gelen Bülent Ecevit'i yuhaladılar. Oysa, CHP Genel Sekreteri, gericilerin saldırısına uğramış öğretmenlerle partisinin dayanışma içinde bulunduğunu göstermek için oradaydı. FKK'cılar "Bu binanın içine İnönü ve Bülent Ecevit giremez", "CHP yöneticileri halk düşmanıdır", "Kayseri'deki saldırıyı CHP yöneticileri – Amerikancı iktidar kolkola gerçekleştirmiştir" diye bağırıyorlar, bu yolda bildiriler dağıtıyorlardı. CHP Genel Sekreteri "Ecevit dışarı!" sesleri yükseldiğinde ve buna bazı öğretmenler de katıldığında toplantıyı terketmek için hamle yaptı. Fakat arka kapıdan değil, göstericilerin tuttukları ana kapıdan, çıkmak istedi. Yanında eşi, Muammer Erten, Hayreddin Uysal, Selahaddin Hakkı Esatoğlu gibi CHP'li yöneticiler vardı. Onlara saldırıldı. En solda bulunanlardan Esatoğlu tekmeler yedi. Fakir Baykurt "Zorbasınız! Sabotörsünüz!" diye azgınlara cevap vermeye çalışıyordu. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu olanları derin bir hüzünle seyrediyorlardı.

İsmet Paşa, İstanbul'daydı. Orhan Birgit iki kez gelerek Kayseri olayları ve Bülent Ecevit'e yapılan saldırılarla ilgili bilgi verdi. Bu sırada parti meclisi toplanacaktı. İnönü'nün rahatsızlığı sürüyordu. Yeniden bir kalp krizi geçirmiş olduğu anlaşılıyordu. Parti meclisinin hem Kayseri, hem Ankara olaylarını; yani, aşırı sağı da, aşırı solu da şiddetle kınaması yolunda talimat verdi. Zaten CHP'nin solundaki TİP'te de bölünme başlamıştı. Mehmet Ali Ay-

bar'ın Çekoslovakya krizinden sonra güttüğü *"güleryüzlü sosyalizm"* anlayışına Behice Boran – Sadun Aren çifti *"bilimsel sosyalizm"* ile karşı çıkıyorlardı. Aybar, Sovyetler Birliği'ni oradaki davranışı dolayısıyla kınıyor, *"Prag ilkbaharı"*nın önderi Dubçek'i tutuyordu. Ötekiler ise Moskova'yı destekliyorlardı.

Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonunun kurultayına girmek isteyen CHP'lilere FKK üyeleri bu kez sopalar ve demir çubuklarla saldırdılar. Gençlik derneklerinden çoğu, SBF'nin Ortanın Solu Derneği protesto bildirileri yayımladılar. Aşırılar çoğunluk tarafından desteklenmiyorlardı ama, artık kaba kuvvet denemelerine girişmişlerdi.

Parti meclisine Kemal Satır başkanlık etti. Merkez Yürütme Kurulunun raporunda "Bazı küçük grupların anarşist ortam yaratarak seçimlerin yapılmasını önlemek, böylece bir diktanın iktidara gelmesini sağlamak için" üniversitelerde eylül ayında boykot ve işgal kararları aldıkları bildiriliyordu. Ayrıca şöyle deniliyordu:

"Kayseri'de siyasi irticaın baskınına uğrayan TÖS Ankara'da yarım kalan kongrelerini tamamlarken sol irticaın baskınına uğramıştır."

Parti meclisi, İnönü'nün talimatına uygun şekilde bir bildiri yayımladı:

"Gerek aşırı sağın, gerek aşırı solun bir bölüm yobaz kadrosu birbirlerine karşı imiş gibi görünmekte, fakat aslında her vesileyle birbirlerine yardımcı olmaktadırlar."

CHP'ye göre bundaki hedef, demokrasiyi işlemez hale getirmekti.

Gerçi Türkiye seçimlere gidiyordu, ama tıpkı dünya kamuoyu gibi Türk kamuoyu da "aya ayak basılması" olayıyla birinci derecede ilgileniyordu. Amerikalı Astronot Neil Armstrong, arkadaşlarıyla beraber bu iş için aya hareket etmişti. Yolculukları heyecanla izleniyordu. Armstrong ay üzerinde yürüyecekti. Türkiye'de iki tür tepki vardı. Koyu

dinciler bunu "dinimize aykırı" buluyorlardı. Bu da, ne demekti? Herkes yerli yerinde oturmalıydı. Dönemin aydın Diyanet İşleri Bakanı Lütfi Doğan bir açıklama yaptı: "Din bakımından aya gitmenin bir sakıncası yok"tu.

Solcular ise, "Eller aya, biz yaya" sloganıyla geri kalmışlığımızı dile getiriyorlardı.

O gün, İnönü'nün Heybeliada'daki evinde misafir olarak Nihat Erim vardı. Zaten partili arkadaşlarıyla İsmet Paşa orada toplanıyor, çalışıyordu. Bülent Ecevit ile iki yardımcısı, Besim Üstünel ve Muammer Erten sık sık geliyorlardı. CHP'nin seçim bildirgesi hazırlanıyordu. Bunu genel sekreter kamuoyuna bölüm bölüm açıklayacaktı. Tabii, gazeteciler de Heybeliada'dan eksik olmuyorlardı. Nihat Erim oradayken İnönü, gazetecilere sordu:

"Aydan ne haber, çocuklar?"

İsmet Paşa da olayı en yakından izleyenler arasındaydı. Gazeteciler ve Erim son bilgileri verdiler. İnönü dikkatle dinledi. Sonra, vaktin gecikmiş olduğuna işaret ederek şöyle dedi:

"Haydi, artık bu kadar yeter. Bu saatten sonra vapurlar seyrekleşir. Akşam, yatacak yer bulamazsınız."

İsmet Paşa'nın misafirlerine "izin verme usulü" Heybeliada'da buydu.

İnönü 1969 seçim kampanyasını İstanbul'da Şan Sinemasında yapılan bir toplantıdaki nutkuyla açtı. Nutku Bülent Ecevit ve öteki yöneticilerle birlikte hazırlamıştı. Söylediğinin özeti şuydu:

"Düzen değişikliği, demokrasi ile olacak."

Tepeden inmeciler bunu şöyle yorumladılar:

"Bu, tarihe öyle geçmeye hevesli bir ihtiyarın kaprisidir."

İnönü onlara cevap verdi:

"Her demokratik rejimde köklü reformları yapmak güçlüklere maruzdur. Bunları kısa kesmek yolu dikta idareleridir. Dikta idaresi ise bize artık sadece zarar getirir."

II

1969 seçimlerinin kampanyası pek heyecanlı geçmedi. Bunun başlıca nedeni halktaki ilgisizlikti. Zaten katılım da yüzde 65 dolayında kaldı. Bu, Türkiye gibi seçime meraklı bir ülke için, tabii, son derece düşüktür. İlgisizlik biraz da huzursuzluktan ve umutsuzluktan geliyordu. Sağ ile solun kapışması artık vuruşma, hatta savaşma halini almıştı ve iktidarın bunlarla başa çıkmadaki aczi gözle görülüyordu. Gencecik insanlar ölmeye, öldürmeye başlamışlardı.

SHP'nin yurtiçi kampanyasını genellikle Genel Sekreter Bülent Ecevit yürüttü. Dr. Zafer Paykoç İnönü'ye "pek dolaşmaması"nı tavsiye etmişti. Rahatsızlık dışarıya hep "soğuk algınlığı" olarak söyleniyordu. İsmet Paşa, partisinin kuruluş yıldönümü olan 9 Eylülde bir mesaj yayımladı. Eşinin doğum günü olan 22 Eylülde de Ankara'ya döndü. İstanbul'dan ayrılmadan önce, eve yeni bir bahçıvan alınmıştı; onun aylığını vermeyi ihmal etmeksizin ve bunun da notunu ünlü defterine düşerekten..

Her partide adaylık karışıklıkları hüküm sürüyordu. En çalkantılı olanı, AP idi. AP *"Yeminliler"* ve *"Bilgiçciler"* diye artık tam ikiye ayrılmıştı. Ön seçimler yapıldı. Kontenjan adayları tesbit edildi. Ön seçimde eski milletvekili Bilgiççiler 54, Yeminliler 29, ikisi arasındakiler 32 fire verdiler. Bu arada radyo konuşmaları sürüyordu. AP'nin kampanyasını bizzat Süleyman Demirel, hemen her yeri dolaşarak yürütüyordu. Saldırılarının başlıcaları, CHP'yeydi. Erzurum'da "Sol, CHP'nin ortanın solu sloganı altında yeşerdi," dedi. Cumhuriyetin savunucusu kendileriydi:

"Cumhuriyetin şekline el sürenin kafası kırılır."

Ya, ruhuna?

Ecevit ise şöyle konuşuyordu:

"Bu topraklar Allahındır. Bu toprakları insanlara Allah vermiştir. Bu topraklar üzerinde kulların yaptığı adaletsizliğe kanun diye boyun eğmeyiz."

Mistiko – sosyalo – anarşist bir yaklaşım.

İnönü ise, yolladığı mesajlarda seçimleri kazanmak için partilileri "canla başla" çalışmaya davet ediyor, "Bir an önce görev almalıyız" diyordu.

Umutlanan bir parti YTP idi. Onun başkanı Yusuf Azizoğlu'nun güvendiği, Celal Bayar'dı. Partililerine moral şırınga ediyordu:

"Bayar ve yanındakiler Demirel'in karşısındadır. Onun muvaffak olmasını arzu etmiyorlar. Bizim için çalışıyorlar, bize yardım ediyorlar. Eski DP'lilerden AP safında gözükenler hükümetin kendilerine cazip işler verdiği kişilerdir."

YTP doğuya güveniyordu. Doğu, 1961 seçimlerinde kendilerini AP'ye tercih etmemiş miydi? Azizoğlu, "Doğuda vatandaşı biz kışkırtıyoruz. AP size zulmediyor, haksızlık yapıyor. Uyanınız ve karşı geliniz" diyordu.

Unuttuğu bir nokta vardı. YTP 1961 seçimlerinde kendisini AP'ye tercih etmişti, ama doğal olarak, kuşkulu doğulu seçmen bunu şundan dolayı yapmıştı: YTP'nin arkasında Cemal Gürsel'in bulunduğu ona söylenmişti. 1969'da böyle bir unsur yoktu. İktidar, AP'ydi. Zaten Celal Bayar da YTP'yi Azizoğlu'nun umduğu derecede desteklemedi. Buna karşılık, YTP'nin eski Genel Başkanı Ekrem Alican ile CHP'nin eski Genel Sekreteri Kasım Gülek "CHP iktidara gelmelidir" propagandası yaptılar.

Millet Partisi için çalışanların başında eski Genelkurmay Başkanı Cemal Tural vardı. Eşi, o partiden adaylığını koymuştu.

Bülent Ecevit ve yakın arkadaşları kampanyanın sonuna doğru adamakıllı ümitlendiler. İktidar onlara geliyordu. Bülent Ecevit her gittikleri yerde "Ecevit Başbakan" diye karşılanmıyor muydu? Özellikle bu "yakın arkadaşlar" içinde politika deneyimi az olanlar görünen ile gerçek arasındaki farkı pek bilmiyorlardı.

Kampanyanın bitiminde, Ecevit, uçakla Ankara'ya geldi. Havaalanından 600 arabalık bir kafileyle Pembe Köşk'e doğru hareket etti. Yolda konvoya yüzlerce otomobil daha katıldı. Klaksonlar çalınıyor, Atatürk Bulvarı üzerindeki apartmanların pencerelerinden "Yaşa Ecevit!" diye bağırılı-

yor, altı oklu bayraklar dalgalanıyor, balonlar uçuruluyordu. Ecevit ile birlikte büyük bir kalabalık Pembe Köşk'ün bahçesini doldurdu. Bu, Pembe Köşk'ün bahçesinin yabancısı olduğu bir durum değildi. Ama bunu ilk görenler, tabii, etki altında kaldılar. Ben, bizim yatak odasının penceresinden seyrediyordum. İsmet Paşa evin kapısı önünde Ecevit'in elini tutmuş, tezahürat yapanları selamlıyordu.

Yanıma Güçlü geldi. Oğlum. O zaman yedi yaşındaydı. Okula başlamıştı.

"Baba, aşağıda çok uzun boylu bir adam var, 'Pembe Köşk, Pembe Köşk olalı böyle bir kalabalığı görmemiştir' diyor. Ben bile gördüm, baba," dedi.

Güldüm. Herhalde Genel Sekreter Yardımcısı Prof. Besim Üstünel olacaktı. Zaferi İsmet Paşa, onun kadar yakın mı sayıyordu?

Elimi ateşe sokmam.

İnönü seçim akşamı ilk sonuçları Pembe Köşk'ün yemek odasında, televizyondan seyretti. Tek televizyon o sıralar yemek odasındaydı. Masada bizler, bizim çocuklar, Erdal İnönü ile Sevinç İnönü ve bir de gazeteci Mete Akyol vardı. Mete'nin, bizim çocukların heyecanına ve Paşa'nın sükûnetine şaştığını hatırlarım. Haber bir CHP üstünlüğü olduğunda bizimkiler "Yaşa!" diye bağırıyorlar, "Dede Paşa"ları ise kendilerine gülüyordu.

Ertesi 13 Ekim sabahı gazetelerin manşetleri şuydu: "AP iktidarda."

Bunu geleneksel yorumlar, değerlendirmeler izledi. Kesin sonuçlar ilan olununcaya kadar herkes kendine göre bir rakam söylüyor, sonra da en büyük zaferin kendisi tarafından kazanıldığını bildiriyordu. Bunların başında Ecevit ve yakın arkadaşları vardı. AP'nin oy kaybetmiş bulunduğu açıktı. Önce CHP'nin oy kazandığı varsayıldı. Fakat anlaşıldı ki; o da kaybetmiştir ama, çok düşük oranda. Buna karşılık, CHP grubu 86'dan 143'e yükseliyordu. Ne var ki, 1965 seçimlerinde CHP aşağı yukarı bu sayıda milletvekilini Meclis'e sokmuştu. Güven Partisi hareketidir ki, grubu 86'ya düşürmüştü. 1969, GP'yi silmiş, milletvekillik-

lerini CHP geri almıştı. İsmet İnönü bunu "Ecevit'in başarısı" olarak ilan etti. Gerçekten de GP, Turhan Feyzioğlu'nun Bülent Ecevit yönetimine karşı bir çıkışı değil miydi?

Daha kesin sonuçlar ilan edilmeden bazı gazetelerde bir haber yayımlandı: İsmet İnönü, CHP Genel Başkanlığından ayrılacaktı ve yerine Bülent Ecevit'i tavsiye etmişti! İsmet Paşa bunu, bir tek saniye beklemeden yalanladı. Nesine lazımdı; buna inananlar çıkabilir, söylenti dal budak salabilirdi.

"Galiba benden rahatsız olanların yıllardır vakit vakit çıkardıkları bir havadistir bu ve vakıayı değil de bir arzuyu dile getirir. Siyasi ortamımız henüz ciddi bir safhadan geçmektedir. Daha böyle şakalar üzerinde eğlenceli konuşmaların sırası gelmemiştir."

İnönü demek istiyordu ki: Ben bu sırada, memleketi bırakmam.

Bundaki haklılığı kısa bir süre sonra patlak verecek 12 Mart buhranıyla kanıtlanacaktır.

Kesin sonuç şöyle ilan edildi: AP, 256 (çoğunluk 226 + 30) – CHP, 143 – GP, 15 – Birlik Partisi, 8 – MP, 6 – YTP, 6 – TİP, 2 – MHP, 1 (sadece Alpaslan Türkeş). 13 de bağımsız vardı ve bunlardan biri, AP tarafından reddedildiği için Konya'dan adaylığını koymuş Necmeddin Erbakan'dı.

14 ekimde Bülent Ecevit, Pembe Köşk'e geldi. İnönü'yle birlikte bahçeye çıktılar. Biraz yürüdüler. Tabii, gazeteciler oradaydılar. "Meşhur haber"i –İsmet Paşa'nın CHP Genel Başkanlığından çekileceği, yerine Bülent Ecevit'i tavsiye ettiği– sordular. İnönü şöyle dedi:

"Düpedüz uydurma. Bizim için bir eğlence. Benim çekilmemi isteyenlerin ortaya attıkları bir konu. Aslı yok."

Bülent Ecevit lafa karıştı:

"Siz bizi bırakmak isteseniz, sizi biz bırakmayız Paşam!"

Paşa güldü. Haberin kaynakları arasında "Bülent'in yakınları"nın bulunduğunu duymamış değildi.

Ekledi: "1973 seçimlerine şimdiden ümitle bakıyoruz."

Tabii, o seçimlere CHP'nin kendisi değil, Bülent Ecevit'in genel başkanlığında gireceğini bilmiyordu.

Kesin sonuçlar belli olduğunda partilerin bildirileri birbirini izledi. CHP Genel Başkanına göre aleyhlerindeki "güçlü kişiler ve çevreler" etkili olmuştu. İnönü şöyle dedi:

"Halk yararına köklü düzen değişikliği yapmak isteyenlerin kaderidir, bu."

Fransız basınının yorumu ise şuydu: Süleyman Demirel'in karşısına alaturka bir sol çıktı.

Doğruydu.

Meclis Başkanlığına âdeta tek aday vardı: Ferruh Bozbeyli. AP'nin Bilgiççileri ile Yeminlileri partilerinin grup başkanlığı için çekiştiler. Orada kuvvet dengesi ortaya çıktı. Bilgiççiler 84 oyda kalırken Demirel yandaşları 156, 157 oy almışlardı. Şimdi sorun şuydu: Süleyman Demirel yeni kabinesinde Bilgiççilere yer verecek miydi?

Vermedi. Bakanlarının hepsini Yeminlilerden seçti. 12 eski bakan koltuğunu korudu. 12'si yenilendi. Bilgiççiler fena halde bozuldular. Saadettin Bilgiç şöyle dedi:

"Bir partinin içinde imtiyazlılar, bir de ikinci sınıf partili olamaz."

Bilgiççilere göre, Yeminliler "menfaat şebekesi" idi. Onlara karşı "dosyalı muhalefet" yapacaklardı. Ama güven oylamasında olumlu oy kullandılar. 263 kabul, 165 red oyu verildi.

Beş bağımsız, hükümeti destekliyordu.

CHP içindeki bir ayrılığın ilk işaretleri de seçimlerden sonraki parti meclisi toplantısında ortaya çıktı. Toplantıya Genel Başkan İnönü başkanlık ediyordu. Bülent Ecevit'e bulunan kusur ilk ortanın solu mücadelesinde kendini desteklemiş olanları boşlaması, dar bir çevreyle yönetimini sürdürme eğilimine girmesiydi. Eski yol arkadaşları bütün ortanın solu taraftarlarının fikirlerinden yararlanmasını istiyorlardı. Ecevit'in yeni yandaşları Turan Güneş, Besim Üstünel, Haluk Ülman, Orhan Birgit, İbrahim Öktem'di.

Ali İhsan Göğüş, Muammer Erten, Hüdai Oral, Mehmet Yüceler Merkez Yönetim Kurulundan çekildiler. Ötekilere "Mülkiye Cuntası" diyorlardı. Muammer Erten'den boşalan Genel Sekreter Yardımcılığına Turan Güneş getirildi. Cunta "Atatürk ve İnönü'den sonra" Ecevit'i "Üçüncü Adam" ilan etme yolunda olmakla eleştiriliyordu. İsmet Paşa konuyu şöyle bağladı:

"Eleştirilerin ışığında partiyi Bülent Ecevit yönetecektir."

Parti meclisine karşılık Meclis grubunda statü aynı kaldı. Kemal Satır'ın yanındaki yerini Nihat Erim, Necdet Uğur'a bıraktı. Partisiyle arasına biraz mesafe mi koymak istiyordu?

Belki de 12 Martın ayak seslerini duymuştu.

Herhalde iki büyük parti de bazı çatlamalara gebeydi.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ADIM ADIM 12 MARTA

I

Süleyman Demirel hükümeti, kuruluşunun üzerinden dört ay geçmeden istifa etti. Tarih, 14 Şubat 1970 idi. Sebep, muhalefet değildi. AP içindeki çatlama gerçekleşmiş, bütçe oylamasında 41 AP'li aleyhte oy kullanmış, bütçe 214'e karşı 224 oyla reddedilmişti.

Bu, anayasaya göre hükümetin çekilmesi için bir sebep oluşturmuyordu. Meclis'te 226 güvensizlik oyu gerekti. Gerçi, son İnönü hükümeti, bütçesine 225 karşıt oy çıktığında istifasını Cumhurbaşkanına sunmuş, bunu geri almamıştı. Ama Başbakan İnönü bu oylamayı güvenoyu sayacağını daha önceden duyurmuştu.

Demirel önce işi pişkinliğe vurdu. "Hükümet müstafi değildir. Bu, reddedilme keyfiyeti anayasanın güvensizlik müessesesiyle karıştırılmamalıdır" dedi. Ancak, çokluğun altında kalmış bir oyla orada oturmak zordu. Başbakan da bunu anladı ve kararını partisinin yetkili organlarıyla görüştükten sonra vereceğini açıkladı. CHP Grup Başkan Vekilleri Kemal Satır ve Necdet Uğur Pembe Köşk'e geliyorlar, durum hakkında genel başkana bilgi veriyorlardı. AP Genel Başkanı, genel idare kurulunu 13 Şubatta topladı –bütçe oylaması 11 Şubatta yapılmıştı–. Genel idare kurulu hükümetin istifası gerektiği kararını aldı. Fakat şöyle bir açıklama yaptı: Süleyman Demirel'siz bir kabineye ka-

tılmayız! 41'ler ise, Demirel dışında bir Başbakan adayının hükümetine oy vereceklerini bildirmişlerdi.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay istifayı kabul etti, yeni hükümeti kurmakla gene AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'i görevlendirdi. Doğrusu da buydu: Süleyman Demirel hep, Meclis'te çoğunluğu elinde bulunduran AP'nin Genel Başkanı değil miydi? Demirel'in Başbakan olmaması isteniliyorsa; AP'nin, genel başkanını değiştirmesi gerekti.

Seçimlerden sonraki Demirel hükümetinin ilk ayları hiç tatlı geçmemişti. Başlamış olaylar sürüyordu. Üniversitelerde işgal ve boykotlar; iş yerlerinde grevler; yürüyüşler, gösteriler. Artık silahlar da daha fazla konuşmaya başlamışlardı. Aralık ayının ortasında İstanbul'da, Yıldız'daki bir durakta bir öğrenci öldürüldü. Öğretmenler boykota giriştiler. Bütün fakültelerde süresiz boykotlar ilan edildi. Bunların hepsinin üstünde *"69 deniz subayı"*, katilleri lanetleyen bir bildiri yayımladılar. Bunlar muhtemelen, öğrenciliklerinde aynı tarz girişimlerde bulunmuş, şimdi teğmen rütbesiyle orduya katılmış gençlerdi. Genelkurmay Başkanlığı kendilerine karşı şiddetli tepki gösterdi. Solun kendi içlerine bu kadar açıktan el atması Yüksek Komuta Heyetini fena halde rahatsız ediyordu. Hele, el atılan kimselerin pervasız davranışlara girişmesi.. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç sert bir bildiri yayımladı. Bunda şöyle diyordu:

"17 Aralık 1969 tarihli bazı gazetelerden birkaç subayın son olayları vesile ittihaz ederek beyanname dağıttığı üzüntü ile öğrenilmiş ve aşağıdaki açıklamanın Silahlı Kuvvetler mensuplarına duyurulmasına lüzum hasıl olmuştur.

Kanunlarla belirtilen hükümlülüklerini en üst kademedeki komutanından en astına kadar müdrik olarak görevinin başında ve Atatürk'ün çizdiği yolda bulunan Silahlı Kuvvetler mensupları her türlü politik davranışın dışında ve aşırı cereyanların karşısındadır. Anayasının kendisine tevdi etmiş olduğu yurt güvenliği ve bütünlüğünün korun-

ması görevini kendi komuta zinciri içerisinde yapmaktadır. Türk Silahlı Kuvvetleri herhangi bir zümre veya aşırı cereyanın içinde, yanında ve desteğinde değildir. Nizamsız ve uygunsuz hareketlere yeltenen ve Silahlı Kuvvetleri hiçbir surette temsil etmeyen bu gibi kimseler layık oldukları kanuni işleme tabi tutulacaklardır."

İsmet Paşa gelişmelerden hiç memnun değildi. MİT Başkanı Fuat Doğu Paşanın irtibat için görevlendirdiği Dr. Aziz Uras da iyi haberler getirmiyordu. Bir yandan aşırı sol, bir yandan aşırı sağ, hükümetin zayıflığından ve kararsızlığından yararlanarak gittikçe azıyorlardı. Özellikle orduda ve Güneydoğu Anadolu'da her iki taraf tahriklerini arttırmışlardı. Zaten, Aziz Uras'ın haberlerine de ihtiyaç yoktu. Durum, açıkça görülüyordu.

İsmet Paşa, partisinin yüksek kademesindeki yöneticileriyle görüşmeler yaptı. Ecevit ekibi sol olayları küçümsüyordu. Meclis grubunun başındakiler ise iki taraftan da tedirgindiler. İnönü "CHP Genel Başkanı" olarak değil, İsmet Paşa olarak Meclis'te gündem dışı bir konuşma yapma kararı aldı.

Niçin Meclis'te?

Bunu, konuşmasının başında şöyle açıkladı:

"Memleketin içinde bulunduğu durumu sizinle görüşmek için huzurunuza geldim. Bu vaziyeti anlamak için alışkanlığımız olarak, parti başkanı olarak basın toplantıları tertipleyebilir, bildiriler yayımlayabilirdim. Bu şekilde sizlerin ve kamuoyunun dikkatini önemli gördüğüm nokta üzerine çekmenin çarelerini bulabilirdim. Ama konuşmamı bu çatı altında, parlamentonun çatısı altında yapmayı tercih ettim. Çünkü dava aslında parlamenter rejim davasıdır ve hepimizin ortak davamızdır.

Nedir, vaziyet?"

Bunun cevabını gene kendi verdi:

"Aşırı sol serserileri memleketi çamura sokmak istiyor. Aşırı sağ canileri ise, memleketi kana bulamanın peşindeler."

Ya demokratik rejim hep beraber savunulacak, korunacaktı: Ya da, büyük tehlikelerle karşılacaktık. İsmet Paşa ordu hakkında şöyle konuştu:

"Ordu temizdir. Ordunun, milletin istemediği bir harekette sergüzeştçinin peşinde gittiğini kimse görmemiştir."

Peki, ne istiyorlardı? Demokratik rejimi sona erdirmek. Sağ bir dikta, sol bir dikta.. İsmet Paşa son derece açık ve içten konuştu:

"Ben demokratik rejimin dışındaki rejimlerin hiçbirini nazari olarak keşfetmiyorum. Hepsini selahiyetsiz küçük memur olarak içinde yaşamış, görmüşümdür. Selahiyetli olarak o devrin demokratik olmayan rejimlerinin bütün kuvvetlerini kullanmış, evet, kullanmış, tatbik etmiş, neticelerini görmüşümdür. Demokratik rejim içinde biz bu memleketi ilerletiriz veyahut ecdadımıza layık olmayan insanlar olarak sürünür, mahvoluruz."

Arkadan ekledi:

"Bir de derler ki Türk milleti gelişmemiştir. Kibar oldukları için gelişmemiştir diyorlar. Söylemek istedikleri şudur: Yani, iptidai bir haldedir. Nasıl Atatürk ona zorla yaptıracağını keşfetmiş, tatbik etmişse ki bu büyük bir iftiradır, biz de onu yapacağız. Kim olacak Atatürk? Her biri bir Atatürk. Hayır, hiçbiri bir Atatürk değil.

Haydi canım, sen de.."

İnönü, rejimin meşruiyetinin kesinlikle savunuculuğunu yaptı:

"Bu adamlarda ahlaktan, ciddiyetten, herhangi bir sorumluluktan eser var mıdır? Bunlara insan kendisini kaptırır mı? Bugünkü iktidar dürüst bir seçimle işbaşına gelmiş olan bir iktidar, sorumlu iktidar, orada bulunduğu müddet zarfında devleti selamete götürmek için, içte huzuru korumak için ve vatandaşlara can emniyeti, mal emniyeti, fikir hürriyeti tatbik etmek için her selahiyete sahiptir. Mesele, o ehliyete de sahip olmasıdır."

Ancak, bugünkü hükümet, bugünkü Başbakan bu ehliyete sahip midirler? İnönü bundan son derece kuşkuluydu.

"Sokakta adam öldürülüyor. Nerede suçlu? Nasıl zabıtadır, bu? Kim güvenecektir, ona kumanda eden hükümete? Bu politikayı değiştirmek lazımdır. Başbakanın ne mizacı, ne kültürü, ne tabiatı, hiçbir şeyi doğru bir politikayı yürütmek için yeterlidir."

İsmet Paşa'nın konuşması büyük yankı uyandırdı. Akıl başındaki herkes ona katılıyordu. İki karşıt ses çıktı. Biri, aşırı soldu. Aşırı sol, İnönü'yü "vatan haini" ilan etti. Öbürü, Süleyman Demirel'di. Başbakan, İsmet Paşa'nın kendisine el uzattığını farketmedi. İnönü'nün eleştirdiği, Demirel'in tutumuydu. Sağın tehlikesini hiç görmemesiydi. Hatta onu savunuyor, kolluyordu. Bu körlüktür ki aşırı solun ekmeğine yağ sürüyor, özellikle ordu içindeki ılımlı sol tabiattaki, Atatürkçü ve laik zümreleri onun etki alanına sokuyordu.

Zaten bu yoldur ki, orduyu 12 Marta mecbur edecektir.

Süleyman Demirel'in karşılığı şöyle oldu:

"İsmet İnönü aşırı soldan ilk defa şikâyet ediyor. Baştan kınama yapılsaydı, buraya kadar gelinmezdi."

AP Genel Başkanı, CHP Genel Başkanının uzattığı eli itiyordu. CHP Meclis Grubu Başkan Vekilleri Kemal Satır ile Necdet Uğur'un verdikleri "Öldürülen öğrenci olayları" hakkındaki gensoru önergesi de AP oylarıyla reddedildi.

Oysa, Yıldız'daki Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisinde yapılan aramada 8 tabanca, 1 dürbünlü tüfek, 2 av tüfeği, 35 molotof kokteyli ve 401 mermi bulunmuştu.

II

Bu sırada AP grubu kaynıyordu. Ama bambaşka bir nedenden.

Gerçi öteki partiler de çok huzurlu değildiler. CHP'de

Ecevitçiler ve karşıtları kesinlikle geçinemiyorlardı. Genel Başkan bunu küçümsüyor görünüyordu. "Başka partiler karışmış bulunduğu için bizde de böyle rahatsızlıklar keşfedilmeye, hatta kışkırtılmaya çalışılıyor. Sözümona birtakım şeyler varmış gibi gazetelere yazılar yazılıyor. Zaten bunlar hep bizimle uğraşırlar. Biz buna alışığız. Benim ömrümün devam etmesinden başlarlar, parti içindeki hiziplere kadar giderler. Bizde ihtilaf yok. Buhran yok. Bunu kendi içimize, dışımıza anlatmak için dilimde tüy bitiyor" diye demeçler veriyordu.

Dilinde tüy bittiği doğruydu da bunun nedeni, gerçeğin tam söylediği gibi olmamasıydı.

TİP'de de kılıçlar çekilmişti ve Aren--Boran çifti Aybar'ı yenmiş, genel başkanlıktan uzaklaştırdığı gibi Behice Boran'ı da genel sekreterliğe getirmişti.

Ama, AP'de esen, tam bir fırtınaydı. Bilgiççiler, genel başkanın Yeminlilerle birlik olup kendilerini tasfiyeye yönelmesine karşı koyuyorlardı. Saldırı Süleyman Demirel'in şahsınaydı. Bir gazete –Günaydın– Demirel ailesinin nüfuz ticaretini ele almıştı, kampanya açmıştı. Bilgiççiler, bunun AP içindeki takipçileriydi. Tabii başlıca dertleri genel başkanın kendilerini dışlamasıydı. Hatta genel merkez "seçimlerdeki davranışları dolayısıyla" bazı milletvekilleri hakkında girişimlere geçmişti. Konya Milletvekili Ethem Kılıçoğlu ile Erzurum Milletvekili Cevat Önder kesin ihraç isteğiyle Haysiyet Divanı'na verilmişlerdi. Ötekiler sıranın kendilerine de geleceğinden emindiler. Nitekim, ilk ikiyi Kadri Eroğan, Ekrem Dikmen, Vedat Önsal ve Hikmet Yurtsever izlediler. Bunun üzerine Saadettin Bilgiç, Yüksel Menderes, Mehmet Turgut, Faruk Sükan, Cihat Bilgehan, Ali Naili Erdem genel idare kurulundan istifa ettiler. Örgütte partiden ayrılanlar da vardı. Tam bir ayaklanma havası esiyordu ve AP Grup Başkan Vekili Orhan Eren "Parti içi olaylardan hükümet düşerse erken seçimi koalisyona tercih ederiz" diye tehdit ediyordu.

Dört ay önce gelmiş milletvekili dört ay sonra gitmeyi ister mi? Ama bunlar, tehdidi blöf olarak değerlendirdikle-

rinden "Süleyman Demirel gitsin de, ne olursa olsun" diye diretiyorlardı. İsmet Paşa ise onlara el altından yürek veriyordu:

"Hükümet düşerse, çaresi bulunur."

Nitekim, bütçenin Meclis'teki oylamasında 41 AP milletvekili muhalefetle birlikte kırmızı oy kullanınca kabul oyları red oylarının tam 10 altına düştü. Hükümet parlamentoya üç aylık geçici bir bütçe sunmak mecburiyetinde kaldı. Hem kamuoyunda, hem de AP içinde en fazla şimşek çeken Şevket ve Ali Demirel kardeşler bir basın toplantısı düzenleyerek kendilerini temize çıkarmaya çalıştılar. Fakat söyledikleri basında *"Biz 26 milyon değil, 19 milyon kredi aldık"* şeklinde yayımlandı.

1970 Türkiye'sinde bunlar müthiş rakkamlardı.

Önce İnönü, bu işe pek bulaşmak istemedi. Söylediği şu oldu:

"Önemli bir siyasi kriz geçiriyoruz. Bir yol bulacağız."

Krizin arasına dört günlük Kurban Bayramı girdi. Kurban Bayramının "mübarek cuma günü" Boğaziçi Köprüsünün temeli Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Başbakan Süleyman Demirel tarafından atıldı. Bayram bittiğinde her şey tekrar kızıştı. Demirel, partisinin temsilciler meclisini topladı ve onun desteğini aldı. 41'ler Haysiyet Divanı'na verildiler.

Dolaylı bir olay durumu etkiliyordu. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ciddi bir rahatsızlık geçiriyordu. Amerika'ya tedaviye gitmişti ve iki defa kalın barsak ameliyatı olmuştu. Dönüşünde ağırlaşmıştı. Gülhane'de yatıyordu. Prof. Ekrem Şerif Egeli başkanlığındaki on beş kişilik "ünlü doktorlar ekibi" bir konsültasyon yapmış, Genelkurmay Başkanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Dairesi resmi bir açıklama yayımlamıştı.

Böyle bir sırada hükümet buhranının gereği mi vardı?

İsmet Paşa ciddi bir çıkış yapınca, ortalık tabii daha da karıştı.

CHP Genel Başkanı olayın patlamasından itibaren

dikkatli davranmış, açık bir vaziyet almamıştı. Ondan dolayıdır ki, sözleri çok büyük yankı yarattı. Ne söylediğinden gayrı, bir de bunu niçin söylediği, hele niçin şimdi söylediği merak konusu oldu.

İnönü şöyle dedi:

"Sayın Süleyman Demirel'in ve Sayın İhsan Sabri Çağlayangil'in iş başında devam etmeleri, bütün iç ve dış karanlık ihtimallerin tam bir çaresizliğe varmasını intaç edecektir."

Bunlar elbette ağır sözlerdi.

İnönü bu çıkışa neden gerek gördüğünü şöyle açıkladı:

"Hükümet teşkili itibar edilmesi mümkün olmayan usullerle uzatılmaktadır. Milletvekilleriyle yapılan hesaplar, açıklanan nüfuz suiistimalleri, vaktinde kamuoyuna hiçbir saygı göstermeyen tutumlar, içinde bulunduğumuz siyasal bunalımdan çok daha ağır neticeler verecek iktisadi ve mali güçlükler, devletin idaresini çetin yollara yöneltmektedir."

CHP Genel Başkanı, AP içinde başbakanlık bekleyenler varsa, onlara da bir göz kırpmaktan geri kalmadı:

"AP bu iki siyaset adamının –Demirel ve Çağlayangil– dışında herhangi bir hükümeti teşkil etmekte güçlük çekmez. Böyle bir hükümeti ciddi nedenler ortaya çıkmadıkça, düşürüp memleketi idaresiz bırakmak kimsenin aklından geçmez. Elverir ki hükümet teşkilinde iç ve dış siyasi ve ahlaki, mali ve iktisadi tutumları apaçık belli olan insanlarda suni olarak ısrar edilmesin."

İsmet Paşa, Süleyman Demirel'e vuruyordu da, niçin işe Çağlayangil'i de karıştırıyordu? Çünkü o sıralar ona kızgındı. Cumhurbaşkanı, Sovyetler Birliği'ne bir ziyaret yapmıştı. Dışişleri Bakanı da beraberindeydi. Ruslara Kıbrıs konusunda "federatif devlet" sözünü tekrarlatamamışlardı. Üstelik Çağlayangil bir konuşmasında "üniter devlet" lafını da etmez mi? Bu tam, Makarios'un güttüğü hedefti. Nitekim, ziyaretine gelen Yunan Büyükelçisi bunu İsmet Paşa'ya hatırlatmıştı. İnönü'nün Çağlayangil'e hiddeti ondandı.

Oysa, o günler belki de Çağlayangil federe devlet ile üniter devlet arasındaki farkı tam olarak öğrenmiş değildi.

AP Genel Başkanının cevabı sert oldu. İşte, CHP Genel Başkanının bu demeciyle son buhranın baş mimarının kim olduğu ortaya çıkmıştı. Baş mimar, İsmet Paşa'ydı. İsmet Paşa, birtakım kimseleri el altından kışkırtmıştı. Şimdi bunu açıktan da yapıyordu. Demirel dedi ki:

"Demokrasiyi batırmakta kimse ile yarışa kalkmak istemiyoruz. Milletvekilleri alınıp satılmaz, bu ayıp şeydir, Türk demokrasisine inançsızlıktır. Bir kısım milletvekillerimiz ihraç isteğiyle Haysiyet Divanı'na verilmiştir. Ama henüz bir karar çıkmamıştır."

Polemik kızışıyordu. Bu defa Saadettin Bilgiç de karıştı ve Demirel'i ciddiyete davet etti. Şöyle dedi:

"Bizi partiden çıkarsınlar. Sonra da çağırıp, eski arkadaşız, hükümete beyaz oy verin desinler, bunu yaparız."

Süleyman Demirel krizin üstesinden büyük bir ustalıkla gelmesini bildi. Bunda "milletvekili tabiatı"na doğru teşhis koymasının önemli rolü vardır. 41'ler bütçeye kırmızı oy kullanmışlardı ama işin nereye varacağını pek düşünmemişlerdi. Akıllarındaki, daha ziyade bakanlıktı. Genel başkan kendileriyle bir pazarlıkta uyuşabilirdi. Demirel onlarla konuştu. Fakat ödün vermedi. Ötekiler de "Önce kabine listesini görelim, oyumuzun rengini sonra kararlaştırırız" dediler.

Başbakan, kabinesinin listesini Cumhurbaşkanına sundu. Liste açıklandı. Demirel hiçbir bakanını değiştirmemişti. Hepsi yerlerini koruyordu. Hiçbir yeni bakanlık kurulup bir isim ortaya getirilmemişti. Tabii, bu, 41'lerde soğuk duş etkisi yaptı. Ancak, Haysiyet Divanı'na kesin egemen olan genel başkan öyle cezalar verdirtti ki, oylama günü bunların hemen tamamı sona ermiş bulunuyordu. Bu sırada çeşitli demeçler yayımlanıyor, bunların bir kısmı bir gün sonra yalanlanıyordu. Demirel bütün nabızlara göre şerbet dağıtmaktaydı. Kendi grubuna "Sıkılmış bir yumruk gibi olalım, şu badireyi atlatalım" diyordu. İsmet Paşa,

Demirel'in *"maharet"*ini söyledi, onu *"aşırı sağın mahir temsilcisi"* diye niteledi. Birkaç gün sonra toplanan CHP Parti Meclisi de "Bu kadar oyun bir arada oynanmaz" diye hayretini belirtti. Ancak, Demirel, bu kadar oyunu bir arada pek âlâ oynuyordu. Programını önce kendi grubunda okuttu. Oybirliğiyle destek aldı. Saadettin Bilgiç ve 16 arkadaşı ise sadece 1 yıl için ihraç cezası yediler. 41'lerden bakan olabilen yoktu. Fakat gelecek hakkında bir şey söylenebilir miydi? Bazılarının eline Demirel, horoz şekeri sıkıştırmayı da ihmal etmemişti. Partilerinden *"müebbeden ihraç"* da edilmemişlerdi. Ne şiş yanabilirdi, ne de kebap. Süleyman Demirel'in ustalığı, böyle bir havayı oluşturmasıdır.

Güven oylaması 15 Mart 1970'te yapıldı. 172 red oyuna karşılık 232 kabul oyu çıktı. 41'lerden 34'ü oylamaya katılmamıştı. Böylece hamamın namusu da kurtarılmış oluyordu. Buna karşılık Birlik Partisinin kendi dışındaki bütün milletvekilleri, Genel Başkan Mustafa Timisi'nin hayret dolu bakışları altında beyaz oy kullandılar.

Hükümet buhranı 32 gün sürmüştü.

İsmet Paşa, tabii, o günler resmen en fazla bu işle meşguldü. Ama "iyi aile babası" olarak Orta Doğu Teknik Üniversitesindeki "rektörlük savaşı" da ilgisini –ve aklını– çekiyordu. Çünkü adaylardan birisi, oğlu Prof. Erdal İnönü'ydü.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi daima canlı bir "öğrenci yuvası" tabiatı taşımıştır. Çoğunluk solculardaydı. Sık sık boykot veya işgallere sahne olurdu. Bunlarda bazen jandarma üniversiteyi kordon altına alırdı. Böyle bir olayda üniversitede gördüğüm bir ilanı gülerek hatırlarım: "İyi yemek yapmasını bilen kızlar" yemekhane mutfağına davet ediliyorlardı.

O işler, silahların konuşturulmasına kadar gitmeseydi ne kadar iyi olurdu.

ODTÜ'nin rektörü bir mütevelli heyeti tarafından seçiliyordu. Mütevelli heyeti boşalan rektörlüğe Prof. Mustafa

Parlar'ı getirdi. Ama Parlar sevilmiyor, tutulmuyor, fazla tutucu bulunuyordu. Kim tarafından? Sadece öğrenciler değil.. Öğretim üyeleri tarafından da.. Bu, yanlış bir seçimdi. Gerçi mütevelli heyeti ODTÜ ile ilgili kanuna uymak zorunluğundaydı ama çoğunluğun eğilimini de önemseyebilirdi. Öğretim üyeleri ve öğrenciler mütevelli heyete üç ad verdiler: Rektör olarak ya Yaşar Gürbüz'ü, ya İsmet Özdemir'i, ya da Erdal İnönü'yü kabul edebilirlerdi. Aksi halde öğretim üyeleri istifalarını verecekler, öğrenciler ise boykota ya da işgale gideceklerdi. Mütevelli heyeti işin içinden kolay çıkamadı. Başbakan Demirel ile bile görüştü. Bir karara varamayınca üniversitede hayat durdu. Öğretim üyeleri istifa etmişler, öğrenciler boykota geçmişlerdi.

Sonunda kriz, Erdal İnönü'nün rektör vekili olarak atanmasıyla birlikte ve aşağı yukarı hükümet buhranı günlerinde bir sonuca ulaştı. Öteki iki aday Erdal İnönü lehinde çekilmişlerdi.

İsmet Paşa, oğluyla konuyu birkaç kez konuşmaya çalıştı ya da konuştu. Erdal'ın böyle durumlarda "çok saygılı şekilde başına buyruk" olduğunu biliyordu. Ne akıl sattı, ne akıl aldı. Belki, bilgi sordu. Ünlü not defterinin 31 Ocak 1970 tarihindeki sayfasında bulunan *"Orta Doğu rektörlük seçimleri – Erdal'ın durumu"* bu bilginin kanıtıdır.

III

Öğrenci olayları artık tümüyle yeni bir boyuta ulaşmıştı. Gençler hem kendi aralarında, hem de polisle çatışıyorlardı. Sopalar ve taşlar da gittikçe daha fazla, yerini ateşli silahlara bırakıyordu. Huzursuz olan, sadece öğrenciler ve gençler değildi. Gerçi başlıca karışıklık üniversitelerdeydi. Boykotlar, işgaller sürüyordu. Ankara Üniversitesi tatil edildi. İstanbul'daki Teknik Üniversitede polis arama yaptı. Çok miktarda silah ve patlayıcı madde bulundu. 31 öğrenci nezarete alındı. ODTÜ Rektör Vekili Prof. Erdal

İnönü bir bildiri yayımlayarak silah araması yaptırtacağını duyurdu. Genelgesinde "üniformalı bekçiler hariç" hiç kimsenin üniversite içinde ruhsatlı ya da ruhsatsız silah taşıyamayacağını söylüyordu.

Ortalıkta iki kamp vardı: Sağcıların Ülkü Ocakları ve solcuların Türkiye Devrimci Gençler Federasyonu. Birincilere genelde *"komando"*, ikincilere *"Dev–Genç"* deniliyordu. Komandolar kamyonlara dolarak Ankara Tıp Fakültesini bastılar ve yedek subaylığını yapmakta olan Dr. Necdet Güçlü'yü tabanca ile alnından vurarak öldürdüler. Bu sefer 54 komando nezarete alındı. O günler *Milliyet*'te acı bir liste yayımlanıyordu. 24 Temmuz 1968 ile 13 Nisan 1970 arasında tam 11 genç böyle olaylarda yaşamını kaybetmişti. Bunlara mayısta Mustafa Kuseyri adlı bir yenisi eklendi. Basın–Yayın okulu öğrencisiydi. Solcu olarak tanınıyordu. Demek ki sağcılar öldürmüşlerdi. Cenaze töreninde olaylar çıktı, Amerikalılara ait arabalar yakıldı. Hukuk Fakültesi dekanı Uğur Alacakaptan'ın girişimiyle Hukuk Fakültesinden Anıtkabir'e yürüyüş düzenlendi. Ankara'daki üniversitelerin öğretim üyeleri cüppeleriyle katıldılar. Erdal İnönü, dahil. Yürüyüşe "Anayasaya saygı" adı verildi. İstanbul'dan dahi gelenler oldu. Kuseyri'nin fotoğrafları elde taşınıyordu.

Sonradan, olayın, kız meselesinden, yahut fraksiyon dolayısıyla solcular arasında bir olay olduğu ortaya çıkmaz mı?

Her şey öylesine karmakarışıktı.

İsmet Paşa, şiddet karşısındaki tutumunu sürdürdü. "Silahlı öğrenci hareketi olmaz" diyordu. "Silah kullanılan her yere polis girer" diyordu. Meclis'in kuruluşunun 50. yıldönümü dolayısıyla televizyonda yaptığı bir konuşmada öğrencileri öğrenme ihtiyacını kaybetmekle suçladı.

Doğruydu da, öğrenciler "Öğrenip ne olacak?" diye soruyorlardı. Bunu Abdi İpekçi şöyle belirtiyordu:

"Eğitim Fakültesi mezunu ne demektir, bilir misiniz? İşsiz demektir. Mezunlar iş bulamıyor. 575 lirayı bile onla-

ra çok görüyorlar. Dekanları onlara çözüm yolu olarak sabrı gösteriyor."

Eğitim Fakültesinin bir öğrencisi *Milliyet* başyazarına şöyle yakınıyordu:

"Sonra adımız, boykot yapınca zorbaya çıkıyor. İnsaf ve insaf. Başka ne diyelim?"

İsmet Paşa ise şunu diyordu: "Gençlik olayları doğru yola girmeli."

Toplumun bütün kesimleri hareket halindeydi. Herkesin bir şikâyeti vardı ve bunu zor kullanarak giderebileceği kanısındaydı. Personel kanunu sağlık personelini sokağa dökmüştü. Buna "beyaz cüppelilerin yürüyüşü" denildi. Askeri personel kanun tasarısı ise "assubay eşleri"ni hareketa geçirdi. Tasarı, eşlerinin haklarını zedeliyordu. Üniformalı eşlerinin yürüyüş hakkı yoktu ya.. Onlar yürüdüler. Tabii bu, ordu yüksek kademisini daha bir tedirgin etti. 27 Mayısın 10. yıldönümünde *Associated Press* Ajansının Ankara'daki muhabiri Nick Ludington şu yorumu dünyaya yayıyordu:

"Türkiye 27 Mayıs devriminin 10. yıldönümünü yeni bir ihtilalin hazırlanmakta olduğu korkusu içinde kutlamıştır."

Hükümet sözcüsü Turhan Bilgin bu söylentileri Senato kürsüsüne getiriyor ve meydan okuyordu:

"Gelecekleri varsa, görecekleri de vardır."

Ünlü ingiliz dergisi *Economist*'in ise başlığı şuydu: "Ordu huzursuz."

Ordunun huzursuzluğunu Başbakan Demirel'in bilmesi gerekirdi. Çünkü açıklandı ki, bir süre önce Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur "generalleriyle yaptığı görüşmelerden sonra" hükümet başkanına bir mektup –ya da muhtıra– göndermiştir. Mektubun kaç sayfa olduğu bile bildiriliyordu: On beş. Muhsin Batur şöyle demekteydi:

"Aşırı sağ silahlanmaktadır. Teşkilatlanması tamamlandığı gün memleket için büyük tehlike olacaktır."

Türkiye'de bir kısım fikir sahiplerinin, aydınların genellikle solda oldukları belirtilen mektupta ayrıca, memlekette huzurun ve sosyal adaletin sağlanması için toprak reformunun bir an önce çıkarılması, dış ticaretin devletleştirilmesi isteniyordu.

Hava Kuvvetleri Komutanı mektupta hükümetin aşırı sağı cezalandırmadığı yolundaki söylentilerden söz ediyor, herhangi bir kaynaktan gelecek ihtilal girişimine karşı Türk Silahlı Kuvvetlerinin hazır olduğunu belirtiyordu.

Batur, "assubayların durumu"nun da düzeltilmesini istiyordu.

12 Marta gidilirken ordunun rahatsızlıkları bu mektuptan çıkarılabilir. Sol eğilimler subaylar üzerinde etkilidir. "Toprak reformu", "dış ticaretin devletleştirilmesi" gibi laflar onlara verilen primdir. Ama asıl, hükümetin aşırı sağa karşı gösterdiği müsamahadır ki tahrikleri ciddi düzeye çıkarmaktadır. "Devrimler elden gidiyor", "laiklik elden gidiyor", "Atatürkçülüğün temelleri kazınıyor" propagandaları bir ordu kademesini yeni bir müdahalenin lüzümuna inandırmaktadır. Assubaylar arasında ise sağ cereyanlar faaldir ve bunlar da onların parasal sıkıntılarını istismar etmektedir.

Ordu yüksek kademesi "iki arada, bir deredeydir." Nitekim 12 Mart da bu iç huzursuzluğun sonucu olacaktır.

Ya, siyasi partiler? Özellikle iki büyük parti: AP ile CHP? AP'de Süleyman Demirel kesin kararını vermişti: Bilgiççileri parti içinde yaşatmayacaktı. Bu yolda kendisini Yeminliler kışkırtıyorlardı. Bilgiççiler de saldırılarını kendisi üstünde yoğunlaştırıyorlardı. Kardeşlerine ve yakınlarına çıkar sağladığından dolayı Meclis soruşturması açılmıştı. Başbakan son derece rahatsızdı. Bunu mutlaka durdurmak istiyordu. Fakat başarılı olamıyordu. Suçlamaları yazan *Günaydın* gazetesini dava etmişti. Bu davanın sonuna kadar işlem yapılmamasını Meclis'ten geçirtebildi, ama, kararı Anayasa Mahkemesi bozdu. Demirel "Beni Yüce Divan'a verseler bile istifa etmeyeceğim" diyordu.

Acaba, bunu nasıl yapabilecekti?

CHP'de ise, 20. Kurultaya bir şey kalmamıştı. Tarih temmuz başıydı ve kılıçlar bileniyordu.

İşte bu sıradadır ki İstanbul ve Kocaeli'de 15-16 Haziran İşçi Olayları patlak verdi. Bu olayları herhalde kolay unutacak değilim. Bunların içine düştüm.

O sıralar Kartal'daydık. 15 Haziran günü kendi kullandığım arabayla, İstanbul'a, gazeteye iniyordum. Henüz Boğaziçi Köprüsü bulunmadığı için Harem'den araba vapuruyla Sirkeci'ye geçiyordum, Babıâli'ye çıkacaktım. Ankara asfaltı bir karışıktı. Otosan'ın bulunduğu yerde işçi kütleleri birikmişti. Bayraklar –kızıl– ve pankartlar gırla gidiyordu. Anlaşılıyordu ki bu bir DİSK gösterisidir. Fakat otomobillere yol veriyorlardı. Asıl dönüşte, beni ürperten manzaraya Maltepe ile Kartal arasında rastladım. Tabii, 31 Martı yaşamamıştım. Ancak onun manzarasının bunun-kinden farklı bulunduğunu sanmam. Biri sağ eğilimli, öteki sol eğilimliydi ama nitelikleri ve görüntüleri itibariyle herhalde aynıydı. Kadınlı erkekli işçiler sopalanmışlardı, sloganlar haykırıyorlar, dehşet saçıyorlardı. Ne istiyorlardı? Görünüşte, Meclis'ten geçmiş, fakat henüz Senato'da kabul edilmemiş yeni sendikalar kanununu protesto ediyorlardı. Bu kanunla DİSK gibi sendikaların yaşam olanağını kaybedeceğini söylüyorlardı. Bunda hiç doğru taraf yok değildi. Ancak olay bir protestonun çok üstünde düzeye ulaştı ve açıkça bir "işçi ayaklanması" tabiatı aldı. DİSK yöneticilerinin arzusu –ve hedefi– de buydu.

İlk gün her şey Ankara asfaltının iki tarafında başladı. Yollara dökülmüş işçiler bir yanda İstanbul'dan Kocaeli'ye, öteki tarafta Kocaeli'nden İstanbul'a yürüyüşe geçtiler. Ankara asfaltı işgal edildi, trafiğe saatlerce kapatıldı. Haydarpaşa – Pendik arasında tren hattı işçiler tarafından kesildi. Bazı fabrikalar tahrip edildi. Bu aşamada polis ve asker işçilere karşı zor kullanmadı. Ancak akşamüstü olaylar tümüyle çığrından çıktığında Kartal yakınında, Ankara asfaltına süngülü askerler barikat kurdular, üç de tank gönderildi. Barikatı yaran işçiler tankların etrafını sardılar, tankları da aralarına alarak yürüyüşlerini sür-

dürdüler. DİSK, olayların ertesi gün de devam edeceğini bildirdi.

Ertesi gün kan aktı. Kadıköy'deki çatışmalarda biri polis, üç kişi öldü. Çok sayıda yaralı vardı. Kadıköy kaymakamlık binasıyla AP ilçe merkezi işgal ve tahrip edildi. Galata ve Atatürk Köprüleri iki saat trafiğe kapandı. Araba vapuru seferleri bir süre durduruldu. Asker Kadıköy'de havaya ateş etti, keşif uçakları alçaktan uçarak olayları izledi. Bağdat Caddesinde evler taşlandı. Zorla bayrak çektirildi. Otomobiller yakıldı. Askerin süngü kullanması zorunlu hale geldi. Fakat bazı yerlerde de asker ile işçinin kucaklaştığı görüldü. Tank birlikleri işçilerin yoğun olduğu bölgelerde mevzilendiler. DİSK, ilan ettiği mitingini ertelemişti, ama İstanbul, tam 48 saat görülmemiş bir kâbus yaşadı. DİSK, tahrip olaylarını onaylamadığını bildiriyordu. Ok bir defa yaydan çıkmıştı.

Hükümet İstanbul ve Kocaeli'de sıkıyönetim ilan etti. Meclis'e önerisi, bunun bir aylık olmasıydı. İsmet Paşa sürenin 15 günle sınırlandırılmasını istedi. Reddedildi.

Asker işlere artık fiilen el koymuştu. Bir kanunu protesto amacıyla girişilen hareket ayaklanma haline dönüşünce başka çarenin kalmayacağı açıktı. Nitekim, daha sonra aşırı sol 15-16 Haziran olaylarının bir işçi ihtilalinin provası olduğunu açıklamaktan çekinmeyecektir. "İşçi – Köylü Gazetesi Yayınları" arasında bulunan "15 – 16 Haziran Yolunda İleri" broşüründe şöyle denilmektedir:

"1970 yılında halkımız devrim yolunda kahramanca ilerledi. 1970'de, mücadelesiz geçen on yılda öğrenemeyeceğimiz kadar çok şey öğrendik. 1970, halkımızın düşmanları için korku yılı oldu. Şahlanan işçi mücadelesi, hâkim sınıfları tir tir titretti. (..) 1970'de yurdun her yerinde ayaklanan işçiler, köylüler ve gençler kurtuluşun ancak devrimle olacağını kavrayarak amansız bir mücadeleye atıldılar. Miting, yürüyüş, toprak işgali olmayan şehir; grev, boykot, işgal olmayan fabrika ve işyeri kalmadı."

Bu "toprak işgalleri" 20. Kurultayın büyük mücadele konusunu oluşturdu. 20. Kurultay da İsmet Paşanın tam

egemenliği altında geçti ve İsmet Paşa o sefer de Bülent Ecevit'i tuttu. Ecevit bunun bilincindeydi ve buna ihtiyaç duyuyordu. Kurultaydan önceki gençlik kurultayında şöyle dedi:

"Kurtlar etrafı sardı. İnönü'nün desteği olmazsa bu kurtlardan bizi halk bile kurtaramaz."

Kurt dediği kimdi, açıklamadı, ama kurultay başlıca kurdu Kemal Satır saydığını açığa çıkardı. Kurultay izlenimlerini yazan bir gazeteci o gün "Herkesin gözü kurtları arıyor" dedi.

Gençlik kurultayında İnönü gençleri büyük kurultay için uyardı:

"Kurultayda sizi kullanmak ve sevketmek isteyenlerin telkinlerine uymayınız!"

Büyük kurultaya eşiyle birlikte gitti. Başkanlık divanına çıkıp kurultayı açıncaya kadar hep onu yanında tuttu. Başkanlığa Ecevit yakını Ali Topuz seçildi. İsmet Paşa konuşmasında "Sosyalist değili ama anayasa sınırları içinde bir sosyalist parti kurulabilir" dedi ve bu sözleri çok alkışlandı. Genel merkezin kararıyla bu kez dinleyiciler davetiyesiz olarak toplantıya alınmışlardı. Tabii, ilk gelen içeri girebilmişti ve bunlar Ecevit'in ekibinin adamlarıydı. Ötekilerin böyle marifetleri becerecek halleri yoktu. Görüldü ki, davetiyesiz dinleyiciler gene Ecevit yanlısı gençlik kolları delegeleri tarafından işaretle yönlendirilmektedir ve gerektiğinde "Ecevit! Ecevit!" diye bağırtılmaktadırlar. Aleyhte tezahürata ise, özellikle Kemal Satır konuşurken girişmektedirler. Bundan dolayı da genel başkan yerinden kalkarak, başkanlık kürsüsüne yürüyerek, söz alıp azarlayarak sükûneti sağlamayı başardı. Ancak, "Genel Sekreter Ecevit'li bir genel merkez" istediğini saklamadı. "Yeni Parti Meclisi Genel Sekreterin güvenle çalışabileceği bir MYK seçmelidir" dedi. Hatta "Genel Sekreter, tabii, Bülent Ecevit olacaktır" sözünü bile esirgemedi.

İsmet Paşa kendinden ve gücünden emindi. Kurultaydaki çıkışlarını bazı gazeteciler onun ünlü "taşlı Uşak olay-

ları"ndaki davranışlarına benzettiler. Tümünden kararlıydı, sözünü de geçiriyordu.

Eee, tabii, fiziksel çöküşüne yol açacak katarakt ameliyatını henüz yaşamamıştı.

Kurultayda CHP'nin doğasıyla ilgili başlıca iki konu tartışmaların temelini oluşturdu. Kemal Satır konuşmasında genel başkandan şuna cevap vermesini istedi: Genel sekreter topraksız köylülerin toprak işgallerini "devrimcilik" sayıyordu. Bu, *"devrimcilik"* miydi, yoksa kanunsuz hareket mi? İkincisi, Ecevit ve arkadaşları CHP'yi bir kütle partisi olmaktan çıkartıp sınıf partisi haline getirmek istiyorlardı. Kendileri buna karşıydılar.

İnönü, Kemal Satır'ın konuşması olanağını gürültücüleri susturarak sağladı ama, sorularına orada cevap vermedi. Buna karşılık elini sıktı, tebrik etti. Bülent Ecevit eleştirileri cevaplandırdı. Konuşmasından sonra Satır ve Erim söz istediler. Başkan vermedi. Bunu usule aykırı sayıyordu. Eğer ısrar ederlerse, genel kurula oylatacaktı. Genel başkan tekrar müdahalede bulundu. Her şey konuşulmuştu. Herkesin fikirleri öğrenilmişti. Seçimlere geçmek sırası gelmişti.

Genel başkanlık seçiminde, İsmet Paşa, 1214 oyun 1116'sını aldı. Zaten bir "genel başkanlık sorunu" yoktu. Parti meclisine ise Ecevit'in listesi egemen oldu. Kemal Satır ve Kemal Demir bütün listelerde vardı. Onlar parti meclisine girdiler. İnönü olayı şöyle derledi:

"Burada konuşan arkadaşlar sevdiğim, vazgeçmediğim arkadaşlardır. Anlaşmazlığa çare bulacağım. Hepsinden fedakârlık isteyeceğim."

Genel başkan, parti meclisi için oy kullanmadı.

Ertesi sabah Kemal Satır, Pembe Köşk'e geldi. İsmet Paşa onu yatak odasında kabul etti. Bundan dolayı da resim çektirilmedi. Satır, parti meclisinden çekilmesi için İnönü'nün iznini istedi. Getirdiği istifa mektubunda parti meclisi gibi grup başkan vekilliğinden de istifa ettiğini bildiriyordu. İsmet Paşa ikincisinin üstünü çizdi. Basına mek-

tup öyle verildi. Tabii herkes, olanı anladı. Kemal Demir de parti meclisinden ayrıldı.

Parti meclisi toplantısında Bülent Ecevit 1 oy eksiğiyle genel sekreterliğe seçildi. İnönü "bu oy herhalde kendisine aittir" diye güldü ve ilk kez genel sekreterliğe getirildiğinde yaptığı gibi Ecevit'i yanındaki koltuğa çağırdı. Genel Sekreter Yardımcılıklarını Besim Üstünel ve Turan Güneş aldılar. Genel başkan şu temenniyi söyledi:

"Merkez Yönetim Kurulu, genel sekreter, yöneticiler olarak en başta gelen ödevimiz Meclis gruplarıyla genel merkez arasında ahenkli işbirliğidir."

Bunu kim sağlayacaktı?

Tabii, kendisi:

"Acil politik tartışmalar için benim fikrimi ve beni parti meclisinin ne kadar desteklediğini belirtmesi lazımdır. Bu maksatla tekrar toplanacağız."

Destek, o tarihte tamdı.

Kemal Satır'ın kendisine kurultayda sorduğunu şöyle cevaplandırdı:

"Köylünün kendine ait olmayan toprakları işgali hem devrimci, hem kanunsuz eylemdir."

Tavşana kaç, tazıya tut demiyordu. Tıpkı öğrenci olaylarının başındaki *"boykot da, işgal de aynı şeydir"* lafındaki gibi, ortada sağlıksız bir durumun bulunduğunu belirtiyordu. Yapılması gereken şey, boş tartışmaları bırakmak ve toprak reformunu bir an önce gerçekleştirmekti. O zaman her şey "kanun nizamı"na girecekti.

Aşağı yukarı aynı sıralarda, AP'den "41'lerin 26'sı" kesin şekilde ihraç edildiler. Başlarında Saadettin Bilgiç vardı. Bunlar hizipçiliği "genel merkezin dışında lokaller tutma"ya kadar götürmüşlerdi. Süleyman Demirel, yeni kabinesine güvenoyu aldıktan sonra dişlerini gösteriyordu.

Bir aylık süresi dolduğunda sıkıyönetim AP ve GP'nin oylarıyla iki ay daha uzatıldı. CHP aleyhte kaldı. İnönü konuştu. Sıkıyönetim birtakım zorlamalara alet ediliyordu. İşverenler ona güvenerek, hatta dayanarak işçi haklarını

kısıtlıyorlardı. Üniversitelerde de birtakım boykotlar, sıkıyönetim vasıtasıyla kırılıyordu. Eee, *"haytalar"* silahlıydılar ama, ordu daha silahlıydı.

12 Martın ayak sesleri gittikçe daha iyi işitilmeye başlıyordu.

İnönü'ler temmuz sonunda İstanbul'a gittiler. Ankara'da 7.15'te evden çıkmışlardı. Geldiğinde, İsmet Paşa, gazetecilere torunlarıyla yeniden beraber olmanın mutluluğunu söyledi. Yolculuk da rahat geçmişti. Ama, yorulmuştu. Oysa önceleri yorulmazdı.

"Sıcak vardı. Herhalde sebep odur. Siz başka sebep görüyor musunuz ki?." diye muzip muzip sordu.

O yaz Kartal'da, Maltepe'de ve Heybeliada'da 35 defa denize girdi. Suda on dakikaya kadar kaldığı oluyordu. 14 Eylülde not defterine şöyle yazdı:

"Deniz benim için bitti."

Tabii, "Seneye kadar.." diye düşünüyordu.

Artık 86 yaşındaydı. 24 Eylül 1970'de onu kutladı.

Ekim başında eşiyle birlikte bir süre Yalova'ya kaplıcalara gitti. Çok yararlandığını söylüyordu. Tekrar İstanbul'a geldi. 26 Ekimde de Ankara'ya hareket etti.

Orada kendisini çetin günler bekliyordu.

DOKUZUNCU BÖLÜM

12 MART

I

15-16 Haziran İşçi Olayları nedeniyle İstanbul'da ve Kocaeli'de ilan edilen sıkıyönetim üç ay sürdü. 16 Eylül 1970'de bitti. Halk üzerinde bıraktığı izlenim tam bir rahatlıktı. Herkes derin bir "Oh!" çekmişti. Kaybolan huzur geri gelmişti. Milliyet başyazarı Abdi İpekçi bunu "Kendini belli etmeyen sıkıyönetim ve otorite ihtiyacı" diye övüyordu. Aynı gazetenin, ilk bir aylık sıkıyönetim uygulaması hakkında bilançosu şu hükme varıyordu: Sükûnet. Sıkıyönetim bir tek yayın yasağı koymamış, bir tek defa bile zart-zurt etmemişti. Bunda Sıkıyönetim ve 1. Ordu Komutanı Orgeneral Kemal Atalay'ın yumuşak ve beyfendi tabiatının büyük rolü vardı. 30 Ağustos değişikliklerinde onun yerini Orgeneral Faik Türün aldı. Sıkıyönetimin karakteri bir fark göstermedi.

Bunun, aslında bir çelişki olduğu gerçektir. Bu rahatlığı, bu sükûneti sivil demokratik hükümetin sağlaması gerekirdi. Muhalefet lideri İsmet İnönü bunu hep tekrarlamış, hatta yardımcı olmaya hazır bulunduğunu açıktan bildirmişti. Fakat hükümet o düzeye çıkmayı başaramamıştı.

Şimdi, ilan ettiği sıkıyönetimle halkta nasıl bir özlem doğurmuştu? Askere özlem.

"Bunlarla ancak asker başa çıkar!"

Bunun 12 Martı cesaretlendirdiğinden zerrece kuşku yoktur. Yüksek komutanlar "Kuyudan adam çıkarma ope-

rasyonu"nda parlamentoya söz geçirebileceklerinin denemesini yapmışlardı. İlk sıkıyönetim ise, askere büyük bir halk desteği sağlamıştı. Orgeneral Türün görevinden ayrılırken "Bölücüler orduyu daima karşılarında bulacaklardır" dedi.

İyi anılar bırakarak gidiyorlardı. Gidişlerinin hemen ardından işçi olayları tekrar başladı. Topkapı'daki bir lastik fabrikası işgal edildi. 15-16 Haziran olaylarında işbaşı yapmadıklarından ötürü kendilerine ödenmeyen gündeliklerini istiyorlardı. Polisle çatışmaya girdiler: 1 ölü, 90 yaralı.

Bu sıralar Başbakanın dikkati daha ziyade AP Genel Başkanı olarak partisine dönüktü. Bilgiçciler kopma noktasına gelmişlerdi. Ayrılıp yeni bir parti kuracaklardı ve eski DP'lilerden destek bulacakları açıktı. Hatta, başkanlarını bile saptamışlardı: Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli. Bozbeyli ekim sonunda, AP Büyük Kongresinin arifesinde hem Meclis Başkanlığından, hem AP'den istifa etti. Demirel'in büyük kongre açısından bir sıkıntısı yoktu. Genel başkanlık için karşısına iki aday çıktı. İki profesör: Domaniç ve Yalçın. Demirel onları ezdi geçti. Birincisi 28, ikincisi 15 oy alabildi. Demirel'e verilen oyların sayısı 1425 idi. Bozbeyli'nin, istifası nedeniyle söyledikleri daha bir anlam kazanıyordu. "Demirel'e tâbi bir AP'li olmayacağım" demişti. Genel Başkanı, "Ya, bana tâbi olursunuz; ya da sizi asi ilan ederim" diye tehditte bulunuyordu. Demokratik Parti yıl sonunda kuruldu. Kurucular arasında Celal Bayar'ın kızı, Adnan Menderes'in iki oğlu ve Samet Ağaoğlu'nun eşi de vardı.

Çok şey hem parlamenter rejimi, hem hükümeti gittikçe zedeliyordu ve bundan *"sokak"* yararlanıyordu. 1 Kasımda parlamento açıldığında Meclis ve Senato başkanlıkları için iki büyük parti anlaşamadılar. Sonu gelmez turlar başladı. Tıpkı, 12 Eylül 1980 öncesindeki Cumhurbaşkanlığı turları gibi.. Senato Başkanlığına emekli Orgeneral Tekin Arıburun, ancak 19 gün sonra seçilebildi. Osman Sabit Avcı'nın Meclis Başkanlığına seçilebilmesi için 36. turu bekle-

mek gerekti. Süleyman Demirel bunu "Meclis içi darbe hevesleri"ne veriyordu. Bir yanda *"Yahya Han formülcüleri"* vardı, diğer yandaysa "cici demokrasi suçlayıcıları". TBMM'nin, *"kardeşlerine menfaat sağladığı iddiası"* ile Demirel hakkındaki soruşturma önergesini 26'ya karşı 309 oyla reddetmesi tahrikleri daha da arttırdı. Herkes diken üzerinde gibiydi ve hemen bütün üniversiteler kapalıydı. Öğrenci - polis - öğrenci çatışmaları inanılmaz boyutlara ulaşmıştı. Her gün yeni bir olay çıkıyordu. İnönü ve Demirel bir noktada mutabıktılar: Olayların altında *siyasi maksat* vardı. İsmet Paşa silahlı öğrenciye kesinlikle karşıydı. Bunu Veteriner Fakültesinin kuruluş yıldönümündeki konuşmasında bir kez daha tekrarladı. Ancak başlıca sorun "iktidarın tükenmiş olması"ydı. Yeni yıl mesajında şöyle dedi:

"Olaylar üç ayda sona erdirilebilir. Ancak, bu hükümetle değil. Hükümet kayıtsız, üniversiteler aciz, memleket üzüntü içinde ve şaşkın."

Ordu da aynı derecede tedirgindi. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, yeni yıl mesajında şu noktayı açık açık belirtti: "Ordu durumdan endişe ediyor. Eylemler devletin temelini sarsacak hâle geldi."

Bunda, *"tepeden inmeciler"*in bazı ordu kademelerindeki âdeta açığa vurmuş faaliyetleri başlıca unsurdu.

O aşamada Cumhurbaşkanı Sunay da harekete geçti. İsmet İnönü ile başlattığı bir dizi görüşmeyi Çankaya'da yapıyordu. İsmet Paşa, Köşk'te iki saat kaldı. Kapıda gazeteciler çevirdiler. CHP Genel Başkanı "Hiçbir şey söylemeyeceğim" diye kestirip attı, açıklama yapmadı. O zamanlar herkes aklına gelen her şeyi bülbül gibi şakımazdı, devlet adamlığının bir ciddiyeti vardı. İnönü'yü Çankaya'da öteki parti liderleri, bazı üniversite rektörleri, nihayet Başbakan izledi. Hükümet bir *"tedbirler tasarısı"* hazırlıyordu. Bunun felsefesi şuydu: Anayasanın getirmiş olduğu hürriyetler Türkiye için çoktu. İnönü bunu şöyle yanıtladı:

"Anayasa değişikliğine lüzum yoktur. Mevcut kanunlarda bir boşluk yoktur. Okuma güvenliği üniversite özerk-

liğine dokunulmadan sağlanabilir. Bunun çaresi Süleyman Demirel'in değiştirilmesi ya da düşürülmesidir."

İşte bu sıradadır ki kamuoyu *"Deniz Gezmiş'in eylemleri"* denilen olaylarla sarsıldı ve yeni bir dönem açıldı. İş Bankasının Ankara'daki Emek şubesi silahlı dört kişi tarafından soyuldu. Bunlar "Dev-Genç"ten Deniz Gezmiş ve arkadaşlarıydı. Bu, ilk oluyordu. Banka memurları gösterilen resimlerden iki soyguncuyu tanıdılar. Evet, üzerlerinde bu parkalar vardı. Tanınanlar Deniz Gezmiş ve Yusuf Aslan'dı. Özellikle Deniz Gezmiş, adını ilk öğrenci olaylarında, hani "masum öğrenci istekleri" ileri sürülürken, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde duyurmuştu.

O zamandan 1971'e, köprülerin altından çok su geçmişti. Açılan, *"şehir gerillası"* dönemiydi. Bunun, dışarda yazılmış kitapları vardı. Bizimkiler onlardan öğrenmişlerdi. "Şehir gerillası" fiyaskoyla bittiğinde, yakalanmayanlar dağa çıkacaklar ve *"kır gerillası"* aşamasına geçeceklerdi.

Güvenlik güçleri Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının peşine düştüler. Bunların ODTÜ kampüsünde gizlendikleri, yuvalandıkları biliniyordu. Ankara içinde evler de tutmuşlardı. Arada ortaya çıkıyorlar, birtakım eylem ve toplantılar yapıyorlardı. Onlardan birinde görüldüler, fakat bir polis ile altı kişiyi bağlayıp kaçtılar. Aralarından birçoğu Filistin'in El Fetih kamplarında eğitim görmüşler, gerilla taktikleri ile silah ve bomba kullanmasını öğrenmişlerdi. Gazetelerin manşetlerini onlar oluşturuyorlardı.

Bunlar kendilerine bir çeşit "Robin Hood havası" veriyorlardı ve "soyguncu iktidar"a karşı savaştıkları izlenimini uyandırmaya çalışıyorlardı. Soyguncu iktidar, "kardeşlerine menfaat sağlayan Demirel ile çetesi"ydi. Meclis'in o çete sultasına girmiş bulunması onları güçlendiriyor, birçok çevreye "aşkolsun, çocuklara" dedirtiyordu. Bunların arasında, gençlik çoğunluktaydı. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarına kahraman gözüyle bakıyorlardı. Polis, öğrenci yurtlarında aramalar yapıyor, bunlarda zorunlu olarak şiddet kullanıyordu. Çünkü oralar silah ve dinamit deposuydu. Öğrenciler ateş açıyorlar, güvenlik güçleri cevap veriyorlardı.

Meydan dayakları da eksik olmuyordu. Hacettepe'de sosyal demokratlarla Dev-Genç çatışmaya girdi. 30 Ocakta, Meclis'teki bir görüşmede Bülent Ecevit "Dev-Genç ve komandolar hükümetle birlik halindeler," dedi. "Sahte devrimciler" ile beraber değildiler. İsmet inönü ise, bütün o günler, siyasi iktidarın yenilenmesini, dolayısıyla erken seçim istedi.

Bunda, "yüksek komutanlar"da görülen bir eğilin büyük rol oynuyordu. Ordunun o kademeleri gittikçe "kusurun anayasada olduğu" inancına geliyorlardı. Milli Güvenlik Kurulunun toplantısında böyle bir eğilim açık seçik belli oldu.

Burada bir farkı belirtmek gerekir. Yüksek komutanlar kusuru anayasada görüyorlardı, ama onların hemen altlarında başka bir cereyan yürütülüyordu. Hayır, kusur parlamenter rejimdedir. Birinciler, anayasa değiştirildiği takdirde sorunların çözümlenebileceği inancındaydılar. Ötekiler ise, Talat Aydemir'i hatırlatır şekilde "Türkiye'nin yeni bir askeri rejimden geçmesi lazımdır. İktidara el koyalım" diyorlardı. Karışıklığı arttıran bir nokta, bazı komutanların ikili oynamalarıydı. Birinci grupta Orgeneral Faruk Gürler Kara Kuvvetleri, Orgeneral Muhsin Batur Hava Kuvvetleri komutanıydılar. Ama darbeci cuntada Gürler'in kod adı *"Selim Bey"*, Batur'unki *"Yavuz Bey"*di. Bir de Korgeneral Atıf Erçıkan vardı. Ona *"Erçil Bey"* deniliyordu. Bunları kendi yanlarında bilen darbeci cunta, ki "tepeden inmeciler"den oluşan bir de sivil kanat vardı; bunlar Doğan Avcıoğlu'nun *Yön* ve *Devrim* dergilerinin ideolojisiyle beslenmişlerdi, yeni rejimin tanzimi çalışmalarıyla meşguldüler, hepsi, büyük bir cesaret içindeydiler. "Devrim"i âdeta çantada keklik görüyorlardı. Yüksek komutanlardan Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ile Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyicioğlu'nun bu taraklarda bezleri yoktu. Özellikle Tağmaç, parlamenter rejime inançlı, fakat anayasaya karşıydı. Kurban Bayramında yayımladığı mesajda "Orduya sataşanlara ne kadar sabredileceği belli olmaz" dedi. AP, Tağmaç'ın paralelindeydi. Ecevit,

onun hazırlamakta olduğu "tedbirler tasarısı"yla düşünce, toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğünün kısıtlanacağını bildiriyordu ki bu doğruydu.

İsmet Paşa olayları dikkatle izliyor, fakat sanırım o günler, ordu içindeki kaynaşmayı ayrıntılarıyla bilmiyordu. Bildiği, bir rahatsızlığın hüküm sürdüğü, bunun kaynağının da "2. kademe"nin darbe heveslerine sıcak baktığıydı.

Kamuoyunun vitrinini hep "Deniz Gezmiş'in eylemleri" dolduruyordu. Birinci soygundan tam 32 gün sonra, bu defa Ziraat Bankasının gene Ankara'daki Küçükesat şubesini bastılar. Saat, 11.35'te. Gündüz gözüyle. Çalabildikleri para sadece 48 bin liraydı ama, olay bomba gibi patladı. Bu, iktidarın iktidarsızlığının yeni bir vurgulamasıydı. Devlet, çete karşısında aciz kalıyordu. Deniz Gezmiş ve arkadaşları hemen arkadan bir darbe daha indirdiler. Bu, traji-komik bir olaydı. Balgat'taki Amerikan üssünde nöbet tutan bir assubayı gece vakti kaçırdılar. Adamın adı, Finley'di. Zenciydi. Bizim kahramanlar karanlıkta kaçırdıkları adamın zenci olduğunu farketmemişlerdi. Şehirdeki üslerine geldiklerinde, bir de baktılar ki assubay zenci. Ee, zenciler kendilerinin karşıtı oldukları Amerika'da *"ezilen zümre"* değil mi?

Derhal özür dilediler ve serbest bıraktılar. "Bizi affet!" dediler. Hatta dönmesi için taksi parasını verdiler. İyi çocuktular.

Güvenlik güçleri kız ve erkek öğrenci yurtlarındaki aramalarını daha da arttırdı. Kızlar da faaldiler. Ancak halkta gittikçe artan bir kızgınlık göze çarpıyordu. Başlayan bir silahlı çatışmada halkın, güvenlik güçleri yanında yer aldığı gözlendi. Bombacı bir kız linç ediliyordu, polis tarafından kurtarıldı. Gerçi solculara göre bunun nedeni halkın arasına komandoların karışmış bulunduklarıydı. Ama tepki gerçekti.

Şubatın sonlarında MGK, Çankaya'da Cumhurbaşkanının başkanlığında toplandı. Dört saat sürdü. Sunay bir de yemek verdi. Yemekten sonra siviller gittiler, askerler

kaldılar. Kendi aralarında konuştular. Duruma nasıl egemen olunacaktı? Memleket karışıktı, ordu karışıktı.

İsmet Paşa ise yeni bir kalp krizi geçirdi. Parti meclisi toplanacaktı. Ertelendi. Hastalık "hafif soğuk algınlığı" diye bildirildiyse de aslında kalbi gene İnönü'yü yoklamıştı. Son zamanlarda bunlar sıklaşmaya başlamıştı.

Martın başında Deniz Gezmiş ve arkadaşları –artık Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu diye bildiriler yayımlıyorlardı– yeni, en büyük darbesini indirdi. Gece yarısı dört Amerikalı, Gölbaşı'ndan kaçırılarak bilinmez bir yere götürüldüler. Ertesi sabah maskeli ve silahlı üç kişi Anadolu Ajansına gelerek bir muhtıra verdiler. Gün, perşembeydi. Cumartesiye kadar süre tanınıyordu: 40 bin dolar ödenecek ve hapishanelerdeki bütün devrimciler salıverilecek, yeni kovuşturma ve soruşturma yapılmayacaktı. Bu bildiri radyodan okunacaktı.

Devlete artık açıkça meydan okuyorlar ve savaş ilan ediyorlardı. Birkaç gün sonra çetenin İstanbul kolu, Akbank'ın Selamiçeşme'deki şubesini soydu. Ele geçirdikleri para 5 bin liraydı. Soyguncılardan biri yakalandı. Bu, 1990'larda milletvekili olarak Meclis'e girecektir.

Ortalarda bol bol slogan dolaşıyordu. Ünlü yazar Brecht şöyle dememiş miydi: "Bir bankayı soymak, onu kurmaktan daha büyük namussuzluk değildir."

Bunun afişleri üniversitelere asıldı.

Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının verdikleri sürenin sonu heyecanla beklendi. Yer yer üniversite öğrencileri sokak yürüyüşleri yapıyorlar ve etraflarını saran sivil polisleri "Deniz geliyor!" diye korkutmaya çalışıyorlardı. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının muhtırasındaki koşulların hiçbiri yerine getirilmedi. İsmet Paşa "Üç çocuk, devletle pazarlık mı edecek? Anarşi istemiyoruz. Çıkarım sokağa, halkı güvenlik kuvvetlerine yardıma çağırırım" diye demeç yayımladı. Bakanlar Kurulu da aynı vaziyeti aldı: "Pazarlık yok."

Güvenlik güçlerinin hedef aldıkları yer, ODTÜ idi.

Oraya el koydular, sert önlemlerini uygulamak istediler. Deniz Gezmiş'in orada barındığını öğrenmişlerdi ki, bu, doğruydu. Nitekim yakalandığında bunu itiraf edecek ve mekânı olarak ODTÜ kampüsünün 201-202 sayılı odalarını gösterecektir. Erdal İnönü, eğer bir şey yapılacaksa bunun kendisine bırakılmasını istiyordu. Bunu, kendi metodlarıyla halledebileceğini söylüyordu. "Benim tabiatım sert tedbirleri uygulamaya elverişli değil," dedi ve istifasını verdi. O aşamada kabul edilmedi.

Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının tanıdıkları süre bitti. Hiçbir haber çıkmadı. Her yer didik didik aranıyordu. Dev-Genç kendinden emindi. Ordu yüksek kademelerinin toplantıları üzerine ODTÜ öğrenci birliği başkanı Erkan Erdoğmuş şöyle bir demeç verdi: "Askeri darbe devrimcilere karşı olursa, mücadele daha büyük güçle sürdürülecektir."

Demeç anlamlıdır. Bir askeri darbe havadadır. Fakat bu, kendilerine "devrimci" diyenlere mi karşı olacaktır, yoksa onlardan yana mı?

Yani, askeri darbeyi Kara Kuvvetleri Komutanının, Hava Kuvvetleri Komutanının yer aldığı ordu kademesi mi, yoksa "Selim Bey"leri, "Yavuz Bey"leri arasında bilen cunta mı yapacaktı?

İsmet Paşa, Amerikalıları kaçıranlara seslenerek şöyle dedi:

"Tarihimiz bu örneğe tanık değil."

Kaçırılanların, kıllarına dokunulmaksızın salıverilmelerini istiyordu. Amerika hükümeti ise; Nixon Cumhurbaşkanıydı, "Türklere pazarlığa girmelerini tavsiye etmem. Hükümetlerine kalmış bir iştir" diye doğru ve dürüst bir vaziyet aldı.

Deniz Gezmiş ve arkadaşları Amerikalıları Kavaklıdere'deki bir apartman dairesinde esir tutuyorlardı. Gerçi, koşulları kabul edilmezse onları öldüreceklerini ilan etmişlerdi. Fakat Deniz Gezmiş ve arkadaşlarında, daha sonra yerlerini alacak bulunanların aksine *"katil karakteri"* yok-

tu. Nitekim, onlar, bütün eylemlerinde kimsenin burnundan bir damla kan akıtmadılar. O nedenledir ki İsmet Paşa, haklarındaki idam hükmünün Meclis'ten geçmemesi için sabahlara kadar uğraşacaktır.

Verdikleri süre tamamlandığında dört Amerikalı başlarına bela oluşturdu. Onlardan nasıl kurtulacaklardı? Buna şöyle bir çare buldular: Kavaklıdere'deki apartman dairesini kendileri, çıkıp terkettiler. Amerikalılar baktılar, kimse yok, kapı da açık, bir tereddütten sonra sokağa fırladılar. Taksi çevirip, kulüplerinin adresini verdiler. O olay böylece, bir opereti andırır şekilde, mutlu sona erişti.

Tarih, 7/8 Marttı. ODTÜ Mütevelli Heyeti, Akademik Konseyi feshetti. Üniversitenin güvenlik güçlerine teslimini kararlaştırdı. Bunun üzerine Erdal İnönü, istifasını, geri almaksızın verdi.

Gazeteler bütün bu olayları bir polis romanı anlatır tarzda yayımlıyorlardı.

Ama asıl gelişmeler ordu içindeydi.

II

Ordu neden kaynıyordu?

Çünkü Martın başında, hiyerarşinin dışında bir darbenin planlandığı, hatta tarihinin saptandığı ortaya çıkmıştı. Buna kimlerin önderlik ettiği biliniyordu. Darbeciler "Yön-Devrim" dergilerinin etrafında toplanmış "tepeden inmeciler"in askeri kanadıydı. "Selim Bey"ler, "Yavuz Bey"ler onlara ne kadar destek veriyorlardı, hangi ölçüde angaje olmuşlardı; tam saptamak güçtür, ama bunun gerçek yanı yok değildi. Zaten *"9 Martçılar"* da onlara güveniyorlardı. Meclis feshedilecekti. Her şey 22 Şubat felsefesini andırıyordu. Hükümet listesi bile hazır deniliyordu.

Darbenin tasarlanmış tarihi, 9 Marttı. İsmet Paşa'nın not defterinin bütün o günlerdeki sayfaları tümüyle boştur.

Orgeneral Memduh Tağmaç 3 Martta, Hava Kuvvetlerinde yüksek rütbeli havacı komutanları topladı. Onlara görüşlerini sordu. Hepsinin şikâyeti vardı. Genelkurmay Başkanı; "Biz, Silahlı Kuvvetleri nasıl ayaktâ tutacağız?" diye konuyu açmıştı. Söylenenleri dinledikten sonra şöyle dedi:

"Biz devleti, Cumhuriyeti korumakla mükellefiz. Gerisini Meclis korur, kararını alır. Biz gidip onlara şunu yap, bunu yap dersek demokrasi kalmaz. Silahlı Kuvvetleri sarsmadan bir ana fikre varmak zorundayız. O aşamaya geldik. Silahlı Kuvvetlerin baskısıyla devlet yaşamaz. Biz gidip de 35 milyonluk bir ülkeyi idare edebilir miyiz? Afrika'da olsa, kolay. Silahlı Kuvvetlerin devlet idaresine el koyması güç. Zaten işi oraya götürmemek için çırpınıp duruyoruz. En son çare ordudur. Memleket sürüne sürüne uçuruma gelirse ancak o zaman tutup çıkarırız. En kötü hal tarzı budur. Silahlı Kuvvetlerin idare ettiği yerde devlet yok demektir. Bugün böyle bir durum mevcut değildir."

Genelkurmay Başkanına göre böyle bir durum yoktu, ama, 9 Martçılar için böyle bir durum vardı. İsmet Paşa'nın 12 Marttan hemen sonraki tutum değişikliğini anlamak için Tağmaç'ın o sözlerini bilmek gerekir. İsmet Paşa'nın ilk değerlendirmesi, Genelkurmay Başkanının sözleriyle tam paraleldedir. İsmet Paşa 12 Martı başka paralelde sandığı içindir ki müdahaleyi önce kınamıştır. Tıpkı Tağmaç gibi "Komutanların yeni kurulacak hükümetlerin kısa süreli ya da uzun süreli ne gibi işler yapmaları gerektiğini düşünmeleri durumunda parlamentonun artık işlediğinin düşlenemeyeceğini" söylüyordu. Sonra ekliyordu:

"Bir Meclise, askeri kıta gibi, şunu şöyle bunu böyle yapacaksın demeye olanak yoktur. İcranın –yani hükümetin– buyruğu altında bulunan komutanların takdir edeceği, ya da eleştireceği ölçüye göre, hükümetler kalacak veya kalmayacak, böyle bir düzen demokratik düzen değildir."

Görülüyor ki, Tağmaç ile aynı paralelde bulunduğunu farkettiği an İsmet Paşa'nın "9 Mart felsefesi"ne karşı 12 Martı desteklemesinin şaşılacak bir yanı yoktur. İlk gün-

ler, bir yanlış anlamanın sonucudur. Nitekim, ilerde göreceğiz, başka bir yanlış anlama daha olmuş, 9 Martçı birtakım yazarlar birkaç gün, ikisini birbirine karıştırarak 12 Marta övgüler yağdırmışlardır.

İsmet Paşa, 7 Martta, partisinin küçük kurultayını topladı ve orada uzun bir konuşma yaptı. "Bugün devlet ve milletimiz büyük ölçüde varlık meseleleri karşısındadır. Yani devletin dengesine ve temeline karşı tehlikeler karşısındadır," dedi.

Çare, iktidarın değişmesi, işlerle başa çıkabilecek bir iktidarın kurulmasıdır. İsmet Paşa güvence vermekten de geri kalmadı:

"İktidarda bulunan insan, iktidarına yapılan serbest eleştirilerin sertliği ile pervasızlığı karşısında iktidardan çekildiği zaman başına neler geleceğini gözünde büyüterek düşünür. Kendisine hatalarını sayanların iktidara gelince bunların hesabını soracağı korkusuna kapılır. Gene böyle bir dönem geçiriyoruz. Bu korkuların hepsi beyhudedir. İktidardan vatandaş oyuyla ayrılanlardan sonra gelen yeni iktidar buna vakit bile bulamaz."

Bu sözler ile 27 Mayısın arifesinde DP yöneticilerine söylenmiş sözler birbirine ne kadar benzemektedir.. Bundan anlaşılıyor ki; İnönü, gene bir şeylerin farkındadır. Ama henüz tam doğru teşhisi koyabilmiş değildir.

Genelkurmay Başkanı 10 Martta "genişletilmiş komuta konseyi"ni toplantıya çağırdı. Bir yoruma göre "9 Mart hareketi" yatmış, bir başka yoruma göre ertelenmişti. Orgeneral Tağmaç şöyle dedi:

"Durum tehlikelidir. Ancak yarın çöküyormuşuz gibi bir noktada değiliz. Eser, bizimdir. Ümitsizliğe kapılmayalım ve bir şans daha tanıyalım."

"Bizimdir" dediği eser, 27 Mayısla kurtulan parlamenter rejimdi. Tağmaç, başka hevesteki ordu mensuplarına seslendi:

"Silahlı Kuvvetler mensupları birbirlerine ve komutanlarına güven içinde bağlı bulunmalı ve kendi eserimiz

olan anayasal düzenin dışında bir hal çaresi bulunmadığına kesin şekilde inanmalıdırlar. Kimse endişe etmesin ki Türk Silahlı Kuvvetleri vatan bütünlüğünün tehlikeye düşmesine asla göz yummayacaktır. Ordu âdeta devlet idaresine müdahaleye zorlanmaktadır. Silahlı Kuvvetlerin sabrı taşırılmak istenmektedir. Bu noktaya önemle dikkatinizi çekmek isterim."

Ertesi gün Tağmaç ile komutanlar iki ayrı toplantı daha yapıyorlar ve Genelkurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı Sunay ile görüşüyordu.

12 Mart günü Türkiye radyolarının saat 13'teki bülteninde ilk haber olarak şu muhtıra okundu:

"1- Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyetinin geleceği ağır bir tehlike içine itilmiştir.

2- Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partilerüstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek, mevcut anarşik durumu giderecek ve anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3- Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.

Bilgilerinize."

Muhtıranın muhatapları, Cumnhurbaşkanı ve Meclis Başkanıydı. Muhtıranın altında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral

Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Eyicioğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Batur'un imzası bulunuyordu.

O gün Başbakan Süleyman Demirel istifa etti. İsmet Paşa verdiği demeçte "Bütün dikkatim demokratik rejimin normal işlemesi üzerinedir" dedi ve başka bir yorum yapmadı. Ünlü ve ciddi İngiliz gazetesi *The Times'ın* yorumu ise şuydu:

"Bugün harekete geçen generaller bu davranışta bulunmamış olsalardı, belki alt kademeler bir müdahaleye gidebilirdi."

İşin doğrusu oydu.

Olayın niteliği hakkındaki karışıklık birkaç gün sürdü. Bir ordu müdahalesi vardı da amacı ve kapsamı neydi? Parlamento kapatılmıyordu. Rejime bir şans daha veriliyordu. Kim devre içiydi, kim devre dışı? Süleyman Demirel'in devre dışı bulunduğu gerçekti. Ya, Cevdet Sunay?

Muhtıra sabahı MİT Müsteşarı Fuat Doğu Paşa, Cumhurbaşkanından Başbakana bir mesaj getirdi: Süleyman Bey istifa etse iyi olurdu. Tabii, Başbakan buna bir anlam veremedi. Ancak radyonun 13 haberler bülteninde bir muhtıranın okunacağını öğrendi. Sunay ile temasa geçmek istedi. Başaramadı. Sunay'dan isteyeceği, muhtıranın okunmasının geciktirilmesiydi. Kazanılacak zamanda daha sağlıklı kararlar alınabilirdi. Cumhurbaşkanı olayı biliyordu, fakat kendisinin de muhatap sayılması karşısında tedirgindi. Başbakanın telefonlarına çıkmıyordu. O da devre dışı bırakılmıştı.

İsmet Paşa ordunun kaynadığını, birtakım hareketlerin hazırlandığını, bazı tertiplerin yapıldığını öğrenmişti. Ancak kim kimdir ve kim nerededir, ayrıntıları bilmiyordu. Bir patlamanın olacağını seziyordu. O sıralar Demirel ile hemen her gün, sabah akşam beraber olan gazeteci-yazar Cüneyt Arcayürek –ki, Başbakanın yarı giyinik halde yatak odasından inip kendisiyle görüştüğünü nakleder– *"Cüneyt Arcayürek açıklıyor"* dizisinde İnönü'nün olaydan

haberdar olduğunu ileri sürer. Bu, bir olasılıkla Başbakanın da düşüncesiydi.

Ama, doğru değildir. İnönü hareketin niteliğine ilk teşhisini aşırı soldaki sevinç gösterilerine bakarak koydu. Bu, hatalı bir teşhis oldu. Çünkü "9 Mart"ı bilen ve bekleyenler, "12 Mart"ı o sanmışlardı. Hata, onların değerlendirmesinden geliyordu. Türkiye Öğretmenler Sendikası, Elektrik Mühendisleri Odası, İnşaat Mühendisleri Odası, Dev-Genç, Üniversite Asistanları Sendikası, Orman Mühendisleri Sendikası gibi sol eğilimli 16 örgüt bildiri yayımlıyor, muhtırayı avuçlarını patlatırcasına alkışlıyorlardı. Parlamentonun feshini ve yönetimin orduya devrini istiyorlardı. "9 Martçılar" kazanmış olsalardı, bunu yapacaklardı. "Bilim adamları" Bülent Nuri Esen ve Bahri Savcı muhtıranın da, Başbakanın istifasının da hukuka uygun olduğuna dair fetva verdiler. Muhtıra üzerine Cumhurbaşkanı parti liderlerini Çankaya'da topladı, 25 dakika konuştu. Onlardan "çarşambaya kadar" görüşlerini bildirmelerini istedi. Toplantıya Demirel gitmedi. İnönü, Meclis Başkan Vekili Necdet Uğur ve Senato Başkan Vekili Fikret Gündoğan ile birlikte gitti. Bülent Ecevit'le daimi görüşme halindeydi. CHP Genel Başkanı, ortak grubu 15 Mart Pazartesi günü topladı. İhtiyatlıydı, fakat olaya olumsuz bakıyordu. İçeri girdiğinde de, sözlerini tamamladığında da şiddetle alkışlandı.

Söylediği şuydu:

"Biz ordu müdahalesi olur diye hiçbir zaman düşünmedik ve hiçbirisiyle hiçbir münasebetimiz yoktur. Ne üst kademesiyle, ne alt kademesiyle müdahale edilir veya devletin bir işi tenkit olunur, diye bir ilişkimiz olmamıştır. Dikkat ederseniz, aşırı uçlar ordunun müdahalesini mütemadiyen ister olmuşlardır. Aşırı uçlar parlamento hayatına bir ordu müdahalesi ile nihayet verilmesini teşvik etmişler, her suretle tahrik etmeye çalışmışlardır. Kumandanların son müdahalesi sebebiyle de aşırı uçlar çok sevinç içindedirler ve şimdiye kadar parlamentonun bir işe yaramadığını ve ordunun bir an önce el koymasını istemiş olanlar ki

bunların bazıları açıktan aşırı sağcı veya aşırı solcu olarak bilinmektedirler, bunlar aşırı fikirlerinin tatbik edileceği zaman gelmiştir diye âdeta sevinçten uçmaktadırlar. Tahmin olunabilir ki bu kadar yakından ordu hareketini takip eden ve onun icraatını bu kadar tasvip edip daha ilerisini isteyen insanların ordu ile daha çok münasebet aramış olmaları da mümkündür."

Genel başkan, düşüncelerini şöyle bağladı:

"Sayın Cumhurbaşkanı bize fikirlerinizi söyleyin demiştir. Kendilerine sunmadan önce yarın fikirlerimizi tekrar sizinle görüşeceğim. Şimdiden söyleyebilirim ki parlamento böyle bir baskı altında kaldıktan sonra artık görevini yapacak halde değildir. İcranın emri altında bulunan kumandanların takdir edeceği veya tenkit edeceği ölçüye göre hükümetler kalacak veya kalmayacak, böyle bir düzen demokratik düzen değildir. Demokratik düzenin bir an önce avdet etmesi için Sayın Cumhurbaşkanına yapacağımız teklif, geçici bir hükümetin kurulmasıdır. Bu hükümet asayişi muhafaza etmekle görevli olsun, seçimi uygulama görevini de yerine getirsin. Benim bulabildiğim yol, budur."

İsmet Paşa "reform hükümeti"ne hayır, "seçim hükümeti"ne evet diyordu. Ancak unutmamak gerekir ki, tarih henüz 15 Marttı ve İnönü olayın niteliğini tam öğrenebilmiş değildi.

Parti meclisine de aynı hava egemendi.

Basında 12 ile 15/16/17 Mart arasında bayram yapanların başında, bu hareketten sonraları en fazla *eza* çeken üç solcu yazar bulunuyordu: Uğur Mumcu, İlhan Selçuk ve İlhami Soysal. Afferin orduyaydı! Namussuz politikacıların haddini nasıl da bildirmişti! Artık onların devri bitmişti! Kahraman, Atatürkçü ordu duruma el koymuştu!

Uğur Mumcu, 16 Martta "Devrim" dergisinde şöyle yazıyordu:

"Bugüne kadar cici demokrasinin kara sevdalıları ne savunmuşlarsa, bugünden sonra da aynı ilkeleri savunsun-

lar. Desinler ki, biz silahların gölgesinde yaşayamayız. Desinler ki tepeden inme devrimcilere karşıyız. Namusları varsa bunu yaparlar. Erkeklerse ordunun bildirisine karşı çıkarlar. Çünkü cici demokrasinin iflası ilan olunmuştur. Bildiri, bu iflasın faturasıdır."

Tepeden inme devrimciliğiyle övünen Mumcu devam ediyordu:

"Biz, 27 Mayıs devrimcilerine karşı çıkan, kuyudan adam çıkarmak için devrim suikastçılığı yapan (...) ların Türk siyasi hayatından uzaklaştırılmalarını bekliyoruz. Evet, Halk Partililerin, Adalet Partililerin, Güven Partililerin, Demokratik Partililerin hepsinin bir daha dönmemek üzere Türk siyasal hayatından atılmalarını istiyoruz."

Yazının başlığı "Erkekseniz karşı çıkın!" idi. Uğur Mumcu diyordu ki:

"Açıkça söylüyoruz: İsmet Paşa 27 Mayıs devriminden sonra orduyu birbirine düşürmüş ve ordu içinde kardeşi kardeşe vurdurtmuştur. Ordunun bu tür oyunlara karşı uyanık olması gerekir."

Devrimci yazar "açıkça suçluyoruz" diye yazısını sürdürüyor ve "orduyu böyle bir bildiri yayımlamaya zorlayan siyasi koşulları bugünkü siyasi partiler yaratmışlardır; bu düzenin sorumluları mutlaka yargılanmalıdırlar" hükmünü veriyordu.

Yargılanan, kendisi oldu.

İlhan Selçuk, *Cumhuriyet* gazetesinin 14 Mart tarihli sayısındaki *"Pencere"* sütununda 12 Mart bildirisini "devrimci çizgide olumlu bir adım" olarak niteliyor ve "cici demokrasinin cılkı çıkmıştı" diyerek bundan sonra yapılması gerekenleri sıralıyordu. O da hareketi hep "9 Mart hareketi" sanıyordu.

Bunu böyle sananlardan bir başkası, İlhami Soysal'dı ve *Akşam* gazetesinin 13 Marttaki *"Görünüş"* sütununda alay ediyordu: "Nasılsınız? Eyi misiniz?"

İsmet Paşa'ya laf atmaktan da kaçınmıyordu:

"Nasreddin Hoca'nın kar helvasına benzer cici demok-

rasi mucidi İsmet Paşa'ya da sormak lazım: Nasılsınız? Eyi misiniz? Eyisiniz, eyi.."

İlhami Soysal "Garp cephesi komutanı İsmet Paşa"nın, yerini çoktan "gündelik politika oyunlarında bir Bizans politikacısı İsmet Efendi"ye bıraktığını söylüyor, onu kuyudan adam çıkarmakla suçluyor ve orduyu önce onu tasfiye etmeye çağırıyordu. İsmet Paşa'nın büyük suçu, bunalımın yeni bir seçimle çözülmesini istemekti.

"Devrimci yazarlar" o ilk üç, beş gün "seçim, meçim yok" fetvasını veriyorlar, bir ordu diktasının şampiyonluğunu yapıyorlardı. Bu manzaraya bakınca İsmet Paşa'nın yorumu daha bir anlam kazanıyor ve gerçeği yansıtıyordu:

"Tahmin olunabilir ki, bu kadar yakından ordu hareketini takip eden ve onun icraatını bu kadar tasvip edip daha ilerisini isteyen insanların ordu ile daha çok münasebet aramış olmaları da mümkündür."

Ne yazık ki 12 Martı yapanlar, onların *münasebet* arayıp kurmuş oldukları kimseler değildi. Onlar süratle emekli edildiler. O yüzden çileyi çekenler, o münasebetlerin sahipleri oldular.

Aradan bir 24 saat geçti. Bu 24 saat için *"tarihi"* deyimini kullanmak abartma sayılmamalıdır. İsmet Paşa o 24 saatin sonunda bunu bizzat belirtmiştir. CHP Genel Başkanı öğrendi ki, 9 Mart ile 12 Mart arasında 27 Mayıstan sonraki *"14'ler olayı"* gibi bir gelişme Türk Silahlı Kuvvetleri içinde yaşanmıştır. Parlamenter rejimin devamını isteyenler –başlarında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç vardır– parlamentonun feshedilip ordu yönetimi kurulması yanlılarını mağlup etmişlerdir. Bir süre iki taraflı oynayanlar ise, –14'ler olayında da bu, görülmüştü– Tağmaç kampında yer almışlardır. O zaman, İsmet Paşa'nın ilk endişeleri boşa çıkıyordu. Hatta, ordunun içinde birlik ve bütünlüğü kolaylaştırmak için partilerin kendi ağırlıklarını o yönde koymaları lazımdı.

24 saat içinde, gene 14'ler olayını hatırlatır şekilde 5 general, 1 amiral ve 35 albay emekliye sevkedildiler. Ka-

rarname "yeni hükümet kuruluncaya kadar görevini sürdüren" Başbakan Süleyman Demirel'e ve onun Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu'na imzalatıldı.

Reform lafları niçin çıkmıştı? Çünkü ordu içinde "parlamenter rejimin karşıtları" anayasanın öngördüğü –ve öngörmediği– reformların ancak tepeden inmecilerle gerçekleştirilebileceği propagandasını yürütüyorlardı. Kokuşmuş sistem onu başaramazdı. "Yön-Devrim" dergilerinin etkisindekiler herkesin üzerinde anlaşmış bulunduğu bir toprak reformunun yanına, örneğin dış ticaretin devletleştirilmesi gibi katı sol rejimlerin ilkelerini de katıyorlardı. Kurulacak yeni hükümete "reformist bir karakter" verilmesi gereği buradan çıkıyordu. Amaç, 9 Martçıların o silahını ellerinden almak, reformlar için illa parlamenter sisteme son verme gerekmediğini göstermekti.

İsmet Paşa "24 saat sonraki" ortak grup toplantısına yanında Genel Sekreter Bülent Ecevit ve Meclis Grubu Başkan Vekili Dr. Kemal Demir bulunduğu halde geldi. Gene, şiddetle alkışlandı. Ancak bu defa söylediği şuydu:

"Geçen 24 saat memleket için çok önemli bir devreydi. Fakat size kalp huzuru ile söyleyebilirim ki, bu geçen 24 saat zarfında Türkiye millet olarak bünyesindeki sarsılmaz metanetinin bir defa daha örneğini vermiştir. Bulanık suda balık avlamak isteyecekler her memlekette bulunabilir. Bizde bulunanların ümitlerinin bu geçen 24 saat zarfında arttığı tasavvur edilemez. Bu iyimser sözlerimin sebebi şudur: Gerek müdahale etmiş olan ordunun tutumunda, gerek siyasi partilerin ayrı ayrı hepsinin tutumunda, memleketin umumi hayatında sorumluluk hissine ve memlekete sahip olmak ve bu önemli çıkmazdan şerefle ve vatandaşlarımıza zarar gelmeden çıkmak isteği hâkim olarak yaşamaktadır. Bugün olayların ve hazırlıkların mahiyetini henüz bilmeksizin çok iyimser, ümidi kuvvetli bir halde huzurunuza çıkmış bulunuyorum."

CHP Genel Başkanı, Amerikan UPI ajansına verdiği demeçte, fikrini daha da açtı:

"Önemli bir 24 saat geçirdik. Bu 24 saat sonunda vazi-

yet ümit verici halde görülüyor. Teşebbüse geçmiş olan ordunun uzun zamandan beri devam eden ihtiyacın ve bunalımın çaresiz hareketi olarak teşebbüste bulunduğu anlaşılıyor. Bir an evvel memlekette tabii hayatın, demokratik kuruluşun işlemesini istediği anlaşılıyor. Ordu bünyesi içinde sağlam, iç ve dış tehlikelere karşı vazifeye hazır bir metanetle bekliyoruz Bu ordu tarafıdır. Siyasi partilerin hepsinde sorumluluk hissi öne geçmiştir. Her parti aşırı uçların tesirine kapılmadan memlekette demokratik rejimin yürümesini istiyor. Bugünün pratik güçlüğü hükümetin teşkil edilmesidir. Cumhurbaşkanının bunda muvaffak *olması, her şeyi halledecek ve her şey yoluna girecektir.* Görüyorsunuz ki çok iyimser bir havadayım. Bu iyimser havayı memleketin umumi havasından alıyorum."

Genel Sekreter Bülent Ecevit o aşamada hiçbir itiraz belirtmedi.

III

Ama, ne zaman ki Başbakan adayı olarak Nihat Erim'in adı ortaya çıktı, Bülent Ecevit *"kırmızı görmüş boğa"* görüntüsü sergilemeye başladı.

Bu sırada bir olay gazete manşetlerini hükümet krizinden çaldı: Deniz Gezmiş ile Yusuf Aslan ele geçirildiler. Ankara'da fena sıkıştırılmış oldukları inancına kapılmışlar ve biraz da paniklemişlerdi. Motosikletle Kayseri'ye, oradan *Sıvas'a geçtiler. Şarkışla'da* tanındılar. Güvenlik güçleriyle aralarında çatışma çıktı. İkisi de silah deposu halindeydiler. Yusuf Aslan yaralandı. Deniz Gezmiş kaçtı. Fakat Gemerek'te bir bekçiyle bir onbaşı kendisini, âdeta kazaen yakaladı. Deniz Gezmiş, Ankara'ya getirildi. İçişleri Bakanının önüne çıkarıldı. Ankara'dan ayrılmakla hata ettiklerini söylüyordu. Hapishaneye konuldu.

"*Benim cezam, idamdır" diyordu.*

Belki adalet önünde cezası oydu ama, bunun Meclis'te onayı bir hata oluşturdu. Tıpkı, Yassıada'nın idam kararlarının MBK tarafından onayı gibi... Zaten bunun, ona karşılık olduğu çok söylenecektir.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, "Başbakan atamak üzere bir tarafsız parlamenter" aradığını açıkladı. Süleyman Demirel ve İsmet İnönü ile görüştü. Bu tarafsız Başbakanı desteklemelerini istedi. Demirel, Cumhurbaşkanının davetini bu kez kabul etmişti. Bülent Ecevit de genel başkanıyla birlikte Çankaya'ya çıktı. İnönü, Amerikan CBS televizyonuna "komutanlar demokratik rejimin devamını istiyorlar" dedi. Yaptığı başka bir konuşmada tutumuna daha bir açıklık getirdi:

"Memleketi boşlukta bırakmaya niyetimiz yok. Cumhurbaşkanı orduyu, içinde ihtilaf olmayan bir hale sokmaya çalışıyor."

Hem AP, hem CHP koalisyona katılacaklarını, yani hükümete bakan vereceklerini söylediler. Bülent Ecevit'in o aşamada da bir itirazı yoktu. Henüz Nihat Erim'in adı telaffuz edilmemişti. 18 Marttaki ortak grupta bir konuşma yaparak "Çankaya izlenimleri"ni anlattı. Reformlar görüşülmemişti. Kendisi, CHP'nin bakan vermesinin karşısında değildi. Ancak Başbakanın, partilerin yetkili organlarına danışmadan bakan atamasını uygun bulmuyordu.

Grup Başkan Vekillerinden Necdet Uğur ise normal koşullar altında yaşanmadığını belirtti. Öyle, uzun boylu görüşüp tartışmakta fayda yoktu. Bir an önce hükümetin kurulması gerekmekteydi.

"Tarafsız Başbakan" olarak Nihat Erim'in adı 19 Martta ortaya çıktı.

Niçin Nihat Erim? Nihat Erim tarafsız değil, partiliydi. CHP'nin bir üyesi ve milletvekiliydi. Oysa, parlamentoda birçok tarafsız vardı. Başta, Suat Hayri Ürgüplü. Kontenjan grubu senatörleri de partisizdiler.

Komutanlar, Nihat Erim'i istediler. Onun bu işin altından daha kolay kalkacağını ümit ediyorlardı. Kendileri üze-

rinde bir *"devlet adamı"* izlenimi uyandırmıştı. Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın da ona aklı yatıyordu. Fakat görevi alabilmesi için CHP'den istifa etmesi gerekti. Erim ile şifahen görüşüldü. Erim durumu, Kemal Satır aracılığıyla İsmet Paşa'ya duyurdu. Bana da telefonda söyledi. Genel başkanla görüşmek, önce onun iznini almak istiyordu.

İnönü "Gelsin, konuşalım" dedi.

Nihat Erim, Pembe Köşk'e geldi. Olayı bir kez de kendi ağzından anlattı. Paşa müsaade ederse –yani, desteklerse– görevi kabul edecekti. Etmek niyetindeydi. Müsaade etmezse –yani desteklemeyecekse– reddedecekti. İnönü kendisine şunu söyledi:

"Partiden istifa sizlerin şahsi tasarrufunuzdur. İstifa et veya etme diyemem. Güç bir görev kabul ediyorsun. Partiden istifa edip ilerde muallakta kalmanı istemem. Bütün demeçlerimde söyledim: Sivil bir hükümeti destekleyeceğim. Hatta Demirel dahi kursa, o hükümeti desteklerim."

Nihat Erim, Pembe Köşk'ten rahatlamış ayrıldı. Durumu Çankaya'ya duyurdu. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Cihat Alpan bunun üzerine Başbakanlık önerisini yazılı hale döktü. Genel sekreter yazısında şöyle diyordu:

"Sayın Cumhurbaşkanı içinde bulunduğumuz anarşik durumu giderecek ve anayasanın kapsadığı reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve devrim kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir Bakanlar Kurulunun, anayasanın 102. maddesi hükmüne göre teşkili için sizi Başbakan olarak görevlendirmeyi istemekte ve partilerüstü bir anlayış ve tutumla çalışmanızı kolaylaştırmak ve sağlamak üzere de CHP'den istifa etmenizi gerekli görmektedirler. Bu teklif ve şartları kabul buyurduğunuz takdirde, gereğini ivedilikle yerine getirip, bildirmenizi rica eder, saygılarımı sunarım. En iyi temennilerimle."

Nihat Erim'in en çok *"Atatürkçülük"*üne güveniliyordu.

Cihat Alpan'ın yazılı önerisinden sonra Başbakan adayı, CHP Genel Başkanına bir mektup göndererek partiden istifasını bildirdi.

Bülent Ecevit'in hırçınlığı, işte o aşamadan sonra başladı. Nihat Erim, CHP içinde kendisine muhalif olanlar arasındaydı. Demek ki, her şey bahaneydi. Darbe ona karşı yapılmıştı! Başında bulunduğu ortanın solu hareketi başarıya ulaşmak üzereydi. Bu, durdurulmak isteniliyordu. "Partilerüstü hükümet denildi, CHP'deki hiziplerin bile üstüne çıkarılmadı." İnönü böyle yorumlara şaşmaktan kendini alamadı. Genel sekreteri 12 Martta Adana yolundaydı. Orada bir *"topraksızlar kurultayı"* toplanacak ve CHP'yi temsilen o bulunacaktı. Kulu kavşağında radyonun 13 haberlerini dinlemiş, muhtırayı öğrenmiş ve Ankara'ya geri dönmüştü. Derhal Pembe Köşk'e geldi, genel başkanıyla görüştü. İsmet Paşa da, belirttiğim gibi, olaya tam teşhis koyabilmiş değildi. Prensip olarak askeri bir darbeye karşıydı. Nitekim gruptaki ilk konuşmasını o paralelde yapmıştır.

Fakat, aradan geçen 24 sat içinde...

Bülent Ecevit gerçek olmayan birtakım noktalara hem kendini, hem başkalarını inandırmakta mahirdir. Doğrudur; hem o, hem İsmet Paşa 12 Martın hemen ardından buna karşı vaziyet almışlardır. Ama İsmet Paşa "9 Mart" ile "12 Mart" arasındaki farkı öğrendiğinde muhtıranın "demokratik parlamenter rejime karşı" değil, "demokratik parlamenter rejime karşı bir asker grubuna karşı" olduğunu anlamıştır. Tutumundaki değişiklik, bunun üzerinedir. İnönü, tesbitlerini genel sekreterine tam bir açıklıkla anlatmıştır. Buna rağmen Ecevit, daha sonra Cüneyt Arcayürek'e "O aşamada, o dönemeç noktasından itibaren –12 Mart ve daha sonraki günleri amaçlıyordu– benim bilmediğim, bana haber verilmeyen gelişmeler olmuş olsa gerek" diyebilmiştir. Bunun süresi olarak da 12 Mart ile 19 Mart arasını söylemiştir.

Cüneyt Arcayürek kendi kendine sorar: "12 Marttan 19 Marta değin Pembe Köşk'te acaba Ecevit'in bilmediği, ona söylenmeyen bir şeyler mi geçmişti?"

Arcayürek devam eder:

"Hayrete nasıl düşmezdim ki.. İsmet Paşa, partinin

önderi. Ecevit ise, partinin genel sekreteri. İki önder arasındaki ilişkiler hangi noktaya varmıştı ki, İsmet Paşa kimi görüşmelerini, edindiği bilgileri, ya da kendisine gelip söylenenleri partinin genel sekreterinden saklıyordu."

Arcayürek hayret etmekte haklıdır, çünkü bu, İsmet Paşa gibi bir *"meşruiyet adamı"*nın, kademelere saygılı bir liderin yapacağı iş değildir.

Nitekim, yapmamıştır da.. Sadece edindiği bilgileri değil, koyduğu teşhisleri de genel sekreterine olduğu gibi anlatmış, açıklamıştır. Hiçbir şeyi gizli tutmamıştır. Bundan dolayıdır ki, Bülent Ecevit, 19 Marta kadar onun yanındadır. Onun hizasındadır. Çankaya'ya onunla birlikte çıkmaktadır. Aynı görüşleri paylaşmaktadır.

Ama, 19 Martta ne olmuştur?

19 Martta "tarafsız Başbakan" olarak Nihat Erim'in adı ortaya çıkınca Ecevit, işte o zaman, kırmızı gören boğa ruh haletine girmiştir. Eğer Erim değil de, örneğin Ürgüplü bu göreve getirilseydi, genel sekreterin 12 Mart - 19 Mart arası tutumu herhalde aynen sürecekti.

Ecevit, genel sekreterlikten çekildiğini gazetecilere bildirirken şöyle diyordu: "Yunanistan'daki askeri darbeye benzeyen bu müdahale, aslında hükümete karşı yapılmış değildir."

Ya, kime karşı?

"Bana, bana.. Yani iktidara gelmek üzere bulunan ortanın soluna karşı.. Baktılar ki bu, demokratik yoldan önlenemeyecektir, başvurdular antidemokratik usullere."

İsmet Paşa bunun üzerine, biraz da eğlenerek, karşılık verecekti:

"Bülent Ecevit mübalağa etti. Ortanın solunu ben ilan ettim. O zaman Bülent Ecevit görevde bile değildi.."

Eski genel sekreter gerçek olmayana kendisi inandığı gibi başkalarını da inandırmak huyunun gereği olarak Cüneyt Arcayürek'e:

"12 Mart araya girmeseydi Millet Meclisi kendi hür iradesiyle hükümeti değiştirmek üzereydi. Siz de bunu ga-

zeteci olarak bilirdiniz" diyecek, pek şaşıran Arcayürek ise "Oysa, ben bu kanıda değildim" diye yazacaktır.

İnönü, genel sekreterinin Erim'e karşı böylesine bir alerji içinde bulunacağını düşünemediğinden dolayıdır ki hükümete katılma hususunda Merkez Yönetim Kurulunun mütalaa söylemesini ondan istemiştir. Halbuki Bülent Ecevit şu görüşü o kurula kabul ettirtiyordu:

"Sayın Erim CHP içinde yeni oluşmakta olan politikaya bir noktasından sonra, kesin karşı çıkmış insanlardan biridir. Karşı çıkış hareketinin önderlerinden biridir. Bunun mücadelesini yaptı ve partide yenilgiye uğradı. Parti içinde yenilgiye uğramış bir kimsenin tarafsız ve partilerüstü bir Başbakan olarak göreve getirilişi ve CHP'nin de o hükümette bir ölçüde göreve getirilişi bazı hesaplara dayanıyor."

Böyle bir hesap 12 Martta kesinlikle yoktur. Uzaktan yakından ilgili değildir. Bir hesaplaşma vardır, ama bu, ordu içi bir hesaplaşmadır.

Buna rağmen Merkez Yönetim Kurulu 4'e karşı 10 oyla Erim hükümetine katılmama *"mütala"*sını verdi. Daha doğrusu şöyle dedi: Hükümete isteyen katılır, fakat partiden istifa eder. Ancak, yetkili organ Meclis grubuydu. Grup bir gün sonra toplandı ve o, genel başkanın izinde kalarak katılma kararı aldı. 45'e karşı 100 oyla aynı sırada AP grubu da, görüşmesiz, o yolda eğilim belirtti. Bülent Ecevit genel sekreterlikten, kendisini destekleyen arkadaşları ise Merkez Yönetim Kurulundan istifa ettiler. İnönü o sabah Pembe Köşk'te görüştüğü Ecevit'ten "bir hareket yapmadan önce" grup toplantısını beklemesini ve ona katılmasını istemiş, genel sekreter de "hayır" dememişti. Sonradan kendi anlatışına göre "size engel çıkartmam" anlamında bir şeyler söylemişti. İnönü, kabineye girecek CHP'lilerin partiden istifalarını kabul etmemişti. Çünkü bu, parti olarak hükümeti desteklememekti.

İsmet Paşa'nın not defterinin 21 Mart sayfasında aynen şu yazılıdır:

"Büyük buhran günleri. Bülent sabah geldi. Hükümete iltihak edenin çekilmesi olmayacak dedim. Bülent kabul eder göründü.

Bülent gazeteciler toplantısı yaptı, istifa etti. Öğleden sonra grup kabul etti."

Grubun kabul ettiği, hükümete katılmaktı.

Genel başkan, parti meclisini yeni genel sekreterin seçilmesi için derhal toplantıya çağırdı. "Sonun başlangıcı" biraz o toplantı oldu. Ecevit ve ekibi –artık bir ekibi vardı ve bunlar, Cumhuriyetin başındaki "İsmet Paşa ekibi" gibi son derece faal, dinamiktiler– endişeliydiler. İsmet Paşa'nın hali, belli olur mu? Kim bilir, nasıl vuracaktı? Fakat, korktukları başlarına gelmedi ve İnönü'nün genel sekreter adayı olarak halim selim Şeref Bakşık –ki, MYK üyesiydi ve Ecevit listesinden oraya girmişti– belirdi, seçildi.

Burada bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Son kurultayda genel başkan ağırlığını hem parti meclisi, hem MYK seçimlerinde Bülent Ecevit lehinde kullanmıştır. Bundan ötürü her iki kurul da, Turan Güneş'in deyimiyle *"Ecevit'in tayfaları"*ndan oluşmuştur. Genel başkan ile genel sekreter, 19 Marta kadar olduğu gibi bir ve beraberlerken bir sorun yoktu. Ama 19 Marttaki ayrılık patlak verdiğinde o kurullarda kimin egemenliği daha üste çıkacaktır, bilinmiyordu. İsmet Paşa "benimki" diye düşünüyordu. Gücünden emindi. Her zaman öyle olmamış mıydı? Şeref Bakşık'ın genel sekreterliğe getirildiği parti meclisinde bunu şöyle ifade etti.

"Bülent Ecevit ile benim aramdaki, bir konuya münhasır ihtilafın parti içinde ciddi bir mesele imiş gibi telakki edilmesine asla müsaade edilmeyecektir."

O öyle diyordu, ama Bülent Ecevit, kendisine yakın gazetecilere şu kararını bildiriyordu: "Benden kolay kurtulamayacaklar. Yeni bir parti kurmayacağım (Turhan Feyzioğlu gibi). Benim inançlarım CHP'nin inançlarıdır."

"Bülent Ecevit'in tayfaları"nda birinci ve ikinci adamlardan sonra artık üçüncü adamın partinin başına getiril-

mesi zamanının geldiği bir süredir devredeydi. İkinci adam ihtiyarlamıştı. Üçüncü adam, Bülent Ecevit idi. Ecevit, İsmet Paşa'nın dişlerinin henüz kesmekte olduğu inancında bulunduğu sıralar böyle bir eğilimde kendisinin pay almadığını genel başkana telkine hep özen göstermekteydi. İsmet Paşa buna yarı inanır, yarı inanmazdı. Fakat kudretinin sürdüğü inancı içinde pek de önemsemezdi. Genel sekreter olarak Bülent Ecevit'ten fazla bir şikâyeti yoktu. Gerektiğinde onunla da başa çıkabileceğini düşünüyordu.

"Cumhuriyetin başındaki İsmet Paşa ekibi"nden bahsettim. Bu ekip, Cumhuriyet Halk Fırkasının en genç, canlı ve dinamik kişilerinden oluşuyordu. O ekipten pirelenen "Mustafa Kemal'in ilk yoldaşları"ndan Ali Fuat –Cebesoy– Paşa bir gün lidere şu soruyu yöneltmişti.

"Senin 'apotr'lar = havariler'in kimlerdir?"

Hazreti İsa Hıristiyanlığı onlarla birlikte kurmamış mıydı? Şimdi zafer kazanıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyeti kimlerle kuracaktı? Eski arkadaşlarıyla mı, yoksa yeni bir ekiple mi? Böyle bir ekibin başında İsmet Paşa bulunuyordu.

Genç, canlı ve dinamik bir ekip!

Bülent Ecevit'in yanında böyle bir ekip vardı. İsmet Paşa ise, bu tür niteliklerden yoksun bir takımla onlara karşı mücadele vermek durumundaydı. Üstelik onların, kendi deyimiyle ne "marifetler"e uygun bulunduklarından habersizdi. Bu, yavaş yavaş ortaya çıkacaktı.

Şeref Bakşık, Genel Sekreter Yardımcılıklarına o ekipten Kâmil Kırıkoğlu ile Mustafa Üstündağ'ı getirdi. Hem MYK'da, hem parti meclisinde Bülent Ecevit'in egemenliği sürüyordu. O aşamada daha çok parlamento grupları İnönü'nün yanında görünüyorlardı.

AP ve CHP Meclis gruplarından yeşil ışık aldıktan sonra Nihat Erim'in, kabinesini kurmakta bir müşkülü kalmamıştı. Bunu 26 Martta ilan etti. Hükümette 5 AP'li, 3 CHP'li, 1 tabii senatör, 1 GP'li vadı. TBMM dışından da 14 kişi girmişti.

Bunlara *"Beyin Takımı"* adı verildi.

"Atatürkçü reformlar"ı gerçekleştireceklerdi ve bunların başında toprak reformu vardı.

İsmet İnönü:

"Partideki bunalım bitti. Şimdi mesele, memleketteki bunalımın bitmesidir," dedi.

Böyle hallerde daima olduğu gibi bir söylenti hemen çıktı: İsmet Paşa politikadan çekilecekti. İnönü bunu şöyle yalanladı:

"Bu arzumu ben hep söylemişimdir. Henüz bir kararım yok."

Kendi ağırlığına memleketin gene muhtaç bulunacağına inanıyordu ve bunda yanılmıyordu. Başbakan Yardımcılığına getirilmiş olan Sadi Koçaş şunu söyledi:

"Ya reformlar yapılır, ya gideriz."

Bülent Ecevit tutumunda ısrarlıydı:

"Hükümete katılmama kararı alınabilseydi bazı şeyler kurtarılabilirdi. Sayın genel başkan böyle düşünmüyor. Ona rağmen onunla karşı karşıya partiyi yönetemem. Ortanın solu hareketinin ve benim, demokrasi kuralları içinde yenilemeyeceğimiz anlaşılmıştır. Demokratik kurallar dışına çıkılarak yenilgimiz sağlanmıştır. Hareket, hükümetten daha çok ortanın soluna karşı."

Öyleyse bundan sonraki aşama genel başkanın değiştirilmesi olacaktı.

IV

Nihat Erim hükümetinin programı 2 Nisanda Meclis'te okundu. Program reform ağırlıklıydı: Toprak reformunun yanında eğitim, maliye, adalet, idare, enerji ve tabii kaynaklar reformları vardı. Bunların hepsinin temelini *"Atatürkçü düşünce"* oluşturacaktı. Yeni Başbakan, programını hazırlarken Demirel'le de görüştü. İkisini İhsan Sabri

Çağlayangil kendi evinde bir yemekte buluşturdu. Erim yemek sonrasında "Onlar yardım etmezlerse ben bu yükü kaldıramam" dedi.

İsmet Paşa, partisinin ortak grubunu ertesi gün topladı. Kararı verecek olan oydu. Genel sekreterlikten ayrıldıktan sonra Bülent Ecevit ilk çıkışını orada yaptı. Söz aldı ve ya güvensizlik oyu verilmesini, ya da grubun serbest bırakılmasını istedi. Karşıt görüşlerini bir kez daha tekrarladı. İnönü kızgındı. "Ülkeyi sokakta bulmadık" dedi. CHP'nin olaya katılmaması öteki alternatife, askeri darbeye çanak tutmaktı. "Bunu mu istiyorsunuz?" diye sordu. Eski genel sekreterini azarladı:

"Ecevit, fena yoldasın. Senin yaptığını Feyzioğlu bile yapmadı."

İnönü'nün kendisine karşı Ecevit'i tuttuğu kurultayda Feyzioğlu "Bana yaptıklarını, günü geldiğinde size de yapacaklardır" uyarısını dile getirmemiş miydi?

Toplantı kavgalı geçti. Ecevitçiler de, ötekiler de hırçındılar. Erim hükümetine güvenoyu verilmesi 50'ye karşı 100 oyla kabul edildi.

Bu sırada, alışılmamış bir olay cereyan etti. Paşa'ya haber verildi ki, kulislerde Ecevit'in konuşmasının metni dağıtılmaktadır. Oysa, toplantı kapalıdır. Metni dağıtan o ekipten Yılmaz Alpaslan idi. Kâmuran Evliyaoğlu bir önerge verdi:

"Bu ne hal?"

İnönü, olayı Yılmaz Alpaslan'a sordu. Alpaslan:

"Dağıttım ama, CHP'li parlamenterlere verdim" dedi.

CHP'li parlamenterler zaten içerdeydiler. Sonra, genel başkan konuşmasını yapmadan başka konuşma verilir miydi? CHP'de iki sözcü mü vardı? İnönü şöyle dedi:

"Bülent'in konuşmasını *Ulus*'ta da yayımlayacaklarmış. Ulus'a gücüm yetiyor, henüz. Yayımlamayacaklardır."

Red oyları daha çok parti meclisi üyelerinindi ve bunların arasında iki yeni genel sekreter yardımcısının, Kâmil Kırıkoğlu ile Mustafa Üstündağ'ınkiler de vardı.

AP grubu aynı yönde karar aldı: 108'e karşı 25 red, 51 çekimser oy ile. Süleyman Demirel oylamaya katılmamıştı.

Ecevitçiler "Bunda ne var? Grupta hakkımızı kullandık. Görüşümüzü söyledik. Madem ki grup aksi karar aldı, ona uyacağız" diyorlardı. Meclis'teki oylamada 321 kabul, 46 red, 3 çekimser oy çıktı. 74 kişi katılmadı. Bunların arasında Bülent Ecevit ile altı arkadaşı da vardı.

Ülkede karışıklıklar devam ediyordu. Deniz Gezmiş ve Yusuf Aslan hapishanedeydiler, ama kendisine Halk Kurtuluş Ordusu adını veren örgüt eylemlerini sürdürüyordu. Büyük yankı uyandıran bir yeni yöntem geliştirmişlerdi: Zenginleri kaçırmak ve fidye almak. Bunun ilk kurbanları Mete Has ile Talip Aksoy oldular. Aileleri 400 bin lira ödediler. Kaçıranlar altı kişiydiler. Sonra, gene altı kişi ünlü bir doktor olan Rahmi Duman'ın oğlunu kaçırdılar ve 250 bin lira istediler. O da verildi. Üç silahlı Ankara'da Gaziosmanpaşa'da bir banka soydu. Arkadan beş silahlı Osmanlı Bankasının Kavaklıdere şubesini bastı. *Milliyet*'in açıklamasına göre şimdiye kadar 865 bin 290 lira elde etmişlerdi ve bu o tarihte büyük bir meblağ idi. Korgeneral Atıf Erçıkan'ın evine bomba atıldı. Beş üniversite kapalıydı, 65 bin öğrenci sokaktaydı. Her gün bir olay çıkıyordu. Maksat yeni hükümetin de güveni sağlayamayacağını ve asayişsizliğin süreceğini kanıtlamaktı. Başbakan, geniş yetkiler verecek bir anayasa değişikliği istedi. Demecinde "Tedbirler balyoz gibi kafalarına inecektir" dedi. Adalet Bakanına göre aşırı sol kır gerillası için talimat almıştı. Aşırı sağ ise, katliam hazırlığındaydı. 11 ilde bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edildi. Bu 11 il İstanbul, Ankara, Zonguldak, Adana, İzmir, Kocaeli, Sakarya, Eskişehir, Diyarbakır, Hatay ve Siirt idi. Süre bir aydı ama Türkiye mütemadiyen uzatılacak bir sıkıyönetim dönemine giriyordu. *Akşam* ve *Cumhuriyet* gazeteleri, Dev-Genç ve Ülkü Ocakları sıkıyönetim kararıyla kapatıldılar. Onları başka dernekler de izledi. Ankara'da gece sokağa çıkma yasağı konuldu. Hükümet anayasanın on beş maddesinde değişiklik ve kendisine "kanun kuvvetinde kararname" yetkisi istiyordu. Başbakan

Erim yabancı gazeteciler için düzenlediği basın toplantısında ünlü "Bugünkü anayasa Türkiye için lükstür" sözünü söyledi. "Anayasaya temel hak ve hürriyetlerin bu hak ve hürriyetleri ortadan kaldıracak şekilde suiistimal edilmesini önleyecek hüküm koyacağız" dedi.

Bu, Demirel hükümetlerinin ta 1965'ten itibaren söylediği değil miydi? 1961 Anayasasıyla ülkenin yönetilemeyeceği onun görüşüydü. Kabahat kendilerinde değil, o anayasadaydı. Üniversite özerkliği, TRT özerkliği de neydi? Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay devlet içinde devlet halindeydiler. Ne var ki, Demirel hükümetlerinin gücü anayasayı değiştirmeye, hatta ona elini sürmeye yetmiyordu. 12 Mart Demirel'i iktidardan ayırmıştı, onun tezini iktidara oturtmuştu. Hem de, hemen bir ay içinde yeni Başbakan eski Başbakanın şikâyetlerini dile getiriyordu. Tabii, bu anayasanın öngördüğü reformlar, ötekinin aksine, Erim hükümetinin gündemindeydi. Erim *"plan değil, pilav"* demiyordu. Ancak bu, eski parlamentoyla nasıl olacaktı?

Peki, "12 Mart" değil de "9 Mart" gerçekleşseydi, daha mı iyiydi? Elbette ki, hayır! "Tepeden inmeciler" hem demokrasiyi tümden ortadan kaldıracaklardı, hem de reform diye birtakım abuk - sabuklukları topluma zorla kabul ettirtmeye kalkışacaklardı. İyisi, bu noktaya hiç gelinmemesiydi.

Gelinmişti. Şimdi İsmet Paşa "ne kurtarılabilirse kârdır" hesabıyla hareket ediyordu. Nitekim, 1973 seçimlerinin zamanında yapılabilmesi en ziyade bu çabaların sonucu olacaktır.

İnönü, nisanın başında İstanbul'a gitti. Kendisini gittikçe daha sık yoklayan kalp krizlerine gözlerindeki katarakt eklenmişti. Doğru dürüst göremiyor, daha fenası, istediği kadar okuyamıyordu. Doktoru Zafer Paykoç'a şikâyet söyleyip duruyordu. Paykoç ve göz doktoru Cahit Örgen bunun ameliyatla düzeltilebileceği görüşündeydiler. Buna rağmen İstanbul'da önce bir konsültasyonun yapılması daha doğru bulundu. Paşa'nın her kımıldanışında olduğu gibi

İstanbul gezisi de hareketli geçti. Yeşilköy havaalanına büyük bir kalabalık toplanmıştı. Partideki ikilik orada da kendini gösterdi. Herkes hararetle alkışlıyordu ama herkes de kendilerinin ona el koymasını istiyordu. İnönü, Taşlık'taki evine il başkanı Ali Topuz'un otomobiliyle gitti.

Konsültasyon, Nisanın 10'unda yapıldı. Dört profesör bir buçuk saat muayene ettiler. İnönü "ameliyat olup kurtulmak" arzusunu söyledi. Bunun mümkün bulunduğu görüşü itibar kazandı. "Fayda görürsünüz" dediler. Katarakt ameliyatı, bugünkü gibi olmasa da, pek zor sayılmıyordu.

Ne var ki, Paşa 87 yaşındaydı. Katarakt ameliyatı onun yaşamında bir dönüm noktası oluşturacaktır. Zafer Paykoç, Ankara'ya memnun gitti. Ameliyatın mayıs başında Dr. Cahit Örgen tarafından yapılması kararlaştırıldı. İnönü de eşiyle birlikte, birkaç gün sonra başkente döndü.

Politika hayatı kaynıyordu. Nihat Erim bunalmaya başlamıştı. Bayan Erim ile birlikte Pembe Köşk'e yemeğe geldi. Anarşik hareketlerin normal usullerle önlenmesi gittikçe güçleşiyordu. Askerler sıkıyönetim istiyorladı. Durmayan gerilla hareketleriyle ancak öyle başa çıkılabilecekti. Başbakan da o görüşe meylediyordu.

İnönü 27 Nisan gece yarısı kalbinde gene bir acıyla uyandı. Trinitrin aldı, fayda vermedi. Dr. Paykoç çağrıldı. Muayene etti. Yorgunluktu. Geceyi Pembe Köşk'te geçirdi. "Tam istirahat" dedi. O ortamda nasıl "tam istirahat" olacaktı? Bir iki gün sonra Paşa gene ayaktaydı. Gene işlere dalmıştı. Sıkıyönetim dişlerini göstermeye başlamıştı. Yasak üstüne yasak geliyordu. Ancak kanunun sağladığı yetkiler gene de yeterli sayılmıyordu ve bunun ağırlaştırılması eğilimleri artıyordu. Gerçi *"sokaktaki adam"*ın pek sıkıntısı yoktu. Geçenki sıkıyönetimin izlenimleri olumluydu. Özellikle hukukçu aydınlar tedirgindiler. Anayasanın, sıkıyönetim varken değiştirilmesini doğru bulmuyorlardı. Prof. Tarık Zafer Tunaya "On yıldır uygulanmayan anayasa önce uygulansın, sonra, gerekirse değiştirilir" diyordu.

İsmet Paşa, mayısın başlarında ameliyat olmak üzere Göz Bankası Hastanesine gitti. Gece, yanında Mevhibe

İnönü kaldı. Ertesi sabah saat 8.30'da Prof. Örgen kendisini ameliyata aldı. Bayılttılar. Ameliyat 9'a kadar sürdü. Başarılıydı. Tabii, bütün aile oradaydı. İnönü yavaş yavaş kendine geldi. Istırabı çoktu. Ameliyat başarılıydı ama, zordu. Daha fenası, acısını dindirmek, ya da azaltmak için verilen ilaç ters tepki yaptı. İsmet Paşa yatağında yuvarlanıyor, âdeta kendini oradan oraya vuruyordu. Ömer İnönü ile birlikte onu tutmaya çalışıyor, fakat başarılı olamıyorduk. İsmet Paşa, çok kuvvetli bir adamdı. Gücümüz ona sahip olmaya yetmiyor, o bizi sürüklüyordu. Bu, gördüğüm en acıklı manzaralardan biridir. Başbakan Nihat Erim kendisini ziyarete geldiğinde "Paşam, ameliyat iyi geçmiş" deyince "Onu bana sor" cevabını verecektir. Sunay da geldi ve "geçmiş olsun" dedi. Türkiye'nin dört bir köşesinden telefon, telgraf yağıyordu. Eşi onun odasında, Özden Toker ile Engin İnönü yandaki bir odada kalıyorlar ve bunlara cevap vermeye çalışıyorlardı. Aşağıda bir defter açılmıştı. Gelenler onu imzalıyorlardı.

İsmet İnönü 15 Mayısta evine döndü.

Ama, doğal yeteneklerinden çok şey kaybetmişti. Artık hiçbir zaman eskisi gibi olmayacaktı. "Eskisi gibi olamamasına karşın" 12 Martın, 1973 genel seçimlerine dönüşebilmesi için gösterdiği performans onun "büyük zafer"lerinin sonuncusudur. Türkiye, Türk demokratik parlamenter rejimi bunu ona borçludur.

İsmet Paşa'nın, evine dönmesinden iki gün sonra İstanbul'da terörün başka bir uygulaması sergilendi: İsrail Başkonsolosu Taksim ile Harbiye arasındaki evinden kaçırıldı. Bu, yeni ve daha açık bir meydan okumaydı. Silahlı kişiler kapıdaki polisi atlatmışlar, başka bir daireyi yanlışlıkla bastıktan sonra başkonsolosun evine girmişlerdi. Onu bir battaniye içine sarıp sarmalamışlar ve apartmanın önünde beklettikleri otomobile atarak götürmüşlerdi.

Ankara'da hükümette dehşetli bir panik havası esti. Tesadüfen o akşam Nihat Erim'lerde yemekteydim. Başbakanlık bir bildiri yayımlamıştı. Bunun esaslarını Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş duyurdu: Adam kaçıranlar, onları

teşvik ve onlara yataklık edenler idam edileceklerdi. Bunun kanunu Meclis'e derhal verilecekti. Hükümler "makable şamil" olacaklardı. Yani bunların kanunlaşmasından önceki eylemler de –Elrom'un kaçırılması gibi– onlara tabi tutulacaklardı.

Sıkıyönetim ihtarda bulundu: Başkonsolosu serbest bırakın, sakın silaha sarılmayın.

Sıkıyönetim, ilkinin aksine, bu kez "yönetim" karakterinden daha fazla "sıkı"ya ağırlık veriyordu. Kitap yasaklamalarına girişilmişti. 77 kitabın sadece satılması değil, saklanması da suçtu. Bir aramada bunlar evde bulunursa, ev sahibi okkanın altına gidecekti.

Aydınlık fikirlere sahip bir arkadaşım telefon etti. Yasaklanan kitaplardan bir kısmı onda da vardı. Bunları yakmaya, yok etmeye gönlü elvermiyordu. Sonradan, onları nasıl tekrar bulabilirdi? Acaba?.

"Acaba"nın arkasını gülerek ben tamamladım:

"Acaba, ben yataklık edebilir miyim?"

Hani, bizim evin de aranabileceğine pek ihtimal vermiyordu da..

Kitaplar geldi. *"12 Mart badiresi"* bitince, geri gönderdim.

O günler, kim bilir böyle ne *"kombinezonlar"* dönmüştür.

"Elrom olayı" 12 Martı başka, çok talihsiz, çok utanç verici, hele Başbakanın kişiliğine hiç uymayan bir tabiata itti. Sıkıyönetim savcıları amansız bir *"aydın avı"*na girişti̇ler. Listeler ilan ediyorlar, oradaki isimlerin arandıklarını bildiriyorlar, bunların teslim olmalarını istiyorlardı. İlk liste 65 kişilikti. Sonradan gözaltına alınanlar 465'e çıktı. Sıkıyönetim savcıları kurbanlarını en çok iki *"av bölgesi"*nden seçiyorlardı: Üniversite ve basın. Kaderin garip cilvesi olarak, 12 Marta ilk günler *"tamamiyle hukukidir"* fetvasını verenlerden Prof. Bülent Nuri Esen ile Prof. Bahri Savcı ve aynı günler muhtırayı göklere çıkaran gazetecilerden Uğur Mumcu'lar, İlhan Selçuk'lar, İlhami Soysal'lar

özgürlüklerini başta kaybedenler arasındaydılar. Onlara Mümtaz Soysal ya da Zafer Tarık Tunaya gibi saygıdeğer bilim adamları, hatta hiç ilgisi bulunmayan birtakım kimseler eklenmişti. Çoğu, önce gözaltına alınıyorlar, arkadan, bir suç icat edilerek tutuklanıyorlardı.

Yakınları ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Bu sonunculardan biri bizim *Akis* yazarlarından Jale Candan'ın eşi Dr. Nejat Candan'dı. Dr. Nejat, aydın ve çağdaş bir vatandaştı ama, teröristlerle uzaktan yakından ilgisi yoktu. Jale Candan benim bir akşam Başbakanda yemekte olduğumu öğrenmişti. Aradı, durumu Erim'e anlatmamı istedi. Ama, kelin melhemi yoktu ki.. Olsa, kendi başına sürerdi. Tümüyle devre dışı bırakılmıştı. Sınıf arkadaşı, en yakın bir dostu Prof. Bülent Nuri Esen, sıkıyönetim savcılarının kurbanları arasındaydı. Onun için, elini dahi kaldıramıyordu. Böyle bir *"kontr-terör ortamı"* başkentte sürdürülüyordu.

Sanki, Fransız İhtilalinin giyotinci komiteleri 1971 Türkiye'sinde kurulmuştu. Sadi Koçaş tekrar ihtar etti: Eğer İsrail Başkonsolosu öldürülürse idam cezaları "makable şamil" olarak işletilecekti.

Kime karşı?

Ne bileyim, ben?

İşte bu ortam içindedir ki, İsmet İnönü, Başbakan Nihat Erim'den randevu aldı ve onu ziyarete, Başbakanlığa gitti. Bunun özel anlamı vardı. İsmet Paşa çağırsa, Erim Pembe Köşk'e gelmez miydi? Tabiatıyla gelirdi. 1965'in Başbakanı Ürgüplü, 1971'in Başbakanı Erim aynı kumaştandı. Ama, daha önce anlatılmıştır, CHP Genel Başkanı İnönü, Başbakan aracılığıyla Cumhurbaşkanına bir başvurusu olduğunda, bunu Başbakanı evine davet ederek değil, ondan randevu alıp makamına giderek duyurur. Erim'e de öyle yaptı.

İsmet Paşa Başbakanı kesinlikle uyardı ki bu gözaltına almalar, tutuklamalar tümüyle şirazesinden çıkmış, karakuşi bir tabiat edinmiştir. Hükümet başkanı yetkilerini

kullanmalı, böyle davranışlarda dikkatli olunmasını sağlamalıdır. Bu, onun hem hakkı, hem görevidir.

Nihat Erim, sıkıyönetime ihtarı göze alamadı. Bir bakıma onun savcıları herkese duman attırıyorlar, komutanlar da vaziyet koyamıyorlardı. Ama Başbakan başka bir yol buldu. Valilere bir bildiri yayımladı: "İndi görüşlerle kimse gözaltına alınmasın!"

Çünkü sıkıyönetim bölgelerinin dışında da ava devam ediliyordu. Sıkıyönetim bu, "kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla" uyarısını değerlendirmesini bildi. Bazı bilim adamları, bu arada Prof. Esen, Prof. Alacakaptan, Dç. Özyörük salıverildiler. Ancak "Elrom olayının 2. perdesi" 12 Mart rejiminin "sıkı"lığını bir kez daha *"yönetim"*in üstüne çıkarılmasının *"mucip sebep"*ini oluşturdu. Zaten, birtakım tahliyeler yapılıyordu ama, birtakım tutuklamalar da sürdürülüyordu. Behice Boran'lar, Fakir Baykurt'lar hışımlara uğruyorlardı.

Bizde iktidarlar işin kolayına kaçmayı severler. Sayım mı vardır, seçmen kütükleri mi düzenlenecektir? Bir günlük sokağa çıkma yasağı uygularlar ve görevi yerine getirirler. İsrail Başkonsolosundan bir haber çıkmayınca, teröristler ültimatomlara uymayınca sıkıyönetim 23 Mayısta İstanbul'da bunu yaptı. Başkonsolos ev ev aranacaktı. Arandı da ve Nişantaşı'ndaki bir apartman dairesinde sabah 5.30'da bulundu. Ancak şakağında üç kurşunla ve ölü olarak. Teröristler kaçmışlardı.

Halk Kurtuluş Ordusunun Deniz Gezmiş'den sonraki yeni ekibi buna niçin gerek görmüştü? Çünkü Deniz Gezmiş ve arkadaşları Ankara'da Amerikalıları kaçırmışlar, sıkıştırıldıklarında onları, kıllarına dokunmaksızın salıvermişlerdi. Elrom olayı ise *provokasyon* kokuyordu. 12 Mart zorlanmak isteniliyor, 9 Mart eğilimlerine dönüş teşvik ediliyordu. Ortaya bir "havacı yüzbaşı İlyas" adı çıktı. Korgeneral Erçıkan'ın evine patlayıcı madde atanlar arasında da bir subay vardı. Bunlar havayı sertleştiriyordu. Bilim adamları ve gazeteciler arasında, şimdi Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi şairler de sıkıyönetim savcılarının listelerinde

yer alıyorlardı. Başbakan, Cumhurbaşkanı ve İnönü ile gözaltına alınmaları tekrar konuştu. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeleri de aynı konuda Nihat Erim'in dikkatini çektiler. Bu arada Elrom olayıyla ilgili olarak dört tedhişçi yakalandı. Bulundukları evde iki hava subayı üniforması ele geçti. Başbakan çaresiz görünüyordu. Özellikle Cumhurbaşkanı ve İsmet Paşa'dan yardım diliyordu.

İnönü, partisinin grubunu topladı. Orada şöyle dedi:

"Son günlerin, sanki dalgınlıkla yapılmış izlenimini veren, salgın haldeki genel tutuklamaları süratle gerçek hududuna ve tabii yoluna çevirmeliyiz. Son günlerin, vatandaşlar üzerinde gözü kapalı garezler işlemesi yolu kapanmalıdır. Öğretmenler, profesörler aleyhinde her cesareti kıracak davranışlar bir an evvel son bulmalıdır."

CHP grubu adına, genel başkanın görüşleri yönünde bir bildiri yayımlandı.

Güvenlik güçleri artık daha etkili oluyorlardı. Çeşitli eylemlerin suçluları tutuklanıyorlardı. Buna karşılık teröristler azgın haldeydiler. Bunalımı tırmandırmaya çalışıyorlardı. Bütün Türkiye'nin nefesini kesen "Sibel olayı" İstanbul Maltepesinde cereyan etti.

Deniz Gezmiş'ten sonra hareketin lideri durumuna geçmiş Mahir Çayan ve Hüseyin Cevahir'in Maltepe'de saklandıkları yer tespit edildi, operasyon düzenlendi. Teröristler kaçmayı başardılar. Takip olundular. Gelişigüzel bir apartman dairesine girip evin 14 yaşındaki küçük kızı Sibel'i rehin aldılar. Apartman sarılmıştı. Ya abluka kaldırılacak, yolları açılacaktı; ya da Sibel'i öldüreceklerdi. Korkunç bir bekleyiş başladı. Güvenlik güçleri, teslim oldukları takdirde Çayan ve arkadaşlarına her türlü garantiyi veriyorlardı. Kanunun gereği ne ise, sadece o yapılacaktı. Teröristler şiddetle reddettiler. Cevahir'in babası geldi, oğluna ricada bulundu. Masum kıza dokunmamalıydılar. Cevahir, babasını kovdu. Verilen mühletler birbirini takip ediyor, yumuşama olmuyordu. Ordunun keskin nişancıları getirildiler ve karşıdaki evlere yerleştirildiler. Büyük bir kalabalık toplanmıştı. Bütün ümitler söndüğünde güvenlik

güçleri harekete geçtiler. Keşkin nişancılar Hüseyin Cevahir'i vurmayı başardılar. Daireye saldıran ekip Mahir Çayan'ı yaralı yakaladı. Sibel kurtarıldı. Halk müthiş bir tezahürat yaptı. Ne şehirde, ne kırda gerillalar artık halk desteğine sahipti. Bunlardan Cihat Alptekin ile bir arkadaşı Tekirdağ'da, bir başkası, Sinan Cemgil ile bir arkadaşı Nurhak Dağlarında hayatlarını kaybettiler. Mahir Çayan, tedavisi yapılmak üzere hastaneye kaldırıldı. Ne yazık ki harekete karışan ve Cevahir'i vuran keskin nişancı, yıllar sonra yeni tedhişçiler tarafından Pendik'te öldürülecektir.

İsmet İnönü bir demeç verdi:

"Sıkıyönetim ve emniyet kuvvetleri Maltepe faciasında, başından beri çok sorumlu hareket etmiştir. Mühim bir başarıdır. İfratçılar barınamaz hale gelmişlerdir."

Fakat böyle olayların zorlamasıyla sıkıyönetim iki ay uzatılmış, anayasa değişiklikleri de hükümetçe hazırlanmıştı. TRT'nin özerkliği kaldırılıyordu. Genel Müdür Adnan Öztrak istifasını verdi. Tasarıda 40 madde üzerinde duruluyordu. Sırada üniversitenin özerkliği vardı. Nihat Erim şöyle dedi:

"Anayasa değişikliği için geniş tartışma bekliyorum. 12 Marttan önceye dönüş yok. Üniversitelerde bilim özgürlüğü, rejimi yıkıcı şekilde kullanıldı. Sten tabancalı gençler yerden bitmedi. Kafaları yıkana yıkana, şartlandırıla şartlandırıla bu hale geldiler."

İnönü, sükûnetini koruyordu. Anayasa değişikliğinin partisi tarafından ayrıntılarıyla ele alınacağını bildirdi. MYK üyeleri ile yaptığı ilk değerlendirmede tasarıda "sağa karşı tedbir yok" görüşü belirlendi. 1961 Anayasasının yeminli düşmanı AP içinse sola karşı olanlar yeterli değildi. Yedi istek daha öne sürdü. Hedefleri en çok Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay'dı. Bunlar kendi başkanlarını kendileri seçmemeliydiler. Cumhurbaşkanı seçmeliydi. Tabii senatörlük de kalkmalıydı.

Nihat Erim ise "kanun kuvvetinde kararname" üzerinde ısrarlıydı. Bu, onun daha baştan görüşü ve tercihiydi.

Parlamentoda, özellikle reformlar üzerinde ne güçlükler çıkabileceğini tahmin ediyordu. Başka konularda da partilere egemen olmak için buna ihtiyacı olacağını düşünüyordu.

Ne var ki bu, bir ölçüde parlamentoyu devre dışı bırakmak demekti. Acaba İsmet Paşa bunu onaylar mıydı? Erim bunun ilk denemesini güvenoyu aldıktan hemen sonra yaptı.

İsmet Paşa, Meclis'te grup başkan vekili odasında Necdet Uğur ile otururken telefon çaldı. Arayan, Başbakandı. İki maddelik kısa bir anayasa değişikliği önerisi gönderiyordu. İnönü bunu uygun bulursa hemen Meclis'ten geçirmek istiyordu. Öneri geldi. Bu, Fransız Anayasasının 16. ve 38. maddelerinin Türkçeye çevrilmiş metinleriydi. Maddeler İsmet Paşa'ya ilk bakışta oldukça ters geldi. Asıllarını görmek istedi. Uğur'u Meclis kitaplığına yolladı. Uğur'un işi rast gitti. Yeni gelen kitaplar arasında ünlü Fransız hukukçu Duverger'in bir araştırması vardı. Necdet Uğur bunu karıştırdı, gördü ki Başbakanın istediği maddeler General de Gaulle'ün Cezayir olayları döneminde almış bulunduğu olağanüstü yetkileri, bu arada parlamento yerine karar verebilme yetkisini içeriyordu. Anlaşılıyordu ki Erim parlamentonun bir kısım işlevini de üstlenmek istemektedir. Necdet Uğur bunu İnönü'ye götürdü. Fransızca karşılıklarıyla birlikte önerileri ve Duverger'in yorumlarını okuyan Paşa hemen Başbakana telefon ederek bu tür olağanüstü yetkilere taraftar olmadığını bildirdi.

Konu, yattı.

Anayasa değişiklikleri önerisi partilerin önüne bir bütün olarak geldiğinde, Nihat Erim'in bunda ısrar ettiği görüldü. Millet Meclisi başkanlığında yapılan bir toplantıda Adalet Bakanı İsmail Arar siyasal parti temsilcilerine Başbakanın görüşlerini bildiren bir not verdi. Notun birinci maddesinde "Hükümet, parlamento tatildeyken, vakit kaybetmemek için TRT, üniversiteler, toprak reformu gibi konularda kanun gücünde kararname yetkisi istemektedir" deniliyordu.

İsmet Paşa bu öneriyi de reddetti.

Ama iş öyle bir noktaya gelmişti ki, İnönü bu konularda muhatap olarak kimi alması gerektiğine bir teşhis koymak gereğini duydu. Cumhurbaşkanı vardı, Başbakan vardı. Bir de, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç vardı. Önemli kararlar arifesinde onlar bir araya geliyorlardı. Anayasa önerileri hükümetçe partilere bildirilmeden onlar toplanmışlar, üç saat görüşmüşlerdi. İpler, kimin elindeydi? Cumhurbaşkanı çok şeyi kabul eder görünüyor, sonra cayıyordu. Başbakanın açıktan dediği şuydu:

"Ordu, anayasa değişikliği istiyor. Silahlı Kuvvetler siyasetin içinde olmaktan hoşnut değil."

O günler İsmet Paşa'nın ameliyatlı gözündeki bant Pembe Köşk'te doktoru Cahit Örgen tarafından TV kameraları, fotoğrafçılar, gazeteciler önünde çıkarıldı. Örgen "Geçmiş olsun Paşam. Şimdi nasılsınız?" diye sordu. Paşa rahatlamıştı. Devamlı gözlük takacağı anlaşılıyordu. İlki geçici olacaktı. Sonra, devamlısı verilecekti. Böylece sağ ve sol gözler uyuşturulacaktı. Halen bir tanesi bulanık görüyordu. İkincisi için İnönü "O, sizinkinden iyi" diye takıldı. Önemlisi, okuması nasıl olacaktı? Deneme maksadıyla kütüphanesinden bir kitap getirildi. Sonuç olumluydu.

Rastlantı, kitap Atatürk'ün *"Nutuk"*u idi.

İsmet Paşa iplerin kimin elinde olduğu teşhisinde gecikmedi. Bir pazar günü Orgeneral Memduh Tağmaç'tan randevu aldı ve yanında Grup Başkan Vekili Necdet Uğur olduğu halde Genelkurmay Başkanlığına gitti.

ONUNCU BÖLÜM

İNÖNÜ ÜÇ CEPHEDE SAVAŞ VERİYOR

I

Günlerden pazar olduğu için Genelkurmay âdeta boştu. Orgeneral Tağmaç, İsmet Paşa'yı büyük bir saygıyla karşıladı. Saatler süren konuşmada bu saygı hep aynı kaldı. Genelkurmay Başkanı bir ara, "Biz gözümüzü sizinle açtık. Sizi hep komutanımız olarak bildik ve size selama durduk" diyecektir.

Genelkurmaya gidilirken İnönü, Necdet Uğur'u çok yadırgatan bir uyarıda bulundu. Konuşmaya karışmayacaktı. Görüşmeyi bizzat kendisi yürütecekti. Aklında bir taktik oluşturmuş bulunduğu anlaşılıyordu. Gerçekten de olaya giden günlerde İsmet Paşa'nın düşünceli hali farkediliyordu.

Hükümetin hazırladığı anayasa değişiklikleri partilerarası komisyona gelmişti. Değiştirilmek istenilen 1961 Anayasasının ruhu, İnönü başkanlığındaki CHP'nin 1950'den 1960'a uzanan çetin mücadelesidir. Bunun esasları, partinin 1959'daki 14. Kurultayında kabul edilmiş *"İlk Hedefler Beyannamesi"*ndedir. 1960'da seçim yapılsaydı ve CHP iktidara gelseydi, –ki, muhtemelen gelecekti– ilk icraatı, o yöndeki anayasa olacaktı. Bu anayasada *"ırk, dil, din, mezhep, siyasi fikir, içtimaî kök ve doğuş farkı bulunmaksızın"* bütün Türklerin *"ortak malı"* olan hak ve özgürlükler yer alacaktı. Olaylar başka türlü gelişti. Kurucu Meclis'e CHP egemen olduğu halde, bazı zorunlu "bürokra-

tik eklemeler" yapıldı. Fakat ruh değişmedi. Şimdi, o ruha dokunulmak isteniliyordu. İsmet Paşa'nın verdiği savaşın birinci cephesi oydu. Kurulan komisyonda CHP temsilcileri hep azınlıkta kalıyorlardı. Onun karşısındaki partiler 1961 Anayasasını hiç benimsememişler, getirdiği özgürlükleri anarşinin sebebi saymışlardı. Eski CHP'li, hükümet başkanı Başbakan Nihat Erim de onu artık "Türkiye için lüks" sayıyordu. Arkasındaki "ordu"nun da bunu böyle bildiği ve değişiklik üzerinde ısrarlı bulunduğu hissettiriliyordu. CHP reddederse, bunlar gerçekleşebilir miydi? Hayır! Ama komisyon kilitlenirdi ve bu da 12 Martın sonunu geciktirirdi. İnönü, bu bir an önce gelsin, 1973'e yetiştirilsin diye çırpınıyordu. 1961 Anayasasından ne kurtarılabilirse, o kâr olarak kalacaktı. Memduh Tağmaç'a bunun için gelmişti. Meselenin esasını ona anlatacak ve onu ikna edecekti. Çünkü farketmişti ki, kuvvetli adam odur.

Necdet Uğur yıllar sonra, İsmet Paşa'nın bir ölüm yıldönümünde İnönü Vakfi'nın Pembe Köşk'te düzenlediği toplantıda izlenimini şöyle anlatacaktır:

"Konuşma başlayınca İnönü'nün yanılmamış olduğunu gördüm. Tağmaç, tam işin içindeydi. Değişiklik önerilerini neredeyse ezbere biliyor, ısrarla savunuyordu. Ne İsmet Paşa, ne ben öyle biliyorduk. Elimdeki kâğıtlardan maddeleri zor takip ediyordum. O, bunların nedenlerini de ezbere biliyor ve inançla savunuyordu."

Fakat İnönü başta yargı bağımsızlığı, üniversite ve TRT özerkliği, düşünce ve örgütlenme özgürlükleri, bunların anası 11. madde olmak üzere 1961 Anayasasının, esasları itibariyle korunmasında ne denli kararlı bulunduğunu göstermekte gecikmedi. Tağmaç, 12 Marttaki durumu anlatırken şöyle dedi:

"Neden oldu Türkiye'de bütün bunlar? Türkiye'deki toplumsal uyanış, ekonomik gelişmeden hızlı gitti. Bir dengesizlik ortaya çıktı."

Neydi çare? Toplumsal uyanışa bir bakmak gerekliydi. Bu toplumsal uyanışla ekonomik gelişmenin hizaya getirilmesi şarttı. Toplumsal uyanışın öne fırlaması 1961 Anaya-

sasının bazı maddelerindendi. Hangi maddeden rahatsızlığınız varsa o törpülenecek, ekonomik gelişmenin paraleline sokulacaktı. Görüş buydu. Genelkurmay Başkanı, arkadaşlarının da teşhişlerini dile getirerek *"kabahatin yüzde ellisi"*nin üniversitelerde, üniversite özerkliğinde olduğunu söyledi. Bu, Başbakanın da dilindeki şikâyet değil miydi? Nihat Erim'in kimin tercümanı olduğu daha iyi anlaşılıyordu. İsmet Paşa ise, üniversite özerkliği konusunda son derece duyarlıydı. Konuşmanın o aşamasında şöyle dedi:

"Bak, iki gözüm. Sen benden ne istiyorsun, biliyor musun? Bu memleketin, yetişmeleri için en çok emek verdiği insanlar kendi kendilerini yönetemezler. Sen, benim buna inanmamı istiyorsun. Doğrudur, olaylar çıkıyor, polis geliyor, jandarma giriyor. Hatalar yapılıyor. Ama bütün bunlar halledilebilir hususlardır. Özerklik içinde.. Onlar kendilerini yönetemiyorlarsa onları ben yöneteceğim diye ortaya çıkan kimselerin onlardan fazlalıkları nedir? Akla gelecek soru bu değil midir? En çok emek verdiğimiz insanların, en çok yatırım yaptığımız insanların kendi kendilerini yönetemeyeceklerini bana kabul ettirtemezsin."

Tağmaç içini daha bir açtı: Ordu, politikaya karışmıştı. Ordu içi sorunları çözmekte çok zorluk çekiyorlardı. Demokrasinin işlememesinden, özgürlüklerin kötüye kullanılmasından yakındı. İnönü'den kendisine bir yol göstermesini istedi.

Bu sırada çay molası verilmişti. Necdet Uğur, Pembe Köşk'teki toplantıda bir anısını gülerek anlattı.

Görüşmeler çok hararetli geçmektedir. İsmet Paşa kızmamaktadır ama, bazen kızar görünmektedir. Hararetlidir. Her şeyi, tam bilinç içinde, dozunda söylemektedir. Tağmaç etkilenmiştir. İçtenlikle konuşmaktadır. Çay molasında Uğur ile yanyanadır. Uğur da hararetlenmiştir. Genelkurmay Başkanı bir konuyu açmış ve anlatmaktadır. Uğur bir de bakar ki, genel başkanının uyarısına rağmen kendini tutamamıştır, konuşmaktadır. Bu sırada bir el uzanır, kolunu sıkar. Bu, İsmet Paşa'nın elidir.

"Anladım ki, etkileme alanının benim amatörce göstereceğim bir tepkiyle bozulabileceğinden endişelidir."

Necdet Uğur kıpkırmızı kesildiğini ve bir daha ağzını hiç açmadığını nakletti.

İnönü, kendisine bir yol göstermesini isteyen Genelkurmay Başkanına şu karşılığı verdi:

"Sen benden tılsımlı bir anahtar istiyorsun, zorluklarla karşılaştığında hemen kapıları açıverecek. Cemiyetlerin hayatında tılsımlı anahtarlar yoktur. Demokrasinin yerleşmesi sabır ister, sebat ister. Fransız İhtilalinden sonra iki defa krallık geldi. Şimdiki 5. Cumhuriyettir. Bizde de yıllar geçtikçe şikâyetler azalacak, demokrasiye müdahaleler seyrekleşecek, hafifleyecektir. Hür vatandaş ve hür cemiyet olarak yaşamak, her suretle Türk milletinin hakkı ve liyakatidir. Bir şeyi unutmayın: Milletçe yükselmemiz ancak demokratik rejim içinde, insan hakları rejimi içinde kabil olacaktır."

Genelkurmay Başkanı misafirlerini asansöre götürürken tartışmalar koridorda da sürdü. Her şey o kadar önemliydi.

İsmet Paşa sonuçtan memnundu ve ümitliydi. Çünkü düğümün çözüm yerinin Genelkurmay olduğunu anlamıştı ve Genelkurmay Başkanını etkilemişti. Anayasa değişiklikleri üzerindeki konuşmalarda Nihat Erim daha ziyade ümitsizlik söylüyordu:

"Bana kabineyi kurma görevi verildiği zaman bu kanunlarla ve bu anayasayla duruma çare bulabileceğimizi sanıyordum."

Onun bu sözünü duyunca AP'liler "Biz demedik mi? Biz demedik mi?" diye üstüne gidiyorlardı.

Başbakan diyordu ki:

"Üniversite özerkliği başıboşluk, kafa yıkama aracı değildir."

Onun bu sözünü duyunca AP'liler "Biz demedik mi? Biz demedik mi?" diye üstüne gidiyorlardı.

Erim, TRT'nin özerkliğinin kaldırılmasının onun bağımsızlığını zedelemeyeceğini belirtiyordu. AP'liler tekrarlıyorlardı:

"Biz demedik mi? Biz demedik mi?"

GP'liler ve DP'liler de aynı hava içindeydiler. Zaten Feyzioğlu ve arkadaşları CHP'den bu tür şikâyetlerle ayrılmamışlar mıydı ve DP'liler eski AP'liler değil. miydiler? Hemen bütün konularda CHP bir koalisyonla karşı karşıya kalıyordu ve ötekiler kendisinden çok daha kalabalıktılar. 11. maddede izlenen bir amaç ise sosyal demokrat politikaların güdülmesinin zorlaştırılmasıydı. *"Sınıf"* kelimesi bir engel olarak ortaya atılıyordu.

İnönü ve partisi –buna Ecevit de dahildi– değişiklik önerisinin karşısına tam çıkmadılar. İsmet Paşa oldukça çetrefil bir üslupla şöyle diyordu:

"Anayasa değişikliği istenemez denemez. CHP'nin görüşü on beş günde belli olacaktır. Acele fikir söyleyen partiler güç duruma düşer."

Parti meclisinde de aynı şekilde konuştu:

"Biz ciddi partiyiz. Hazırlıklarımız derinlemesine ve çok iyi olmalıdır."

MYK, Meclis grubu ile Senato grubu yürütme kurullarını on beş gün süreyle beraber toplanacaklardı. Taslağın bir sureti Amerika'daki Turan Güneş'e, bir sureti Londra'daki Münci Kapani'ye gönderildi. PM, kararın kendisi tarafından alınmasını istiyordu. Genel başkan tabii reddetti. Taslak, PM'de tartışılacaktı. Fakat yetkili olan, gruplardı. Bazı toplantılara İnönü başkanlık etti. Bazılarına parlamento anayasa komisyonlarının CHP'li üyeleri de katıldılar.

İsmet Paşa'nın işi yokuşa sürer bir hali vardı. Meclis 26 Temmuzda tatile girecekti. Ondan evvel değişiklikler kanunlaşsın isteniliyordu. Bu arada Başbakan, İnönü'yü evine yemeğe davet etti. Görüşmeden sonra kapıda bekleşen gazetecilere Erim şöyle dedi:

"Anayasa değişikliğini başarıyla sona erdireceğimiz hususundaki ümitlerim bugün kuvvetlendi."

Bunun üzerine İnönü'ye dönüldü:

"Anayasa taslağı üzerinde CHP'nin tutumu olumlu mu olacak?"

Paşa, düşünmeden cevapladı:

"Tabii, tabii ya.."

Arkadan, muzip bir tarzda ekledi:

"CHP her hareketinde olumludur!"

Gazeteciler, CHP Genel Başkanını ne zaman görseler, sıkıştırmaya çalışıyorlardı:

"Değişiklikler temmuz ayında gerçekleşir, değil mi Paşam?"

O hep, atlatmalı cevaplar veriyordu:

"Gerçekleşir, çıkar zannederim.."

CHP kabul edilecek tasarının bir buçuk aylık tatilden sonra Meclis'te görüşülmesini istiyordu. Meclis Başkanı Sabit Osman Avcı bir açıklama yaptı: "Meclisin çok işi var. Tatili düşünmüyoruz." Süleyman Demirel de aynı yönde fikir söyledi. Diğer partiler değişiklik taslağı hakkındaki görüşlerini açıkladıklarında CHP Genel Başkanı hâlâ şöyle demekteydi:

"Anayasanın değiştirilmesi fikrine hiçbir zaman içtenlikle katılmadım. Bugün alınacak tedbirler üzerinde sağduyu ile münakaşa edelim. Büyük ölçüde mutabakat olmakla birlikte esaslı noktalarda ayrılık gözüme çarptı."

Bülent Ecevit *"Yankı"* dergisine verdiği bir demeçte değişiklik önergelerinin 42'yi bulduğunu söyledi ve ekledi:

"Yarıya yakını makuldür. Ufak tefek düzeltmelerle kabul edilebilir."

Peki, parlamentoda grupları bulunan partiler görüşlerini açıklamışlardı da CHP'nin görüşü ne zaman açıklanacaktı? İsmet Paşa bu soruyu şöyle cevaplandırdı:

"Biz, o kadar çok akıllı ve çabuk karar verir değiliz. Biz, yavaş yavaş karar veriyoruz. Çalıştık, işte. Uzun boylu çalıştık."

İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanıyla yaptığı konuşmanın gölgesinin anayasaya komisyonu üzerine düşmesini beklemek için işi uzatıyordu. Gerçekten de komisyondaki kilitlenme yavaş yavaş açılıyor, tartışmalı maddelerin sayı-

sı azalıyordu. Önce dörde düştü: Temel hak ve özgürlükler (11. madde), kamulaştırma, üniversitenin bilimsel özgürlüğü, Anayasa Mahkemesi'nin yetkileri. Kısa sürede bunların son üçü üzerinde de bir uzlaşma sağlandı. Kaldı, ünlü –ve temel– 11. madde.

O üç üzerindeki uzlaşma 12 Ağustostaki İnönü–Erim görüşmesinin sonucudur. Başbakan, İstanbul'a *"nabız yoklaması"* için gitmişti –Sunay oradaydı–. Döndüğünde, ayağının tozuyla Pembe Köşk'e geldi. Konuşma uzun sürdü, fakat haberler olumluydu. Son üç madde üzerinde mutabakat sağlanmakla kalınmıyor, 11. maddenin de önü açılıyordu. CHP Genel Başkanı gazetecilere verdiği kısa demeçte "İstanbul'dan iyi haberler aldım" demekle yetindi. Başka açıklama yapmadı.

Çünkü arkadaşlarına bir sürpriz hazırlamıştı.

15 Ağustos gecesi saat 22'de Meclis Grup Başkan Vekilleri Necdet Uğur, Dr. Kemal Demir ve Genel Sekreter Şeref Bakşık, Pembe Köşk'teydiler. İsmet Paşa çağırmıştı. Onlara bir yazı uzattı ve "Okuyunuz!" dedi. Bu, 11. maddenin yeni hazırlanmış metniydi ve CHP'nin görüşlerini içeriyordu. Daha iyisi düşünülemezdi.

CHP'li üç yönetici başlarını meyus bir şekilde salladılar.

"Ama, bunu kabul etmezler ki.."

İsmet Paşa'nın gene muzipliği üstündeydi. Arkadaşlarının eline bir telefon numarası verdi ve orayı arayıp karşılarına çıkacak kimseye bu metni okuyarak görüşünü almalarını söyledi.

Aradılar.

Aa, telefonun öteki ucundaki Genelkurmay Başkanı Orgeneral Mehduh Tağmaç'tı.

İsmet Paşa'nın bir ölüm yıldönümünde İnönü Vakfı'nın düzenlediği toplantıda Necdet Uğur'un yaptığı konuşmadan bahsettim. O konuşmasında Uğur şöyle dedi:

"Tağmaç, yeni düzenlemeyi ezbere biliyordu. Sonradan öğrendik ki, bir başka pazar, bu kez Pembe Köşk'te, Tağmaç'la beraber olmuşlardı."

Yarısı doğruydu, yarısı eğri. Metni, Tağmaç'la beraber hazırlamışlardı ama Genelkurmay Başkanı "bir başka pazar" değil, "o pazar" Pembe Köşk'teydi. Görüşmeleri saat 17.30'dan 19.20'ye kadar sürdü. İnönü, Tağmaç'ı evin kütüphanesinde kabul etti. Orada da "çay molası" verildi. Mutabakata varıldıktan sonra, İnönü "Arkadaşlarımla görüşüp haber vereceğim. Size de bildirecekler" dedi. Durumu Başbakana aktarmak işi, Tağmaç'ındı.

12 Mart, 12 Eylülün karakterini almıyordu. 1961 Anayasasını tam kuşa çevirmek için o *"ikinci operasyon"*u beklemek gerekecekti. Ama, eğer İsmet Paşa on yıl daha genç bulunup da o günler hayatta olsaydı, böyle bir operasyon yapılabilir miydi?

İsmet Paşa böyle bir operasyonun koşullarını yarattırır mıydı? Bu koşullar yokken bir 'sergüzeşt'e cesaret edecek çıkar mıydı?

İnönü, ertesi gün Meclis Grup Yönetim Kurulunu topladı. Görüşmeler üç saat sürdü. Kurul bir gün sonra, 11 – 13 arası yeniden toplandı. O sabah İnönü, Göz Hastanesine gitmiş ve doktoru gözlüklerini değiştirmişti. Kurula 11. maddenin yeni düzenlemesini verdi.

Grup toplantısı 18 Ağustos Çarşamba günü yapıldı. İsmet Paşa konuştu. "Hiçbir hayalperest memleketin huzurunu bozacak bir iş yapabilecegini sanmamalıdır," dedi. Bülent Ecevit de lehdeydi. 11. maddeyle ilgili olarak "Sayın İnönü ve CHP organlarının aldığı vaziyet en uygarca davranış olmuştur" diye görüşünü özetledi.

Grup, değişiklik tasarısının Meclis'teki görüşülmesi için bağlayıcı karar aldı. İsmet Paşa akşam eve "Büyük gün... Büyük gün" diye döndü. Çok memnundu. "1. cephedeki savaş", yani demokratik parlamenter rejimi mümkün olduğu kadar az hırpalanmayla badireden kurtarma savaşı şimdilik iyi gidiyordu.

20 Ağustos Cuma sabahı saat 9'da yola çıkarak otomobille Kartal'a gitti. Salı gününe kadar kalacaktı. Niyeti, özlediği denizine kavuşmaktı. Bu yıl ne kadar da geç kalmıştı.

Ama, bunu artık tümüyle hak ettiğine inanıyordu.

II

İsmet Paşa'yı Kartal'da çocukları ve torunları karşıladı. Vakit öğleden sonraydı. Yatıp biraz uyudu. Keyifliydi. Torunlarından Güçlü ona bir uyarıda bulundu. Deniz iyiydi ama, birkaç gündür poyraz vardı. Sular çekilmişti.

"Dede Paşa, çivileme yapma. Ayağını yere vurursun. Merdivenden gir" dedi.

İnönü güldü.

"Yarın gireceğim."

Akşam hafif bir yemek yedi. Bir kadeh de votka içti. Ertesi sabah beş dakika yüzdü. Bu, mevsimin ilk banyosuydu. Pazar sabahı, bu defa altı dakika denizde kaldı. Pazartesi günü de.. Bunları defterine dikkatle kaydediyordu. O akşam saat sekizde, Florya'ya, Cumhurbaşkanına yemeğe davetliydi. Gene 11. madde ele alındı. Sunay da yeni şekli biliyordu ve mutabıktı. Tağmaç, Ankara'da gelip, kendisini yeniden görecekti. Salı günü öğleyi biraz geçe yola çıktı. Bunun nedeni, dördüncü deniz banyosunu kaçırmamaktı. O sabah, yedi dakikaya yakın yüzdü. Şekeri 100'ün altına inmişti.

Anayasa değişiklikleri; Meclis'te, katılan 377 üyeden 373'ün oyuyla kabul edildi. Nihat Erim yeni anayasayı şöyle değerlendiriyordu: Sosyal demokrasiye açık, teokratik devlete kapalı.

İsmet İnönü'nün 11. madde üzerindeki ısrarı nedendi? Bunu anlamak için o maddenin 1961 Anayasasındaki metnini ve değişiklikten sonra aldığı şekli hatırlamak lazımdır.

1961 Anayasasının 11. maddesi "temel hak ve hürriyetler" üzerinde kısıtlama kabul etmiyor, kanunla sınırlama öngörüyordu. Metni şuydu:

"Temel hak ve hürriyetler, anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir.

Kanun kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi sebeplerle de olsa bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz."

İşte, yeni 11. madde:

"Temel hak ve hürriyetler devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin, milli güvenliğin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacıyla veya anayasanın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir.

Kanun, temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz.

Bu anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi insan hak ve hürriyetlerini veya Türk devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayrımına dayanarak nitelikleri anayasada belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kastıyla kullanılamaz.

Bu hükümlere aykırı eylem ve davranışların cezası kanunda gösterilir."

Diğer değişiklikler de, işin başındaki birtakım niyetlere rağmen yargı bağımsızlığını, üniversite özerkliğini ve sendikal hakları kısıtlamıyordu. Sadece TRT özerkliği kurtarılamamış, ama tarafsızlığı, anayasal bir ilke olarak korunabilmişti.

Anayasa değişiklikleri Meclis'ten geçtikten sonra İsmet Paşa 30 Ağustos törenlerinin Anıtkabir'deki ve Genelkurmaydaki kısımlarına katıldı. Yeniden İstanbul'a hareket etti. Bu kez, oğlunun Maltepe'deki evinde kalıyor, fakat Kartal'a gelip denize giriyordu. Bizde Güçlü'nün sünneti vardı. Onun düğününde bulundu. Yeniden başkente döndü. Âdeta Ankara'yı boş bırakmak istemiyordu. Tekrar bir haftalığına geldi, birkaç defa denize girip gitti. Allahtan havalar soğumaya erken başlamıştı. Gözü pek arkada kalmadı. 87. yaşını Ankara'da tamamladı. Gazeteciler, "kendinizi nasıl hissediyorsunuz?" diye sorduklarında onun "Bomba gibi" cevabını verdiğini yazdılar. İsmet Paşa düzeltti: Bomba gibi değil, aslan gibiyim demişti.

Fakat hükümetin pek aslan gibi hali yoktu.

Bütün o 12 Mart döneminde Pembe Köşk, âdeta bir

"ağlama duvarı"ydı. Şikâyeti olan, İsmet Paşa'ya geliyordu. Bunlar genellikle Başbakan ile bakanlardı. Daha haziranda Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş istifa niyeti söylüyordu. Nihat Erim, AP'lilere karşı gereği gibi direnmiyordu. Ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu ise reformlar konusunda iyimser değildi. O yolda iyi ve hızlı gidilmiyordu. Dışişleri Bakanı Osman Olcay ile Adalet Bakanı İsmail Arar, geldiklerinde, daha çok dış politika ve hukuksal konular hakkında bilgi verirlerdi. Tabii, parti içi işler de İnönü'nün başını ağrıtmakta devam ediyordu. İki profesör, Haluk Ülman ile Besim Üstünel parti meclisinden istifa ettiler. Yeni anayasa değişiklikleriyle üniversite hocaları siyasal partilere girebiliyorlar, fakat kurullarında görev alamıyorlardı. Prof. Turan Güneş ise siyasal yaşamı tercih etti.

Hükümet krizi eylül sonunda başladı. Gerçi daha önce de Başbakan Yardımcısı Koçaş ile Demirel arasında bir laf atışması olmuştu ama o, tatlıya bağlanmıştı. Bu defa komutanlar, açıktan, gazetelerde ve TRT'de yayımlanan demeçleriyle vaziyet aldılar. Konuşanlar Kara Kuvvetleri Komutanı Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Eyicioğlu ve tabii Hava Kuvvetleri Komutanı Batur'du. Komutanlar arasında anlaşmazlık olduğuna dair dedikodular dolaştırılıyor, kimileri umutlara kapılıyorlardı. Bunların hiçbir aslı yoktu. Sadece komutanlar değil, bütün Silahlı Kuvvetler bir ve beraberdi. Komutanlar, kendi konuşma tarzlarına göre reformların hızla gerçekleşmesi gereğini belirttiler. Gürler "Biz, anayasanın öngördüğü reformların Atatürkçü bir görüşle yapılmasını bekliyoruz" dedi. Batur idare–i maslahatçılarla reform yapılmayacağını belirtti ve AP'ye biraz daha dokundurarak "tartışma perdesi altında reformlar yozlaştırılamayacaktır" diye ekledi.

AP, komutanların bu çıkışına karşı vaziyet alınca, Başbakan Erim, Meclis'te kürsüye geldi ve komutanlarla aynı şekilde düşündüğünü açıkladı. Bununla yetinmedi:

"Mertlik, 12 Mart muhtırasını kabul edip etmediğini Meclis'te söyleyebilmektir" dedi.

Bununla da yetinmedi:

"Herhalde ben, Başbakan olarak 12 Mart muhtırası gibi bir muhtıraya muhatap olmadan bana düşeni yapacak dikkatten bir an uzak kalmayacağım."

Hatta, bununla da yetinmedi: AP, kendi partisi içinde çözülmesi gereken kimi sorunlar bulunduğunu unutmamalı ve 12 Marttan önceki davranışlarını dikkatle gözden geçirmeliydi.

Saldırı, doğrudan doğruya Süleyman Demirel'eydi. AP Genel Yönetim Kurulu genel başkanın başkanlığında toplandı ve hükümetteki bakanlarını çekme kararı aldı. Buna uymayan bakan olursa, partiden ihraç edilecekti. Yayımlanan bildiride şöyle deniliyordu:

"Bu hükümet, kuruluşundan beri süregelen tutum ve icraatıyla partilerüstü olma niteliğini gerçekleştirememiş, kendisine bahşedilen anlayış ve olanakları değerlendirememiştir."

AP şimdi, bu anlayış ve olanakları geri alıyordu.

Tarih, 5 Ekim 1971 idi.

AP'siz bir hükümet, elbette partilerarası bir hükümet sayılamazdı. AP'li beş bakanın üçü istifa etti, ikisinin sesi çıkmadı. Süleyman Demirel "Beş bakanın çekilmesi, hükümetin istifasını gerektirmez. Güvenoyu sürüyor. Bizsiz devam ederler" dedi.

Nihat Erim, İzmir'deydi. O gece döndü. Ertesi sabah Pembe Köşk'teydi. İstifa edecek miydi, etmeyecek mi? DP'den Bozbeyli ve GP'den Öztrak ile de görüştü. Sonra Sunay, Erim ve Tağmaç üç saat biraraya geldiler. Şimdilik istifa yoktu. Demirel'den AP kararının geri alınması istenilecekti. İsmet Paşa, CHP'nin parti meclisi ve grup toplantılarını erteledi.

9 Ekimde Cumhurbaşkanı Sunay, AP Genel Başkanı ve arkadaşlarını Çankaya'da toplantıya çağırdı. Demirel'in yanında Millet Meclisi Başkanı Sabit Osman Avcı, AP Senato Grup Başkanı Ahmet Nusret Tuna, Meclis Grubu Başkan Vekili Orhan Dengiz vardı. Genelkurmay Başkanı

Orgeneral Memduh Tağmaç da oradaydı. Uzun uzun konuşuldu.

Demirel kararı geri almak yanlısı değildi. İstifa eden bakanlar dönmeyecekler, ötekiler de partiden ihraç edileceklerdi.

Ee, ne olacaktı? Sunay sordu:

"Hükümetin resmen çökmesini mi istiyorsunuz?"

Hayır. AP'nin dışında devam ederdi. En iyisi, kısa zamanda parlamentoya dayalı, protokolü yazılı bir hükümet kurulmalı ve seçim yasası yapılıp seçime gidilmeliydi.

Burada söze Tağmaç girdi. Asker, 12 Mart muhtırasıyla ne istemişti? Asayişin sağlanması ve reformların yapılması. Asayiş henüz sağlanamamıştı. Reformlara ise başlanamamıştı bile. Şimdiye kadar yapılan sadece, anayasanın parlamentodan çıkarılmış olmasıydı. Kurulacak partilerarası komisyonlarla reformların da bir sonuca ulaştırılması kabildi.

Toplantı, bir karara varılmaksızın orada bitti.

İnönü, aynı gün partisinin ortak gruplarının birleşiminde konuştu ve CHP'nin tutumunu açıkladı. CHP her türlü tertibin dışındaydı. Amacı hep, demokratik parlamenter rejimin devamıydı. "Ordu içinde ihtilaf var. Askerler bir şey yapamazlar" yanlış varsayımdı. Kendi tercihleri, eski halin AP ile devamıydı.

11 Ekimde Başbakana gitti. Bir buçuk saat konuştular. Ona da bu görüşü söyledi. Nihat Erim, AP'li bakanların istifasını kabul etmedi. Demirel de "Bakan çekmek, güvenoyu çekmek değildir. Bizden destek istenmedi" dedi ve ekledi: "Bunları ültimatom saymak yanlıştır."

Bu sırada İngiltere Kraliçesi Elizabeth ile Amerika Cumhurbaşkanı Yardımcısı Agnew'ın resmi ziyaretleri vardı. Başbakan, bütün tarafların onayıyla şöyle dedi:

"Buhranı dondurduk. Buzdolabına koyduk. Orada duruyor."

Ne zamana kadar?

Buzdolabı, kraliçe Türkiye'den ayrılınca açıldı.

Burada, kraliçenin ziyaretiyle ilgili eğlenceli bir hikâyeyi anlatmalıyım. Elizabeth bizim siyaset adamlarımızdan sadece İsmet İnönü'yü özel olarak kabul etti. Tabii, resmi yemek ve davetlerde, İnönü gibi bütün ötekiler de oradaydılar. Ama kraliçe, kaldığı konutta bir, İsmet Paşa'yla başbaşa görüştü. Bu, Ankara'da hop oturulup hop kalkılmasına yol açtı. Ne oluyordu? Neydi, ayrıcalık? Nasıl protokol uygulanıyordu? Hükümet bundan dolayı topa tutuldu. Başbakanlık basın merkezi bir açıklama yapmak zorunluğunu duydu. Görüşme isteği İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğinden gelmişti. Kabulün yeri ve zamanını da kraliçe tesbit etmişti. Bu, İsmet İnönü'ye duyurulmuş, o da memnunlukla karşılamıştı.

İsmet Paşa bu yorumlara kahkahalarla güldü. Kraliçe kendisine demişti ki:

"Sizi, Sir Winston Churchill'den çok işitmiş, çok dinlemişimdir. Hep sizi tanımayı, sizinle görüşmeyi arzulamışımdır. Sizin gibi tarihi bir şahsiyeti bu fırsattan yararlanarak yakından tanıdım. Bana bu imkânı sağladığınızdan dolayı gerçekten minnettarım."

Sonra oradan buradan, harp yıllarından ve Churchill'den bahsedilmiş, İnönü İngiltere anılarından, Başbakan olarak bulunduğu taç giyme töreninden –babasının– söz etmişti. Bu, yarım saatlik hoş bir konuşma olmuştu.

İsmet Paşa hep gülerdi:

"Majesteleri benimle, bir müzeyi gezer gibi görüştü. Bizimkiler ise, ne alınganlıklar gösterdiler!"

Kraliçe Elizabeth gittiğinde buzdolabı açıldı. Nihat Erim, göreve devam etmesi için AP – CHP desteğinin *şart* olduğunu söyledi. AP'nin desteği resmen sağlanmadığı için 26 Ekimde hükümetinin istifasını verdi. Hükümet sözcüsü İsmail Arar bu kararı şöyle açıkladı:

"Türkiye'de olağanüstü halin devam etmediğini sananlar var. İstifa etmeyi bunun için uygun bulduk."

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay istifayı kabul etmedi. Milli Güvenlik Kurulu da istifayı doğru bulmadı.

Nihat Erim'in istifa ettikten sonra çok sert biçimde Demirel'i suçlaması, tabii, havanın yumaşamasına katkı sağlamamıştı. Başbakana göre "Gene, birtakım özel çıkarlar için bunalım yaratma" yoluna gidilmişti. Demirel'in, kardeşlerini koruduğu, onlara çıkar sağladığı yolunda kanıtlar vardı, ya.. İşte, AP'nin tutumundaki esas sebep buydu. Politika yapan kişilerde *"erdem"* olması gerekliydi.

Buna AP Genel Başkanının cevabı aynı derecede sert oldu.

Artık, Cumhurbaşkanı devredeydi. İnönü, davet üzerine, 28 Ekim saat 16'da Çankaya'ya çıktı. Saat 12'de Nihat Erim, Pembe Köşk'e gelmiş, kendi görüşlerini anlatmıştı. Çekilmeye kararlı gözüküyordu. "Top artık Cumhurbaşkanında" demişti. İsmet Paşa, Sunay'a; "Hükümetin, aynı şekliyle devam etmesi"ni istediklerini tekrarladı.

Ertesi gün, Sunay, Cumhuriyet Bayramı nedeniyle bir bildiri yayımladı. Bunalımı çözmeye, bütün partileri davet ediyordu. Seslendiği parti, AP idi. Süleyman Demirel, Nihat Erim için "Baskı havası yaratmaya çalışıyor" dedi. Fakat baskının AP içinde etkili olduğu seziliyordu. 2 Kasımda, genel yönetim kurulu, hükümetteki üyelerini çekme kararını erteledi. İnönü, partisinin Manisa merkez ilçe kongresine gönderdiği ve büyük başlıklarla yayımlanan mesajında şöyle diyordu:

"Siyasi bunalımdan memleketin kurtulması CHP'nin dikkatli ve yapıcı davranışı ile kolaylaşacaktır. Siyasi hayatın bu dar geçitinde bütün gözler, yakınımızdan ve uzağımızdan, bize çevrilmiştir."

Meclis grubunda yaptığı konuşmada ise AP'yi anlaşmaya davet etti ve uyardı:

"Bu halin devamı memlekette, hiçbir işte emniyet ve istikrar bırakmaz. Memleketin selamete ermesi için ihtilal unsurundan başka bir vasıta olmadığı zihinlere yerleşir."

İnönü'ye göre, "hemen bir seçime gitmek", memleketi

daha buhranlı bir hale sokardı. Zaten Genelkurmay Başkanı Tağmaç "Ordu tüm gücüyle yetkili organları ve hükümeti destekleyecektir" ilanını yapmıştı. 12 Mart muhtırasının iki şartından hiçbiri yerine getirilmeden yan çizmeye kalkışmak, ancak muhtıranın 3. maddesini uygulamaya sokacaktı: Silahlı Kuvvetlerin iktidara el koyması.

İsmet Paşa'nın ise, işin başından itibaren önlemeye çalıştığı, işte tam buydu.

AP nasıl geri adım atacaktı? Temsilciler meclisi toplantıya çağırıldı. Genel başkan bile orada "uzlaşmacı" konuştu. Tafrası kaybolmuştu. İş, mayna oldu. Erim kabinesi sürdü. İsmet Paşa verdiği demeçte "AP'nin kararı olumludur. Geçmişi didiklemeyelim" dedi. Kardeşlerine çıkar sağladığı hususunda Süleyman Demirel hakkında Meclis araştırması açıldığında oy kullanmadı. "Haksızlık etmeden karar verilmeli" uyarısını yaptı.

Ancak Erim hükümetinin sonu "dışardan" değil, "içerden" geldi. Daha doğrusu "1. Erim Hükümeti"nin. Çünkü onu ikincisi izledi. 1. Erim Hükümeti, 3 Aralık 1971'de on bir bakanının istifasıyla çekilmek zorunda kaldı. Bunlara "11'ler" denildi. Başlarını Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş çekiyordu. Ekonomik işlerden sorumlu öteki Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu da ayrılanlar arasındaydı. Ancak, görüntünün aksine, 11'ler tutarlı bir bütün oluşturmuyorlardı. İstifanın öne sürülen nedeni Başbakanın, kabinesine danışmadan Demirel'in eski Maliye Bakanı Mesut Erez'i Başbakan Yardımcılığına getirmesiydi. Yani, 1. Erim Hükümetinin programındaki "Atatürkçü reformlar" AP'nin Maliye Bakanı Mesut Erez'in felsefesiyle mi yapılacaktı?

İşin daha komik yanı şudur ki; Mesut Erez, Demirel'e kendisini Nihat Erim'in kabineye alma önerisini götürdüğünde o buna karşı çıkmış, kabul etmemesini söylemişti.

Gerçek, "12 Mart muhtırasındaki önerileri gerçekleştirmek amacı" ile hükümete çağrılan ve bu daveti öyle kabul eden bakanların, daha baştan, Nihat Erim "Süleyman Demirel bana bir defa gelirse ben bilmem kaç defa ona gi-

derim" dediğinde bozulduklarıdır. Reformlar, bu kafayla yapılabilir miydi ki?

Zaten de, yapılamamıştır.

Pembe Köşk *"ağlama duvarı"* niteliğini koruyordu. 4 Aralıkta Nihat Erim geldi. 11'lerin istifasını konuştu. 5 Aralıkta da Pembe Köşk'teydi. İstifasını askerler kabul etmemişler, görevi sürdürmesini istemişlerdi. Ancak, 11'lerden umudu yoktu. Kalırsa, onlarsız yapacaktı. Gece 10'da ise, İnönü'nün ziyaretçisi Karaosmanoğlu idi. İsmet Paşa onu ümitsiz ve karamsar gördü. Başbakandan ve maliyeden şikâyetçiydi. Tutucuydular ve reformların gerçekleşmesine köstek oluyorlardı.

Eğer kısa söylemek gerekirse, her biri kendi alanında kıymetli, iyi niyetli ve idealist olan "beyin takımı" düş kırıklığına uğramıştı. Belki de, politikacı olmadıklarından çok şey düşlemişler, kırıklık da o derecede büyümüştü.

Askerler sivil demokrasinin devamından yanaydılar. İnönü:

"Tağmaç, rejimi kurtarmaya çalışıyor," dedi. Gerçekten de öyleydi. Nihat Erim'e bir şans daha tanınabilirdi. Belki hükümeti oluşturacak partiler bu kez daha anlayışlı davranabilirlerdi. CHP'de buna Ecevit ve takımı karşıydı. Bir başka takım ise, İnönü'nün Başbakanlığını ileri sürüyordu. İsmet Paşa güldü:

"Delikanlı biraz yorgun." Zaten, aklından geçen böyle bir şey yoktu.

Onun tercihi, Erim'in devamıydı. Buhran kendisini üzüyordu:

"Hiçbir buhranı zevk ve gösteriş olarak kayıtsızlıkla karşılamam. Her buhran memleket için büyük üzüntüdür ve buhran, herkesten çok beni çarpar."

"En büyük teminatımız, ordunun demokratik rejimi istemesidir" diyordu. Bunu söylerken ordu üzerindeki büyük ağırlığını da koyduğunu herkes farkediyordu. 12 Mart döneminde neden görevde kalmayı yeğlediği daha iyi anlaşılıyordu. Böyle bir ağırlık o dönemde ondan başka hiç kimse-

de yoktu. 12 Eylülde bir İsmet Paşanın olmaması olayların yönünü, bilinen şekilde tayin edecekti.

"Aynı mahiyette bir hükümetin görev alması, partilerin koalisyon yapmaları ihtimalinden daha verimli olabilir" dedi.

Gazeteciler sordular:

"Sizce Başbakanlık görevi gene Nihat Beye mi verilmeli?"

"Hiç aleyhinde değilim."

"Parti grubunuzda da bu mudur, temayül?"

İnönü ne demek istenildiğini anladı:

"Benim sözümün geçtiği çevrede bu kanaatimi yürütürüm. Ama, benimle ters düşenlerin ne düşünecekleri ile meşgul değilim."

CHP Genel Başkanı, Sadi Koçaş ve Bülent Ecevit ile görüştü. Onlar *"Erim alternatifi"*nin karşısındaydılar. Hükümeti kurma görevi tekrar Nihat Erim'e verildi. Sanki, 12 Marta yeniden dönülmüştü. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, parti liderlerine birer mektup göndererek çağrıda bulundu. İnönü bunu olumlu karşıladı. Grup yönetim kurulunda yaptığı konuşmada şöyle dedi:

"Memleket boşlukta kalsın, hükümet kurulmasın şeklinde hafif zihniyetlere karşı kâfi enerjiyi bende bulacaksınız. Bu düşüncede olanlara canımla, başımla karşı çıkacağım. Bu, bir sergüzeşt zihniyetidir."

İsmet Paşa meydan okuyordu.

Grup toplantısına Bülent Ecevit ile birlikte Merkez Yönetim Kurulu, Kâmil Kırıkoğlu –Şeref Bakşık'ın yerine genel sekreter seçilmişti– ve taraftarları katılmadılar. Amaçları, çoğunluk oluşturmamaktı. Genel başkan "Bugün bu grubu toplatmamak için sarfettikleri anarşik ve kanun dışı gayretler"i kınadı. Çoğunluk buna rağmen sağlandı. Yaptığı konuşmada İnönü:

"CHP'yi memleket sorumluluğunu bilen bir parti haline getirmek için bütün tedbirleri alacağım" dedi.

Grup, CHP'nin hem hükümete bakan, hem de güvenoyu vermesini kararlaştırdı. Karar, bağlayıcıydı. İsmet Paşa evinde bir defa Necdet Uğur, Kemal Demir ve Kâmil Kırıkoğlu ile üç saat; bir gece de aynı yöneticilerle beş saat görüştü. O gece, Nihat Erim de geldi. İnönü, gözleri dolayısıyla Paris'e gidiyordu ve gerekli randevular alınmıştı. Aklı arkada kalsın, istemiyordu. Ondan dolayıdır ki, grup toplantısından sonra Hıfzı Oğuz Bekata "Paşam, gönül rahatlığıyla git. Biz buradayız" diye bağırmıştı. Bülent Ecevit de "Sayın İnönü Paris'teyken tartışma yok" demecini verdi.

2. Erim Hükümeti, Meclis'te 301 kabul oyu aldı. 45 red, 3 çekimser oy çıktı. 91 kişi katılmadı. Bunlardan biri Bülent Ecevit'ti.

İsmet Paşa'nın savaş verdiği üç cephenin birinde *"son durum"* buydu.

III

İsmet Paşa'nın 2. savaş cephesi CHP'de, Genel Sekreter Şeref Bakşık 18 Kasımda istifa etti. Genel sekreter kısa bir süre önce rahatsızlanmış, mide spazmı geçirmişti. Ancak, görevi bırakmasının nedeni bu değildi.

Şeref Bakşık'ın genel sekreter olarak seçilmesi, İnönü'nün bir hatasıydı. Hatasını tekrarladı: Onun yerine Kâmil Kırıkoğlu'nu getirtti.

Bülent Ecevit'in genel sekreterlikten *"spektaküler tarz"*da ayrılmasından başlayarak İsmet İnönü bunu küçümser, önemsemez demeçler vermişti. Ecevit de kim oluyordu? Ecevit ne yazardı? Onu elinden tutup oraya getiren oydu. Elbette ki, ortanın solu onun değil, kendi politikasıydı. Ecevit onu Turhan Feyzioğlu'lardan daha iyi anladığı, savunduğu için desteğini görmüştü.

Acaba, sadece o yüzden mi?

Bu kitap dizisinde olaylar anlatılırken İsmet Paşa'nın

parti içinde kendisine rakip olmaya kalkışanlardan hazzetmediği belirtilmiştir. Turhan Feyzioğlu, 2. İnönü Kabinesinin çekilip 3.nün kurulması arasında böyle bir durum almıştır. Sonra da bunu sürdürmüştür. Teşhisi hatalıydı. İsmet Paşa, onun ve arkadaşlarının sandıklarının aksine bitmemişti. Canlılığını –ve melekelerini– koruyordu. Yanında ona kuvvetli destek olabilecek adamları vardı. Kemal Satır, Nihat Erim, bunlar içindeyse bir başkası genç Bülent Ecevit idi. Ecevit'in kendi yerine göz dikebileceği, o günler İsmet Paşa'nın aklından geçmiyordu. Ecevit de, o günler, böyle bir fikrin İsmet Paşa'nın aklına takılmaması için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Oysa, aynı sırada *"kendi ekibi"*ni kurmakla meşguldü. İnönü'ye bu söyleniyordu. Fakat İnönü, kendi gücünden emin, zamanı geldiğinde bunu halledebileceğinin rahatlığı içinde, fazla umursamıyordu. Ecevit'in 12 Martı takiben istifasını da aynı kayıtsızlıkla değerlendirdi. Sık sık "mesele bitmiştir" diye demeçler verdi. Şeref Bakşık'ın istifasından sonra bile "CHP'deki bunalım önemli değil" dedi.

Kendisini mi aldatıyordu, başkalarını mı? Çünkü Bülent Ecevit'in genel sekreterlikten çekilmesiyle başlayan bunalımı son derece önemliydi. Şeref Bakşık ya da Kâmil Kırıkoğlu'nu onun yerine getirmekle, başa çıkmak imkânsızdı. İkisi de, istikbali Paşa'da değil, Ecevit'te görüyorlardı.

Evet, ikisi de son derece dürüst ve namuslu kişilerdi. Ama her harekette Bülent Ecevit ile beraber olduklarını saklamadılar ki.. Onun işaretiyle görevlerini bıraktılar, onun işaretiyle görev kabul ettiler. Bülent Ecevit'ten sonra ona karşı düşünebilecek en etkisiz panzehir Şeref Bakşık'tı. Şeref Bakşık'tan sonra ise, Kâmil Kırıkoğlu. Oysa, İsmet İnönü o ikiliyi birbiri ardına genel sekreter yaptı.

Bülent Ecevit ve ekibi, İsmet Paşa'ya vaziyet aldıkları ilk günden itibaren iki sahada harekete geçtiler: Parti örgütünde ve basında. Eski genel sekreter dolaşıyor, temaslar yapıyor, kongrelerde konuşuyor, gidemediği yerlere mesajlar gönderiyordu. Her toplantı onun için, sesini duyurmanın bir fırsatıydı. Türkiye kapıcı ve kalorifer işçileri

sendikası Ankara şubesi genel kuruluna katıldı, görüşlerini orada da tekrarladı. Ecevitçiler daha dinamik, bazen daha saldırgandılar. CHP'nin yeni liderinin *"Bülent Bey"* olduğunu söylüyorlar, İsmet Paşa'nın resminin yerine Ecevit'in resmini asıyorlardı.

İnönü, bir gün Meclis kulisinde dayanamadı, hatta gazetecilerin önünde şikâyetlerini dile getirdi. İstanbul'dan, İzmir'den, Ankara'dan hiç hoşuna gitmeyen haberler alıyordu. Eski genel sekreter ve taraftarları kendisiyle uğraşıyorlardı. Yeni Genel Sekreter Şeref Bakşık itiraz etti. Yoktu böyle şeyler. İnönü ona cevap verdi:

"Senin haberin yok!"

İzmir Milletvekili Orhon kendisine İzmir il binasında, fotoğraflarının yerlere atıldığını haber vermişti. İnönü:

"Bana karşı olanlar kurultayda belli olacak" dedi.

Genel başkan, parti içindeki muhaliflerine gözdağı olarak kurultayı söylüyordu. Olağanüstü bir kurultay toplayacak ve hesapların orada görülmesini sağlayacaktı. Parti meclisini ele geçirmiş bulunan "Ecevit tayfaları" –ki, son kurultayda İnönü sayesinde ele geçirmişlerdi– bunu biliyorlar, hesaplarını da ona göre yapıyorlardı. İsmet Paşa, parti meclisinde gene kurultay lafı ettiğinde Ecevitçilerden Turan Güneş buna hazır olduklarını bildirdi. İnönü sesini çıkarmadı.

Partinin Meclis grupları genel başkanın yanındaydılar. Yönetim kurulları seçimlerinde İnönücüler tulum kazandılar. Meclis'te Başkan Vekilleri Necdet Uğur ile Kemal Demir; Senato'da ise Fikret Gündoğan ile Mehmet Hazer'diler. Hatta Meclis grubunda 83 imzalı bir bildiriyle şu husus açıklandı:

"Genel başkanın fikirlerine, düşüncelerine, politikasına ve tarihi kişiliğine yöneltilmiş parti içi her türlü tutarsız ve sorumsuz hareketin karşısında olduğumuzu belirtmek gereğini duymaktayız."

Parti kongrelerine İnönü de mesajlar yolluyor ve "fikir tartışmaları hizip taassubu haline getirilmemelidir" diyordu. Söylediği başka bir görüş vardı:

"Bir siyasi partinin ilk önce kendi içinde iyi geçinmeyi ve kimsenin her aklın üstünde kendi aklını şamatayla yürütmek hakkını taşımadığını bilmesi lazımdır."

Ecevitçiler Meclis grubunun aldığı vaziyet üzerine bir yeni çıkış yapmak gereğini duydular. Genel Sekreter Şeref Bakşık, 18 Kasımda Pembe Köşk'e geldi ve görevinden istifa ettiğini genel başkana bildirdi. 20 Kasım, Şeker Bayramıydı. İnönü, istifayı kabul etmediğini söyledi ve bayramdan sonra görüşmelerini istedi. Fakat Bakşık, tıpkı vaktiyle Bülent Ecevit'in yaptığı gibi bunu gazetecilere duyurdu. İsmet Paşa, Bakşık'a şöyle dedi:

"İstifanızı getirdiniz. Kabul etmediğimi söyledim. Bayramdan sonra görüşmek üzere ayrıldık. Sonra siz gazetecilere istifa ettiğinizi açıklayarak bunu kesinleştirdiniz. Bir emrivaki oldu. Kâmil Kırıkoğlu da, İlyas Seçkin'inki hariç, Merkez Yönetim Kurulu üyelerinin istifasını getirdi. Bu yeni usul istifa düzeninin bir gün bir sonuca bağlanacağına inanıyorum."

Gazeteciler sordular:

"İstifa etmeleri için ciddi neden var mıydı?"

"Bence, yoktu."

Gazeteciler başka bir konuya girdiler:

"Kendinizden sonra bir lider hazırladınız mı?"

"Hiç hazırlamadım. Parti, bulacaktır liderini.. Kendi hazırlayacaktır."

Paşa'ya, bugünkü durumun bir liderlik kavgası görüntüsü taşıdığı için bu sorunun sorulduğu belirtildiğinde hafiften kızdı:

"Haydi canım sen de.. Öyle deniliyor. Yok canım, yok!"

Sonra güldü:

"Bu, bana bayram hediyesi."

Yeniden uyardı:

"Kurultayı toplayabilirim."

Yeni genel sekreter olarak ya İnönü, parti meclisinden, Kemal Demir gibi Ecevitçiler arasında bulunmayan

birini gösterecekti; fakat parti meclisinde çoğunluğa sahip Ecevitçiler onu seçerler miydi? Ya da, o çoğunluğun kabul edebileceği birini onaylayacaktı. Bu, örneğin Kâmil Kırıkoğlu olabilirdi. Birkaç gün görüşmeler yapıldı. Paşa, Necdet Uğur'la, Kemal Demir'le, Meclis'te Kâmil Kırıkoğlu ile konuştu. Kırıkoğlu üzerinde durdu. Yeni genel sekreter 37 oyla seçildi. Parti meclisi 42 kişiydi. Ertesi gün Milliyet Başyazarı Abdi İpekçi "Ecevit taraftarları da İnönü'nün adayını benimsemişlerdir" yorumunu yapıyordu. Bu, doğru değildi. İnönü, Ecevit taraftarlarının oy verecekleri bir aday seçmek zorunda kalmıştı.

Durum, istifayla boşalmış MYK seçimlerinde daha açık bir şekilde ortaya çıktı. Seçimlere gidilirken Ecevitçilerden Ferda Güley bir liste verdi. İnönü sordu:

"Bu, bir grubun listesi midir, yoksa şahsen siz mi yaptınız?"

Ferda Güley, *şahsen* kendisinin yaptığını söyledi. Oysa, Ecevit'in talimatıyla hazırlanmıştı. Nitekim, tulum kazandı. Genel başkan şöyle dedi:

"Bunun bir tertip olduğunu anlamamak için şaşkın olmak lazımdır."

Sonra ilave etti:

"Temennim tüzük dahilinde hareket etmeleri, beni kısa zamanda kurultaya gitmeye zorlamamalarıdır."

Bülent Ecevit bir karşı açıklama yaptı:

"CHP'yi karıştırmak, inançlı CHP'lileri tahrik etmek için o kadar ileri gayretler var ki ben parti içi durumu büsbütün ağırlaştırıcı bir davranışa girmekten dikkatle sakınıyorum. Onun için şu sırada fazla bir şey söylemek istemiyorum. CHP örgütü sağ duyuludur. CHP'deki yeni düşünce ve kadro hareketinin bir adım bile geriletilmesine parti örgütü fırsat vermeyecektir."

Yeni genel sekreter, yardımcılıklarına Mustafa Üstündağ ile Orhan Eyüboğlu'nu seçti. "Ben, bölünmelere girmeyeceğim" dedi.

İsmet İnönü mümkün olduğu kadar uyutulmak isteniliyordu ama kılıçlar çekilmişti.

Gerçekten örgüt Bülent Ecevit'ten yana mıydı? Gerçekten İsmet Paşa'dan "umudu kesmiş" miydi? Onu "zamanı geçmiş" mi sayıyordu? Ecevitçilerin bütün örgütte "yeni bir kadro hareketi"nin başladığı imajını vermeye çalıştıkları doğrudur. Herkes bu harekette bir an önce yerini almalıdır. Geç kalanlar, onun dışında kalacaklardır. Yeni hareketin lideri ise, Bülent Ecevit'tir. Hem, bölgenin birçok milletvekili Paşa'nın yanında değil midir? Onlar ilk genel seçimde tasfiye edileceklerdir ve onların yerine Meclise "yeni düşünce ve kadro hareketi"nin önderleri gönderilecektir.

O halde, gelin bizim yanımıza!

Bu, küçümsenemeyecek etkinlikte bir propagandaydı. Ancak, temeli fazla derinlerde değildi. Onu yenmek için Paşa'nın "yüzünü göstermesi" yeterliydi. Ne var ki 1. ve 3. cephelerdeki savaşı ona bu fırsatı tanımıyordu. 2. cephedeki rakipleri de bundan yararlanıyordu. CHP'de bütün bunlar olup biterken Mahir Çayan ve arkadaşları, tutuklu oldukları askeri cezaevinden kaçırıldılar. Söylenti, bunun bir grup subayın yardımıyla gerçekleştirildiğiydi. Ankara yeni bir buhrana girdi. Başbakan verdiği demeçte "Devlet büyük bir komplo ile karşı karşıyadır" diyordu. Bir yandan Bakanlar Kurulu toplandı. Diğer taraftan Genelkurmay Başkanı Tağmaç ve komutanlar biraraya geldiler. Başkentte, gece sokağa çıkma yasağı ilan olundu.

Bu, İsmet Paşa'nın 1. savaş cephesindeki haldi. 3. savaş cephesinde, sağlık durumunda yaşlılığa eklenen katarakt bünyeyi zayıflatmaya devam ediyordu. Özel doktoru Zafer Paykoç durmadan istirahat tavsiyesinde bulunuyordu. Dr. Paykoç telaşlı bir adam değildi. Bir kısıtlama yapıyorsa onu daima asgaride tutardı. Eğer, mütemadiyen istirahat tavsiyesinde bulunuyorsa bunu, canı öyle istediğinden yapmıyordu. İsmet Paşa onu dinlemeyip de nasıl, Ecevitçileri örgütte vurmak için oraya, buraya gidebilir, dolaşırdı?

Ecevitçiler bundan yararlanıyorlardı. Onlar, seferber olmuşlardı.

İnönü, eşi ve doktoru ile birlikte gözlerine uyacak gözlükleri uzmanlara yaptırtmak üzere Paris'e gitti. Dönüşte, davetli bulunduğu Yunanistan'a uğrayacaktı.

Bu onun son, fakat keyifli bir gezisi oldu. Sadece Kraliçe Elizabeth değil, Paris ve Atina da onu bir *"tarihi büyük"* olarak selamlayacaklardı.

IV

İnönü'ler 15 Aralıkta Ankara'dan Paris'e hareket ettiler. İsmet Paşa o günün hikâyesini not defterinde şöyle anlatır:

"Saat 6.30'da kalktık. Erdal'lar evdeler. Dün akşamdan. Saat 7, tıraş. Kahvaltı. Saat 8.15, yola çıkış. Polis yardımıyla havaalanı."

Hemen bütün devlet, Esenboğa'dadır: Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri, Millet Meclisi Başkanı, Başbakan, bakanlar, senatörler, milletvekilleri, partinin Merkez Yönetim Kurulu üyeleri.. Bir, Bülent Ecevit yoktur.

Uçak önce İstanbul'a, sonra Roma'ya iner. Her yere karşılayıcılar gelmiştir. Nihayet, Paris. Biz Özden'le daha önce oradaydık. Kızımız Gülsün bir yıl orada, Fransız okulunda okuyacaktı. Büyükelçimiz Hasan Işık ile birlikte Orly'ye gittik. Fransızlar da İnönü'ye "hoşgeldiniz" dediler. Kafileye polis motosikletleri vermişlerdi. İnönü'ler büyükelçilikte kalacaklardı. Paşa, Gülsün'ün de onlarla beraber olmasını istedi. Torununu özlemişti. Gülsün bu işe bayıldı.

İnönü, 21 Aralığa kadar Fransa başkentinde kaldı. Kendisine büyük ilgi gösterildi. İlk olarak göz doktorlarına göründü. Ameliyatı başarılı buldular. Özel gözlük reçetesi verdiler. Gözlükçüler de Paşa'yı muayene ettiler, camları tesbit ettiler. Bunlar, arkadan Türkiye'ye gönderilecekti. Zira, hazırlanmaları zaman alıyordu. Dışişleri Bakanı Schumann büyükelçiliğe gelerek İnönü'yü ziyaret etti. Hasan Işık'ın da iştirakiyle dış politika konuşuldu. Vaktiyle Ankara'da görev yapmış Fransız büyükelçilerini eşleriyle

birlikte, Işık bir öğle yemeğinde topladı. Çok ilginç oldu. Bunlardan Massigli'yi İnönü ta Lozan'dan tanıyordu. Konferansın genel sekreteriydi. Sonradan Türkiye'ye büyükelçi atanmıştı.

Televizyoncular geldiler, röportaj yaptılar. Gazetecilerin biri gidiyor, biri geliyordu. Fransız başkentindeki Türkler için büyükelçi özel bir toplantı düzenledi. İsmet Paşa ve eşi bir gün, Özden ve Gülsün ile birlikte Paris'i dolaştı. Champs – Elysées'de yürüdü. Zafer anıtına çıktı. Sacré Coeur'de ressamların çalışmalarını seyretti. Baleye gitti. Boulogne ormanını gezdi. Saint Germain des Prés'deki egzistansiyalist kahvelerde oturdu. Gülsün, dedesini ağırladığından dolayı çok iftihar ediyordu. Fakat, okuluyla Noel dolayısıyla kış sporlarına gitmek zorundaydı. İstasyonda birbirlerine sarılıp ağlaşarak veda ettiler.

Tabii, Paris ziyaretinin en önemli olayı Cumhurbaşkanı Pompidou'nun Elysée sarayında İnönü'yü özel surette kabul etmesiydi. Hasan Işık bunda İsmet Paşa'nın yanında bulunmak istedi. Fakat Elysée bunu uygun görmedi. Bu, "iki dost"un biraraya gelmesiydi. Resmi tarafı yoktu. İnönü'ye, yardımcı olmak üzere, benim gitmem kararlaştırıldı.

Nenin yardımcısı? Fransızca konuşacaklardı. Eğer İsmet Paşa, Pompidou'nun söylediklerini duymazsa, benim konuşmama alışık olduğundan, sözleri ona ben tekrarlayacaktım. Buna pek gerek olmadı.

Pompidou, İnönü'yü büyük merdivenlerin başında karşıladı. "Mon indestructible ami = Benim, yıkılmaz dostum" diye çalışma odasına aldı. "Biliyor musunuz" dedi, "bana ilk Başbakanlık dersini siz verdiniz."

İnönü güldü:

"Size sadece, Başbakanlık tecrübemi naklettim."

Pompidou, General de Gaulle tarafından Başbakanlığa atandıktan sonra birinci resmi ziyaretini Türkiye'ye yapmıştı. O tarihte İnönü, Başbakandır. Pompidou "Bana ne tavsiye edersiniz?" diye sormuştu. İnönü de anlatmıştı. Fransa Cumhurbaşkanı dedi ki:

"Bunların benim için ne kadar yararlı olduğunu tahmin edemezsiniz."

İnönü:

"Çok sevindim" cevabını verdi.

Tabii, dünya sorunlarına, bu arada Kıbrıs'a değinildi. Pompidou, İnönü'nün Paris'ten Atina'ya gideceğini biliyordu.

Cumhurbaşkanı, İnönü'yü kapıya kadar geçirdi. Gene motosikletli polislerin eşliğinde, büyükelçiliğin otomobiliyle döndük.

Kader: "Yıkılmaz dostlar" aynı yıl, 1973'te hayatlarını tüketeceklerdir.

Fransa'da medyanın İsmet Paşa'dan en çok öğrenmek istediği şey, tek partiden çok partiye nasıl geçtiğiydi. Bunu hiçbir *"Şef"* kendi gönül rızasıyla gerçekleştirmemişti. İsmet Paşa anlattı ki; demokrasi, kuruluşundan başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'nin doğasında vardır. Atatürk zamanında bunun iki denemesi yapılmış, fakat başarıya ulaşılamamıştır. Çünkü devrimler ile demokrasi beraber yürüyememiştir. Ama artık devrimler halka malolmuş bulunduğundan "biraz cesaret ve sabırla" çok partili demokratik rejim sürdürülmektedir.

Bazı güçlüklere rağmen..

21 Aralık Paris'ten ayrılma günüydü. Büyükelçilikte herkese veda edildi. İsmet Paşa tabii, hesabını santimi santimine tutmuştu. Oraya buraya vermek üzere büyükelçiden ödünç para almıştı. Bu, 1125 frank tutuyordu.

"Tamam mı?" diye sordu.

Hasan Işık güldü:

"Madem ki öyle söylüyorsunuz, öyledir Paşam" dedi.

İnönü borcunu ödedi.

Orly hava meydanının şeref salonu gene tıklım tıklımdı. Uğurlayanlar arasında bu sefer Yunanistan'ın Paris Büyükelçisi de vardı.

Atina ziyareti, akıl almaz bir görkemde geçti. Bizim basında "Canım, İsmet Paşa'yı da kim hatırlayacak?" tarzı yazılar çıkmıştı. Anlaşıldı ki İnönü, Yunanistan'da hâlâ "aktüalite"dir. İsmet Paşa'yı havaalanında karşılamaya ge-

lenlerin başında Başbakan ve Yunanistan'ın "kuvvetli adam"ı Papadopulos vardı. Ama, yüzden fazla gazeteci de.. Biri, kulağıma fısıldadı: Nixon'un Yunan asıllı Yardımcısı Agnew geldiğinde, bu sayıda gazeteci yoktu. Papadopulos, büyük saygı gösterdi. Yunanistan âdeta yerinden oynamıştı. Atina, İsmet Paşa orada bulunduğunda İsmet Paşa ile çalkalandı.

İnönü, Atina'nın merkezindeki Meçhul Asker anıtına çelenk koyduğunda arkasında bulunan uzun boylu Türk ataşemiliterin adı Doğan Güreş'ti.

Özden ve ben de İnönü'ler ile birlikte Türkiye'ye dönüyorduk. Papadopulos ve eşi –Bayan Despina– bizleri evlerinde öğle yemeğine davet ettiler. Büyükelçi İlter Türkmen ve eşi vardı. Yunan Dışişleri Bakanlığı ileri gelenleri de.. Güzel, eğlenceli bir yemek oldu. Bayan Despina pek alımlı bir hanımdı. Albay Papadopulos'un askeri darbeyi niçin yaptığını "çakar gibi" oldum. Yüzbaşı Papadopulos, sekreteri Despina'ya vurulmuştu. Kadın da, vurulunmayacak gibi değildi ki.. Onunla evlenmek istiyordu. Ancak, evliydi. Karısını boşaması için kilisenin iznine ihtiyacı vardı. Kilise bunu, Yüzbaşı Papadopulos'a vermemişti.

Binbaşı Papadopulos'a da..

Yarbay Papadopulos'a da..

Albay Papadopulos'a da.. Ama ne zaman ki Papadopulos darbe yapıp Yunanistan'ın hâkimi olmuştu, kilise bu izni hemen vermişti. Dilber Despina futbol meraklısıydı ve İstanbul'dan giden Rumların kulübünün taraftarıydı. Maçlarda bulunuyor ve bol bol, karşı tarafa küfrediyordu. Yazık ki biz erkekler, kadınlarla kalan Dr. Paykoç'a biraz da gıpta ederek bir yan odaya geçtik ve orada Kıbrıs sorunu tam dört saat İnönü ve Papadopulos heyetleri arasında tartışıldı. Albay Türkiye ile Yunanistan'ın mutlaka ve en sıkı dostluk içinde bulunmaları yanlısıydı. Coğrafyaları itibariyle buna âdeta mahkûmdular. Kıbrıs gibi konularda anlaşma imkânsız değildi. Atina'nın yeni hâkimi Türkiye ile Yunanistan arasında bir konfederasyonu bile telaffuz etti. Ne yazık ki cuntanın içinde Papadopulos tasfiye olundu-

ğunda yerine gelenler Kıbrıs'ın işgaline kalkışacaklar ve bu, onların da sonunu getirecektir.

İlter Türkmen'in büyükelçilikte İsmet Paşa şerefine verdiği resepsiyonda "Bütün Atina" oradaydı. Aralarında hâlâ, onun 1930'lar başında yaptığı ziyareti hatırlayanlar vardı. Venizelos'un akrabaları da davetliler arasındaydı.

Hareket günü 23 Aralıkta İnönü elçilikte bir basın toplantısı düzenledi. "Türkiye'de 1973'te seçim yapılacaktır" dedi. Öğleden sonra da havaalanından gene büyük bir törenle uğurlandı.

Uçak İstanbul'a zamanında geldi. Air France idi. Ama Ankara bağlantısı THY seferinin birkaç saatlik gecikmesi vardı. O tarihte THY denilince, akla gecikme gelirdi. Başta vali, karşılayıcılar heyeti alıp Çınar Oteline çay içmeye götürdüler. Başkente akşam vakti varıldı. Başbakan Nihat Erim havaalanındaydı.

Bu kez, Bülent Ecevit de.. Eski genel sekreter gazetecilerle konuşurken ortanın solunu "demokratik sol hareket" olarak nitelemişti. Başka bir soru üzerine de 12 Mart ile 27 Mayısın aynı *tabiatta* sayılamayacağını söylemişti.

İnönü, ertesi gün Cumhurbaşkanı ile Başbakanı ziyaret etti ve onlara gezisi hakkında bilgi verdi. Yılbaşı mesajında iyimserlik söyledi.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

İSMET PAŞA ARTIK CHP'DE YOK

I

2. cephede, CHP'de beklenen ve kaçınılmaz hesaplaşma 1972'nin Şubatında başladı. Partinin il ve ilçe kongreleri yapılıyordu. Bunların her birinde iki hizip çatışıyordu. Çok yerde kavgalar oluyor, küfürler gırla gidiyordu. Bazılarında doğrudan genel başkana karşı çıkılıyordu. Hatta işi hakarete vardıranlar bile vardı. Bazılarında ise, genel başkanın gönderdiği mesaj alkışlanıyor, fakat oylar genellikle Ecevitçilere gidiyordu.

Alkış İsmet Paşa'ya, oy Ecevit'e! Genel başkan, Biga ilçe kongresine yolladığı mesajda "CHP, kendi içindeki ihtilaflarda sorumsuzlukların siyaset marifeti zannedilmesine imkân vermeyecektir" diyordu. Ama makul sınırlar çoktan aşılmıştı. Fark, İnönü'nün vaziyetini açıktan almasıydı. Eski genel sekreteri, buhranın başlıca nedeni ilan etmişti. Buna karşılık, Bülent Ecevit ve arkadaşları, genel başkanı karşılarına doğrudan almamaya büyük bir dikkat gösteriyorlardı. Taktikleri buydu. Hatta, sanki İsmet Paşa aslında kendilerindenmiş de, birtakım kişiler ona yanlış bilgiler ulaştırıyorlarmış, anlaşmazlık da bundan çıkıyormuş havasını yayıyorlardı. İsmet Paşa'yı en çok kızdıran buydu. Bundan dolayıdır ki, hücumlarında gittikçe, Ecevit'i şahsen suçlamaya başladı.

Ocak ayının sonlarında Ankara il kongresi vardı. Uzak yerlere gidemeyen genel başkan için bu bir fırsattı.

Orada konuşma yapmaya karar verdi. Kongreden bir gece önce Bülent Ecevit'in yakın arkadaşlarından Ahmet İsvan, İnönü'yü görmeye geldi. Acaba Paşa, kongreye katılmasa olmaz mıydı? Çünkü delegeler büyük çoğunlukla Ecevitçiydi. Onun kazanacağı muhakkaktı. Genel başkanın bizzat hazır bulunduğu bir toplantıdan böyle bir sonucun çıkması onu zedelemez miydi?

Ankara örgütünün eski genel sekreteri tuttuğu biliniyordu. İl başkanı Rauf Kandemir koyu bir Ecevitçiydi. İsmet Paşa'nın artık zamanı geçmişti. Ecevit başa gelmeli ve partiyi kanatlandırmalıydı. İlçe kongrelerine hâkim olmuş ve kendi yanlılarını delege seçtirmişti. Rauf Kandemir, benim eski bir arkadaşımdı ve samimi bir insandı. Sonradan milletvekili olarak Meclis'e de girdi. Onun bir mektubunu saklamışım. Ancak, mektubun tarihi 1972 değil, 4 Haziran 1976'dır.

"Kardeşim Metinciğim,

Merhaba. Nereden esti deme ve de sitem etme. İnsanlar bunaldığı günlerde dosta koşarlar.

1972 yazında Üsküdar – Şemsipaşa sahil yolunda karşılaştığımızı ve beraberce yaptığımız kısa bir yürüyüşü bilmem şimdi hatırlayabilecek misin?

O gün tuttuğum yolun ve kişilerin Türkiye'yi de, CHP'ni de aydınlığa çıkaracağına olan heyecanımı, inancımı amatör, belki de saf bir politikacının aşırı iyimserliği olarak kabul ediyor, gülüyor, ya da hoş görüyordun. Zaman seni haklı çıkardı. Bağışlamanı rica ederim.

Metinciğim, ilişikteki konuşmam (bir konuşmasını gönderiyordu) hatalarımın ve nedametimin kefareti olabilir mi dersin? Beni, yine kendine has hoşgörünle kabul et.

En iyi dileklerimle gözlerinden öperim."

Bu mektup, çok CHP'linin o günlerde içinde bulunduğu ruhsal durumu yansıtması bakımından ilginçtir. Genel başkanın olayları olduğu gibi ortaya koyma gayretleri bunun için fazla başarılı olmuyordu. Başka bir neden daha vardı: Ecevitçilerin hemen her yerde Rauf Kandemir gibi

dinamik, teşkilatçı ve tertipçi kilit adamları bulunuyordu. Bunlar son derece faaldiler. CHP içindeki mücadelelerinde ilk defadır ki, İsmet Paşa böyle bir takımdan yoksun olarak savaşa giriyordu. Vaktiyle Rauf Beye karşı Recep Bey, Necati Bey, Mahmut Esat Bey gibilerle birlikti. Daha sonraları, Kasım Gülek'i sildiğinde "Turhan Feyzioğlu ekibi"; Turhan Feyzioğlu'nu sildiğinde, "Bülent Ecevit ekibi" onun yanındaydı. Bunlar savaşın çok önemli bir bölümünü oluşturan organizasyon ya da lojistik işlerini yürütüyorlardı. Şimdi hem İsmet Paşa daha bir handikaplıydı, hem yanındakiler daha bir eskimişlerdi. Necdet Uğur'lar ya da Kemal Demir'ler ise, tabiatları itibariyle "birtakım marifetler"i yapacak kişiler değillerdi.

İnönü "tarihi şahsiyeti" ve tecrübeye dayanan teşhisleri ile mücadelesini veriyordu. Ankara il kongresinde "İhtilaf, İnönü – Ecevit ihtilafıdır" dedi. Kimse kendini aldatmamalıydı. Eski genel sekreter hizipçilik yürütüyordu. İstifa etmişti, fakat partiye dışardan kumanda etmek istiyordu. Buhranın asıl nedeni buydu.

İsmet Paşa toplantıya eşiyle birlikte erken geldi. Konuşmasından sonra çıkıp gitti. Ecevit gelmemiş, mesaj yollamıştı. Bütün tertipler zaten yapılmıştı. Sonuç bir akşam önce Ahmet İsvan'ın dediği gibi çıktı: 398 oy Ecevitçilere, 154 oy karşıtlarına.

Rauf Kandemir iyi çalışmıştı.

Bülent Ecevit basına demeç vererek taktiklerine uygun bir yorum yaptı:

"Kongre sonuçları, genel başkana karşı bir tavır değildir."

Hesaplaşmanın kaçınılmaz hale geldiği ve daha ileriye bırakılamayacağı çok CHP'linin düşüncesiydi. Bunlar kendilerini iki keskin ucun dışında görüyorlar ve *"3. Dünya Grubu"* etiketiyle çözüm bulmaya çalışıyorlardı. O günler, Amerikan blokuyla Rus bloku arasında da böyle bir "3. Dünyacılar" vardı ya.. Bunlardan Muammer Erten, Hüdai Oral ve Hayreddin Uysal "Parti içindeki durumun ortak grupta konuşulması"nı isteyen bir önerge verdiler.

Araya Kurban Bayramı girdi. Bayramdan sonra önerge oy çokluğuyla kabul edildi. Ecevitçiler karşı çıktılar. Bir büyük hesaplaşmanın yapılacağını anlayan Abdi İpekçi, Bülent Ecevit ile İnönü'den birer demeç aldı. Bunlar ilk kılıç çatışmasını oluşturdu. Eski genel sekreter taktiğini sürdürdü, savunmada kaldı:

"Bir kenara çekilip evimde uslu uslu oturamam. Bunu kabul edemem. Savunduğum fikir hareketlerine katkıda bulunmaya kendimi mecbur hissediyorum."

Ecevit *"partideki ihtilaf"*ı çok eğlenceli bir şekilde anlattı. Efendim, kendilerinin genel başkana saygıları tamdı. Onunla hemen her konuda mutabıktılar. Özellikle fikir platformunda. Fakat *"birtakım kimseler"* onu, kendilerine karşı kışkırtıyorlar, kendilerini ona düşman gibi gösteriyorlardı. Ecevitçilerin yaptıkları, İnönücü geçinenlere karşı İnönü'nün fikirlerini savunmaktan ibaretti!

Genel sekreter şöyle diyordu:

"Öyle anlaşılıyor ki, Sayın İnönü, kongrelerde kendilerini İnönücü diye tanıtan adaylar reddedilirken kendisine saygı ve bağlılık gösterileri yapılmasını bir samimiyetsizlik ve aldatmaca sayıyor. Kesinlikle öyle değildir."

İsmet Paşa, kendi demecinde bu *"yutturmaca"*ya şiddetle karşı çıktı. Ne, fikir savunması?

"CHP'yi ele geçirmek davasıyla karşı karşıyayız. Bunun için her tertibe başvurmaktadırlar. Bir görevden istifa etmiş kimsenin o vazifeyi yürütmek için tesir ve tertip sahibi olması benim aklımın alacağı bir husus değildir. İhtilaf benimledir."

Öteki türlüsünü iyi niyetli partilileri kandırmak için söylüyorlardı.

"Onlarla beraber değilim diye bas bas bağırıyorum. Onlar 'Hayır, beraberiz. Bakmayın siz onun sözüne' diyorlar. 'Bunadı' diyorlar. 'Ömrü bir iki günlük' diyorlar. Görevimi sonuna kadar ifa edeceğim. Hal çaresini kurultayda veya kanunda bulacağız."

Burada İsmet Paşa son derece kesin bir ihtar yaptı:

"Kurultay, fikrime mugayir bir parti yönetimine karar verirse bunun tatbikine memur olamam. Çekilirim."

İnönü, Bülent Ecevit'in komünist olmadığını söyledi; böyle suçlamaları elinin tersiyle ittiğini bildirdi. Fakat Dev–Genç'leri "harıl harıl" partiye kaydediyorlardı. Onları kongrelerde militan olarak kullanıyorlardı, kullanacaklardı da..

Bunu Gençlik Kolları Genel Başkanı Süleyman Genç o tarihte yalanladı. Daha sonraları *"Rauf Kandemir sendromu"*nu o da yaşayacaktır.

Ortak grup 5 Şubatta toplandı. Önerge kabul edilip görüşme açılsın mıydı, açılmasın mı? İnönü kabul edilmesi için uzun bir konuşma yaptı ve bunun nedenlerini söyledi. Bu, böyle devam edemezdi. Ecevitçileri "Memleket gerçeklerine vukufsuzluğu ve sağduyu ile ne kadar çabuk ters düşebileceğini ispatlamış bir hizip" olarak niteledi ve "Ecevit kazanırsa, endişe ederim" dedi.

Meseleyi önce, "fikir platformu"ndan çekip aldı. Ecevit bunu öyle göstermek istiyordu. Değildi. İnönü'nün ortanın solu politikası anlayışında ne Ecevit ile, ama ne de partide kalmış başkalarıyla bir anlaşmazlığı vardı. Bunu "Moskova'nın yolu" olarak göstermek isteyenler bulunuyordu. Buna karşı partide "ortanın göbekçileri" olduğunu söyleyenler çıkıyordu. Bunların ikisi de CHP'nin karşıtlarıydı. Anlaşmazlık nedeni, CHP içinde bu değildi.

Ya, neydi? İstifa etmiş bir eski genel sekreterin yönetiminde bir hizip partiye sorumsuzca kumanda etmek istiyordu. Bunlar, üstelik yeteneksizdiler ve buhran anlarında tehlike olabileceklerini göstermişlerdi. Parti meclisinde çoğunluktular. Merkez Yönetim Kurulunu da parti meclisi seçiyordu.

"Bu PM'den, başka MYK çıkmaz. Çıkmayınca da buhran sürer."

Peki, PM'ndeki çoğunluk nasıl oluşmuştu? İsmet Paşa günah çıkarttı: Bu, onun marifetiydi. Niçin? Son kurultayda onun aldığı tutum dolayısıyla:

"Çünkü kurultay, genel sekreter rahat çalışabilsin diye ve benim bunu anlatmam sonucu öyle bir parti meclisini onun yanına vermiştir. Eski genel sekreter, esas noktalarda artık başka görüşte olduğunu söyleyince parti meclisinde bulunan çokluk onun yeni ve bilinmeyen politikasının icra vasıtası haline gelmiştir. Memleket için meçhul.. Parti için meçhul.."

İnönü, Nihat Erim'in Başbakanlığı üzerine Bülent Ecevit genel sekreterlikten istifa ettiğinde; durumun bu olduğunu, yanına verdiği parti meclisinin Ecevit'in emrine girdiğini sezmemişti. Sanmıştı ki, onun yerine "bir Şeref Bakşık"ı getirir, her şey rayına girerdi. Kırıkoğlu'nu o göreve önerirken de gerçeği tam görmüyordu. İlk, Ferda Güley'in "tulum kazanan liste"si gözlerini açtı. Sonra, parti kongrelerinde kullanılan usuller tehlike çanlarını çaldırtmaya başladı.

CHP'de daima iki büyük güç odağı olmuştur: Grup ve Merkez. Grup, milletvekilleri ve varsa senatörler; merkez, parti meclisi ve onun içinden çıkan MYK'dur. İnönü, genel başkan olarak bunlardan hiçbirini ötekine ezdirmemeye dikkat etmiştir. Ama anlaşmazlık dizginlenemez hale geldiğinde, birine dayanarak ötekini yola getirmeyi bilmiştir. Daha ziyade gruplar, İsmet Paşa'nın yanında olmuşlar, genel merkez daha asi davranmıştır. Bu denge "Feyzioğlu olayı"nda tersine dönmüş, İnönü, genel merkez ve kurultay üzerindeki egemenliğiyle işi yürütmüştü.

Fakat o sıralar 88 yaşında değildi ve katarakt ameliyatı geçirmemişti.

1972'de *"karşı taraf"*, parti meclisi ve onun içinden çıkmış genel sekreterler ile MYK'larıdır. Gruplar İnönü ile beraberdirler. Ancak kongreleri genel merkez yürütmekte, kurultay delegelerini ise kongreler seçmektedirler.

İsmet İnönü, ortak grup toplantısında yaptığı konuşmada "kazanılan neticeler usta bir hizbin kendi propaganda sloganlarının zaferi gibi göstermek marifetidir" dedikten sonra, kongrelerde işletilen mekanizmayı şöyle açıkladı:

"Kongrelere MYK'nun yan tutan, yani tarafsız olmayan insanları mutlaka gidiyorlar ve oradaki propagandayı idare ediyorlar. Aynı zamanda, eğer imkân olursa bir tarafın adayı olarak seçime katılıp kongre başkanlığını ele geçiriyorlar. Sonra çıkan şikâyetlerin hepsini MYK'nda hâkim sıfatıyla hükme bağlıyorlar. MYK bu istidatta olunca hastalık devam ediyor."

Çare?

İsmet Paşa, son kurultayda Bülent Ecevit'in yanına öyle bir "Ecevit tayfası parti meclisi" vermiştir ki, ondan, başka istidatta MYK çıkması imkânsızdır. Parti meclisini ise, tabii, ne gruplar, ne de genel başkan görevinden alabilir, değiştirebilir. Bu yetki, tüzüğe göre, sadece kurultayındır.

O halde çare, yeni bir kurultaya gitmektir. Genel başkan başka bir çare görmüyordu:

"Kurultay, esaslı bir ihtilafla karşımızda bulunan arkadaşların söylenen ve söylenmez amaçlarını farkederse ona göre karar alacaktır. Olağanüstü veya tabii kurultay gelinceye kadar partililerin kendileriyle hiçbir ihtilafım olmadığını bilerek propagandacılara karşı mukavemette dirayet göstermeleri bugünün ödevidir. Senatör ve milletvekillerinin de vaziyetin ağırlığını bilmekle beraber telaşa düşmeksizin ve kırıcı çatışmalara heves etmeden bu mücadeleyi partililere anlatmalarını isterim. Önümüzdeki günlerde bütün il başkanlarımızı da toplayıp uyarma görevini yapacağım."

Bu, Ecevit'e ve onun emri altına girmiş PM çoğunluğuna karşı tam bir savaş ilanıydı. İsmet Paşa, "2. cephe"de kılıcını çekmişti.

Toplantının ikinci gününde eski genel sekretere karşı eleştiriler sürdü. Konuşanlardan çoğu onu haksız buluyorlardı. Hizipçiliğinden şikâyetçiydiler. Genel Sekreter Kâmil Kırıkoğlu, Ecevit'i değil de MYK'nu savundu. MYK'nun eleştirilmesinin yeri gruplar değildi. Parti meclisiydi.

Doğruydu. Ama, bağıranlar oldu:

"Kadıyı kadıya mı şikâyet edeceksin?"

Bir yeterlik önergesi verildi. Ecevit ise, kendisine karşı yapılan eleştirileri cevaplandırmak için süre istiyordu. Genel başkan kürsüye çıktı, bunun kabulü gerektiğini bildirdi. Yeterlik önergesi reddedildi. İsmet Paşa'nın, savaşı centilmence yürüteceği seziliyordu. Eski genel başkan, salı günü konuşacaktı.

Fakat Ecevit, savaşı tek cephede kabul etmek istemiyordu. Parti meclisi de toplantıya çağırıldı. Genel başkan; hem ortak grupların, hem parti meclisinin doğal başkanıydı. Onların toplantılarından bazılarına katıldı, bazılarına –daha çok PM'ninkilere– katılmadı. Bülent Ecevit ortak gruptaki konuşmasında "hiçbir kimseye esas noktalarda, ortanın solu ve demokrasi konularında genel başkandan ayrı görüşte olduğunu söylemediğini, bu gerçeğin İnönü tarafından da kabul edildiğini" belirtti.

İsmet Paşa müdahale etti: Madem ki durum buydu, bunu ortak grup bir ara bildiriyle partililere ve kamuoyuna duyurmalıydı. Öneri kabul edildi. Yayımlanan ara bildiride şu iki noktaya yer verildi:

"1– Konuşmalar hiçbir suretle hükümetin durumuyla ilgili bir konuya temas etmemiştir.

2– Ortanın solu politikası üzerinde Genel Başkan İsmet İnönü ile Ecevit arasında veya TBMM'nin CHP Grubu ile parti örgütü arasında hiçbir ayrılık ve ihtilafın olmadığı görülmüştür."

Ecevit, benimsedikleri taktik gereği, konuşmasında şöyle demişti:

"Ben, genel başkan olmayı hiçbir zaman düşünmedim. Benim Genel Başkanım İnönü'dür. Onun karşısında başka bir genel başkan da düşünemiyorum. Dünya çapında büyük devlet adamıdır."

İsmet Paşa güldü. Hâlâ buna inanacak kadar kendisini saf sanıyorlardı, anlaşılan. Meselenin "CHP'ye kim kumanda edecektir" olduğunu anlamayan mı kalmıştı?

CHP içinde, ortak gruplardaki ve parti meclisindeki

ilk açık hesaplaşma tam bir ay sürdü ve parti meclisinin 4 Martta yayımladığı bir bildiriyle sona erdi. Bildirinin havası, sanki bir anlaşmaya varılmış gibiydi. Deniliyordu ki:

"CHP Parti meclisi, bir süre önce parti içinde beliren ve devam eden huzursuzluğun giderilmesinin çeşitli parti kurullarının yetki ve sorumlulukları çerçevesinde ve karşılıklı anlayış içinde birbirine yardımcı olmaları ve ahenkli bir şekilde çalışmaları suretiyle sağlanabileceğinde görüş birliğine varmıştır.

CHP Parti Meclisi, genel başkanın bu çalışmayı yasaların ve parti tüzüğünün verdiği yetkiler ve tarihi kişiliğinden gelen engin tecrübeler ile gerçekleştireceği inancındadır.

CHP Parti Meclisi, kurultayın olağan süresini tamamlayarak 1972 yılı Temmuz ayı başında toplanmasını uygun görmüştür."

Bu, bir barış mıydı? Nasıl olabilirdi ki, bir ay süreyle uyuşmalar değil, uyuşmazlıklar üzerinde durulmuş ve anlaşmaya varılmamış, anlaşmazlık büsbütün ortaya çıkmıştı.

Bu, bir *mütareke* idi. Tümüyle CHP'ye, dışardan gelen güçlü ve tehlikeli bir saldırı buna tarafları, özellikle parti meclisini zorlamıştı. Saldırıyı ancak İsmet Paşa "tarihi kişiliğinden gelen engin tecrübeleri"yle püskürtebilirdi.

Tekrar onun şemsiyesi altına giriliyordu.

Tabii, yağmur dininceye kadar...

II

Ocak ayının başında Yargıtay, sıkıyönetim mahkemesi tarafından Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan hakkında verilmiş idam cezalarını onayladı. Bunların infazı için son söz, artık Meclis'indi. Başka on beş idam cezası onaylanmadı. İsmet Paşa şu demeci verdi:

"Siyasi suçluların idamı büyük meseledir. Yetki tamamiyle TBMM'nindir."

Anarşik olaylar sürüyor ve bunlar önlenemiyordu. 23 Ocak Pazar günü İstanbul gene, on beş saat süreyle arandı. Sokaklar gene bomboştu. Kaçakların izlerine gene rastlanamadı. İnönü'nün idamlara karşı çıkması, komutanları memnun etmedi.

Bu sıradadır ki sıkıyönetimin iki ay daha uzatılması önergesi Meclis'e geldi. CHP adına genel başkan konuştu ve buna olumlu oy kullanmayacaklarını bildirdi. Sıkıyönetimle sonuç alınamıyordu. Ordu yıpranıyordu. Meclis, sıkıyönetimin uzatılmasını kabul etti. Başbakan Nihat Erim, "Hükümete bakan vermiş partiler olumlu oy kullanmalıydılar" diyerek burukluğunu belirtti.

Fakat İsmet Paşa konuşmasında, sürpriz etkisi yaratan başka bir vaziyet daha aldı:

"Öteden beri siyasi suçlardan idam cezası istemediğimi söylüyorum. 1960'dan sonra da sonuna kadar mücadele ettim. Siyasi suçlardan dolayı idam cezası yapmayalım. Bunu kaldıralım."

Bu, komutanlar, özellikle Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ile İnönü arasında, idamlar konusundaki ilk demeciyle başlayan soğukluğu büsbütün arttırdı. O akşam bir yemek vardı. İsmet Paşa acendasının 24 Ocak 1972 tarihli sayfasına şu notu düşmüştür:

"Akşam yemeğinde Tağmaç durgun (bana) asık suratlı idi. Nihat'tan sordum. Tağmaç 'Ben artık hâkim olamam' demiş. Demirel ile görüştüm. Bayramdan sonra bana gelecek."

Gerçekten de 3 Şubat Perşembe günü CHP'nin Meclis'teki grup odasında CHP ve AP Genel Başkanları buluştular. Konuşmaları bir buçuk saat kadar sürdü. Toplantıdan sonra Süleyman Demirel şöyle dedi:

"Ordunun, vazifesini ifa etmiş olarak görevine dönmesinde mutabıkız. Bütün iç ve dış meseleleri konuştuk."

İdamlar Meclis'e geldiğinde herkes vaziyetini alacaktı. Demirel'e göre rejime karşı eylem, siyasi suç değildi:

Buluşma Ankara'da derhal bir söylentiye yol açtı:

Ufukta bir AP – CHP koalisyonu mu vardı? Bunu iki taraf da kesinlikle yalanladı. *"Halihazır iktidar"* sürecekti. İnönü, kendilerinin desteklerinde bir eksiklik bulunmadığını açıktan ilan etti. MİT'in Marmara Köşkü'nde partiler için düzenlediği brifinge, yanına bütün CHP yetkililerini alarak gitti: Genel Sekreter Kâmil Kırıkoğlu, Yardımcısı Orhan Eyüboğlu, Meclis Grubu Başkan Vekilleri Necdet Uğur ile Kemal Demir, Senato Grubu Başkan Vekilleri Fikret Gündoğan ve Mehmet Hazer.

Kaçakların aranması sürüyordu. İki silahlı çatışmada Ulaş Bardakçı ölü, örgütün muhasebecisi Ziya Yılmaz da yaralı ele geçirildiler. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın görev süresi bir yıl uzatıldı.

İşte bu sıradadır ki, "Sıkıyönetim Savcıları Olayı" patlak verdi.

1971'in sonunda bir sıkıyönetim savcısı, hazırladığı iddianamede *"ima yoluyla"* CHP'yi suçlamıştı. CHP 25 Kasım 1971'de Meclis kürsüsünden bunu hükümete şikâyet etmiş ve Başbakan Nihat Erim yasal açıdan savcıların bu tür davranışlarına hükümetin karışmayacağını bildirmiş, fakat "Bu kürsüden yapılan eleştirilerden herhalde ilgili olanlar lazım geldiği şekilde faydalanacaklardır" cevabını vermişti. Bunun üzerine iş tatlıya bağlanmış, mesele kapanmıştı.

1972'nin Mart başında altı sıkıyönetim savcısının Dev–Genç davasında ortaklaşa hazıladıkları bir iddianame mahkemede okunarak kamuoyuna açıklandı. İddianamede Atatürk'ten sonraki CHP iktidarı, âdeta bütün icraatından dolayı zehir zemberek bir şekilde suçlanıyor ve sanki her şeyin sorumlusu oymuş gibi gösteriliyordu. Parti, fiilen sanık sandalyesine oturtulmak isteniyordu. Tehdit edilen, CHP'nin varlığıydı. Kendi içinde kavgalara dalmış olan CHP birden silkindi. Genel Başkan İnönü'nün başkanlığında MYK ile Senato ve Meclis Grupları Yönetim Kurulları bir toplantı yaptılar ve *"zehir zemberek"* olmakta o iddianameden aşağı kalmayan bir bildiri yayımladılar.

Vaziyet alan, doğrudan İsmet Paşa'ydı.

Bildiride "25 Kasım 1971 uyarısı" hatırlatıldıktan sonra şöyle deniliyordu:

"Bugünlerde bir değil, altı sıkıyönetim savcısının ortaklaşa yazdıkları ikinci bir iddianame mahkemede okunarak kamuoyuna açıklanmıştır. Bu iddianamede, CHP ve onun genel başkanı açıktan ve 1938'den beri bütün siyasi olaylar ve hareketler içinde itham edilmektedir. Demek ki, ilk şikâyetimizde söylediğimiz sözlerden 'lazım geldiği şekilde faydalanılacağı' ümidi sonuç vermemiştir. Aksine, bir savcı yerine altı savcı, ima yerine sarih bir suretle 2. Dünya Harbi politikasını, demokratik rejim kurma çabalarını, Köy Enstitülerini ve 1938'den sonra işbaşına gelen Başbakanların hepsini Cumhurbaşkanlarıyla beraber millet önünde her anarşinin suçlusu olarak itham ve teşhir etmektedirler."

CHP bu hususta muhatabının hükümet olduğunu söylüyor ve hem cevabı, hem önlemi ondan bekliyordu. Aslında, bir bardak suda fırtına kopmaktaydı, çünkü CHP'liler birkaç iddianameyi birbirine karıştırmışlardı.

Başbakan Nihat Erim hemen Adalet ve Savunma Bakanlıklarına birer yazı göndererek "hükümet – sıkıyönetim savcıları hukuki ilişkisi"nin ne olduğunu sordu, bunun kendisine derhal bildirilmesini istedi.

Kanuni, hukuki durum şöyleydi ya da böyleydi. Ama 1970'lerin Dev–Genç'inden 1940'lar Türkiyesinin iç ve özellikle dış politikasını sorumlu göstermek için ülkücü, hatta Turancı olmak lazımdı. İddianamenin ruhunu oluşturan yüzbaşı savcı da öyleydi. O da, bazı eski Dev–Genç'liler gibi 1990'lar parlamentosunda yer alacaktır.

Demokrasinin cilveleri!

CHP'nin çıkışından hemen sonra Pembe Köşk'te tuhaf bir durum yaşandı. Başbakan Nihat Erim telefon etti ve İnönü'den "Sıkıyönetim Savcıları Olayı" ile ilgili olarak randevu istedi. İsmet Paşa hafîf rahatsızdı. Onun için, giyinmemişti. Robdöşambrıylaydı. Fakat "Nihat" yabancısı değildi. "Gelsin" dedi.

Geldi. Yanında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç da vardı. Bu, bir sürprizdi. İnönü, misafirlerinin yanına kravatsız bile çıkmazdı. Nerede, robdöşambr ile? Ancak, yapacak bir şey yoktu. Paşa, bin defa özür dileyerek misafirlerini üst kattaki kütüphanesinde o kıyafetiyle karşıladı. Konuşma uzun sürdü. Genelkurmay Başkanı, İnönü'den olayı, ordunun kendisine karşı aldığı bir vaziyet olarak değerlendirmemesini rica ediyordu. İddianameden kimsenin, mesela kendisinin haberi dahi yoktu. Bu, askeri savcıların bir işiydi. Onlar, başlarına buyruktular. CHP Genel Başkanından bir çeşit özür dileniyordu. Ancak, kapalı kapılar arkasında özür dileme, sorunu bitirmiyordu. Böylesine gelişigüzel bir suçlama açıktan temize çıkarılmak gerekirdi.

Bu ziyareti sonradan Nihat Erim'e sormuşumdur. Niçin Genelkurmay Başkanını habersiz getirmiştir? O zamanki Başbakanın bana dediğine göre, İsmet Paşa ile görüşmeyi Tağmaç arzulamıştır. Kendisinden aracılığını rica etmiştir. Erim, İnönü'nün kızgınlıkla red cevabı vereceğinden çekinmiş, randevuyu kendisi için istemiştir. CHP Genel Başkanı görüşme hakkında parti meclisine bilgi verdi. Bu olaylar üzerinedir ki, partide mütareke rüzgârları esmeye başladı. TBMM Adalet Komisyonu üç idam kararını görüşmüş ve onaylamıştı. İdam cezalarının kaldırılmasına dair bir öneri ise reddolunmuştu.

Üç idam kararı son sürat Meclis'e indirildi, "öncelik ve ivedilik" ile görüşülüp onaylandı. "Öncelik" ile madde, gündemin sonundan başına getiriliyordu. "İvedilik" ise, bir defa müzakereyi yeterli kılıyordu. Yangından mal kaçırılıyor gibi bir hava vardı. İnönü, geceyarısına doğru "Tahammülüm kalmadı" diye Meclis'ten ayrıldı. İdam yanlıları işi hemen o oturumda bitirmek istiyorlardı. Toplantı on saate yakın sürdü. 53 red ve 6 çekimsere karşı 238 kabul oyu vardı. Demirel, Bozbeyli, Feyzioğlu hep beyaz oy kullanmışlardı. Bülent Ecevit, "öncelik ve ivedilik" aleyhinde, CHP grubu adına Necdet Uğur onay aleyhinde konuştular.

Aynı muamele Senato'da da tekrarlandı. Böylece

idamlar TBMM tarafından onaylanmış oluyordu. İnönü, CHP'nin Anayasa Mahkemesi'ne başvuracağını açıkladı. Kanun, Cumhurbaşkanına gönderildi. Sunay imzalarsa, Resmi Gazete'de yayımlanmasıyla birlikte yürürlüğe girecekti. Anayasa Mahkemesi'ne ise, ancak bir kanun Resmi Gazete'de yayımlanıp yürürlüğe girdiğinde gidilebiliyordu. Ya, aradaki boşlukta infazlar gerçekleştirilirse? İnönü, Başbakandan randevu istedi. Anayasa Mahkemesi'ne başvurma kararını da herkesin haberi olsun diye açıklamıştı. Erim'le görüşmesi bir buçuk saat sürdü. "Hukuki durum aydınlığa kavuşuncaya kadar telafisi imkânsız bir olayın gerçekleştirilmemesi için infazların durdurulması"nı rica ediyordu. Hükümetin böyle bir yetkisi yoktu. Ama Erim, "elinden geleni" yapacağını vaad etti.

Yaptı da.. Cumhurbaşkanından bunu istedi. Sunay'ın kanunu incelemek süresi on gündü. Bunu sonuna kadar kullandı.

Başbakanla görüşmesinden ayrılırken gazeteciler İnönü'ye sıkıyönetim savcılarının iddianamelerine karşı hükümete yaptığı başvuruya cevap alıp almadığını sordular.

Cevap alınmıştı: Bunda, "kasıt yok" deniliyordu. Başbakanın, infazların durdurulması yolundaki istek mektubunu havale ettiği Adalet ve Milli Savunma Bakanları görüş oluşturdular ve bunu Cumhurbaşkanına ilettiler.

İnfazlar, İsmet Paşa'nın istediği yönde durduruldu. Anayasa Mahkemesi başvuruyu esastan inceleme kararı aldı. İnceledi ve kanunu bozdu. Anayasanın 85. maddesine aykırıydı. Yani, kanunlaşma şekli anayasanın 85. maddesine aykırıydı. İdam kararları tekrar yargı merciine gitmeyecekti. Parlamentoda, usule uygun şekilde yeniden görüşülecekti. Aslında, vakit kazanılmış oluyordu.

Çıkmayan canda, daima umut vardır.

Yassıada'da alınan üç idam kararından sonra İnönü bir defa daha başka üç idam kararının infaz edilmemesi için en çok "tarihi kişilik"ine güvenerek harekete geçiyordu.

Yazık ki, ikisinde de başarıya ulaşamadı. Hatta, bu davranışlarından dolayı ikisinde de kişisel yara aldı. Birincisinde, idam yanlısı asker kanat "askerin geleneksel bağlılığı"nı ondan çekti. DP'nin mirasçısı olarak ortaya çıkan siyasiler ise "İsterse, önlerdi" diye hiç temeli bulunmayan suçlama yürüttüler.

Bunlar, "Deniz Gezmiş – Yusuf Aslan – Hüseyin İnan olayı"nda aynen tekrarlandı. Yassıada'nın intikamcıları, biraz da "hafıza–i beşerin nisyanla malul olduğu" görüşüne güvenerek "Bizimkileri kurtarmadı, şimdi bu anarşistleri kurtarmaya çalışıyor" propagandasını yürüttüler. O günler o çevrelerdeki en geçerli laf "3 onlardan, 3 bizden" idi.

"Menderes–Zorlu–Polatkan"a karşı "Deniz–Aslan–İnan."

Bu defa da, idam yanlısı bir asker kanat vardı ve onlar da İsmet Paşa'nın karşısına geçmişlerdi. İnönü, birtakım "duygusal nedenler"le onların terörizme açtıkları savaşı baltalıyordu. Bazıları bunu daha ileri götürüyorlar ve "yaş nedenleri"yle diyorlardı. İdam korkusunu yüreklere salmadan, anarşistlerle mücadele mi olurdu?

İdam tehdidinin, anarşisti frenlemeyip onu "gazlandırdığı"nı hiç bilmeksizin...

Bunlar, belki "marjinal sektörler" idi. Ama İsmet Paşa, asıl saldırıları yanındaki kamuoyundan ve CHP'nin içinden çekti. Kendi eseri "demokratik parlamenter rejim"e silahla karşı çıkmış bu "haytalar"a böylesine şemsiye açmak ne oluyordu? Tamam: İdamlarının aleyhinde oy verilmişti. Mecbur muydu CHP, bir de Anayasa Mahkemesi'ne gitmeye?

Pembe Köşk'e protesto mesajları yağdı. Toplum, "toplum psikolojisi" içindeydi: Asın şu herifleri kurtulalım!

Keşke, asarak kurtulabilseydik!

Gelen protesto mesajları CHP'lilerdendi ve bunların arasında bazı senatörlerin, milletvekillerinin de duyuruları vardı. Bunlardan birini hatırlıyorum:

"İnönü bir şey söylüyor, arkasına katılıyoruz. Bakıyo-

ruz, halk karşımızda. Müşkül durumda kalıyoruz. Lütfen, bizi bundan kurtarın."

Bu, İsmet İnönü'nün "inandığını yapması" için en koyu taraftarlarının desteğini bile kaybetmeyi göze aldığının yeni örneği değil midir? "Kuyudan adam çıkarma operasyonu"da böyle olmamış mıdır? Hatta, çok partili rejime geçişte?

Bunu bir gün, Pembe Köşk'te, aydınlık "ek bölüm" de, başkent Ankara'ya bakarak uzun uzun İsmet Paşa'yla konuştuğumu hatırlıyorum ve bunu özetlemeyi "Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları" dizisinin bir gereği sayıyorum.

"Kendisine saygısı bulunan siyaset adamı, inandığını uygulamak için bunun ona ne zarar, ne kâr sağlayacağını başlıca hesap yapmaz. Bunları geçerli kılmaya bütün ağırlığını koyar. Kısa vadede kopan fırtınalar, eğer inandığı doğruysa kısa sürede diner. Biz, CHP olarak hep böyle davranmışızdır. Ben, CHP'ye egemenken.. Devrim partilerinin tabiatı budur. Eğer rejim demokratikse, kısa süreli fırtınalar oy kaybına yol açar. Ama doğru olan ve olmayan, son tahlilde daima ortaya çıkar."

O günler, İnönü'nün çok yakınında bulunan ve ona destek veren Necdet Uğur da onun görüşlerini aktarmıştır:

"Benim için önemli olan iktidarda veya muhalefette vazife almamız değil, uğrunda bunca yıldır mücadele ettiğimiz normal demokratik rejimin başarı ile işlemesidir."

"Elli sene, bütün bir ömür, memleketi kurtarmak için çalışmışız. İçerde veya dışarda, ne olursa olsun diyenlere fırsat mı vereceğiz? Ondan dolayıdır ki mesele benim gözümde lüzumsuz bir inat meselesi değildir."

"Memleket idaresinin devlet ve millet varlığından sorumlu olduğu kadar, kendimizi devlet ve memleket varlığından sorumlu saymaktayız."

İsmet Paşa'ya hayatının son yıllarındaki çabalarında herkesin destek verdiğini söylemek zordur. Partisi CHP'de "Kim kumanda edecek?" tartışması onun en kıymetli kalesinde gedikler açmaktaydı. Başbakanlığa ümitle gelmiş Ni-

hat Erim, karamsar havaya girmişti. "İnönü ile komutanlar" arasındaki anlaşmazlıklar onu, memleketi yönetemeyeceği inancına itmişti. O sırada Amerika'ya resmi ziyaret için gitti. Gitmeden partilere birer mektup yolladı. Bazı yetkiler istiyordu. Bunlar, "olağanüstü yetkiler"di. Milli Güvenlik Kuruluna da durumu duyurmuştu. "Bu şartlarda sorumluluğu yüklenmekte büyük zorluk çektiği"ni bildirmişti. MGK onun görüşüne katılıyordu:

"İçinde bulunduğumuz ortamdan bir an önce çıkmak, sıkıyönetime lüzum kalmadan devlet işlerini yürütmek ve gelecekte yeni bunalımlarla karşılaşmamak için olumsuz çekişmelerin terk edilmesi, sosyal ve ekonomik alanlarda köklü reformların yapılması, bu amaçla hükümete destek olunması ve onun gerekli hukuki yetkilerle donatılması, TBMM'ye sunulan tasarıların süratle çıkarılması için gerekli tedbirlerin alınmasının zorunlu olduğu inancına varılmıştır."

MGK bu nedenle Cumhurbaşkanının parti liderlerini uyarmasını onun kendi takdirlerine sunuyordu.

Bildirinin tarihi, 27 Mart 1972 idi. Aynı gün Deniz Gezmiş'in arkadaşları Ünye'de üç İngiliz teknisyeni kaçırıp devlete yeniden meydan okudular. Niksar'ın Kızıldere köyünde muhtarın evinde kıstırıldılar. İngilizleri öldürdüler. Kendileri de güvenlik güçleriyle girdikleri çatışmada hayatlarını kaybettiler. Başlarında Mahir Çayan vardı.

Bunlar mıydı, İsmet Paşa'nın şefaat ettiği anarşistler? İnönü'nün çabaları bir darbe daha yiyordu. Vatandaş ateş püskürüyordu. Cumhurbaşkanı, Nihat Erim ve Tağmaç ile uzun görüştü. Komutanlar, kuvvetleri denetlemek için yurda dağılmışlardı.

Cumhurbaşkanı, MGK'nin isteğini yerine getirdi, bir önlemler paketini liderlere, bu arada İnönü'ye verdi. İstekler yarı muhtıra havası taşıyordu. Bir tanesi "siyasal tartışmaların, çekişmelerin, seçim propagandası mahiyetindeki her türlü faaliyetin geçici bir süre için durdurulma"sıydı. Bir diğerinde "gerekli yeni adımların atılabilmesi, reformların süratle yürürlüğe konulabilmesi için... Ana-

yasada değişiklik yapılması, geçici bir süre için, peşin olarak önceden verilecek bir genel yetki ile hükümetin donatılması ve kanun gücünde kararnameleri Bakanlar Kurulunun yürürlüğe koymasının yaratılması" idi.

Erim bir kere daha özel yetkiler istiyordu. 1., 2., 3. defa.

CHP Genel Başkanı, partisinin organlarını toplantıya çağırdı. Artık herkes "ihtiyar Paşa"nın ağzının içine bakıyordu. Önerileri oybirliğiyle kabul edildi. Her güç günde olduğu gibi.. Cevap hazırlandı. Bunun dört maddesi şöyleydi:

"1– Siyasal faaliyetleri geçici bir süre için durdurmak arzusu, geçici bir süre için demokratik rejim dışında bir idareyi teklif etmek demektir. Bütün çabaların hedefi demokratik rejimi korumak olduğu iddia edildiğine göre partilerin siyasi faaliyetlerini durdurmanın düşünülmemesi lazımdır.

2– Siyasi partiler, aralarındaki ilişkileri düzenlemenin doğru ölçülerini gene kendileri bulurlar. Bugün aralarındaki siyasi tartışma ve çekişmeler, demokratik rejimin cari olduğu hiçbir memleketten daha fazla değildir.

3– Yeni adımların atılabilmesi, reformların süratle yürürlüğe konulması için hükümetten gelen her olumlu çabayı CHP bugüne kadar desteklemiştir. Bundan böyle de destekleyeceği tabiidir.

4– Geçici bir süre için de olsa, peşin olarak önceden verilecek bir genel yetkiyi CHP demokratik rejimin tam işler hale getirilmesi çabalarını engelleyici nitelikte görmektedir."

Öteki partilerin cevapları da aşağı yukarı o paraleldeydi. Bu, Başbakan üzerinde bir soğuk duş etkisi yaptı. Demeçler vererek isteklerin yanlış anlaşıldığını belirtti. Kanun gücündeki kararname yetkisi Fransız ve İtalyan anayasalarında da vardı.

12 Martın başlangıç noktasına tekrar gelinmiş gibiydi.

Erim, 27 Martta bir mektupla istifasını Cumhurbaşka-

nına gönderdi. Sunay bunu işleme koymadı. 30 Martta sıkıyönetim komutanları, İnönü ile sıkıyönetim savcıları konusundaki çekişmeye boyut kazandırdıklarında Başbakanın tedirginliği büsbütün arttı. İşleri yürütecek ne takati, ne siniri, ne morali kalmıştı. En korktuğu "İsmet Paşa – komutanlar huzursuzluğu", doruktaydı. İstifasını 14 Nisanda tekrarladı. Sunay bunu gene işleme koymadı. 17 Nisanda, geri alınamaz şekilde çekildi. Yeni kabine kuruluncaya kadar eski hükümetin işbaşında kalması âdettendi. Erim, bunu bile yapamayacak durumdaydı. Başbakan vekili olarak Ferit Melen'i Cumhurbaşkanına önerdi. 2. Erim Kabinesi görevdeydi, fakat başında Erim değil, vekili Melen vardı.

Nihat Erim'e sonraları bu davranışının nedenini sormuşumdur. Bana, görevi kabul ederken "İnönü – Komutanlar" desteğine güvendiğini, ancak onlarla "yere düşüp kırılmış vazoyu tamir edebileceği" inancı taşıdığını, o destekten yoksun kalınca çaresizlik içinde bulunduğunu söylemiştir.

Bunu, devrin Cumhurbaşkanı Sunay doğrulamaktadır. Dediği şudur:

"Bugün en büyük zorluğum partilerüstü hükümete Başbakan bulmaktır. Erim'de had şekilde İnönü korkusu var. 'Hükümetten CHP ayrılırsa yapamam' diyor. CHP dikenli hale gelmiştir. İlla da, CHP olacaktır diye hastalık derecesinde İnönü'den korkmaktadır."

Kime söylemiştir? Kabul ettiği, Süleyman Demirel'e.

Süleyman Demirel'e başka ne söylemiştir?

"İnönü'nün eskiden gözü görürdü. Duymasa bile, bazı şeyleri kavrardı. Şimdi, gözü de görmüyor. Konuşmak ve anlaşmak zor oluyor. Herhalde yaşı icabı olacak, bazı sabit fikirleri oluyor. Törpülemek imkânsız. Partisinin içi de berbat hale geldi. Bülent Ecevit benimle görüşmek istemiş. Bu sırada manası var mı? Kendisi ile İnönü'den evvel görüşmek istemedim. Tabii, tamamen red de edemem. Ne söyleyecek, bakalım. Herhalde İnönü aleyhinde konuşacak.

Kendisini, İnönü'nün halefi görüyor." (Bk. *"Cüneyt Arcayürek açıklıyor – 6. cilt: 1971 – 1973"* Bilgi Yayınevi.)

Cüneyt Arcayürek bunu nereden açıklıyor? Kendi deyimiyle: *"Tutanaklardan."* Kimin tuttuğu tutanaktır bunlar? Onu söylemiyor. Ama konuşulanların gerçek olduğu muhakkaktır. Çünkü Bülent Ecevit birkaç gün sonra, akşam vakti Çankaya'dadır. Sunay onu Cumhurbaşkanlığının bir otomobiliyle evinden aldırtmış, aynı arabayla evine bıraktırmıştır.

Bülent Ecevit, CHP'de genel başkanıyla anlaşmazlık halinde bir eski genel sekreterdir. Orada bir hizbin başıdır. Parti, kurultay arifesindedir. Sunay'ın bildiği gibi eski genel sekreter, kendisini İnönü'nün halefi saymaktadır. Herkes gibi Ecevit'in bildiği ise, Sunay'ın İsmet Paşa'dan artık hiç haz etmediği ve ondan kurtulmayı bayram sayacağıdır. Sunay, İsmet Paşa'nın hep müşkülat çıkarttığından şikâyetçidir. Nihat Erim ise, görevden ayrılmış, çekip gitmiştir. Cumhurbaşkanı yeni bir hükümeti kurdurtmak zorundadır, Başbakan aramaktadır.

Ecevit, Cevdet Sunay'a ne verebilir?

Elbette ki, güvence?

Neyin güvencesi?

Kendi yönetimindeki bir CHP'nin yeni hükümete bakan da, güvenoyu da vereceğinin ve kendisinin, İsmet Paşa gibi zorluk çıkarmayacağının güvencesi..

Nitekim, partinin dizginini eline aldığında bunları yapacaktır da..

Ancak, burada akla bir soru gelmiyor mu? Hani Ecevit genel başkanlığı hiç düşünmemektedir?. O halde, pazarlık için bu teşebbüs ne? Çünkü eski genel sekreter ziyaretini soran gazetecilere görüşme talebinin kendisinden geldiğini itiraf edecektir.

Cumhurbaşkanının bu güvenceyle daha bir rahatlamış olduğu anlaşılmaktadır.

Yeni hükümeti kurma görevini bağımsız senatör ve eski Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'ye verdi.

Ancak ipler artık Cevdet Sunay'ın elinde değildir ve bu yanılgının ilk kurbanı, Ürgüplü olacaktır.

III

Suat Hayri Ürgüplü kendisine verilen görev üzerine hükümetini kurmaya çalışırken, CHP "Olağanüstü Kurultay"ının hazırlıklarıyla çalkalanıyordu.

Nereden çıkmıştı bu, olağanüstü kurultay? Partide mütareke yapıldığında İnönü "olağanüstü kurultay lafını duymak istemiyorum" dememiş miydi? Hem parti meclisi, hem ortak grup yayımladıkları bildirilerde temmuzda olağan kurultayı öngörmüyorlar mıydı?

Olağanüstü kurultay teşebbüsüne nisanın başında Kemal Satır ve arkadaşları giriştiler. CHP'de kurultay üç şekilde toplantıya çağrılabiliyordu. Bunu ya genel başkan yapardı, ya parti meclisi. Bir de, son kurultay delegelerinin beşte birinin imzası toplanarak böyle bir talepte bulunulabilirdi. Kemal Satır ve arkadaşlarının giriştikleri hareket buydu. Daha ilk günden elli imza derlediler. Kemal Satır ortak gruba da "yöneticilerin tutumunun ele alınacağı" bir genel görüşme önergesi sundu.

Bu, daha yeni, bir ay boyunca her yönüyle tartışılmamış mıydı? Şimdi tekrar, ne görüşülecekti?

Genel başkan başta, taraf tutmadı. Malatya il başkanı kendisinden direktifinin ne olduğunu telefonda sordu. Öneriyi imzalamalılar mıydı, imzalamamalı mı?

İsmet Paşa şu cevabı verdi:

"Benim kurultay toplama için hiçbir direktifim yoktur. Kurultayı toplama kararı da, buna lüzum olmadığı kararı da makbulümdür. Bu konuda taraf tutmuyorum."

İsmet İnönü, doğru ve sağlıklı bir tutum almıştı. Fakat bunu sürdüremedi.

88 yaşındaydı ve katarakt ameliyatı geçirmişti.

16 Nisanda Kemal Satır 34 senatör ve milletvekili arkadaşıyla İsmet Paşa'ya geldi. Pembe Köşk'e. Ona "olağanüstü kurultay toplanması için 374 delege imzalı" dosyayı sundu. Sayı yeterliydi. Genel başkan duyuruda bulunmak üzere parti meclisini toplantıya çağırdı. Parti meclisi, olağanüstü kurultayın karşısındaydı. Olağan kurultay kararında kalınmasını istiyordu. Genel Sekreter Kırıkoğlu, teşebbüsün sahibi Satır ile arkadaşlarını İzmir il kongresine yolladığı mesajda kınadı:

"CHP'de, tabanından ve tavanından kopuk bir küçük azınlık siyasi hayatlarının sonuna hızla koşarken partilerine son zararlarını veriyorlar."

Ancak, yapacak bir şey yoktu. Hareket tüzüğe uygundu. Gazeteciler İsmet Paşa'ya nasıl davranacağını sordular.

"Neyse tüzüğün gereği, onu yerine getireceğim. Parti meclisine, götüreceğim. Orada isteği, kı ıdım anlatacağım. Ondan sonraki faslı takip edeceğim. Kurultayı toplayacağız."

Peki, bunu parti meclisine götürmeye lüzum var mıydı?

"Kurultayın toplanmasını onlar düzenleyecekler. Otomatik olarak istek yürürlüğe girecektir."

Ya, kendi düşüncesi neydi?

"Benim tüzük dışında bir düşüncem yok."

Peki, parti meclisi de erken kurultay önerisinde bulunursa durum o zaman ne olurdu?

"İki öneri birden yürür."

Orada bulunan Ankara Milletvekili İbrahim Sıtkı Hatipoğlu sordu:

"İki öneri birden nasıl yürür, Paşam?"

"Ben bilirim nasıl yürüyeceğini."

Genel başkan tarafsız, yahut taraflar üstü tutumunu sürdürüyordu.

Kemal Satır ve arkadaşları niçin beklenmedik atağa

geçtiler? Kırıkoğlu bir noktada haklıydı: CHP içindeki siyasal hayatlarının sona ereceğinden endişeliydiler. Şöyle:

Süren il kongrelerinin pek çoğunu Ecevitçiler kazanıyorlardı. –İzmir'i de onlar kazandılar–. Bu kongrelerde kurultay delegeleri seçiliyordu. Yeni kurultay onlarla yapılacaktı. O kurultay Satırcıları, hiç şüphe yok, tümüyle tasfiye edecekti ve onları İsmet Paşa bile orada kurtaramayacaktı. 67 ilin 15'inde kongreler tamamlanmıştı. Eğer bir olağanüstü kurultay, eski delegelerle, yani son 20. Kurultayın delegeleriyle hemen toplanırsa, Ecevitçi parti meclisi ve onun içinden çıkan MYK görevden uzaklaştırılabilirdi. Ecevitçi PM'ini o delegeler genel başkanın ağırlık koyması dolayısıyla seçmemişler miydi? Olağanüstü bir kurultayda İnönü herhalde böyle bir ağırlığı tekrar koyacaktı. Ters yönde. MYK'nın yüzüne karşı "Benim size güvenim kalmamıştır" dememiş miydi? Buna rağmen PM, o MYK'yı görevde tutmuştu.

Şimdi, asıl yetkiliye, kurultaya gidilecekti. Ama, olağanüstü kurultaya. Tabii o kurultayda Satırcılar, genel başkanı kendi yanlarında isteyeceklerdi.

Bunun için de ellerinden geleni yaptılar.

Ecevitçiler içinse kurultay, İsmet Paşa'dan kurtulmanın ve "3. Adam"ı artık genel başkan yapmanın bir fırsatını oluşturacaktı. İyi değerlendirirlerse... Değerlendiremediler.

Parti meclisi, İnönü'nün başkanlığında toplandı. Genel başkan, tüzük gereği kurultayın yapılacağını tebliğ etti. Sadece, bunu bildirmek için gelmişti. Parti meclisi, dosyadaki imzaları denetlemek istedi. İnönü karşı çıktı. İşlem tamamdı. Bir itirazları varsa, onu kurultayda yaparlardı. Kurultay eski delegelerce oluşturulacaktı. Bazı üyeler, kongresini tamamlamış 15 ilin yeni delegelerle temsil edilmesi gereğini vurguladılar. Genel başkan:

"Bunu da kurultayda söylersiniz," dedi.

Ecevit'in o tarihteki en hararetli taraftarlarından Turan Güneş bir önerge vererek kendilerinin de olağanüstü kurultay istediklerini bildirdi. Tarih olarak 28 Nisanı öneriyorlardı. İsmet Paşa kesin bir cevap verdi:

"Pekâlâ. Siz, 28 Nisan diyorsunuz. Onlar, 12 Mayısı istiyorlar. Kurultay aradaki bir tarihte, 5 Mayısta toplanacaktır. Bu, yetkili genel başkanın kararıdır."

Köprülerin altından sular ne kadar çabuk akacaktır. Rauf Kandemir'in mektubunu öndeki sayfalara aldım. Bu da, Turan Güneş'in benimle yaptığı yarı şaka bir anlaşma. Onun tarihi daha da geçtir: 9 Mayıs 1978. O, daha sonra ayılmış. Turan Güneş, benim Galatasaray'dan arkadaşımdır:

"Ben Turan Güneş, diyorum ki; Metin Toker, 'Ecevit değişmelidir' diye bir yazı yazsa, Hürriyet –o tarihte orada yazıyordum– basmaz.

Aksi olduğu takdirde Metin Toker ve sayın eşine Kandıra – Kerpe'de davullu zurnalı bir ziyafet vereceğim.

Demek istediğim, böyle bir yazı çıkartabildiği takdirde bu ziyafet verilecektir."

Anlaşma, rahmetlinin el yazısıyladır.

Demek bazı kimseler yanıltılabiliyorlar da, hep yanıltılamıyorlar...

Parti meclisi, İnönü "gelecek salı tekrar toplanırız" diyerek ayrıldıktan sonra bir bildiri yayımladı:

"Toplantı tarihi ve yeri genel başkan tarafından tesbit edilmek, parti tüzük ve geleneklerinin ve kanunların yetkili kıldığı delege üyelerle olağanüstü kurultay toplanacaktır. Bu kurultayın gündemi şöyledir:

1– Açılış,

2– Başkanlık divanı seçimi,

3– Atatürk ve şehitler için saygı duruşu,

4– Bazı partililerin kurultay kararlarına aykırı ve partide otorite bunalımı yaratıcı davranışlarının görüşülmesi,

5– Parti meclisi hakkında güven oylaması ve güvenoyu verilmediği takdirde parti meclisi seçimi."

Ortak grup, Kemal Satır'ın genel görüşme önergesini çok küçük bir farkla kabul etti: 59'a karşı 62. 15 de çekimser vardı..

Bu, bir uyarı yerine geçmeliydi. Satır'ın adı ortaya çıkınca İnönü'nün kalesi gruplarda bile gedik açılıyordu.

Geçmedi.

Genel görüşme günü geldiğinde, Ecevitçiler boykot edince çoğunluk oluşmadı. Oturum açılamadı.

Bu da, bir uyarı yerine geçmeliydi.

O da, geçmedi. Ertesi oturumda Satır, önergesini geri aldı. Madem ki kurultay 5 Mayısta toplanıyordu, buna lüzum kalmamıştı. İnönü ise "Madem ki kurultay 5 Mayısta toplanıyor, kongreler durdurulsun" diye örgüte tamim yaptı. Onu, başka bir tamim izledi: Genel başkan, genel merkezce verilmiş "işten el çektirmeler"i de durduruyordu.

Ecevit bir demeç verdi: "İnönü tarafsızlık durumunu bıraktı."

Genel Sekreter Kırıkoğlu:

"Parti meclisi ve kurultay dışında hiçbir otorite, hiçbir makam ve yetki tanımıyoruz."

Ecevit ekledi:

"Sayın genel başkanın, bize savaş açanların yanında, hatta başında bulunduğunu ifade etmek isterim."

Talihsiz bir gelişmeydi, bu.

İnönü, kurultayın hazırlıkları sadece genel merkeze bırakıldığı takdirde ne marifetler döneceğini kestiriyordu. Onun için, genel başkan olarak bunu kendi sırtına aldı. Üç yardımcı seçti: Bursa Milletvekili Saadettin Çanga, Trabzon Milletvekili Ahmet Şener ve İzmir Milletvekili Coşkun Karagözoğlu. Genel merkeze onlarla beraber gitti, onlara verdiği görevi Genel Sekreter Kâmil Kırıkoğlu'na bildirdi, onlardan yardımcı olmalarını istedi.

Kırıkoğlu "elbette" dedi.

Herhalde, bıyıkaltından gülüyordu.

Bu sırada, Anayasa Mahkemesi'nden dönen idamlar tekrar Meclis'e geldi. İnönü bunların yaşam boyu hapse dönüştürülmesini istedi. Reddedildi. İdamlar orada tekrar, bu defa usulüne uygun şekilde onaylandı. Sırada Senato vardı.

İsmet Paşa üç cephede birden savaş veriyordu. Üçüncüsü, "sağlık cephesi", parlak değildi. Yeni gözlükleri iyiydi de, merdiven inip çıkarken pek yardımcı olamıyorlardı. Onlarla uzağı gören İnönü, ayaklarının ucunu kontrol edemiyordu. Pembe Köşk ise, merdivenli bir evdir. Yemek odasının ve oturma odalarının bulunduğu alt kattan yukarıya 22 basamakla çıkılır. Paşa'nın yatak odasına gitmek içinse 6 basamak daha tırmanmak gerekir. İnönü bunu her gün, birkaç defa yapmak zorunluğundaydı.

Partide sadece iki hizip bulunmuyordu. İki de karargâh kurulmuştu. Genel merkez Satırcıların, Satırcılar genel merkezin aleyhinde bildiri üzerine bildiri yayımlıyorlardı. Paşa yorgundu, fakat canlı görünmek istiyordu. *"Milliyet"*ten Orhan Tokatlı'ya şöyle dedi: "Savaşa girdikten sonra rahatlarım."

Gazete, Paşa'nın şekerinin düştüğünü söylüyordu. Oysa, hiç hali yoktu. Belki İnönü Savaşlarını hatırlıyordu ama, o zaman ne 88 yaşındaydı, ne de katarakt ameliyatı geçirmişti. Mücadeleyi "bildiriler"le idare etmeye çalışıyordu. 7. bildirisinde örgüte, altında sadece kendi imzasının bulunduğu delege kartlarının geçerli olacağını duyurdu. Çünkü genel merkez, "yeni delegeler"i de kurultaya katılmaya çağırmıştı.

Üstelik, *"gürültücü dinleyiciler"* peşindeydi ve bunların çekirdeğini *"ültralar"* oluşturacaktı.

Bu *"ültralar"* herhalde *"ülkücüler"* olmayacaktı.

İsmet Paşa örgüte bildiriler yayımlarken, Ecevit'in Genel Sekreteri Kâmil Kırıkoğlu bundan dolayı bıyıkaltından gülüyordu. İşin erbabı, Üsküdar'ı geçmekteydi.

Gazeteler birtakım soruşturmalar, birtakım araştırma sonuçları veriyordu. Her zaman olduğu gibi bunlar birbirleriyle çelişiyorlardı. Sorulan sorulara göre durum değişiyordu. "İnönü'lü mü, İnönü'süz mü?" denildiğinde büyük çokluk "İnönü'lü" diyordu. "Satırcılar mı, Ecevitciler mi?" diye sorulduğunda ise "Ecevitciler" kazanıyordu.

Kurultay günü yaklaşırken gerginlik büsbütün arttı.

Satırcılar, kesinlikle ve şiddetle kendilerinden yana vaziyet almasını istedikleri Paşa'yı kışkırtmayı ihmal etmiyorlardı. İnönü de bu oyuna zaman zaman geliyordu. Kendi emrinden çıkıp Ecevit'in emrine girmiş genel sekretere, PM'ne, MYK'na kızıyordu ya.. Onun bu duygusal halinden yararlanılıyordu.

İşte tam bu sırada traji-komik bir olay cereyan etti: Ankara - İstanbul seferini yapan uçak silahlı dört anarşist tarafından Sofya'ya kaçırıldı.

İçinde bir rastlantıyla, Ömer İnönü de vardı. Bu, Ömer İnönü ile ilgili bir hareket değildi. Fakat, özellikle Mevhibe İnönü âdeta kahroldu. İsmet Paşa daha metindi. Anarşistler uçağı Sofya havaalanına indirdikten sonra Türk hükümetine bazı koşullar ileri sürmüşler, bunlar verilen süre içinde yerine getirilmediği takdirde yolcularıyla birlikte havaya uçuracaklarını bildirmişlerdi. Koşullar arasında Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının -bu sırada idamlarını Senato da onaylamıştı-, başka birkaç elebaşıyla birlikte derhal iadesi, işçi sınıfı üzerindeki baskıların kaldırılması, üç bin liraya kadar köylü borçlarının silinmesi ve bu ültimatomun TRT'de okunması vardı.

Cumhurbaşkanı, hükümet, komutanlar derhal toplandılar. Nihat Erim, üzüntülerini bildirmek üzere Pembe Köşk'e geldi. Biraz, İsmet Paşa'nın tutumuna teşhis konulmak isteniliyordu. Nihayet, uçakta bulunan yolculardan biri oğluydu.

Konuşmada ben de vardım. İnönü "Hükümet hiçbir pazarlığa girmez. Devlet taviz vermez. Bunu aklınızdan çıkarmayın" dedi. Yolcuların bu badireden sağ kurtulmaları için hem Türk, hem Bulgar hükümetleri bütün iyi niyetleriyle çalışıyorlardı.

Olaydan bir süre önce ben ve eşim, *"Hürriyet"*in sahibi Erol Simavi ve eşi Bulgaristan Gazeteciler Cemiyetinin davetlisi olarak oraya gitmiştik. Bizimle ilgilenenlerin başında Cumhurbaşkanı Traykof'un, Köylü Partisi gazetesinin başyazarı oğlu Haralampi vardı. Kardeşçesine dost olmuştuk. Olay sırasında Haralampi, Ulaştırma Bakanıydı. Onu aradım, durumu sordum.

"Merak etme, elimizden geleni yapıyoruz. Zaten uçağı kaçıranlar da pek öyle ahım şahım kimseler değil. Bizimle temas halindeler" dedi.

Bunu hem İsmet Paşa'ya, hem eşine söyledim. İnönü biraz rahatladı. Mevhibe İnönü "İnşallah yarabbim, inşallah" dedikten sonra dualarına devam etti.

Ültimatomları reddedilen anarşistler, sığınma istekleri Bulgar hükümeti tarafından kabul edilince uçağı da, yolcuları da serbest bıraktılar. Gönderilen başka bir THY uçağıyla yolcular, bu arada Ömer İnönü, Ankara'ya getirildiler. Annesi ile kız kardeşi gidip onu havaalanından aldılar.

Babası kurultay çalışmalarını sürdürüyordu. Toplantı ertesi sabah başlayacaktı. Oğlunu kucakladı. Herkesi savdıktan sonra, geç vakte kadar onunla birlikte oldu. Hikâyesini dinledi.

Ertesi gün, erkenden ayaktaydı. Saat, yediye gelmeden.. Berberine tıraş oldu. Kahvaltısını yaptı. Biraz dinlendi. Taksi çağırtıp, oğlunu havaalanına, kapıdan uğurladı. Kendi arabası kendisine lazımdı. Eşiyle birlikte kurultaya gidecekti.

Saat 10'dan çok önce, kurultayın yapılacağı Selim Sırrı Tarcan kapalı spor salonu dolmuştu. Ecevit, hatta Kırıkoğlu alkışlandı, fakat Satır sessizce girip Adana delegeleri arasındaki yerini aldı.

Bir bekleyiş başladı. Genel başkan bekleniyordu.

İnönü o sırada, eşiyle birlikte otomobiline binmişti. Birden, kalbinde bir sızı duydu. Bunun anlamını biliyordu. "Biraz oturayım" dedi. Derhal Dr. Zafer Paykoç'a haber salındı. Dr. Paykoç süratle geldi. Muayene etti. Elektrosu alındı. Gene bir kalp spazmı geçiriyordu. Bu, üç defa tekrarlandı.

Kurultay salonunda bekleyiş uzayınca Genel Sekreter Kırıkoğlu, Yardımcısı Eyüboğlu'nu "Ne oluyor?" diye Pembe Köşk'e gönderdi. Dr. Paykoç, Paşa'nın o gün mutlak istirahate muhtaç bulunduğunu, fakat ağır bir durumun olmadığını, eğer 24 saat dinlenebilirse ertesi gün hiçbir şeyin kalmayacağını bildirdi.

5 Mayıs Kurultayı 6 Mayısa bırakıldı. Salondan gazetecilerin edindikleri izlenim, "İnönü'ye saygı dolu" delegelerin, onun tuttuğu Satırcılara değil, onun karşısına aldığı –ya da ona karşı çıkmış– Ecevitcilere oy yereceği yolundaydı.

Öyle oldu. Satır, "kazanacağız değil, kazandık" diye demeçler yayımlıyordu.

Olağanüstü kurultay, İsmet Paşa'nın karşısına bir oldu–bitti olarak geldi.

Olağan temmuz kurultayını beklememek için ne neden vardı? Satır ve arkadaşlarının "siyasi hayat kaygısı"ndan başka? Paçalarını olağanüstü bir kurultayda kurtaramazlarsa olağan toplantıda okkanın altına gideceklerinden emindiler. Olağanüstü kurultaydan sağlam çıkmanın şartı ise, Paşa'nın arkasına sığınmaktı. Paşa 12 Marttan sonraki "Ecevit Hareketi"nin "CHP'ye kim kumanda edecek?" hareketi olduğunu tamamiyle sezmiş değil miydi? O halde, onu bayrak diye önlerine alabilirlerdi.

Fakat şansları, Paşa'yla bile neydi ki? İster istemez onlar eskiyi, tutuculuğu; ötekiler yeniyi, 1990'ların deyimiyle "değişim"i temsil ediyorlardı.

Ha, İnönü on – yirmi ili dolaşabilse, kongrelerinde bulunsa, örgüt ve delegelerle yüzyüze gelebilseydi havayı bir üflemeyle değiştirebilirdi. Çünkü, Ecevit kendisiyle 12 Marttan sonraki ihtilafında tamamiyle haksızdı. 12 Martın tabiatı hakkında hiçbir şey anlamamıştı. Bunun, ona karşı yapılmış bulunduğunu söyleyip durmaktaydı. Ecevit'in Nihat Erim'e karşı alerjisi vardır, Ecevit'in ihtirası vardır diye memleket yüzüstü bırakılacak, maceraya mı terkedilecekti? 12 Martın bir 12 Eylüle dönüşmemesi CHP'nin Ecevit değil, İnönü yönünde vaziyet alması sonucudur.

Bunları anlatmak, İsmet Paşa gibi karizmatik bir lider için hiç zor olmazdı.

Ama İnönü, artık 88 yaşındaydı ve ağır bir katarakt ameliyatı geçirmişti.

İsmet Paşa bütün bu noktalarda uyarılmamış mıdır?

Hem de, nasıl!

Ertesi sabah, kurultaya gitti. Şiddetle alkışlandı. Büyük sevgi gösterisi yapıldı. Fakat Ecevitçilerin kurultay başkan adayı Sırrı Atalay 733 oy aldı. Satırcıların adayı Hüdai Oral 575'te kaldı. İnönü "prosedür = kural" meselelerinde hırçın, sinirli, tahammülsüz ve tehditçi idi. Kurultaya hangi delegelerin, eskilerin mi, yenilerin mi katılmasının tartışılmasını isteyen önergenin başkan tarafından oya konulmasını o metodlarla önledi. "Kurultayı ben topladım" dedi.

Oysa, beşte bir delege önerisiyle toplanmıştı.

"Bu husus kurultayda karara bağlanır" lafını –kendi lafı– geri aldı. "Eski delegelerle toplanacaktır" dedi. Aksi halde, kurultayı iptal ettireceği tehdidini ileri sürdü. Sırrı Atalay "kendisine saygı"dan önergeyi oylatmamayı kabul etti.

Güçlerine güveniyordu.

Uzun konuşmalar oldu. İnönü söz aldı. İçini döktü. Satırcılar ve Ecevitçiler konuştular. Delegelerden 700'den fazlası kararlı gelmişlerdi. Bunlardan bir kısmı, sonuç ne olursa olsun İnönü'nün genel başkanlıktan ayrılamayacağına, durumun eskisi gibi, hiç olmazsa olağan kurultaya kadar süreceğine Ecevit ve arkadaşları tarafından inandırılmıştı. Tabii, bu bir yutturmacaydı. İsmet Paşa gayet açık bir şekilde tutumunun ne olacağını ilan etmişti: "Kurultay, fikrime aykırı bir parti yönetimine karar verirse bunun tatbikine memur olamam. Çekilirim."

"Canım, siz ona bakmayın" denilmişti.

Kurultay, 503'e karşı 709 oyla genel merkeze güvenoyu verdi.

İyi ki de verdi. Bakınız, niçin? Eğer vermeseydi, gündeme göre yeni bir parti meclisinin seçilmesi lazımdı.

Satırcıların bir parti meclisi listesi bile yoktu!

İnanılacak şey değil ama, yoktu. O kadar hazırlıksızdılar ve öylesine amatörce işe girişmişlerdi. Sırtlarını Pa-

şa'ya dayamışlardı ve o sayede kazanacaklarını umuyorlardı. Kurultay sabahı İnönü'nün yatak odasında, âdeta ayaküstü bir liste tasarlamaya kalkıştılar. O mu girsindi, bu mu girsindi? Konuşmalar ciddiyetini tamamiyle kaybetti. Bir ara, odada bulunan Mevhibe Hanım, hiç âdeti değilken "Paşacığım, filancayı da almaz mısınız?" diye takdir ettiği bir partilinin adını söyledi.

İsmet Paşa'nın hatası onlarla birlikte böyle bir yola çıkmış bulunmasıydı.

İsmet İnönü, genel başkanlıktan istifa etti.

"CHP Merkez Yönetim Kuruluna: CHP 5. Olağanüstü Kurultayının 7 Mayıs 1972 toplantısında verdiği karar sonucu olarak CHP Genel Başkanlığından çekildim. Tüzüğün 28. maddesinin gerektirdiği işlemin kurulunuzca yapılması için saygılarımla arzederim. "

Ertesi gün, eşiyle birlikte Yalova'ya gitti.

28. madde gereğince bir hafta sonra yeniden toplanan kurultay, 913 delegenin 826'sının oyuyla Bülent Ecevit'i CHP'nin 3. Genel Başkanı seçti.

IV

Cumhurbaşkanı tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Suat Hayri Ürgüplü temaslarını iki hafta boyunca sürdürdü. Deniz Gezmiş ve arkadaşları kurtarılamamış, idam edilmişlerdi. Başbakan adaylığı bütün partilerce iyi karşılandı. Liderler, lehinde görüş söylediler. Sonra, yüzyüze görüşmeler başladı. Ürgüplü, CHP adına önce İnönü ile konuştu. Henüz, o genel başkandı. Onun ayrılmasından sonra genel merkez de, hükümetine bakan vereceğini ve güven oylamasında destekleyeceğini açıkladı. Başbakan adayı, hemen Dışişleri Bakanlığı köşküne yerleşmişti ve çalışmalarını orada yapıyordu. AP adına Demirel, GP adına Feyzioğlu, DP adına Bozbeyli aynı vaziyeti

aldılar. Ürgüplü, Demirel'den AP'li bakan olarak kimleri vereceğini sordu. AP Genel Başkanı, onu seçiminde serbest bıraktı.

Başbakan adayı, hükümet listesi taslağını 13 Mayısta hazırlamıştı. Sabahleyin Çankaya'ya çıktı. Bunu Cumhurbaşkanına sundu. Sunay kabul etti. Hatta, bakanların adlarının yanına birer K harfi kondurdu. Yeni hükümette AP'den 8, CHP'den 5, DP'den 3 kişi vardı. GP'den Turhan Feyzioğlu Başbakan Yardımcısı, Ferit Melen Milli Savunma Bakanı oluyorlardı. Parlamento dışından da 4 kişi bulunuyordu. Ürgüplü Dışişleri köşküne döndü. Bazı telefon konuşmaları yaptı. Hatta gelen bir TV ekibine çekim yaptırttı. Gece yayımlanacaktı.

Yayımlanmadı. Tuhaf bir şey oldu. Başbakan adayı, Cumhurbaşkanını arayıp öğleden sonrası için randevu istedi. Sunay'ın *"istirahat"*te olduğu bildirildi. Listenin Başbakanlık Özel Kalem Müdürüyle Cumhurbaşkanlığına gönderilmesi söylendi. Akşam haberlerinde Ürgüplü ile yapılan çekim yerine Cumhurbaşkanının Başbakan adayına yazdığı şu mektup okundu:

"Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 102. maddesi uyarınca teşkil ve üyelerini seçerek tanzim ettiğiniz Bakanlar Kurulu listesini inceledim. Bu listede belirtilen Bakanlar Kurulunun bir bütün halinde, 12 Mart 1971 tarihli muhtıranın icapları ve cari durumun şartlarıyla bağdaşır bir nitelik taşımadığı kanatine vararak atanmasını uygun görmedim. Yeni Bakanlar Kurulunun teşkili için 29 Nisan 1972 tarihinden bugüne kadar ihtiyar ettiğiniz zahmetlere ve sağladığınız gelişmelere teşekkürlerimi sunarım."

Oysa, Ürgüplü'nün açıkladığı program özeti muhtıraya son derece uygundu: Önce reformlar yapılacak, sonra seçim hazırlığına geçilecekti.

Ürgüplü hükümetini istemeyenler, komutanlardı.

Şimdi, yeni bir Başbakan adayı aramak gerekiyordu. Bulundu: Ferit Melen. Ferit Melen, partiliydi. Hem de, bir küçük parti: GP. Nihat Erim, Başbakan adayı seçilirken

partisi CHP'den istifası, tarafsız hale gelmesi şart koşulmuştu. Melen'den bu istenmedi. Yeni Başbakan adayı GP'li kalacağını, hükümetinin partilerüstü olacağını ilan etti?

Ölçüler ne de çabuk değişiyordu.

Melen de dört partinin desteğini aradı. Buldu. Bu seferki görüşmelerin tamamında CHP'yi Bülent Ecevit temsil etti. "Üzerimize düşen her şeyi yapacağız. Bakan ve güvenoyu vereceğiz" dedi.

Ölçüler ne de çabuk değişiyordu.

Melen hükümeti 22 Mayısta kuruldu. 8 AP'li, 5 CHP'li, 1 GP'li bakan vardı. DP'li bakan yoktu. Ecevit, Başbakanlığa giderek Melen'i kutladı. Sıkıyönetimin iki ay daha uzatılması da TBMM'den geçti. CHP "müşkülat çıkarmadı."

Ölçüler ne de çabuk değişiyordu.

İsmet Paşa, Yalova'da hayatından memnundu. Dinleniyordu. Bezik ya da briç oynuyordu. Civarda küçük gezintiler yapıyordu. Her yerde büyük sevgi gösteriliyordu. Çocuğu yaşlısı, kadını erkeği elini öpmek için sıraya giriyordu. Ankara'ya dönüşünde genel merkeze karşı olan partililer kendisini törenle karşılamak istediler. İnönü reddetti. "Siz gidin, görüşlerinizi örgüte anlatın" dedi. Dönüş tarihini açıklamayacaktı.

6 Haziranda döndü. CHP gruplarında yapılan başkan vekilliği seçimlerini genel merkeze karşı olanlar büyük farkla kazandılar. Genel merkez tüzükte değişiklik hazırlıyordu. Parlamento gruplarının yetkileri kısılmak isteniliyordu.

Meclis toplantıları başlamıştı. İsmet Paşa ayağının tozuyla oraya gitti. Salondaki yeri değiştirilmişti. Artık 16. sırada, Malatya milletvekilleri arasında oturuyordu. Toplantılara devamlı katıldı. Evde misafirleri gene çoktu. Tabii, genellikle politika konuşuluyordu. Bu arada Ecevit de gelmek isteyip geldi. 25 dakika kaldı, daha ziyade dostluk ve nezaket sözleri söylendi. Haziranın sonunda Paşa, Ma-

latya'ya gitti. İl kongresinde bir konuşma yaptı. Politikaya CHP'de devam edeceğini söyledi ve tüzük değişikliğine karşı çıktı.

21. Kurultay –olağan kurultay– 30 Haziranda Ankara'da toplandı. İnönü, yeni genel başkanı saygıyla selamladı. Delegelerin alkışları arasında el sıkıştılar. Paşa, kurultayın 2. gününde söz aldı. Yeni genel başkanın, başarılı olması için herkesten yardım istedi. Fakat tüzük değişikliklerine orada da karşı çıktı. Grupların yetkilerinin kısılmasının partiyi yasalara karşı hale getireceği endişesini söyledi.

Kurultay ona rağmen bunları kabul etti.

Delegelerin büyük çokluğu artık koyu Ecevitçi görünüyorlardı. Erzurum il başkanı "Ben Ecevitcilik diye bir şey tanımıyorum. Bu partinin iki değişmez lideri vardır: Atatürk ve İnönü" deyince dayak yedi. Kurultay, Bülent Ecevit'i yeniden genel başkan, parti meclisi de Kâmil Kırıkoğlu'nu yeniden genel sekreter seçti.

Kurultayın havası ve sonuçları, CHP'li parlamenterler arasında tedirginlik yarattı. Bunlar, eskiden beri genel merkez üzerinde kuşkular besliyorlardı. Şimdi bunlara bir de yeniden seçilememe endişesi katıldı. Çünkü örgüte Ecevitciler hemen tam hâkimdiler. İlk çırpıda beş parlamenter istifa etti. Bunların arasında İlhami Sancar da vardı. O gün, 27 parlamenter grup odasında toplanmışlardı. Grubun resmi toplantısı Ecevit'in "rica"sı üzerine geri bırakılmıştı. İsmet Paşa aşağıda, Meclis görüşmelerini izliyordu. Grup Başkan Vekillerinden Orhan Kabibay kendisine bir kart yollayarak arkadaşlarının görüşme isteklerini bildirdi. İnönü, meşgul olduğu cevabını verdi. Ertesi günkü Grup toplantısına gitti ve bir konuşma yaptı. Tavsiyesi, acele kararlarla partiyi terketmemekti. Kendisinin orada kalacağını tekrarladı. Verilen bir önergeyle, Ecevitcilerin karşı çıkmasına rağmen toplantı basına açıktı. İnönü, ayrılmalar dolayısıyla üzgündü. Grupta Kemal Satır da konuştu. İsmet Paşa defterine şöyle yazdı:

"Kemal Satır veda konuşması gibi bir şey yaptı."

İki taraftan da söz alanlar birbirlerini suçlamaktan ve hırpalamaktan kaçınmadılar. Ortalıkta *"yeni parti"* sözleri dolaşıyordu. Kemal Satır, arkadaşlarıyla tekrar toplandı. İnönü'nün konuşmasını değerlendirdiler. İşmet Paşa CHP'de kaldığına göre, eğer bir parti düşünülecekse onsuz düşünmek gerekti. Onun şansı ise, ne kadar olacaktı? Parlamenterler daha ziyade, Meclis tatile girdiğinde seçim bölgelerine gitmek ve orada nabız yoklaması yapmak kararı aldılar. Bakalım, tabanları ne diyordu? Buna rağmen istifalar bir, iki devam etti.

İnönü'nün CHP Genel Başkanlığından ayrılmasıyla birlikte "Anayasa değişikliği" konusu tekrar gündeme geldi. Daha Nihat Erim zamanında bu, Milli Güvenlik Kurulunun da tavsiyesiyle Cumhurbaşkanı tarafından parti liderlerinden mektupla istenmişti. Bunu İsmet Paşa CHP adına reddetmişti. Sunay Florya'da Senato Başkanı, Meclis Başkanı, Başbakan ve Adalet Bakanıyla birlikte parti liderlerini topladı. Bunlar Demirel, Ecevit, Bozbeyli ve Feyzioğlu idi. Partilerarası ortak bir komisyon kurularak konuların orada ele alınması kararlaştırıldı. CHP'nin yeni genel başkanı "müşkülat çıkarmama" tutumunu sürdürüyordu.

Arzulanan anayasa değişikliklerinin ayrıntıları değil de ana hatları açıklandı. Bunlar eski isteklerin aynıydı. Nedeni de eşti: Rejimi tehdit eden tehlike giderilememişti. AP değişikliklerden yana vaziyet aldı. Hatta Demirel daha fazlasını istedi. 1961 Anayasasının en hızlı karşıtı o değil miydi? Bu anayasayı, Başbakan olunca Erim bile *"Türkiye için lüks"* ilan etmiş, anayasa orasından burasından törpülenmiş, demek hâlâ lüks olma niteliğini kaybetmemişti. Oysa, bu anayasanın fikir babası İnönü için –çünkü bunun temeli, CHP tarafından 1959'da kabul edilen *İlk Hedefler Beyannamesi* idi– böyle bir eksiklik ya da fazlalık yoktu.

Yani, ülkeyi 12 Marta getiren kusur, İnönü CHP'sine göre, anayasada değildi.

Florya'dan dönüşte, Ecevit, parti meclisini topladı. Orada şöyle bir hava esti: Anayasa değişikliğine gerek yoktu. Birtakım yasaların çıkarılması yeterliydi. Parti meclisi,

kurulacak karma komisyona katılmak için bazı koşullar öne sürülmesini istedi. Buna rağmen komisyona üç CHP'li katıldı. Demirel gibi Bozbeyli de önerilen değişiklikleri bile yeterli bulmuyordu.

Parti meclisi bir toplantı daha yaptı. Onun konusu "Parti içi meseleler"di. Uzun sürdü. Sonunda sekiz parlamenterin kesin ihraç isteğiyle Yüksek Haysiyet Divanı'na verilmeleri kararlaştırıldı. Başlarında Kemal Satır vardı. Ecevit bu operasyonla geçmişin altına bir çizgi çektiklerini bildirdi.

8'ler kademeli istifa ettiler. Başka istifalar da oldu: Orhan Kabibay önce grup başkan vekilliğinden, sonra partiden ayrıldı. Ayrılanların bir parti kuracakları anlaşılıyordu. Hatta bunun çalışmalarına başlandı.

Meclisler tatile girdiklerinde, İnönü'ler, Kartal'a geldiler. Tabii, İsmet Paşa'nın ilk işi denize girmek oldu. Altı dakika yüzdü. "Neyse, bu sene de denize girebiliyoruz" diye sevinçle konuştu. İnönü'ler ağustos ortasına kadar Kartal'da kaldılar. Sonra, Maltepe'ye geçtiler. Paşa'nın başlıca yaptığı denize girmek, okumak, misafirleriyle konuşmak ve küçük gezintilere çıkmaktı. Bir defa Kemal Satır geldi. Nihat Erim Dragos'ta oturduğundan onunla daha sık görüşüyordu. Münih olimpiyatlarındaki atlet katliamını, ilgiyle izledi. Çok üzüldü. O yıl deniz banyolarının sayısı 34 oldu.

Yeni parti işine hiç karışmadı. Bir ara Erdal'ın Anadoluhisarı'ndaki evinde kaldı. Boğaz suyunu da denedi. Eylülün başında İnönü'ler Heybeliada'ya gittiler. Ankara'ya ayın ortasında döndüler. Ancak, bir tek gece. Paşa'nın küçük kardeşi Hasan Rıza Temelli, İstanbul'da vefat etti. Cenazeye trenle geldiler, gene trenle başkente hareket ettiler.

Büyük kıyamet 5 Kasımda koptu. İnönü, CHP'den istifa etti.

Bu, bir sürpriz oluşturdu. Hiç kimse böyle bir şey beklemiyordu. CHP Parti Meclisi, Ferit Melen kabinesindeki bakanlarını çekme kararını alınca İnönü bunu tam bir sorumsuzluk olarak nitelendirdi.

Üç mektup hazırladı. Birincisi, CHP Genel Merkezine istifa mektubuydu:

"12 Mart şartları nazik mahiyetini ciddiyetle muhafaza ettiği bir zamanda parti politikasının memleket için sakıncalı gördüğüm şekil ve istikamette değiştirilmesi sebebiyle CHP'den ayrılmış olduğumu bilgilerinize saygılarımla sunarım."

Bunun metnini, haberi duyarak gelmiş olan gazetecilere kapıda, torunu Gülsün Toker okudu. Mektubu ise şoförü partiye götürdü. İkincisi, Senato Başkanlığınaydı. Eski Cumhurbaşkanı olarak tabii senatör sıfatıyla görev almak istiyor ve bunun gereğinin yapılmasını rica ediyordu. Üçüncü mektup, Meclis Başkanlığınaydı. Senato ile ilgili kararını bildiriyor, oradaki işlem tamamlandığında milletvekilliğinden istifa edeceğini haber veriyordu.

Ertesi sabah Başbakan Ferit Melen ziyaretine geldi. Çok nazikti. Üzüntülerini söyledi. Bir gün sonra Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler, yanında İkinci Başkan Orgeneral Turgut Sunalp ile misafiriydi. Onlar "komutan"larının Şeker Bayramını tebrik etmek istiyorlardı. Aynı gün İnönü'ler, bayramı geçirmek üzere Aband'a hareket ettiler. Genel başkanlıktan ayrılma sonrasında da hemen Yalova'ya gitmemişler miydi?

Neydi bu, CHP'nin hükümetten bakan çekme kararı?

Bir süreden beri hükümette, dolayısıyla politika hayatında tedirginlik başgöstermişti. Ecevit ve Demirel ta 12 Eylül 1980'e kadar devam edecek ve o darbeye yol açacak kısır, huysuz kavgalarına CHP'de genel başkanlık değişir değişmez girişmişlerdi. Bir gün biri bir şey söylüyor, ertesi gün öteki cevap veriyor, tekrar birincisi konuşuyor, tekrar ikincisi mukabele ediyordu. İsmet Paşa, CHP Genel Başkanıyken böyle polemiklere girmezdi. Söyleyecek bir şeyi varsa onu söyler, geçerdi. Tabii bu, çok daha etkili olurdu. Şimdi Demirel tam meşrebine uygun bir muhatap bulmuştu ve "dedim – dedi" kavgası her gün TRT'de ve gazetelerde kamuoyunu fena halde rahatsız ediyordu. Bu, bir çekişme havası veriyordu.

Polemik, hükümetin iki ortağı AP ve CHP Genel Başkanları arasında kalmadı. Bir süre sonra bunlara DP Genel Başkanı Bozbeyli de katıldı. Hatta Ecevit, Başbakanla kavgaya girişti. Efendim, Ferit Melen 3. Beş Yıllık Planın Meclis'teki görüşülmesi sırasında "Ecevit'in dediklerini yaparsam kendimi vatana ihanet etmiş sayarım" demişti. Parti meclisi hop oturdu, hop kalktı. Vaktiyle Nihat Erim, Demirel'e çok daha hafif yollu sataşmış, AP onun ağzının payını vermişti. CHP bunu yapamayacak mıydı? Başbakan özür dilemeliydi.

Başbakanlık basın bürosu bir açıklama yayımladı:

"Başbakanın konuşması CHP'ye ve onun genel başkanının şahsına tariz ve hakaretle uzaktan yakından ilgisi olmayan ve demokratik anlayış içinde normal karşılanması gereken bir konuşmadır."

Bülent Ecevit bunu yeterli bulmadı. Melen "tavzih değil, tekrar etmişti." Aslında Başbakanın fikri şuydu: "Düzen değişikliği isteyen Ecevit ile reformlar konusunda tam görüş birliği içinde olmamız mümkün değildir."

Biraz sonra Melen ile Demirel tartışmaya giriştiler, AP Genel Başkanı rejim üzerindeki birtakım tehdit ve niyetlerden söz etmişti. Başbakan onu açıklamaya davet etti:

"Sayın Süleyman Demirel'den rica ediyorum, eğer bizim bildiğimiz dışında bazı teşebbüs ve niyetlerden haberdar iseler lütfetsinler, bunu hükümete intikal ettirsinler. Belki böylece, kendilerine verilen bilgilerin yanlışlığı ortaya çıkar."

Çekişmeler, ağız dalaşından da öteye geçti ve CHP, mensubu olduğu hükümetin bir bakanı, Naim Talu hakkında gensoru önergesi verdi. CHP'nin beş bakanı bunu imzaladı. Ortaya garip bir durum çıkmıştı. Zaten, Melen'in istifa edeceğine dair spekülasyonlar yayılıyor, bunları Başbakan *"özel laboratuvar imalatı"* diye yalanlıyordu. Seçimin zamanında olup olmayacağı şüphelerine karşı ise "Olacaktır" diyor, fakat partiler buna yürekten inanmıyorlardı. Bozbeyli ve Kırıkoğlu "Seçim tereddüdü silinsin" dediler. Demirel ekledi: "Dikta, çıkar yol değildir."

Ferit Melen, Ticaret Bakanı hakkındaki gensoruyu hükümetin kendi üzerine aldığını ilan etti. Hükümet, bakanın kararlarını doğru buluyordu. Önerge sahibi, CHP Manisa Milletvekili Mustafa Ok idi. Önerge, Meclis'te reddedildi. DP ve CHP kabul oyu verdikleri halde dört CHP'li bakan; İsmail Arar, Nuri Kodamanoğlu, Ali Rıza Uzuner ve Kemal Demir olumsuz oy kullandılar. Bunun üzerine, Bülent Ecevit, parti meclisini toplantıya çağırdı. Orada Turan Güneş'in "Bakanları çekme" önerisi rağbet gördü. Bunda, bakan olmayanların bakanlara karşı alerjisi de rol oynadı. "Ey gaziler, yol göründü" diye bağıranlar oldu.

Genişletilmiş parti meclisi 1 red, 3 çekimser ve 42 kabul oyuyla CHP'li bakanlarını hükümetten çekti. Daha doğrusu, çekme kararı aldı. Çünkü iki bakan hemen, üç bakan daha sonra partilerinden istifa ettiler. Gruplardan da çekilen yedi parlamenter oldu. Bunlar, böyle bir kararın gruplara danışılmadan alınmasını protesto ediyorlardı.

Ecevit'e göre, CHP'nin çekilmesiyle hükümet buhranı olmayacaktı. Çünkü Meclis'te hâlâ yeterli oyu vardı. Zaten partilerüstü değil, protokole dayalı hükümet daha yararlıydı.

İşte, İsmet İnönü'nün CHP'den istifa etmesine yol açan olay. Onun istifasıyla birlikte CHP'li parlamenterler toplandılar. CHP tabiat değiştiriyordu. Kısa bir süre içinde 35 kadar parlamenter onu izlediler. Bu, *"Cumhuriyetçi Parti"* çevrelerinde büyük bir ümit yarattı. "Cumhuriyetçi Parti", o yaz Kemal Satır ile CHP'den ayrılmış olanların kurdukları partinin adıydı. Yeni partinin kurucuları olarak Anıtkabir'e gittiklerinde Genel Başkan Kemal Satır şeref defterine şunu yazdı:

"Aziz Atam, kurduğunuz partiyi işgal edenler, üzülerek ifade edeyim ki, sizi ve eserlerinizi küçümseyen inkârcı bir tutum ve davranış içine girdiler."

Cumhuriyetçi Parti, Cumhuriyet tarihinde kurulan 69. partiydi. Onunla, halen faaliyette bulunan parti sayısı dokuza çıkıyordu.

Yaz aylarının başka bir olayı, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın emekli olmasıyla, onun yerine Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler'in atanmasıydı. Kara Kuvvetlerine Orgeneral Semih Sancar geldi. Deniz Kuvvetleri Komutanlığında da Kemal Kayacan, emekli olan Eyicioğlu'nun yerini aldı.

Bu arada Süleyman Demirel'in politika hayatına tam ağırlıkla döndüğü tesbit edildi. AP'nin 6. Büyük Kongresi yapıldı. Demirel genel başkanlığa 1345 oyun 1330'u ile seçildi.

İsmet İnönü, 16 Kasımda yemin ederek senatörlük görevine başladı. Meclis'teki işitme cihazı Senato'ya getirilmiş ve onun oturacağı yere konulmuştu.

CHP'den son ayrılan 35 parlamenter ne yapacaklardı? Bülent Ecevit'in onları "Kurucu Meclis üyeliği vaadi almışlardır" diye karalaması çok fena karşılandı. Bu ne demekti? Kim, Kurucu Meclis kuruyordu? Bu, demokratik parlamenter rejimin kesintiye uğrayacağı suçlamasıydı. Adalet Bakanı Alpaslan vaziyet aldı. "Konuyu inceleyecek adli merciler vardır" dedi. Savcılık da Ecevit hakkında soruşturma açtı. CHP Genel Başkanı tavzih etti: Canım efendim, Kurucu Meclis konusu kulis söylentilerine dayanıyordu. Ciddi tarafı yoktu! O halde, neden söylemişti?

Evet, 35'ler ne yapacaklardı? Evlerde sık sık toplanıyorlardı. Bunlara bazen CP ve GP mensupları da katılıyorlardı. Onların teşvikleri, kendi partilerine girmeleriydi. CP gelişmiyordu. Grup kurabilmenin tam sınırındaydılar. İzmir Milletvekili Talat Orhon milletvekilliğinden istifa edince bu niteliklerini kaybettiler. Orhon'a istifası geri aldırtıldı.

35'lerin gözü, İsmet Paşa'daydı. O ne yapacaktı? Onun kararı, onun planı neydi? Bir toplantılarına beni çağırdılar. Bana ne soracaklarını biliyordum. Bunu İnönü'ye söyledim. Hayır, İnönü ne bir parti kuracaktı, ne bir partiye girecekti. CHP'den sonra kendisi için başka parti düşünülemezdi. Siyasal hayatını tabii senatör olarak sürdürecekti.

Toplantı kalabalıktı. Tabii, İsmet Paşa'nın söylediklerini onun ağzından nakledemezdim. Dedim ki:

"İsmet Paşa ne yapacaktır, bilemem. Onu sorarsanız, bir şey söyleyemem. Ama ne yapacağı hakkında benim ne düşündüğümü öğrenmek istiyorsanız, söyleyeyim: Gördüğüm kadarıyla İnönü'nün aklında parti kurmak ya da bir partiye girmek niyeti kesinlikle yoktur. Siyasal hayatını tabii senatör olarak sürdürmek istiyor. Herhalde öyle sürdürecektir."

35'ler kendilerine o aşamada *"Bağımsız Halkçılar Grubu"* adını verdiler. İsmet İnönü'nün politikasını savunacaklardı. Onun aksine her davranışın ve tutumun karşısında olacaklardı. Gerektiğinde, Meclis'te CP ve GP ile güçbirliğine gidebilirlerdi.

CHP Genel Başkanının buna karşı gösterisi, partiye yeni üye yazmak oldu. Ankara'da 4 bin kadar kimse törenle CHP'ye katıldı. Kadınlar ve gençler çokluktu. Ecevit:

"Çıkan 3 – 5 kişi yerine binler CHP'ye giriyor" dedi.

Hükümetin, CHP'nin bakan çekme kararına rağmen devam etmesi özellikle komutanlar tarafından isteniliyordu. AP de o eğilimi benimseyince Melen kabinesi kaldı. Zaten CHP'den gelmiş beş bakan partilerinden istifa ettiklerinden görevlerini korudular. Ancak anayasa değişikliği, içtüzük ve reformlar alanında hiçbir ilerleme yoktu. Her kafadan bir ses çıkıyordu. Önce anayasa, sonra mı reformlar; reformlar mı içtüzük mü; seçim kanunu ne zaman ele alınacak?

Reform, reform, reform.. Bu sözden geçilmiyordu, fakat bunların anlamı, hatta konuları bile bilinmiyordu. Buna rağmen bunlar bırakılıp da eski DP'lilerin uygulamalı siyasal hakları ele alınmak istenilince, Silahlı Kuvvetler Komuta Heyeti sıkı bir zılgıt çekti:

"Reformlar dururken eski DP'lilere siyasal haklar uygulaması için girişilen çabalar, 12 Mart muhtırasına aykırıdır."

Bildiri bir uyarı da taşıyordu:

"Bu gibi tutumların meydana getirmesi melhuz olan olumsuz sonuçların Silahlı Kuvvetler Komuta Heyetini il-

zam etmeyeceğinin kamuoyuna ve ilgililere duyurulmasında fayda görülmüştür."

Hemen her seferinde olduğu gibi partiler ve politikacılar bunu kendi üstlerine almadılar. Herkes birbirine soruyordu: Kime söylediler? Hatta "Ne söylediler?" diye soran bile vardı. Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel, Başbakanı suçladılar: Silahlı Kuvvetlerin bu duyarlılığından Ferit Melen niçin kendilerini hiç haberdar etmemişti?

Ferit Melen "Reformlardan taviz vermeyeceğiz. Reformların, Bakanlar Kurulundan geldiği gibi kanunlaşması lazımdır" dedi.

1973'e, İsmet Paşa'nın ömrünün son yılına böyle gelindi.

Sanki biliyormuşuz gibi son yılbaşı akşamını çoluk çocuk, hep beraber Pembe Köşk'ün yemek salonunda geçirdik. Paşa da, eşi de çok neşeliydiler. Paşa, torunlarıyla bol bol oynadı. Onlara sorular sordu. Geç vakte kadar kaldı. Televizyon seyredildi.

Önündeki o son yılda da kendisini bekleyen çok şey vardı.

ON İKİNCİ BÖLÜM

SON GÜNLERİ

I

1973'e girildiğinde "manzara – umumiye" şuydu:

12 Mart muhtırası dejenere olmuştu. Başbakanlığa getirilen Nihat Erim olayların düzeyine çıkamamıştı. 1961 Anayasasını "Türkiye için lüks" diye nitelediğinde bütün kusuru bir önceki yönetimin sırtından çekip almıştı. O halde her şeye yeni baştan başlamak gerekti. Anayasanın değiştirilmesinden itibaren.. Peki, anayasa nasıl değiştirilecekti? Tabii, geriye doğru gidilerek. Yani, AP'nin hep öngörmüş olduğu yönde. Buna İnönü'nün ve CHP"nin karşı çıkacağı muhakkaktı.

Erim'in başarısızlığında onun, her çevreden gerekli yardımı görememiş olmasının büyük payı vardır.

12 Mart muhtırası ne istemişti?

1– Sürüp giden anarşik durumun giderilmesi.

Anarşistlerle etkili şekilde savaşılmıştı, ama anarşinin sorumlusu diye üniversite ve basının üstüne gidilince, aydınlar, hareketten uzaklaşmışlardı. Öyle öğretim üyeleri, öyle basın mensupları baskı altına alınmışlardı ki akıl ermezdi. Nitekim, bunlar, sıkıyönetim savcıları tarafından tutuklanıyor, bazen sıkıyönetim mahkemeleri tarafından mahkûm ediliyorlar, fakat sivil ve askeri üst mahkemelerden beraat kararı çıkıyordu. Hukukisi de oydu. Ancak bunlar bir içeri giriyorlar, bir salıveriliyorlardı. Kim ne zaman

içerdedir, kim ne zaman dışardadır, âdeta bilinmiyordu. Sıkıyönetim savcıları kendilerine bir çeşit "vur abalıya"lar bulmuştu. Erdal İnönü yakasını kurtardıysa, soyadı sayesindedir. Ona dişleri geçmedi.

Sonunda hepsi aklandılar.

2– Anayasanın öngördüğü reformların Atatürkçü bir görüşle gerçekleştirilmesi.

Önce anayasa mı, reformlar mı; yoksa önce iç tüzük mü, anayasa mı; yoksa önce hükümetin teşkil şekli mi tartışmaları arasında hiçbir şey yapılamadı.

3– İnkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümet.

Hükümetlerin hiçbiri ne kuvvetli, ne inandırıcı oldular.

Tek başarı, muhtıranın 3. maddesinin uygulanmasına, yani Silahlı Kuvvetlerin yönetimi doğrudan üstlenmelerine mahal verilmemiş bulunulmasıydı ki bu, en çok İsmet Paşa'nın tarihsel kişiliği ile Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın sağduyusu sayesinde gerçekleşti.

1973, aynı şekilde başladı. Daha ilk gün Cumhurbaşkanı Sunay gene "partilerden işbirliği" istedi. Çankaya'da bir toplantı düzenledi. Buna, liderlerle birlikte Senato ve Meclis başkanları da çağırıldı. Sunay onlara akşam yemeği ikram etti. Görüşmeler gece yarısından sonraya uzadığından bir soğuk büfede de ağırladı.

Demirel ve Ecevit, seçim istediler.

Cumhurbaşkanının yeni yıl resepsiyonunun yıldızı, İsmet Paşa'ydı. Hemen herkes onun oturduğu köşeye gelerek onunla konuştu. Eşiyle birlikte gitmişti. Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler, "Başımız ağrırsa, size yine geliriz Paşam" dedi. Cumhurbaşkanı ve komutanlar onu izlediler. Ertesi gün, Kurban Bayramını tebrik etmek için Başbakan Melen, Pembe Köşk'teydi.

Aslında, daha o tarihten itibaren gelişmelerin ağırlık noktası yeni Cumhurbaşkanının seçimiydi. Cevdet Sunay'ın süresi 28 Martta bitiyordu. Yürütülmek istenilen bir

fikir, bu sürenin uzatılmasıydı. Bunu ilk, kontenjan senatörü yapılmış Cumhurbaşkanlığı eski Genel Sekreteri Cihat Alpan ortaya attı. İleri sürdüğü tez şuydu: Yeni Cumhurbaşkanını bu Meclis değil, genel seçimlerle gelecek parlamento seçmeliydi.

Bunun için anayasada değişiklik yapmak gerekti. İki büyük partinin AP ile CHP'nin Genel Başkanlarının, Demirel ile Ecevit'in, buna sıcak bakmadıkları sezildi. Başbakan ise böyle bir olasılığı Bakanlar Kurulunda ortaya attı.

Demirel: "Parlamento iradesine ipotek konmaz. Kimin Cumhurbaşkanı olacağını parlamento, zamanı gelince halledecektir" dedi. AP'li yetkililere de bu hususta demeç verme yasağı koydu. Ecevit ise, hükümetin istifasını istedi. Ferit Melen "Orduyu parlamento ve partilerle karşı karşıya getiriyordu."

Niçin, orduyla? Çünkü Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanı olmak istediği biliniyordu. CHP Genel Başkanı, ordudan bu konuda hiçbir *"telkin"* gelmediğini açıkladı. Fakat akıllarda artık bu vardı.

Politika hayatında bir gelişme oldu: Feyzioğlu'nun Güven Partisi ile Kemal Satır'ın Cumhuriyetçi Partisi "Cumhuriyetçi Güven Partisi" adı altında birleştiler. Buna, CHP'den ayrılmış bazı parlamenterler de katıldılar. Yeni partinin 44 milletvekili ve 20 senatörü oldu. Bu, tabii, parlamentoda küçümsenmeyecek bir güçtü. Ancak iki parti de tabanda hiçbir gelişme göstermiyorlardı. Orada "1 tabela partisi + 1 tabela partisi = 1 tabela partisi" idi.

Yeni partinin genel başkanlığına Turhan Feyzioğlu getirildi.

Cumhurbaşkanlığı için kapalı, açık temaslar bütün hızıyla sürüyordu. İlk tur 13 Marttaydı. Bazıları Gürler'in seçileceğine âdeta kesin gözüyle bakıyorlardı. Genelkurmay Başkanının her partiden taraftarları vardı.

Sayıları neydi?

"Gürler, Cumhurbaşkanı" kampanyasını yürütenlerin başında Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Turgut

Sunalp bulunuyordu. O, birtakım listeler yapıyor, olası seçimde Gürler'e oy vereceklerin adlarını çıkarıyordu. Sunalp'a göre "sayı, yeterli" idi.

İkinci başkan, yıllar sonra, 1983 seçimlerine MDP Genel Başkanı olarak girecek ve "İktidara gelmeye mahkûmuz" diye demeç verecektir. Satır'ın "kazanacağız değil, kazandık" demesi gibi...

Gürler, kollarını mart başında sıvadı. Milli Savunma Bakanı Mehmet İzmen, kontenjan senatörüydü. Senatörlükten çekildi. Bu, bir boş kontenjan senatörlüğü yarattı. Orgeneral Gürler, Genelkurmay Başkanlığından istifa etti. Sunay onu, boşalan kontenjan senatörlüğüne atadı. Cumhurbaşkanlığına aday olmak için parlamento üyesi bulunmak gerekiyordu. Muamelenin o faslı tamamlandı.

Ancak, Gürler üstünde en büyük partinin, AP ile CHP'nin bir mutabakatı yoktu. Liderler, Demirel ile Ecevit, işe hiç sıcak bakmamakta devam ediyorlardı. Mekanizma, Sunalp'ın listesine dayanılarak yürütülüyordu.

Şu kadar parlamenter, söz vermişlerdi.

Söz! Buna *"laf"* da demek mümkündür. Gürler inanarak, Sunay şüphe ederek yolu açtılar. Sunay'ın tercihi elbette, kendi süresinin uzatılmasıydı.

Türkiye'de bir Cumhurbaşkanı arayışı olacak da, İsmet İnönü'nün adı hiç geçmeyecek! Bu, tabii düşünülemezdi bile.. Hem o tarihte, hem daha sonraları bunun spekülasyonu yapıldı.

İsmet Paşa'ya öneriler geldi. Bunu, destekleyenler de vardı.

Öneri getirenler yetkisizdiler. Destekleyenler ise "Keşke.." diye özlem söylüyorlardı. "Keşke sağlığı elverseydi.." Başlıca iki partinin lideri, Demirel ile Ecevit böyle bir olasılığa tümüyle karşıydılar. Bir AP yetkilisi, konu kendisine sorulduğunda "Çok yaşlı bir tarihi kişiyi üzmek doğru olmaz" dedi. Demirel; "Gürler'in Cumhurbaşkanlığını bizimkilere anlatabiliriz de, İnönü'nünkini mümkünü yok anlatamayız" diyecektir.

Ecevit ise, genel başkan olarak yeni kurtulduğu İsmet Paşa'yı herhalde, tepede, Cumhurbaşkanı diye görmekten ancak dehşete düşerdi.

Gürler, Senato'da kontenjan senatörü olarak and içti. Birtakım ziyaretlere başladı. Süleyman Demirel bir soru üzerine "Faruk Gürler henüz adaylığını koymadı," dedi.

Eski Genelkurmay Başkanı ise şöyle diyordu:

"İstenilirse, adaylığım konur."

Bu sırada İnönü'nün Sunay tarafından Çankaya'ya davet edilmesi ve görüşmenin bir buçuk saat sürmesi spekülasyonları hızlandırdı. Cumhurbaşkanı, İsmet Paşa'nın adaylığını mı konuşmuştu? Hayır. Öğrenmek istediği, farkettirmeden, örneğin kendi süresinin uzatılması hakkında ne düşündüğüydü.

İnönü bunu farkedemeyecek kadar mı "çaylak politikacı" idi?

Çıkışta, gazeteciler sordular:

"Cumhurbaşkanı olacak mısınız?"

"Ordu ile siyaset hayatı bir ahenk içinde neticeye varırlar."

Öteki soruları eliyle geçiştirdi:

"Söyleyeceğimin hepsi, bu."

Gürler ise aynı konudaki soruları şöyle cevaplandırıyordu:

"Her şey Meclis'in iradesine bağlıdır."

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı bir bildiri yayımladı:

"Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının serbestçe yapılmasını emrettiği Cumhurbaşkanı seçiminin selametle sonuçlanmasına mani olacak ve Türk Silahlı Kuvvetlerini rencide edecek ve Meclis'in iradesini baskı altında tutacak her türlü beyan, davranış, yazı, haber ve emsali hareketler yasak edilmiştir."

Fakat öyle bir ortamda böyle bir yasak geçerli olabilir miydi? Olmadı.

İsmet Paşa'nın tutumu neydi?

İnönü, getirilen önerilerin hiçbirine olumlu cevap vermedi.

Hiçbirine, olumsuz da cevap vermedi.

Kendi Cumhurbaşkanlığı için hiç kimse nezdinde, hiçbir demarş yapmadı. Ne bir gayret gösterdi, ne bir kampanya açtırttı.

Ama, parlamento onu seçseydi bunu red mi eder, özür mü söylerdi?

Hiç tahmin etmiyorum. Belki de, iyi olurdu. Sağlığı elverişli bulunsaydı..

Sağlığı elverir miydi?

Hiç tahmin etmiyorum.

Zaten adaylığı, gündeme gelmedi. Spekülasyonlarda kaldı.

Cumhurbaşkanlığına seçilmek için ilk iki turda 423, üçüncüde 318 oy lazımdı. Bu bulununcaya kadar, oylama sürecekti.

Cumhurbaşkanlığı seçimi, "Ecevit CHP'si"nde ilk çatlağın açılmasına neden oldu. "Ecevit, Genel Sekreteri Kırıkoğlu ile de yakında marazaya girecektir" denilmiyor muydu? Genel başkan ortak gruptan, Cumhurbaşkanı seçimine katılınmaması kararını çıkartmıştı. 23 parlamenter katıldı ve başlarında Genel Sekreter Kâmil Kırıkoğlu vardı. Zaten Kırıkoğlu bir süre sonra genel sekreterliği bıraktı.

AP, Cumhurbaşkanı adayı olarak Senato Başkanı Tekin Arıburun'u göstermişti. Yarışma, onunla Gürler arasında geçti. Başta yeni Genelkurmay Başkanı, Semih Sancar, Muhsin Batur'un dışındaki bütün kuvvet komutanları ve yüksek rütbeli komutanlar ilk gün kendilerine ait dinleyici locasındaydılar. Batur son turda geldi.

İlk turda Arıburun 282 oy aldı. Gürler 175'te kaldı.

İkinci turda Arıburun 284, Gürler 176.

Üçüncü turda Arıburun 285, Gürler 186.

Dördüncü turda Arıburun 276, Gürler 200.

Gürler efsanesi bitmişti. Eski Genelkurmay Başkanı, oturduğu yerde yalnız ve bitikti. Yavaş yavaş kalktı, salonu terketti.

Acaba yanıltıldığını mı, ihanete mi uğradığını düşünüyordu?

İkisi de doğruydu.

Turgut Sunalp'ın hesaplarının gerçekçi hiçbir tarafı yoktu. Kendi yerine Genelkurmay Başkanlığına gelmiş Orgeneral Semih Sancar ise "gizli bir görüşme"de AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e ordunun, Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilmesi için hiçbir ısrarı bulunmadığını ve bulunmayacağını temin etmişti.

Gürler'den sonra Genelkurmay Başkanlığının kendisine geleceğini ümit eden Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur bu gerçekleşmediği için, söylentiye göre buruktu; yine söylentiye göre Hava Kuvvetlerinin hiçbir zorlamaya katılması sözkonusu değildi, söylenti oydu ki ilk turlamalara "meslektaşlar"ı ile birlikte katılmaması bunu alenen göstermek içindi.

CHP Genel Sekreteri Kâmil Kırıkoğlu'nun ise, arkadaşlarıyla Gürler'in Cumhurbaşkanlığı için oy kullandığı açıktı. Bülent Ecevit sert bir ihtarda bulundu: Herkes grup kararına uymakla yükümlüydü. Aksi halde, sorumluluk kabul etmeyecekti.

Çiçeği burnundaki genel sekretere, kapının yolu gösteriliyordu.

II

Şimdi ne olacaktı? Ortada kala kala "Sunay'ın süresinin uzatılması" formülü mü kalmıştı? Ama bunun, demokrasiyle ilgisi neydi? Hani, başlıca iki büyük parti "Cumhurbaşkanını parlamento kendi hür iradesiyle seçecektir" diyordu? Demirel ve Ecevit hani bunun şampiyonuydular? Anayasanın zorlanarak, anayasanın değiştirilmesiyle "bir evvelki Genelkurmay Başkanı"nın süresinin uzatılmasını çözüm gibi görmek bu sözlere pek uymuyordu.

Buna rağmen, iki lider o yönde uzlaştılar. Aaa, ikisi

de kabul ediyorlar, hatta gruplarını zorluyorlardı ki halihazır Cumhurbaşkanının görev süresi, anayasaya rağmen ve anayasa değiştirilerek iki yıl uzatılmalıdır. Anayasının bu yönde değiştirilmesi teklifi 212 AP'li ve 60 CHP'li milletvekili tarafından imzalanarak Meclis'e sunuldu. Hemen komisyona havale edildi. Komisyonda kavgalar arasında kabul edildi. Derhal genel kurula indirildi.

Gürler ve Arıburun adaylıktan çekildiler.

Bu sırada iki eski politikacı, İnönü ile Bölükbaşı kulisteki karşılaşmışlardı. Oturup konuşmaya başladılar. Bölükbaşı dedi ki:

"Paşam, bu kadar oyun oynandığını hayatımda hiç görmedim. Siz böyle oyun gördünüz mü?"

İnönü bir kahkaha attı:

"Her oyun aynı olsa, lezzeti kalmaz."

Yalnız, oyun içinde oyun bulunduğu gerçeği de vardı.

Anayasa değişikliğinin Meclis'te 300 oyla kabulü gerekiyordu. Oylama yapıldı. Kabul oyları garanti görülüyordu. Demirel'in AP'si ve Ecevit'in CHP'si orada egemen değiller miydi? Tereddüt, kontenjan grubu ya da Milli Birlik Grubu gibi "deve otları"nın bulunduğu Senato için geçerliydi. Orada bir de İsmet Paşa vardı.

Meclis'te oylar sayıldı. Aaa: 299 kabul, 82 hayır, gelmeyen 55.

Bir oy farkla, anayasa değişikliği geçmemişti. Verilmeyen tek oyun sahibi, AP'li Ali Rıza Septioğlu idi. Oyların sayılmasından sonra Septioğlu hayret dolu ifadelerle koridorda göründü:

"Ne oldu, ne oluyor?"

Bir söylentiye göre, eşiyle telefonda konuşmaya dalmıştı. Başka bir söylentiye göre, sıkışmış ve tuvalete gitmişti. Herhalde oylamaya yetişememiş ve olan olmuştu.

Meclis'te kabul edilmemiş bir önergenin Senato'ya gönderilmesi *caiz* miydi? Çünkü Senato, Meclis'in kabul ettiği yasaları görüşüyordu. Eğer o da bunları onaylarsa, mua-

mele tamamdı: Yasa geçmişti. Etmezsedir ki, Meclis bunu ikinci kez görüşüyordu.

Bu defa şöyle bir tertip uygulandı: Meclis, önergeyi kabul etmemişti. Ama belki, Senato kabul ederdi. O zaman, bu Meclis'te ikinci bir görüşme olanağı doğurabilirdi. Ali Rıza Septioğlu da eşiyle telefon konuşmasını, ya da tuvaletteki işini uzatmaması için uyarılırdı.

Öneri, Senato'ya geldi. Hani, Sunay'ın Demirel'e "Evvelden kulağı duymazdı. Şimdi gözü de görmüyor. Abuk sabuk laflar ediyor" dediği İsmet İnönü var ya.. Kürsüye o çıktı. Senatörlere "Bunu yapmayınız" dedi.

"Müddetini dolduran insan, bırakmasını bilirse, şerefle vazifesinden ayrılmış olur. Bu gibi halleri tertiple halletmek hevesi siyasi hayatın en büyük zehiridir. Uzatılırsa ne yapacak?"

Bir an durdu. Senatörlere baktı. Ağır ağır şöyle dedi:

"Şimdiye kadar ne yaptıysa, onu yapacak."

Anayasa değişikliği Senato'dan geçmedi.

"Sunay formülü" bitmişti. Şimdi AP ve CHP liderine yeni bir aday bulmak düşüyordu. Yirmi gündür uğraşılıyordu.

Ecevit sinirli, Demirel daha sakindi. CHP Genel Başkanı bir formül ortaya attı: Üç büyük yargı kurulu vardı: Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay. Onlardan birinin başkanı üzerinde *mutabık* kalınır ve o, Cumhurbaşkanı Sunay'a kontenjan senatörü ataması için önerilebilirdi. Nasıl olsa, istifa edecek bir fedai bulunabilirdi. Ecevit'in favorisi, Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhiddin Taylan'dı. CHP Genel Başkanı onu, sol fikirler bakımından kendisine yakın buluyordu.

Aksilik şu ki, Ferit Melen ile Feyzioğlu da aynı nedenle Taylan'ı kendilerine uzak sayıyorlardı. Uzun pazarlıklar, çekilmeler, dedikodulardan sonra Demirel de Taylan'ın Sunay'a önerilmesini onayladı. Haber duyuldu. Gazeteciler Anayasa Mahkemesi Başkanının evine seğirttiler. Evde, bayram havası esti. Fotoğrafçılara pozlar verildi. Feyzioğlu

da Taylan hakkındaki itirazını kaldırmış, onu önermek için Ecevit ve Demirel ile Çankaya'ya çıkmayı kabul etmişti.

Üç lider Sunay'a gittiler. Karşılarında çok sinirli biri vardı. Hayalleri yıkılmıştı. "Ben, Senato'daki müzakerelerde tarif edilen adam mıyım?" diye söyleniyordu. Görevinin uzatılmasını, aşkından mı kabul etmişti? *"Ülke yararı"* için karşı çıkmamıştı. Demirel ile Ecevit'e teşekkür etti. Uzatmayı onaylamayan Feyzioğlu'nun yüzüne bile bakmadı. Kim bilir, İnönü'yü eline geçirse ne yapardı..

Ama, getirilen öneriyi kabul etmedi. Makamından iki gün sonra ayrılacaktı. Böyle bir kararı almayı uygun görmüyordu.

"Bana Senato Başkanı vekâlet edecek. Bunu ondan isteyiniz," dedi.

Böylece, "Taylan fomülü" de suya düşüyordu.

Oysa, baştan beri geçerli bir formül vardı. Kontenjan grubu mükemmel ve tarafsız ve iddiasız; yani, anayasının ruhuna uygun birçok Cumhurbaşkanı adayını bünyesinde bulunduruyordu. Naim Talu'lar vardı, Sabahattin Özbek'ler vardı, başkaları vardı.

Fahri Korutürk vardı.

Alışıldığı gibi, hangi adayın adı ortaya atılsa derhal birtakım dosyalar elden ele dolaştırılıyordu. Kimi özel sektörün adayıydı, kimi şuydu, kimi buydu.

Fahri Korutürk hakkında kimse bir şey söyleyemiyordu. İleri sürülenler, sağlıkla ilgili saçma birtakım iddialardan ibaretti.

Sonradan, kimin Fahri Korutürk'ü önerdiği çok yarışmanın konusunu oluşturacaktır. Herkes "ben" diyordu. Aslına bakılırsa emekli oramiral, eski Moskova Büyükelçisi, Kontenjan Grubunun Başkanı "sağduyunun adayı" olarak anlaşma sağladı.

Fahri Korutürk, 6 Nisan 1973'te Türkiye Cumhuriyeti'nin 6. Cumhurbaşkanı seçildi. Başbakan Melen, "demokratik geleneklerin bir icabı" olarak istifasını Korutürk'e

sundu. Daha ta 1938'de İnönü, Cumhurbaşkanı seçildiğinde, Başbakan Bayar ona istifasını sunmamış mıydı?

İnönü, Bayar'dan görevini sürdürmesini istemişti. Korutürk ne yapacaktı?

Korutürk'ün İnönü'den esaslı bir farkı vardı. İsmet Paşa, kararını kendi veriyordu. 6. Cumhurbaşkanı ise "partiler desteği"ne muhtaçtı. Görünürde iki büyük parti, AP ile CHP idi. Demirel, Ferit Melen'i istemiyordu. Onun, bir ordu takımına tercüman olarak kendisinin tekrar Başbakan yapılmayacağına inandığını biliyordu. Nasıl olacaktı, bu iş? Nasıl engellenecekti?

Seçim yasasıyla oynayarak. Bu ise, Demirel'in en duyarlı bulunduğu konuydu.

Cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında "Biz Gürler'in Cumhurbaşkanlığını anlatabiliriz de, İnönü'nünkini anlatamayız," demişti. Ama kendimden biliyorum ki, ondan önce birtakım adamlar, ona yakın adamlar, İnönü'ye yakın adamlardan ipucu aramışlardı. Genel seçimlerden sonra, Cumhurbaşkanı İnönü Süleyman Demirel'e Başbakanlık görevi verir miydi?

İsmet Paşa, bir taahhütte bulunmayı, tabii reddetmişti. Devlet adamı peşin taahhütte bulunur mu? Bu, İnönü'nün tu-kaka edilmesinin nedeniydi. Aynı nedenin Ferit Melen için de geçerli bulunduğu Cüneyt Arcayürek tarafından açıklanmıştır:

"Melen bir başka dünyaydı. Kimi olumlu yargıları vardı, kimi yanılgıları. Her şeyden önce ülkeyi genel seçimlere götürmeyi başaracak kişinin kendisi olduğuna inanıyordu. Seçimlerle ve öncesiyle sonrasıyla ilgili söyledikleri oldukça ilginçti: Ordu, AP önderi Demirel'e devleti asla bırakmazdı. Ecevit'in kesinlikle temizlenmesi gerekirdi.

Böyle diyordu, Melen. Bu inançlarını 1980'lere değin, hiç yitirmedi.

AP'nin bir daha iktidar olması nasıl önlenecekti?

Bir seçim yasası çıkarılacaktı. Bu seçim yasasının önerdiği sistemle, iktidar hiçbir partiye verilmeyecekti.

Ordu komutanlarıyla o günlerde iyi ilişkiler içinde olan Melen'in bu plandan haberdar olması doğaldı." (Bk. *"Cüneyt Arcayürek açıklıyor–1971/1973"*– Bilgi Yayınevi.)

Demirel, Korutürk'e Ferit Melen'i tekrar Başbakan atamamasını tavsiye etti. "Biz parlamentoda Melen hükümetini oy çokluğuyla ilk fırsatta düşüreceğiz" dedi.

Peki, kimi Başbakan olarak tavsiye ediyordu?

Ticaret Bakanı Naim Talu'yu. Ama, "öteki büyük parti"nin lideri Ecevit, ona şiddetle karşıydı. Talu, "çıkar çevreleri"nin adamıydı. Ne var ki, parlamentodaki güç dengesi değişmişti. Şimdi, orada kuvvetli bir CGP vardı. AP ile birlikte bir çoğunluk oluşturmak şansına sahipti. CGP'den Kemal Satır, Güniz Sokakta Demirel'e gitti. Niçin, Talu'nun başkanlığında bir AP – CGP koalisyon hükümeti kurulmuyordu? Seçime öyle gidilebilirdi. Belki Demirel'in bildiği –ya da bilmediği– Satır'ın İnönü'den de O.K. almış bulunduğuydu.

Naim Talu, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Orada Kemal Satır, Başbakan Yardımcısı oldu.

III

İsmet Paşa son yazını neşeli, keyifli geçirdi. Sağlık durumu hep aynıydı. Zaman zaman, kendi deyimiyle "kalbi yokluyor"du. Trinitrin alıyordu. Şekeri normaldi. Kilosu 60'ın biraz altındaydı. O sıralar 60'a bile çıktı ve Dr. Zafer Paykoç memnun oldu. Alışılmamış hiçbir şey yoktu.

İnönü'ler temmuz başına kadar Ankara'da kaldılar. İsmet Paşa, Senato'ya muntazam devam ediyordu. Yabancı büyükelçileri kabul ediyor, onların davetlerine gidiyordu. Arkadaşları geliyorlardı. Onlardan politika haberlerini öğreniyor, bazen tavsiyelerde bulunuyordu. Hem Cumhurbaşkanı Korutürk, hem Başbakan Talu ile arası iyiydi. Onları ziyarete gitti, tebrik etti.

Temmuz başında, eşiyle birlikte Yalova'ya hareket etti. Termal'de banyolara giriyordu ve bunlar iyi geliyordu. Gene gezintiler yapıyor, gelen gidenle konuşuyor, briç ya da bezik oynuyordu. Otel müşterilerinin en büyük merakı beraber fotoğraf çektirtmekti. Senato çalışmaları dolayısıyla birkaç günlüğüne başkente döndü, oradan tekrar Yalova'ya geçti. Kartal'a ancak 31 Temmuzda geldi.

Kartal'da da hayatı, Yalova'daki gibiydi. Çocukları ve torunları yanındaydı. Onlarla da meşgul olmak fırsatı buluyordu. Birkaç defa, dostlarının büyük motorlarıyla deniz turları yaptı. Pek hoşuna gitti.

Bu arada çalışıyordu da. Televizyon için bir dış politika konuşması hazırladı. Çok beğenildi. Fakat asıl gürültü koparanı, iç politika üzerindeki demeci oldu. Seçimler yaklaşıyordu ya.. İsmet Paşa seçmenlere seslendi, onları uyardı. CHP'ye oy verilirken çok dikkatli olmak gerekti. Daha doğrusu, İnönü bunu hiç tavsiye etmiyordu.

Niçin?

Çünkü, "kendi partilerinden yoksun Türk solunun Marksist kanadı" CHP'yi gözüne kestirmişti. Onu "kendilerine en yakın ve elverişli parti" sayıyorlardı. Seçimde onu tutacaklar, sonra ona tamamiyle egemen olmaya çalışacaklardı. Partiyi henüz "tam kıvama gelmiş" saymıyorlardı. İnönü'nün seçmenlere uyarısı şuydu:

"Bu kadar kaba biçimde, Marksistlerin kullanmaya elverişli gördükleri bir partinin, kendi inançlarını hangi oranda temsilde devam ettiği seçmenlerin düşünmeleri gereken bir husustur."

Seçimlerde Süleyman Demirel bunu "İnönü bile CHP'ye oy vermeyin dedi" diye kullandı.

CHP Genel Sekreteri Orhan Eyüboğlu –Kırıkoğlu'nun yerine o geçmişti– hemen cevapladı: Marksistlerin kime oy verecekleri CHP'nin umurunda değildi. Zaten onlardan da oy beklemiyordu. Ama onlar kuvvetlenirler diye parti, ortanın solundaki kendi tutumunu değiştirmek niyeti taşımıyordu.

"Milliyet" Başyazarı Abdi İpekçi ise bunun, seçmenden

çok, seçim bildirgesini hazırlayacak parti yöneticilerine uyarı olduğu yorumunu yaptı.

O yaz İstanbul'da havalar soğuk geçti. İsmet Paşa denize ilk kez 23 Ağustosta girdi. Kartal – Maltepe – Anadoluhisarı – Heybeliada denizlerini denedi.

Not defterinin 22 Eylül sayfasında eşine bir "azizlik" yapmış:

"Hanımın yaş günü: 75"

Ama iki gün sonra, bunu kendinden de eşirgememiş:

"Yaş günü: 89"

26 Eylül günü otomobille, tabii yanında eşi, Ankara'ya hareket etti. Hiç kimse bunun, son İstanbul tatili olacağını bilmiyordu. Hareket doluydu. 27 Eylül akşamı Marmara Otelindeki "Denizciler günü"ne gitti.

30 Eylül günü sıkıntılı başladı. Nedenini not defterinden okuyunuz da gülünüz:

"Sabah sıkıntılı. Tren geç kalmış. Berber geç geldi. Nihayet Güçlü, Nurperi geldiler. Birden ev neşe ile doldu."

İsmet Paşa, Şevket Süreyya Aydemir'in *"İkinci Adam"*ını okuyordu.

Not defterinin 11 ekim sayfasında başka bir *"iyi haber"* vardı: Metin, Gülsün geldiler. Bu, "aile reisi İnönü"nün duygusuydu. Siyaset adamı İsmet Paşa'nın düşüncesi aynı defterin 8 Ekim 1973 tarihli sayfasındadır: "Metin'in *'Milliyet'*teki seçim üzerine yazısı beni güç durumda bıraktı."

Seçimlerde oyumu CHP'ye vereceğimi yazmıştım. Bu, "gelenekselleşmiş" ve ilgiyle beklenen bir yazıydı. Seçimlerden tam bir hafta önce, o seçimde oyumu kime vereceğimi yazıyordum. 1983'te *"Oyumu ANAP'a vereceğim"* diye yazacaktım. 1991'de ise "Keşke iki oyum olsaydı. Birini SHP'ye, birini DYP'ye verirdim. Tek oyum olduğu için SHP'ye vereceğim" dedim. "Milliyet"teki *"Benim bir tek oyum"* başlıklı 7 Ekim 1973 tarihli yazımda şöyle diyordum: *"Ben, 1973 seçimlerinde oyumu CHP'ye vereceğim."*

1973'te İnönü seçmene, aşağı yukarı, "Oyunu CHP'ye verme" demişti. Damadına bile mi söz geçiremiyordu?

Not defterinin "9 Ekim" tarihli sayfasında şu vardır:

"Kemal Demir geldi. Metin ile görüştü. Metin'in yazısını şimdilik mesele yapmadım."

Hiçbir yazımı *"mesele"* yapmadı. Ooo, özellikle akşam yemeklerinde, tam 19 yıl, *"siyasi sebep"*ten ne tartışmalara, tartışma ne demek, ne kavgalara soframız sahne olmuştur. Ben CHP'yi eleştirir, o savunurdu. Ama ertesi gün, o eleştiriler üzerinde *"birazcık"* düşündüğünden beri eminimdir. Ben de, onun savunmalarından ertesi gün *"birazcık"* etkilendiğimi itiraf ederim.

İnsanlar, koklaşa koklaşa anlaşacak değiller ya.. Elbette, konuşa konuşa anlaşacaklardır.

O sıralar, hele Akis varken, biz CHP'yi, hatta İnönü'nün kendisini eleştirdiğimizde bana hayretle sorarlardı:

"Yahu, bir şey demiyor mu?"

Ne diyecekti ki?

Sonradan Erdal İnönü politikaya girdi. Benden de eleştiri aldığı oldu.

"Yahu, bir şey demiyor mu?"

Ne diyecekti ki?

Ondan da sonra, gene Pembe Köşk'teki sofrada bir akşam, damadım Mustafa Bilgehan ile bir siyasal konuyu konuştuk. Sesler yükseldi. Aramızda torunum Zeynep Bilgehan da vardı. Anneannesine sormuş:

"Anneanne, senin baban da büyükbabamla böyle tartışırlar mıydı?"

Bizim hanım gülmüş:

"Ooo.."

Zeynep rahatladı. Ama, biraz düşünüp demiş ki: "Acaba babam da, benim kocamla tartışacak mı?"

İşte bu da, Pembe Köşk'ün havasından bir "iç haber."

Seçimler 14 Ekim 1973'te yapıldı. İnönü, her zamanki gibi, eşiyle birlikte erken gidip oyunu kullandı. Kime ver-

di? Tabii, bilemem. Ama sanmam ki CHP'ye vermiş bulunsun. Sonuçlar şöyleydi:

CHP: 186 – AP: 150 – MSP: 45 – DP: 43 – CGP: 14 – MHP: 3.

1950'den itibaren ilk defadır ki CHP, DP'yi ve onun devamı olan partiyi, AP'yi oyda geride bırakıyordu. CHP'ye verilmiş oylar, AP'ye verilmiş oylardan 200 bin fazlaydı.

3 milyon 200 bine karşı, 3 milyon 400 bin.

Keramet, Bülent Ecevit'te miydi?

"Ecevit'in tayfaları" çok iyi çalıştılar. CHP, son hükümete katılmamakla avantaj sağlamıştı. Kendini "12 Mart yönetimi"nden sıyırmıştı. Onun, aşırılıklarından. 12 Martın hışmına uğramış veya o hışmı hiç içine sindirememiş aydınlar, özellikle gençler, kadınlar *"Ecevit CHP'si"* yolunda seferber oldular. Dağlara, taşlara *"Karaoğlan"* yazıldı. Ancak "Demirel AP'si"nin de bel altı çok darbe yediği gözden uzak tutulmamalıdır. *"Yönetim"*, tekrar Demirel iktidar olmasın diye elinden geleni yaptı.

Necmeddin Erbakan'ın Milli Nizam Partisi, dini siyasete alet ediyor diye kapatılmıştı. Erbakan, İsviçre'ye kaçtı. Planlamanın *"Takunyalı Müsteşar"*ı Turgut Özal da Amerika'ya kaçıyordu. Havaalanından döndürüldü. Sonra kendisine *"özel müsaade"* verildi. "Yönetim", Milli Nizam Partisinin Milli Selamet Partisine dönüştürülmesine yeşil ışık yaktı. Gerçi partinin Genel Başkanı Süleyman Arif Emre olarak görünüyordu. Erbakan döndü, seçim kampanyasını o yürüttü. Seçimlerden sonra da partinin başına açıktan geçti.

Celal Bayar, kuyudan çıkarılmıştı. Fakat eski DP'liler siyasal haklarına tam kavuşmuş değillerdi. Buna rağmen eski Cumhurbaşkanının, Demokratik Parti propagandası yapmak için o parti adaylarıyla beraber yer yer dolaşmasına, konuşmalar yapmasına, nutuk ve demeçler vermesine göz yumuldu.

Amaç, AP'nin oylarını mümkün olduğunca kırmaktı.

Kırıldı da.. Ancak, hükümet nasıl kurulacaktı? Tabii,

oyları nedeniyle bir AP – CHP koalisyonu işin normaliydi. Buna iki horoz, Ecevit ve Demirel'den hiçbiri yanaşmıyordu. Nitekim, 12 Eylül 1980'e kadar yanaşmadılar. İkisi de, kendi ötsün istiyordu. Bu da, Erbakan'ın MSP'ni *"kilit parti"* haline getiriyordu.

Seçim sonuçları Resmi Gazete'de yayımlanınca Talu hükümeti istifasını Cumhurbaşkanına sundu. Yenisi kuruluncaya kadar eskisi göreve devam edecekti. Korutürk, bütün parti liderleriyle görüştü. Usul gereğince, Meclis'te en fazla milletvekiline sahip partinin lideri Ecevit'i hükümeti kurmakla görevlendirdi. CHP Parti Meclisi genel başkanına bu konuda tam yetki tanımıştı. Ecevit, koalisyon ortaklığını MSP'ye teklif etti. MSP ise, daha ziyade AP ile birlikte hükümet kurma eğilimindeydi. Erbakan, Demirel'i buna zorlamaya çalışıyordu. Demirel "Hükümet kurma bize teklif edilmemiştir ki.." cevabını verdi. MSP'nin yetkili organı o aşamada "Hayır" dedi. CHP Genel Başkanı, görevi Cumhurbaşkanına iade etti. Memlekette, ta İsmet Paşa'nın ölümü sonrasına kadar gidecek, uzun bir hükümet bunalımı dönemi açılıyordu ve İnönü buna çok üzülüyordu. Meclis de kendi başkanını seçemiyor, turlar uzayıp gidiyordu.

İkinci olarak, Süleyman Demirel, kabineyi kurmakla görevlendirildi. O da başaramadı.

Talu hükümeti görevi sürdürmekte devam ediyordu. Bir hükümet eksikliği de fazla hissedilmiyordu. Bir ara Talu, seçim hükümeti kurmakla görevlendirildi. Partiler ona da yan çizdiler.

İnönü'nün sağlık durumunda hiçbir değişiklik yoktu. 10 Kasımda, Arı Sinemasında Atatürk üzerine konuştu.

Meğer bu da, onun son konuşmasıymış.

Biz, Özden'le 27 Kasımda, gözlerimiz hiç arkada kalmaksızın Londra'ya hareket ettik. Oradan Paris'e geçtik. İsmet Paşa'nın not defterinin 12 Aralık sayfasında şu yazılıdır: "Kilo: 58, 300. Kalbim iyi. Hafif yemek. İstirahat."

Dr. Zafer Paykoç bizi Paris'te bulup oradan çağırdı.

Paşa yeni bir kalp krizi geçirmişti ve bu, "ötekilere benzemiyor"du.

İlk uçakla Ankara'ya koştuk.

Kriz, 17 Aralık Pazartesi günü ve sabahleyin gelmişti. Derhal Dr. Zafer Paykoç'a haber verilmişti. Paykoç muayene etmiş, elektrosunu almış, bir enfarktüs geçirdiğini saptamıştı. Hastaneye kaldırılmasına gerek vardı. Yüksek İhtisas Hastanesinde oda ayrılmıştı. Hem oraya naklinde doğabilecek sakıncalar, hem de Bayan İnönü'nün "Eğer mutlaka gerekmiyorsa, evde kalsın" ricası göz önünde tutularak bundan vazgeçilmiş, İnönü'lerin yatak odası bir hastane odasına çevrilmişti. Öğleden sonra Paykoç, başkentin en ünlü kalp uzmanları Dr. Bekir Berkol –ki, Cumhurbaşkanlığı döneminden beri Paşa'nın doktorlarındandı–, Dr. Sabahat Kaymakçalan, Dr. Cavit Sökmen, Dr. Türkan Gürel ve Dr. Turhan Akyol'u Pembe Köşk'e davet ederek onlarla birlikte konsültasyon yapmıştı.

İnönü'nün durumu ağırdı.

Bir ara, Ankara'da Paşa'nın öldüğü haberi yayılmış. Çok kimse, bu arada Bülent Ecevit, Kemal Satır, Nihat Erim, İlhami Sancar, Osman Bölükbaşı Köşke koşmuşlar. Ömer İnönü'den babasının istirahat etmekte ve daha iyice olduğu haberini almışlar. Hatta CHP Parti Meclisinde saygı duruşunda bile bulunulmuş.

Biz geldiğimiz zaman, Paşa kendindeydi.

Bize takıldı da..

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SON ANLARI

Paşa'nın hastalığı bir hafta sürdü.

Şimdi, o bir haftayı kızı Özden Toker'in tuttuğu günlükten okumaya başlayalım.

"Uçaktan eve geldiğimizde merdivenin başında annemle Gülsün bekliyordu. Gülsün ağlayarak 'Dede Paşam..' diye boynuma sarıldı. Annem 'Çok şükür, geldiniz, yetiştiniz' dedi. Merdivenden çıkarken, babamın yattığı odaya gitmek üzere koridordan geçerken nasıl rahatsızlandığını, doktorların neler söylediklerini, kendisinin şimdi ne durumda bulunduğunu kısaca anlattılar. Sağdaki kapıdan büyük yatak odasına girdik. Birden kendimi, sanki bir hastane odasında buldum. Gözlerimle babamı aradım. Onun pirinç karyolasının yanına bir hasta yatağı yerleştirmişlerdi. Arkası hafifçe kaldırılmış, kuştüyü yastıklarla beslenmiş, oturur tarzda yatıyordu. Etrafta kimler vardı, hemen farketmedim. Sadece kulağıma sesler geliyordu:

'Aman, heyecanlanmasın.. Yavaş olun, dikkat edin..'

İlerledim, yatağın yanına çömelip elini elime aldım. Ne kadar yumuşak, pamuk gibi elleri vardı. Gözlerini açıp bana baktı, kalın gözlük camlarının arkasında gözleri büyüdü, gülümsedi.

'Geldiniz. Sizi getirmenin başka çaresi yoktu' dedi.

Gülen muzip gözleri Metin'i aradı ve buldu:

'Şaka yaptım, size..'

Gene müdahale ettiler:

'Yeter! Yorulmasın..'

Etrafıma baktım, bulunanları seçmeye çalıştım. Ağabeylerim ve eşleri vardı. Gülsün ile Güçlü yanıma geldiler. Nurperi Fen Lisesinde yatılıydı. Tanımadığım iki doktor nöbetçi, bir de hemşire bekliyor. Annem, olanları söyledi. Cuma akşamı konsere gitmişler. Genç bir karı kocanın, Elif - Bedii Aran'ın çift piyano konseri varmış. Cumartesi günü halsizlikten şikâyet etmiş. Nurperi evdeymiş. Pazar sabahı, bize Paris'e telefon etmişlerdi. Hemen babamı sormuştum. 'İyi' demişlerdi. Ne zaman döneceğimizi merak ediyordu. 'Yılbaşında' demiştik.

Akşam Anadolu Kulübüne gitmiş, briç oynamış.

Babam için bu, büyük bir keyifti. Ancak son sıralar anneme artık gitmek istemediğini bildirmiş, iyi göremediği için eskisi gibi oyun oynayamadığından yakınmış, arkadaşlarını sıkmak istemediğini söylüyormuş. Tabii annem bunu reddediyor, gitmesi için teşvik ediyormuş ama babamın eski hevesi kalmamış. Annem pazar akşamı babamı kulübe bırakmış. Ordan Nurperi'yi Fen Lisesine götürmüş. Hatta babam, bir arkadaşına gitmesi için onu zorlamış. Çankaya'ya dönüp, evde yalnız sıkılmasın diye..

Akşam, yemekten sonra bezik oynamışlar. Yatmış. Ertesi sabah kendini iyi hissetmemiş. Buna rağmen, gelen berberine her zamanki gibi tıraş olmuş".

Özden Toker'in günlüğü böyle başlıyor.

Dediği gibi yatak odası bir hastaneye dönüştürülmüştür. Bir masanın üzerinde elektrokardiyografi aleti durmaktadır. Köşede bir oksijen bombası dikilidir. Koltuklar yanlara çekilmiştir.

Özden Toker'in günlüğü devam ediyor:

"İlk gece annem, Engin -Ömer İnönü'nün eşi-,

Gülsün oturduk. Gözlerimizi babamdan ayırmadan dertleştik. Gülsün dörde kadar dayandı. Biz, sabahladık. Doktor bitişik odada, hemşire yanımızda bekledi. Babam sakindi. Oturur gibi yatıyordu. Yemek yedi. İştihası yoktu ama gayret ediyordu. Kafasının bir şeylerle meşgul olduğu belliydi. Bir ara heyecanlandı. Yanına ağabeylerimi, Metin'i çağırdı. Onlara Boğazlar meselesinden bahsetti."

Bunu ben hatırlıyorum. Hastalığı sırasında bazen kendinden geçiyordu, fakat zaman zaman hiç hastalanmamış gibi oluyordu. Sık sık, hükümetin kurulup kurulmadığını soruyordu. Kurulmadığı söylendiğinde kızıyordu. Bir defasında "Ne kurulmaz şeymiş, bu" diye söylendi. Bir başka seferinde Naim Talu'nun da görevi geri verdiğini duyurdum.

"Vah, vah.. Çok yazık. Böyle olmamalıydı."

Bir süre durakladı. Sonra, kendi kendine söyler gibi "O da, çok yoruldu" dedi.

Sordum:

"Kimden bahsediyorsunuz, Paşam?"

"Cumhurbaşkanından. Sayın Korutürk'ten. O, çok çaba gösterdi. Ama, olmadı gene, demek ki.."

Aklındaki ikinci husus, Vladivostok'ta Amerika Cumhurbaşkanıyla Rus lideri arasındaki görüşmeydi. Amerika ile Sovyetler Birliği yakınlaşmasının bizim Boğazlar üzerinde nasıl etki yapabileceğini hesaplıyordu. Bir gün Mondros Mütarekesinin tarihini sordu.

"1918" dedim.

"Onu ben de biliyorum. Ayı ne, günü ne?"

Ansiklopediye bakınam gerektiğini bildirdim.

"Mudanya Mütarekesiyle Montreux Antlaşmasının tarihlerine de bak," dedi.

Kendine geldiği sıralar, aklı hep bunlardaydı.

Tekrar, Özden Toker'in günlüğüne dönelim.

'Pembe Köşk'te yeni bir hayat başlamıştı. Her

gün Yüksek İhtisas Hastanesinden veya Ankara Tıp Fakültesinden bir doktorla bir hemşire geliyordu. 24 saat nöbet tutuyorlardı. İlk geceler bizim yatmamız, dinlenmemiz için ısrar ettiler. Onlar zaten bekliyorlardı. Bize lüzum yoktu.

Gerçekten bütün doktor ve hemşireler çok şefkatli, dikkatli, ilgiliydiler. Babam da onlarla hemen kaynaşıyor, şakalaşmaya başlıyordu. Onlara sualler soruyor; işlerini, ailelerini öğreniyordu. İsimlerini, soyadlarını iyice anlayıncaya kadar tekrarlatıyordu. Doktorlardan birinin ismi Metin, çocuğununki ise Güçlü'ydü. Bu, babamı keyiflendirdi.

Her şeye rağmen bizim babamın yanında kalmamız başkaydı. Sonunda doktorlar da hak verdiler. Babamı tanıyor, huyunu suyunu biliyorduk."

İsmet Paşa doktorunu dinlerdi ama, kolay bir hasta değildi.

Yatağının kenarında oturuyordum. Sordum:

"Paşam, nasılsınız?"

"Bilmiyorum ki, on dakika sonra bambaşka oluyor."

Böyle iyileşme, çok iyileşme ve kötüleşme, çok kötüleşme devirleri geçirdi. Bunların arasında sıkıntı çektiği akşamları oldu. Doktorlara arada bağırıyordu. Doktorlara bağırdığı zaman ben özellikle Zafer Beye takılıyordum:

"Merak etme, çok iyi!"

Çünkü sıkıntıları bulunduğu zaman onlara teslim olur, tıp ne yapılmasını gerektiriyorsa doktorundan onu yapmasını isterdi ki, son gün, o durumdaydı. Yani, melek gibi bir hasta. Sanki doktorlara bağıran değil, kendini kadere teslim etmiş bir adam. Bağırdığı zaman, demek ki iyiydi: Zafer Beyle parolamız oydu.

Gene Özden Toker'in günlüğüne gelelim:

"Babamın arkasını, yatakta, zaman zaman sıkıştırıyordum. Bundan hoşlanırdı. Yorganının ağır olmasını, sırtının iyice altına girmesini isterdi. Elinin bir işaretiyle beni öbür tarafına çağırdı. Çömeldim. Eli-

ni, benimkilerin arasına aldım. Bana dikkatle, konuşmadan baktı. Neden sonra gözlerindeki hüzün yumuşadı. Yavaşça 'Kızım' dedi. Yarabbi, bu kısacak kelimeye ne kadar şefkat, sevgi, anlam sığdırmıştı.

O zamana kadar birbirimize söylemediğimiz, bir daha da hiç söylemeyeceğimiz şeylerin hepsi o iki hece içinde saklıydı.

Ahbaplar, eski ve yeni politikacılar, hatta hiç tanımadığımız ziyaretçiler evi doldurup taşırıyordu. Ama yalnız, aşağı katı. Doktorlar babamın yanına kimsenin çıkmasına müsaade etmiyorlardı. Bize de 'Yanında hepiniz birden durmayın. Sırayla girin' diyorlardı. Doktorların her dediğine boyun eğen annem bir tek buna itiraz ediyordu. Gerçekçi bir kadındı. Ümit kalmadığını hissediyor, babamdan hiç ayrılmak istemiyordu. Bizi de sık sık babamın yanına çağırıyordu. Ağzının içinden "Onu bir daha nerede bulacaksınız? Bir istediği varsa, söylesin.." gibi şeyler mırıldanıyordu.

Cumhurbaşkanı Korutürk sık sık telefonla soruyordu. Başbakan Talu, kendisi geliyordu.

Çocuklar yanında olduğunda babam canlanıyor, kendisine çeki düzen veriyordu. Bir gün bana şöyle dedi:

'Çocukların beni hep böyle hasta hatırlamalarını istemem. Akıllarında benim sağlıklı halim kalsın.'

Yemek zamanı sırayla aşağıya iniyorduk. Annem onu bırakmak istemiyor, babam ısrar ediyordu:

'Hanımefendiciğim, inin yemeğe. Çocukları yalnız bırakmayın.'

Annem 'Paşacığım, inşallah yakında siz de inersiniz' dediği zaman mahzun bakışlarla bizi süzüyor, sessizce başını çeviriyordu.

Kısa kısa uyuyor, çabuk uyanıyordu. Fakat hep aklı başındaydı. Gözleriyle odaya giren çıkanları takip ediyordu. İçerde annem, biz, ağabeylerim, Engin,

Sevinç, Metin olunca dikkat kesiliyordu. Birbirimize davranışlarımız, hele anneme karşı ilgimiz onu çok alakadar ediyordu. Neden sonra farkettik ki her birimizi yalnız bulup her birimize annemizi emanet etmiş. Annemin etrafında döndüğümüzü görünce sanki içi rahat ediyor, dudaklarında hüzünlü bir tebessüm beliriyordu."

İnönü'nün durumu, perşembe ve cuma günleri iyileşti. Bu, iki özel doktorunun, onu en iyi bilen Prof. Paykoç ile Prof. Berkol'un yüz ifadelerinden de anlaşılıyordu. Cumartesi günü yeniden ağırlaştı. Nefes darlığı çekiyordu. Yatağından koltuğa kaldırıldı. Dik oturunca sanki daha rahat nefes alıyordu. Bütün aile elektrokardiyografi aletinin karşısında, kalbinin atışını "canlı yayın" seyreder gibi seyrediyordu. Aletin ışığı bazen çok yükseliyor, çok alçalıyordu. bu, ekstrasistol işaretiymiş ve tehlikeli durum göstermiyormuş.

Peki, ne zaman?.

Doktorlar kendilerinden neyin öğrenilmek istenildiğini anladılar: O zaman işaret, inişsiz ve çıkışsız düz bir hat çizermiş.

Pazartesi gecesi çok ağırlaştı. Bel ağrısından şikâyet ediyordu. Mevhibe Hanım yanındaydı. Elini avuçları içine almıştı. Belki görür diye yüzüne bir gülümseme takmıştı. Paşa kendine geldi. Mevhibe Hanımın yüzüne baktı:

"Hanımefendi, elimde üç as var. Dördüncü as da gelecek ve oyun bitecek."

Senelerce oynadıkları bezik oyununu hatırladığı anlaşılıyordu. Mevhibe Hanım da onu hatırladı. Ağlamaya başladı. Paşasının beklediği dördüncü as ne olabilirdi?

Ancak, ölümü simgeleyen maça ası.

Özden Toker, son anları anlatıyor:

"Salı günü öğleyin, annemi zorla aşağıya yemeğe yolladım. Babamın odasında o günkü nöbetçi doktor ve hemşireyle beraberdim. Rahat yatıyor, uyuyordu. Birden gözlerini açtı, soluk almaya çalıştı. Nefesi

durdu. Aletteki ışık, düz bir hat çiziyordu. Ben ne olduğunu anlayıncaya kadar doktorla hemşire fırladılar, babamın yanına koşup üzerine abandılar. Kalbine masaj yapmaya başladılar. Biri bırakıyor, biri devam ediyordu. Bana saatlerceymiş gibi geldi ama aslında her şey birkaç saniyede olmuştu. Babacığım, belli belirsiz bir şekilde tekrar nefes almaya başlamıştı.

Bir mucize miydi? Genç doktor ve hemşire babamı hayata döndürmüşlerdi. Ne kadar zaman için?

Telefona sarıldım. Herkes yemekteydi. Arabayla Zafer Beye haber yolladım. Yarım saat sonra oda profesörlerle doluydu. Zafer Bey bütün arkadaşlarını toplamıştı. Babam kendine iyice gelip gözlerini açtığı zaman bu kalabalığı gördü ve şaşırdı.

'Hayrola! Niçin geldiniz? Ne var? "

Gülümsedi. İyi görünüyordu. Doktorlara, bizlere takıldı. Odaya yeni aletler getirmişlerdi. Hiç kimse, odadan ayrılmadı. Sonun geldiği anlaşılıyordu. Saat dörde doğru tekrar fenalaştı. Hemen kalbine alet taktılar. Oksijen verildi. Herkes, hepimiz yardım etmeye çalışıyorduk. Ne yazık ki aletteki ışık devamlı düz hat çiziyordu. Neden sonra birinin aklına geldi ve makineyi durdurdu."

Oyun bitmişti.

KAPANIŞ

İnönü'nün cenazesi, 28 Aralık Cuma günü kaldırıldı. Naaşı, Anıtkabir'de, Atatürk'ün karşısında toprağa verildi. Bütün töreler yerine getirilerek evde hazırlanan tabut, bir cenaze arabasıyla bir gün önce TBMM'ye götürülmüş, oradaki katafalka konulmuştu. 13 arkadaşıyla birlikte elli yıl önce Ankara'nın başkent olması için Meclis'e öneride bulunmuş İsmet Paşa, Ankara'da son yolculuğunu yaparken herkes yolun iki tarafına sıralanmıştı ve herkes ağlıyordu.

Cenaze, katafalkta 24 saat kaldı. Gündüz ve gece yüzbinlerce Ankaralı onun önünden geçtiler. Erkekler, kadınlar, çocuklar..

Devlet töreni, ertesi gün TBMM önünde yapıldı. Katılanların başında Cumhurbaşkanı vardı. Tabut, katafalktan alınarak top arabasına yerleştirildi. Kortej, namazın kılınacağı Maltepe Camiine doğru yola çıktı. Bayan İnönü, kızı ve gelinleriyle birlikte top arabasını valiliğin siyah makam otomobili içinde takip ediyordu. Ailenin erkekleri otomobilin iki tarafındaydılar. Cumhurbaşkanı ve devlet erkânı hemen arkada yürüyorlardı. Öndeki Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı bandosu cenaze marşını çalıyordu. Her beş dakikada bir top atılıyordu. Kaldırımlar tıklım tıklımdı. Maltepe Camiine gelindiğinde tabut top arabasından alındı, musalla taşına konuldu. İçerdeki vaazı Diyanet İşleri Bakanı Lütfi Doğan veriyordu. Öğle namazından sonra cenaze namazı kılındı. Avlu, iğne atsan yere düşmeyecek haldeydi. Dini gerekler yerine getirildikten sonra tabut tekrar top arabasına taşındı. Kortej, aynı sıralamayla Anıtkabir'e doğru yürüyüşe geçti. Halk, o yolları da doldurmuştu. Bütün gözler yaşlıydı. Ağır ve vakur bir matem havası hâkimdi.

Tıpkı, Atatürk'ün cenaze töreninde olduğu gibi. Ne slogan, ne tekbir. İşitilen sadece Chopin'in hüzünlü nağmeleriydi. Bir de, duyulan hıçkırıklar.

Son istirahat yerine, bütün milletin kalbinden gelen sesle uğurlanıyordu.

Lahid, Anıtkabir'in avlusunda, tam Atatürk'ün yattığı yerin karşısındaydı. Cenaze, onun altına gelen yerde toprağa verilecekti. Mezar orada hazırlanmıştı. O bölmeye Mevhibe İnönü, ailesi, Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Anayasa Mahkemesi Başkanı ve devlet erkânından bazıları girdiler. Tabut, Kuran okunulurken mezara indirildi. Örtüldü. Üzerine yurdun çeşitli yerlerinden gelmiş topraklarla birlikte kırmızı karanfiller serpildi.

Mevhibe İnönü mezarın başına diz çökmüştü. "Paşacığım, Paşacığım.. Beraberken ne kadar güzeldi. Ben şimdi ne yapacağım?" diye ağlıyordu.

İsmet İnönü, vatan sana da minnettardır.

BİTTİ

BİLGİ YAYINLARI / BİLGİ DİZİSİ

Cüneyt Arcayürek

1. Demokrasinin İlk Yılları (1947 - 1951)
2. Yeni İktidar, Yeni Dönem (1951 - 1954)
3. Bir İktidar, Bir İhtilal (1955 - 1960)
4. Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar (1960 - 1965)
5. Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965 - 1971)
6. Çankaya'ya Giden Yol (1971 - 1973)
7. Demokrasinin Sonbaharı (1977 - 1978)
8. Müdahalenin Ayak Sesleri (1978 - 1979)
9. 12 Eylüle Doğru Koşar Adım (Kasım 1979 - Nisan 1980)
10. Demokrasi Dur, 12 Eylül 1980 (Nisan 1980 - Eylül 1980)

- Ku - De - Ta 1 (Büyüklere Masallar)
- Ku - De - Ta 2 (Adaya Demokrasi Nasıl Geldi)
- Hapishanedeki Ecevit
- Şeytan Üçgeninde Türkiye
- Darbeler ve Gizli Servisler
- Namı 864 Rakımlı Tepe : Çankaya
- Çankaya Hesaplaşması

Semih Günver

1. Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü
2. Bir Kiraz Ağacı Olsaydım
3. Taç Mahal Oteli

Bilâl N. Şimşir

1. Malta Sürgünleri
2. Bulgaristan Türkleri
3. Osmanlı Ermenileri
4. Ankara... Ankara (Bir Başkentin Doğuşu)
5. İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921 - 1922)

Baskın Oran

1. Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları/1
2. Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları/2 (Son Defter)
3. Atatürk Milliyetçiliği (Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme)
4. Nerde O Eski Mapusaneler
5. Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu

Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944–1973

İSMET PAŞA'NIN SON YILLARI 1965–1973

MİLLİYET GAZETESİ GENEL YAYIN MÜDÜRÜ ABDİ İPEKÇİ'NİN İSMET İNÖNÜ İLE YAPTIĞI VE 14 EYLÜL 1970 GÜNÜ YAYIMLANAN MÜLAKAT

ABDİ İPEKÇİ : Bu sıralar ne okuyorsunuz, Paşam?

İSMET İNÖNÜ : Şimdi Metin Toker'in kitaplarını okuyorum. Güya bildiğim, tanıdığım insanın kitaplarını okuyorum. Ama tamamiyle birbirleriyle münasebeti olmayan adamların serbest fikirleriyle okuyorum kitapları. Çok enteresandır. Çok emekle yazılmış kitaplardır. Hem tek partiden çok partiye geçiş, hem benimle 10 yıl, İsmet Paşa ile 10 yıl diye kitap var. Cilt cilt. Bitirmeye çalışıyorum.

ABDİ İPEKÇİ : Doğru yazmış mı, Paşam?

İSMET İNÖNÜ : Doğruluk, yanlışlık değil. Yazan adamın bildiği, görüşü, fikirleri. Sen Metin Toker'in kitaplarını okudun mu?

ABDİ İPEKÇİ : Evet.

İSMET İNÖNÜ : Enteresan. Çok emek var. İnanılmaz şeyler. Neler geçmiş..

ISBN 975 - 494 - 176 -
ISBN 975 - 494 - 428 -
93 . 06 . Y

9 789754 941760 9 789754 944280

KDV dahil

pan matbaacılık ankara 230 76 90
kapak: bankası